Никола Жежов

ЕФРЕМ ЧУЧКОВ

Издавач:
Филозофски факултет – Скопје

За издавачот:
Горан Ајдински

Уредник:
Ратко Дуев

Рецензенти:
д-р Теон Џинго

Лектура:
Здравко Ќорвезироски

Дизајн на корица:
Кочо Фиданоски

Компјутерска подготовка:
Никола Минов

Печати:
МАР – Саж Ташко ДООЕЛ Скопје

Тираж:
200

Изданието е објавено со финансиска поддршка на
Министерството за образование и наука на Република Македонија

CIP- Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски", Скопје

929Чучков,Е.

ЖЕЖОВ, Никола
Ефрем Чучков : (1868-1923) / Никола Жежов. - Скопје : Филозофски факултет, 2017. - 295 стр. : илустр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Регистар.- Содржи и: Прилог

ISBN 978-608-238-118-3

а) Чучков, Ефрем (1868-1923) - Биографии
COBISS.MK-ID 102621450

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ

Никола Жежов

ЕФРЕМ ЧУЧКОВ
(1868-1923)

Скопје, 2017

Скратеници

АИНИ – Архив на Институтот за национална историја
БЗНС – Бугарски земјоделски народен сојуз
БИА – Бугарски историски архив
БКП – Бугарска комунистичка партија
ВМОРО – Внатрешна македоно-одринска револуционерна организација
ВМРО – Внатрешна македонска револуционерна организација
ДАРМ – Државен архив на Република Македонија
ЗП – Задгранично претставништво
ИНИ –Институтот за национална историја
КПЈ – Комунистичка партија на Југославија
МВИО – Македонска воено-инспекциска област
ММТРО – Млада македонска тајна револуционерна организација
МООП – Македоно-одринско доброволство
МРО – Македонска револуционерна организација
НБКМ – Национална библиотека „Кирил и Методиј“, Софија, Бугарија
НРМ – Народна Република Македонија
НФП – Народна Федеративна Партија
РК – Револуционерен комитет
СССР – Сојуз на Советските Социјалистички Републики
ТМОРО – Тајна македоно-одринска револуционерна организација
ХРСС – Хрватска републиканска селанска странка
ЦДА – Централен државен архив, Софија, Бугарија
ЦК – Централен комитет

Содржина

11 Предговор

15 Револуционерната дејност на Ефрем Чучков до Илинденското востание

31 Револуционерната дејност на Ефрем Чучков во 1901 и 1902 година

77 Револуционерната дејност на Ефрем Чучков од 1903 до 1905 година

95 Револуционерната дејност на Ефрем Чучков за време на поделбите во ВМОРО (1906-1908 година)

125 Учеството на Ефрем Чучков на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО

139 Револуционерната дејност на Ефрем Чучков од Младотурската револуција до Балканските војни

145 Ефрем Чучков и неговото учество во Балканските војни (1912/1913 година)

157 Ефрем Чучков во Првата светска војна

165 Револуционерната дејност на Ефрем Чучков во ВМРО (1919-1923 година)

219 Факсимили од оригинални документи (Писмена кореспонденција помеѓу Ефрем Чучков и Гоце Делчев, август-октомври 1902 година)

269 Преглед на консултирани извори и литература

275 Индекс

„Македонскиот народ има свое славно минато, има свои големи луѓе. Тој нема да умре, уште повеќе и затоа што и сега има свои силни карактери, бистри умови коишто му даваат точна насока на македонското ослободително дело...“

Ефрем Чучков

Предговор

Историјата на Македонија како ретко која историја на европска или светска држава и нација е исполнета со многу недоречености, вештачки наметнати табу–теми и празни страници. Децении наназад пред независноста на Република Македонија, страниците на македонските историски книги, учебници и монографии беа исполнети со содржини кои ја афирмираа поврзаноста на македонскиот народ со народите од поранешната југословенска федерација и најмногу се разработуваа настани и личности во периодот од АСНОМ-ска Македонија до 80-тите години на XX век. Македонските историчари, во голем број случаи, преку посебни т.н. идеолошки комисии во поранешната држава, биле принудувани да обработуваат само „подобни“ настани, организации и личности. Стегите на тоталитарниот систем не дозволуваа слободоумност кога беа во прашање т.н. „чувствителни“ теми за кои југословенското државно раководство сметаше дека можат да претставуваат поттик за појава на „македонски национализам“ и за каква било форма на македонска државност, надвор од границите на заедничката федерација. Токму поради ова, се множеа празните страници на македонската историја, исполнети патем со понекои напишани делови, со што се создаваше огромна збунетост кај тогашниот читател кој беше во дилема дали историската наука е посебна дисциплина или продолжение на марксистичката идеологија. Ваквите состојби во македонската историска наука создадоа генерации кои имаа одбивност кон историските книги и кои ги сметаа за збир на напишани текстови со апстрактни, несфатливи содржини. Затоа, професијата историчар во стариот комунистички систем претставуваше ризична и тешка професија. Државната власт будно внимаваше на секој напишан збор и на секое искажано слово на македонските историчари, поради што самиот систем создаде таков апсурд што самите автори мораа да си прават автоцензури, секако заради стравот од репресивните мерки на комунистичкиот систем.

Од денешна гледна точка, новата генерација македонски историчари во новосоздадените општествено–политички услови не треба да се однесуваат како судии на претходната генерација, туку едноставно треба да ја констатираат и да ја објаснат тогаш-

ната состојба – да се однесуваат како вистински хроничари на едно време, а не како фразеолошки критизери на постарите колеги кои биле принудени на таквите постапки, за кои можеби и не се согласувале. Секако, треба да се признае и да им се оддаде почит на македонските историчари кои во тие тешки времиња за историската наука имаа смелост и храброст да пишуваат објективно и со научна методологија. Најдобро признание за нивната научна работа е фактот што монографиите што ги пишувале сè уште се градиво за читање и стојат на полиците во македонските библиотеки.

Денес, за среќа, имаме нова историска реалност. Македонската историска наука пополека зема замав и, со сите нејзини слабости и предности, го зазема своето место во семејството на науките во Република Македонија. Како нова генерација македонски историчари, потребно е да ги научиме грешките од историјата, да не ги повториме, а уште помалку да не правиме нови и уште потрагични. Денешното перо на македонскиот историчар има можност да пишува слободно, објективно, непристрасно, со употреба на научна методологија по примерот на модерната светска историска наука. Во услови кога се отвораат балканските и светските архиви, македонската историска наука има одлична можност да ги дообјасни празните страници на нашата историја, да ги затвори измислените табу–теми и со научна методологија, без националистичка еуфорија или шовинизам, да си го врати тоа што ѝ припаѓа на Република Македонија, како дел од нејзиното историско наследство.

Една од вештачките табу–теми во стариот комунистички систем беше историјатот на македонската организација ВМРО. Многу нејзини раководители, војводи и комити, беа заборавени и оставени под дебел слој историски прав, а споменот за нив беше зачуван само кај постарата генерација и во понекоја одамна подзаборавена народна песна која скришум се пеела. Таков е македонскиот револуционер, член на ВМРО, војводата Ефрем Чучков. Во монографијата што е пред Вас, Ви го прикажуваме животниот пат на овој македонски револуционер, за кого што со сигурност, поголемиот дел од македонската јавност, воопшто ништо и не знае. Пред научната, но и останатата читателска публика, презентираме монографија со богата историска граѓа, досега необјавена. Композицијата на текстот изобилува со многу досега непознати историски податоци: писма, телеграми, окружни, извештаи, преписки, кои објаснуваат многу историски настани од овој вре-

менски период од македонската историја. Македонската јавност првпат ќе може да прочита голем број писма, телеграми и преписки на Ефрем Чучков со Гоце Делчев, коишто досега никаде не биле публикувани или искористени за пишување монографија. Книгава има за цел да го објасни животниот пат и револуционерната дејност на Ефрем Чучков, но без да претендира дека ги објаснува сите сегменти поврзани со него, затоа што секогаш останува можност за нови научни истражувања поврзани со оваа личност од македонската историја. Меѓутоа, треба да се одбележи и дека ова е прва научна монографија во македонската историска наука која се однесува на револуционерната дејност и животот на македонскиот револуционер Ефрем Чучков.

При изработката на монографијава, нашата научноистражувачка работа беше насочена кон библиотеките и архивите во Република Македонија (Државниот архив на Република Македонија – ДАРМ, Архивот на Институтот за национална историја – АИНИ), Архивот на Југославија во Република Србија, како и архивите во Република Бугарија (Централниот државен архив во Софија – ЦДА и Архивот на Народната библиотека „Св. Кирил и Методиј“ – Софија – НБКМ). Најголем дел од непубликуваната архивска граѓа што ја користиме во монографијава потекнува од ЦДА – Софија и од Архивот на НБКМ во Софија, Република Бугарија.

Ја изразуваме својата благодарност до вработените во архивите во Република Македонија, во Република Србија и во Република Бугарија, кои ни излегоа во пресрет во научноистражувачката работа и во користењето на нивните архивски фондови.

Скопје, август 2016 година

проф. д-р Никола Жежов

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков до Илинденското востание

Младите години и вклучувањето во Македонската револуционерна организација

Во последните децении на XIX век, Македонија се наоѓала во составот на Отоманската Империја и нејзината етногеографска територија била поделена во неколку вилаети. Дури во 90-тите години, со учество на група интелектуалци, било создадено јадрото од кое во 1893 година била формирана Македонската революционерна организација (МРО), која пред македонскиот народ и останатите националности во Македонија излегла со јасно поставена цел: создавање автономна македонска држава во нејзините етногеографски граници. Ваквите идеи на МРО претставувале основа за нејзино омасовување и проширување на целата територија на Македонија. Во согласност со програмските документи – Уставот, Статутот и правилниците – Организацијата целата територија на Македонија ја поделила на револуционерни окрузи и околии. Со текот на времето, Организацијата го менувала своето име (МРО/ТМОРО/ВМОРО/ВМРО), но и покрај внатрешните поделби и идејни струења, успеала да одржи единство до Рилскиот конгрес во 1905 година. Во револуционерните окрузи на Организацијата, од нејзините внатрешни редови и членство, се појавиле голем број авторитетни дејци, војводи и комити, кои се истакнувале со својата револуционерна дејност.

Скопскиот револуционерен округ на МРО/ТМОРО/ВМОРО ги зафаќал североисточните делови на Македонија. Границите на Округот, Организацијата неколкупати ги менувала, во зависност од тоа како таа ги прераспределувала деловите на етногеографска Македонија и според бројот на окрузите во одредени временски периоди на своето дејствување. Главно, кога МРО/ТМОРО /ВМОРО, во согласност со Статутот и другите програмски документи, го укинала Штипскиот револуционерен округ, во Скопскиот округ влегувале: Скопската, Кумановската, Кочанската, Кратовската, Паланечката, Штипската и Велешката околија. За време на Илинденското востание, Скопскиот револуционерен ок-

руг не бил зафатен со некои поголеми вооружени судири и затоа успеал да ја зачува својата компактност, четничкиот институт, како и оружјето. Во Скопскиот револуционерен округ дејствувале голем број околиски војводи кои ја зацврстиле организациската мрежа на МРО/ТМОРО/ВМОРО и со револуционерната активност останале запаметени од македонскиот народ. Од стратегиска гледна точка, овој Округ бил особено важен за Организацијата, затоа што низ неговата територија поминувале каналите за пренесување оружје од Бугарија во внатрешноста на Македонија. Значењето на Скопскиот револуционерен округ особено се зголемило по Илинденското востание, кога комитските чети на ТМОРО /ВМОРО се судриле со четите на српската пропаганда, кои преку Округот се обидувале да навлезат во централна и југозападна Македонија и да создадат центри на српската пропаганда. Во Скопскиот револуционерен округ на Организацијата се појавиле бројни војводи и дејци кои оставиле траен белег со својата револуционерна дејност и овозможиле создавање цврсти организациски јадра во овој дел на Македонија. Еден од нив е и Ефрем Чучков.

Ефрем Чучков (прв одлево), Климент Шапкарев и Гоце Делчев

Постојат две претпоставки за годината на раѓањето на Ефрем Чучков. Според една верзија, тој е роден во 1868 година, а според други податоци – во 1870 година. Ефрем Чучков е роден во градот Штип. Уште во неговите младешки години, Ефрем Чучков имал бунтовен карактер и се противел на ропската по-

ложба на Македонија во Отоманската Империја. Како дете и младо момче, често учествувал во тепачките со малите Турчиња во градот Штип, и тоа во коритото на реката Отиња и во т.н. Бондево буниште.[1] Во средината на 80-тите години на XIX век, Е. Чучков веќе имал завршено трети клас во штипската гимназија. Веднаш потоа, Чучков го напуштил родниот град поради предупредувањата за одмазда од страна на локалните Турци со кои често влегувал во расправии и тепачки. По заминувањето од Штип, на Чучков извесно време му се губи трагата, но по одредено време се појавува како учител во Малешевијата.[2] Но, и во Малешевско, Е. Чучков се задржал многу малку време, по што заминал на печалба во Србија.[3]

Не е познато колку време Чучков се задржал во Србија, но во почетокот на 90-тите години заминал во Бугарија и се запишал како јункер во Софиското воено училиште. Во Военото училиште во Софија во 1891 година се запишале неколку десетици момчиња од Македонија: Гоце Делчев[4] од Кукуш, Христо Сараки-

---

[1] „Целокупна България“, брой 743, 6.

[2] Ibidem, 6.

[3] Ibid., 6.

[4] **Гоце Делчев (1872–1903)**, македонски револуционер, учител, војвода и ревизор на четите на Организацијата. Роден е во градот Кукуш, Егејска Македонија. Ја завршил Егзархиската гимназија во Солун и се запишал на Военото училиште во Софија. Во редовите на МРО бил приклучен од страна на Даме Груев во 1894 година. Во Штипско ја зацврстил организациската мрежа и воспоставил канали за пренесување оружје во Македонија. Учителствувал во штипско Ново Село. Активно учествувал во создавањето комитети на Организацијата во Кукуш, Солун, Дојран и Гевгелија. Учествувал како делегат на Солунскиот конгрес на ТМОРО во 1896 година. Заедно со Ѓорче Петров, го напишал Уставот на ТМОРО во 1896 година. Еден е од основачите на четничкиот институт на Организацијата и учествувал во создавањето канали за пренесување оружје од Бугарија на територијата на Македонија. Од страна на ТМОРО бил избран за главен ревизор на четите, во кое својство направил обиколка на повеќе револуционерни окрузи на Организацијата низ целата територија на етногеографска Македонија, особено во текот на 1901 и 1902 година. Бил избран и за член на Задграничното претставништво на ТМОРО во периодот пред избувнувањето на Илинденското востание. Станал еден од главните поборници на идејата да не се крева избрзано востание во Македонија и да се чека поволен момент за тоа. По дознавањето на одлуката за кревање на Илинденското востание, остварил средби со поголем дел од раководителите на ТМОРО, меѓу кои и со Даме Груев, во обид да ги разубеди во неисправноста на таквата одлука. Загинал во судир со турската војска кај селото Баница, Серско, на 4 мај (нов стил) 1903 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934, главен редактор проф. д-р Никола Жежов, редактори проф. д-р Мирјана Нинчовска, доц. д-р Теон Џинго, Скопје, 2015, 82/83).

нов од Воден, Ефрем Чучков од Штип, Константин Кондов и Илија Кондурациев од Прилеп, Борис Дрангов[5] од Скопје, Стамат Систаматов од селото Дренок, Дебарско, Димитар Вергов од Костур, Георги Каваев од Струга, Георги Фудулов од Кратово и Антон Робев од Битола.[6] Во училиштето Е.Чучков се запознал со Гоце Делчев, по што станале неразделни соборци и пријатели во годините што доаѓале. Идеализмот и ентузијазмот предизвикале Е. Чучков уште додека бил во Военото училиште да учествува во организирањето на првите кружоци кои се бореле за слободата на Македонија. Во 1893 година во Военото училиште

Борис Дрангов

---

[5] **Борис Дрангов (1872- 1917)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во градот Скопје. Завршил педагошко училиште во Скопје. Заминал во Софија и запишал софиска машка гимназија. Во 1891 година се запишал во Военото училиште во Софија. Заедно со Гоце Делчев, Ефрем Чучков и Борис Сарафов, во 1893 година во Военото училиште формирал просветен кружок, кој имал за цел ослободување на Македонија. Во 1895 година бил унапреден во чин потпоручник, по што бил распореден на воена служба во Пловдив, а во 1898 година во градот Лом. Одржувал контакти со Врховниот македонски комитет под претседателство на Борис Сарафов. Во 1900 година, при посетата на Скопје, остварил повеќе контакти со месните дејци на ТМОРО. Во предвечерието на Илинденското востание ја напуштил воената служба и се приклучил кон четите на војводите Славчо Ковачев и Атанас Бабата, кои се подготвувале за влез во Македонија. На 29 август 1903 година, со здружените комитски чети, учествувал во судир со турската војска во Кратовско, по што се вратил во Бугарија. Во периодот од 1904 до 1907 година, се запишал и престојувал при руската воена академија во Санкт Петербург. По враќањето од Русија, бил вработен при бугарскиот генералштаб, а потоа бил на воена должност и во неколку други бугарски градови. Учествувал во Балканските војни 1912/13 година. Пишувал трудови на теми за стратегијата на војувањето и за методите на борба во повеќе стручни бугарски списанија. Во Првата светска војна бил избран за командант на 5-тиот пешадиски македонски полк при 11-тата македонска дивизија, која се борела под команда на бугарската војска. Загинал на 26 мај 1917 година, во борбите на завојот на Црна Река. Бил погребан во Скопје (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 99/100).

[6] Тодор Петров, Полковник Борис Дрангов, София, 2013, 8/9.

во Софија јункерите Борис Дрангов, Гоце Делчев, Борис Сарафов[7] и Ефрем Чучков формирале просветен кружок кој си поставил за цел да работи за ослободувањето на Македонија.[8] По кратко време, Е. Чучков го напуштил Военото училиште и заминал во Ма-

---

[7] **Борис Сарафов** (1872–1907), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Либјахово, Неврокопско. Завршил во Солунската егзархиска гимназија, а потоа Воено училиште во Софија. Како офицер во бугарската армија служел во градовите Белоградчик, Русе, Софија и Борческа Натура, Бугарија. Стоел на чело на акцијата на Врховниот македонски комитет во 1895 година, кога предводејќи чета од осумдесет четници, успеал да ја преземе власта во градот Мелник. Првите контакти со Даме Груев, Гоце Делчев и Пере Тошев ги остварува во 1896 година кога со руски пасош доаѓа во Солун. Тој е еден од основачите на тајните офицерски братства во Бугарија. Бил истакнат, член на Врховниот македонски комитет (ВМК), додека на VI конгрес на македонските братства во Бугарија, со поддршка од страна на Гоце Делчев и Ѓорче Петров, бил избран за претседател на ВМК во периодот 1899–1901 година. Започнал широка акција за прибирање парични средства за потребите на Организацијата. Во рамките на тие негови заложби, е и доделувањето на 100.000 златни лева на Орце Попјорданов за реализација на Солунските атентати во 1903 година. Во истиот период кога се случуваат атентатите, тој се наоѓа во Битолско и води неколку битки против турската војска. Патувал во Русија, Швајцарија, Србија и Франција, со цел да ги запознае тамошните општества со суштината на македонското прашање, но и за обезбедување парични средства за Организацијата. Активно учествувал во подготовките за Илинденското востание и бил еден од учесниците на Смилевскиот конгрес во 1903 година. Бил избран за член на Главниот штаб на Битолскиот револуционерен округ. Во текот на Востанието дејствува во Битолско и има чести судири со турската војска. Поради неговата храброст бил особено почитуван меѓу комитите, но и меѓу локалното население. По неуспехот на Востанието, повторно заминува во европските држави за привлекување на симпатиите на европските политички и општествени кругови во полза на решавањето на македонското прашање. Како делегат од Битолскиот револуционерен округ, бил еден од учесниците на Рилскиот конгрес од 1905 година. На Конгресот ја поддржал струјата која се залагала за демократизација и децентрализација на Организацијата, но и за примена на изборните начела. На Конгресот бил обвинет за присвојување финансиски средства кои ѝ припаѓале на Организацијата, за самоволие по одредени прашања, но и за попустливост кон српските чети кои дејствувале во Македонија. На крајот на Конгресот, во духот на заложбите за помирување и кохерентност, Борис Сарафов и другите обвинети биле амнестирани. Таа тенденција за помирување имала краток рок. Во текот на 1906 година, дејствувал со чета во Скопско, Битолско и Солунско. Судирот меѓу Сарафов и групата Серчани, на чие чело стоел Јане Сандански, сè повеќе се продлабочувал. На 28 ноември 1907 година е ликвидиран, заедно со Иван Гарванов, од страна на Тодор Паница, по наредба на Јане Сандански и на неговите соработници (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 254/255).

[8] Тодор Петров, Полковник Борис Дрангов, София, 2013, 13.

кедонија, од кога веројатно датира и неговото вклучување во редовите на Македонската револуционерна организација (МРО).[9]

Борис Сарафов

Мише Развигоров

Според некои податоци, Е. Чучков на 10 август 1894 година, по негова желба, го напуштил Военото училиште во Софија. Малку подоцна од училиштето бил исклучен и Гоце Делчев.[10] Една од можните дестинации на Ефрем Чучков по заминувањето од Софија бил градот Ќустендил, бидејќи неговото име се спомнува во педагошкото училиште. Според овие податоци, во педагошкото училиште било формирано младинско македонско друштво со претседател Григор Анастасов од Кавадарци и членови: Христо Чемков,[11] Никола Каранџулов,[12] Ефрем Чучков, Мише Развиго-

[9] „Целокупна България“, брой 743, 6.

[10] Тодор Петров, Полковник Борис Дрангов... op. cit., 13.

[11] **Христо Чемков** (1875–1899), македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО. Роден е во Штип. Завршил педагошко училиште, а потоа учителствувал во Дедеагач, Битола и Прилеп. Во периодот 1895–1896 година, додека работел во централното училиште во Битола, бил раководител на Битолскиот околиски револуционерен комитет. По избивањето на Виничката афера во 1897 година, за да не биде уапсен од страна на турската власт, побегнал во Бугарија. Дејствувал во Ќустендилскиот пункт на Организацијата заедно со Гоце Делчев. Две години подоцна, во 1899 година, илегално влегол во Македонија и пристигнал во Прилеп, за да го организира тамошниот околи-

ров,[13] Тасе Ѓурков, Иван Брдаров, Трајчо Христов, Атанас Кралев, Григор Манасиев,[14] Лазар Томов[15] и други.[16] Бидејќи во групата се

ски комитет на Организацијата. Откако бил опколен од страна на турската војска, заедно со Јордан Гавазов, извршил самоубиство. Пред да се самоубијат двајцата четници, го ликвидирале полицискиот началник Емин-ефенди (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 350).

[12] **Никола Каранџулов** (1876–1904), македонски револуционер, член на ТМОРО. Роден е во Прилеп. Се школувал во родниот град, Битола, Ќустендил и Загреб. Во редовите на ТМОРО влегол во 1898 година. Учебната 1898–1899 бил учител и раководител на Околискиот револуционерен комитет на ТМОРО во Прилеп. Во учебната 1899–1900 година бил учител во Куманово, а во 1900–1901 година во Паланка. Во март 1903 година бил уапсен и осуден на шест години затвор. Бил затворен една година и успеал заедно со уште 32 свои другари да избега од битолскиот затвор. По бегството од затвор, станал војвода на чета на ТМОРО и инструктор-ревизор на четите во Прилепско. Учествувал на Прилепскиот окружен конгрес на ТМОРО во 1904 година. Во тој период, со него во четата бил и Крсто Гермов Шакир. Заедно со четата на војводата Петар Ацев биле откриени од турските војски, при што водел битка кај месноста Црвени Стени, с. Селце, Прилепско. Тешко бил ранет и на негова молба до другарите, бил застрелан за да не биде заробен жив (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 141).

[13] **Мише Развигоров** (1873–1907), македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Штип. Брат на Александар и Емануел (Мане) Развигорови. Близок соработник на Гоце Делчев и Даме Груев. Во Штип учел прогимназија, додека во Ќустендил и Казанл'к завршил педагошко училиште. Во периодот 1893–1894 година учителствувал во Штип и бил дел од првиот местен комитет на Организацијата. Бил еден од главните организатори на Штипскиот револуционерен округ, а по низата промени на организациската поделба на Македонија и влегувањето на Штип и Штипско во рамките на Скопскиот револуционерен округ, активно дејствувал и во тие рамки. Во текот на 1897 година, во Виничката афера бил уапсен и затворен во Штип. Во текот на истрагата, по суровите методи на мачење, за да ги спаси другите уапсени лица, го признал делото и ја презел целата одговорност врз себе. Осуден е на доживотен затвор и во 1901 година е пратен во затворот Подрум Кале, Мала Азија. Амнестиран е во 1902 година. На почетокот на 1903 година е назначен за пунктов началник на ТМОРО во Ќустендил, од каде што ги координирал вооружувањето и префрлувањето на четите на Организацијата на територијата на Македонија. Иако нема цврсти докази за негово учество во Илинденското востание, според сеќавањата на дел од неговите современици, многу е веројатно дека учествувал во Илинденското востание. Во втората половина на 1903 година, со своја чета од Бугарија, заминал за Македонија и дејствувал во Штипско како околиски војвода. Учествувал во ликвидацијата на разни предавници и претставници на српската пропаганда и бил еден од организаторите за пренос на оружје во Штипско. Особено се залагал за спречување на економската експлоатација на селаните, а создал и таканаречена банка, од чии средства се помагале помалку имотните селани од Штипската околија. Заради тие негови усилби, во Овчеполието бил наречен *ангел хранител*. На Конгресот на Скопскиот рево-

спомнува и името на Мише Развигоров, а и други штипјани, целосно е сигурно дека по Ќустендил, Е. Чучков се вратил во родниот Штип. По заминувањето од Ќустендил и Софија, Е. Чучков ко-

луционерен округ, одржан на 2 јануари 1905 година, бил избран за делегат од Штипската околија. Зел активно учество на Рилскиот конгрес на ВМОРО во 1905 година и ја поддржувал таканаречената *централистичка* струја. Од позиција на раководител на Штипскиот околиски комитет, стоел зад издавањето на весникот *Револуција,* кој излегол во 6–7 броја. На Скопскиот окружен конгрес, одржан во 1906 година, бил избран за нелегален член на окружниот комитет. Во 1907 година, заедно со Петре Жабата и Милан Крстев, бил опколен во куќата на Петар Брашнаров во Штип. За да не им се предаде на турските власти, извршил самоубиство. Куќата во која го извршил самоубиството била запалена од турската војска, а неговите посмртни останки биле целосно јагленосани (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 238/239).

[14] **Григор Манасиев** (?–1903), македонски револуционер, член на ТМОРО, војвода во Кратовско. Роден е во Кратово. Се школувал во учителското училиште во Ќустендил. Бил учител во Кратово. Влегол во редовите на ТМОРО и од 1897 до 1898 година бил на чело на Околискиот револуционерен комитет на ТМОРО во Кратово. Во прогоните по Виничката афера бил фатен, уапсен и жестоко измачуван в затвор. Издржувал затворска казна во Приштина до 1901 година. По излегувањето од затвор, повторно се активирал со револуционерна дејност и со формираната чета во 1903 година во Софија тргнал за Македонија, заедно со четите на војводите Никола Дечев, Атанас Мурџев и Тома Пожарлиев. Во средината на септември, трите чети биле опколени кај с. Луково, Кратовско. Во отворената битка со турската војска бил тешко ранет и се самоубил (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 175/176).

[15] **Лазар Томов (**1878–1961), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Годлево, Разлошко. Завршил педагошко училиште во Ќустендил во 1895 година. Учителствувал во Разлог и во Банско. Во ноември 1896 година, во присуство на Гоце Делчев, му се приклучил на револуционерниот комитет во Разлошко. Учествувал во Илинденското востание како војвода на чета која дејствувала во Разлошко. По Востанието заминал во Бугарија, а во учебната 1904/1905 година дипломирал филозофија и педагогија на Софискиот универзитет. Во периодот 1904–1905 година работел како учител во Сер и бил член на Серскиот окружен револуционерен комитет. Одбил да го потпише протоколарното решение, кое било иницирано од страна на Јане Сандански, со кое Борис Сарафов бил осуден на смртна казна. Учествувал на Серскиот окружен конгрес одржан во 1905 година и бил избран за член на окружниот комитет на ТМОРО. Како делегат од Серскиот револуционерен округ, учествувал на Рилскиот конгрес од 1905 година. Учителствувал во Бургас, Сер, Скопје и Софија и бил член на Македонскиот научен институт во Софија. Бил потпретседател, а во периодот меѓу 1939 и 1944 година претседател на Илинденската организација. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 306).

[16] Георги Н. Георгиев, Македоно-одринското движение в Кюстендилски окръг (1895–1903), София, 2008, 80.

нечно се вратил во неговиот роден град, каде што учествувал во создавањето на МРО. Тоа е времето кога Гоце Делчев и Даме Груев[17] биле учители во градот Штип. Во 1894 година, Даме Груев го формирал првиот револуционерен комитет на МРО во Штип во кој влегле: Тодор Лазаров,[18] Михаил Арсов, Христо Поп Коцев,[19]

---

[17] **Дамјан Груев (1871–1906)**, македонски револуционер, член на ЦК МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Смилево, Битолско. Завршил четврти клас гимназија во Битола. Се запишал и ја завршил Егзархиската гимназија во Солун. Кратко време престојувал во Белград, Србија, по што заминал со група соученици во Софија, Бугарија. Учителствувал во Смилево, Штип, Прилеп и Битола. Бил еден од основачите на МРО и секретар на нејзиниот прв ЦК. Во 1900 година, по ликвидацијата на Поп Ставре, бил уапсен од страна на турската власт, осуден и пратен на заточение во Подрум Кале, Мала Азија, со затворска казна од 10 години. Бил амнестиран и се вратил во Македонија во почетокот на 1903 година, непосредно пред Илинденското востание. Бил избран за претседател на Смилевскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ. На Конгресот бил избран за член на Главниот штаб на Востанието во Битолскиот револуционерен округ на Организацијата. По Востанието, останал во Битолско за да го поткрепи паднатиот морал кај македонскиот народ и да работи на надминувањето на кризата во Организацијата. Бил избран за претседател на Прилепскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ на ТМОРО во 1904 година. Се залагал за централистички принцип на функционирање на Организацијата. По Прилепскиот конгрес заминал во Поречието за да дејствува против српската пропаганда. Во 1904 година бил киднапиран од страна на српскиот војвода Мицко, но по извесно време бил ослободен. Пред одржувањето на Општиот конгрес на Организацијата бил избран за делегат од Скопскиот револуционерен округ. На општиот Рилски конгрес на ВМОРО во 1905 година, бил избран за член на ЦК. Загинал во борба со турска војска на врвот Петлец кај селото Русиново, Малешевско, во декември 1906 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit. 65/66/67).

[18] **Тодор Лазаров (1869–1912),** македонски револуционер, член на Задграничното претставништво на ВМОРО. По занимање бил трговец. Се зачленил во МРО откако бил заколнат и покрстен од Даме Груев. Во 1899 година, бил уапсен од турската власт, а затворската казна, во период од 4 години, ја издржувал во Скопје и Приштина. Бил учесник на Солунскиот конгрес на ТМОРО во јануари 1903 година кога се донела одлуката за кревање на Илинденското востание. Во 1905 година повторно бил уапсен од турската власт и бил пратен на заточение во Дамаск, Сирија. По ослободувањето од затвор, учествувал во основањето на бугарските конституциони клубови во Македонија. Во 1910 година бил избран за член на ЗП ВМОРО. Во септември 1912 година, тешко заболен од туберкулоза, откако ја слушнал веста за објавувањето на Првата балканска војна, се самоубил, но оставил проштално писмо во кое изразувал радост за скорешното ослободување на Македонија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 165).

[19] **Христо Поп Коцев (1869–1933),** македонски револуционер, член на ЦК ТМОРО. Роден е во Ново Село, Штипско. По професија бил учител и на таа

Александар Малински, Мише Развигоров, Мите Теранцелиев и Ефрем Чучков. За раководител на Комитетот на Организацијата во Штип бил назначен Тодор Лазаров.[20] Нема доволно податоци точно колку време Чучков останал во градот Штип, но пред избивањето на Виничката афера заминал во Малешевско, каде што бил назначен за член на Околискиот комитет на ТМОРО заедно со Христо Поп Василев и Ташко Мицев.[21]

Даме Груев во комитска униформа

Тодор Лазаров

Виничката афера имала трагични последици за ТМОРО во источниот дел на Македонија. Отоманската власт успеала да дознае за имињата на голем број македонски револуционери и само го чекала поволниот момент за да ги уапси. Поради опасноста од апсења, еден дел од раководителите на Организацијата во овој дел на Македонија започнале своеволно да пребегуваат. Поради негодувањето на населението кое сметало дека е оставено на цедило, раководството на Организацијата решило никој од органи-

позиција работел во Цариград, Скопје, Штип, Одрин и Солун. Во 1899 година бил уапсен од турската власт и осуден на 4 години заточение. На функцијата член на ЦК ТМОРО бил избиран во периодот 1896–1897 и 1903–1904 година. Во 1917–1918 година, за време на бугарската власт во Македонија, бил избран за кмет на градот Скопје. Починал во Варна, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 225).

[20] Никола Жежов, Мише Развигоров (1873–1907), Скопје, 2015, 17.

[21] Ангел Динев, Илинденската епопеја I, Скопје, 1987, 95.

зациските работници да не ја напушта Македонија, без претходна одлука на ЦК. Кога турската полиција му влегла во трагата на Ефрем Чучков, тој решил да побегне, меѓутоа Христо Матов[22] му наредил да не презема никакви мерки додека не се реши прашањето од страна на ЦК. Чучков цели три дни се криел кај Матов. Според одлуката на раководството на Организацијата, на Е. Чучков му било дозволено да побегне.[23] И во своите спомени Христо Матов ја потврдува тезата дека Е. Чучков за време на Виничката афера му се обратил со барање како понатаму да постапи. Според Матов, во почетокот на аферата Чучков дошол кај него дома во услови кога локалната турска власт во градот Пехчево телеграфски го побарала. Матов го советувал Чучков да остане засолнат во неговата куќа додека раководството на Организацијата не реши дали тој треба да ѝ се предаде или не на турската власт. Според сеќавањата на Х. Матов за настаните, раководството на ТМОРО решило Е. Чучков да замине во Бугарија и заедно со Гоце Делчев да навлезат во Виница и да ја соберат организациската архива. Чучков бил препратен во Бугарија по организациските канали, но планот за прибирање на архивата не успеал.[24]

По краткиот престој во Бугарија, Е. Чучков со посредство на Гоце Делчев се подготвувал да влезе со чета во Македонија. Подготовките се одвивале преку Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. Во 1898 година, Е. Чучков, Тодор Станков[25] и Стојан Георгиев

---

[22] **Христо Матов (1869–1922),** македонски револуционер, деец, член на ЦК ТМОРО. Роден е во градот Струга. Потекнува од револуционерно семејство. Бил брат на Милан Матов. Ја завршил Бугарската егзархиска гимназија во Солун, а потоа славјанска филологија на Софискиот универзитет. Учителствувал во градовите Сер, Скопје, Солун. Во 1898 година бил избран за член на ЦК ТМОРО. Во 1901 година, бил уапсен од турската власт и затворен во Подрум Кале во Мала Азија. По амнестирањето, ја возобновил револуционерната активност. Во периодот од 1902 до 1905 година бил избран за член на ЗП ТМОРО/ВМОРО. Во периодот од 1907 до 1908 година, бил избран за член на ЗП ВМОРО. По поделбите во редовите на Организацијата се приклонил кон конзервативната струја и станал еден од нејзините идеолози. Напишал повеќе книги и статии кои се однесуваат на историјатот и на организациските основи на македонското револуционерно движење и ТМОРО/ВМОРО. Починал во Софија, Бугарија, во 1922 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 181).

[23] Евтим Спространов, Дневник, том I (1901–1907), София, 1994, 215.

[24] Христо Матов, Македонска революционна система, ВМРО, съчинения, София, 2001, 45.

[25] **Тодор Станков (1875–1938),** македонски револуционер, член на МРО / ТМОРО. Роден е во Прилеп. Ја завршил Егзархиската гимназија во Солун и учителствувал во Прилеп, Штип, Радовиш и Крушево. Во 1893 година ста-

со шестмина комити требало да ја поминат границата и да влезат во внатрешноста на Македонија. За таа цел, Г. Делчев побарал од пунктовиот началник во Ќустендил, Никола Малешевски,[26] да им излезе во пресрет и да им даде 4 мартинови пушки со муниција.[27] Во април 1898 година Организацијата ги засилувала своите обиди за формирање поголеми вооружени групи кои требало да прераснат во комитски чети. Гоце Делчев како главен организатор на вооружениот сегмент на ТМОРО во Македонија пратил три вооружени илегални групи составени од проверени кадри. Во Малешевијата бил испратен Ефрем Чучков.[28] Но, по кратко време од влегувањето на Е. Чучков и четата, извесно време бил загубен контактот со него од страна на ЗП на ТМОРО и на Ќустендилскиот пункт. Заради тоа Гоце Делчев преку новата група нелегални четници кои влегле во Малешевијата побарал да дознаат информации за уапсени членови на Организацијата, за тоа во кој правец ќе бидат однесени од турската власт, како и за тоа каде се наоѓал Ефрем Чучков.[29] Во писмото не се спомнува дали Чучков бил уапсен, но поголема е веројатноста дека бил на слобода и дејствувал во Малешевијата.

нал член на првиот револуционерен комитет во Прилеп. Еден е од учесниците на Ресенскиот конгрес на МРО, одржан на 28 август 1894 година во куќата на Христо Татарчев. Во периодот меѓу 1895 и 1896 година бил претседател на околискиот комитет на Организацијата во Радовиш. Во 1898 година, по Виничката афера, по налог на Гоце Делчев, биле пратени во Македонија таканаречени илегални летечки групи, при што бил пратен во Радовишко и станал нелегален. Бил уапсен од страна на турските власти кај селото Конче, Радовишко, и осуден на 6-годишна затворска казна. Додека бил во затворот направил неуспешен обид за самоубиство. Откако случајно бил ослободен, заминал во Бугарија и во 1900–1901 година бил началник на пунктот на ТМОРО во Ќустендил. Во периодот на Илинденското востание бил четник под команда на војводата Лазар Маџаров и дејствувал во Лозенградско, Одринско. Учествувал како доброволец во Балканските војни како дел од 9-тата велешка дружина во состав на Македонско-одринското доброволство. Во периодот на Првата светска војна бил назначен за кмет на Штип. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 280).

[26] **Никола Малешевски (1850–1945),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО. Роден е во Берово. По професија бил терзија. Во 1896 година бил назначен за началник на пунктот на ТМОРО. Бил еден од најдоверливите соработници на Гоце Делчев. Починал во Дупница, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 174).

[27] Гоце Делчев, Писма и други материали, издирил и подготвил за печат Дино Кьосев, отговорен редактор Воин Божинов, изд. на Българската академия на науките, Институт за история, София, 1967, 170.

[28] Димитар Димески, Гоце Делчев, Скопје, 1994, 93.

[29] Гоце Делчев, Писма и други материали...op.cit., 171.

Но, во февруари 1899 година, во преписката на Гоце Делчев со Никола Зографов,[30] кој се наоѓал во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО, се спомнува за незадоволство заради неговиот однос кон соборците, иако Делчев се обидувал тоа да му го каже и по заобиколен пат, а во една пригода дури и директно.[31] За каков однос на Е. Чучков конкретно се однесува, писмото не содржи други податоци.

Гоце Делчев

Исто така не е познато дали во тој момент Чучков се наоѓал во Ќустендил или на првобитната задача која му ја доверил Делчев во Малешевијата. Во секој случај, писмото не значи дека Делчев и Чучков биле во некакви влошени односи, а за тоа говори дипломатскиот тон што во писмото до Зографов го употребил самиот Гоце Делчев. Врз основа на текстот на писмото, може да се заклучи дека Е. Чучков во тоа време по некоја работа дошол во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО и дека таму го чекало писмото од Гоце Делчев. За тоа дека критиката дошла до неговите уши, сведочи и следното писмо од Делчев, по само неколку дена, во кое го прашувал Зографов:

„Зошто молчи Ефрем?“[32]

Веројатно и на Делчев не му било сеедно што Е. Чучков не одговарал на неговите писма. Од позиција на Задграничен претставник на Организацијата, Г. Делчев имал голема одговорност за секоја постапка на членството, особено ако се земе предвид фактот што во тој временски период, се грижел за безбедно пре-

[30] **Никола Зографов (1869–1931),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Ораовец, Велешко. По професија бил часовничар. Во 1895 година започнала соработката и пријателството со Гоце Делчев. Од раководството на Организацијата бил назначен за пунктов началник во Ќустендил, каде што останал до 1901 година. Учествувал во организирањето и работата на бомболеарницата во селото Саблер, Ќустендилско. Автор е на повеќе книги што се однесуваат на историјатот на борбите за ослободување на Македонија и на карактерот на македонското прашање. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 113).

[31] Гоце Делчев, Писма и други материјали... op. cit., 95.

[32] Ibidem, 96.

несување огромни товари на оружје од Софија во Ќустендилскиот пункт. Затоа воопшто не се изненадувачки критиките што тој ги правел на адреса на некои дејци, вклучително и на Е.Чучков.

Критиките на Делчев до Ефрем Чучков биле добронамерни и дале вистински резултат. Е. Чучков, во почетокот на 1899 година, се наоѓал во граничниот дел и се обидувал да организира пренос на оружје за потребите на ТМОРО. На 25 март 1899 година, Ангел Винички[33] и Ефрем Чучков заминале кон селото Ветрен, каде што подготвиле коњи за пренос на седум товари оружје, од кои пет товари биле со пушки и два со патрони и други материјали.[34] Откако пристигнале луѓето на Организацијата и го презеле товарот, Е. Чучков заедно со извесниот Петар од селото Ветрен останале во близина на границата за евентуална помош во случај турските погранични патроли да го откријат карванот со оружје.[35] Овој случај покажува дека Чучков добро си ја извршувал работата при организирањето на преносот на оружје на бугарско–турската граница и дека имал воспоставено мрежа на луѓе на Организацијата кои добро го познавале теренот. Локалното население во Малешевијата многу добро го познавало Чучков и имало голема доверба во него. За дејствувањето на Чучков во овој пограничен дел на Македонија дознала и турската власт, која интензивно трагала по војводата и неговата чета. Е. Чучков бил многу снаодлив човек и во една таква пригода кога турската војска го барала него во едно од малешевските села, тоа му го спасило животот. Тоа се случило во ситуација кога селото било опколено од војска и кога Чучков се нашол во безизлезна положба. Во таква ситуација, тој влегол во една селска куќа и им рекол на домаќините да излезат и да ја пречекаат војската и воедно да се однесуваат како ништо да не се случило. Кога војниците влегле внатре во куќата, забележале дека еден низок човек во износени селски алишта седи и буричка во огништето. Мислејќи дека се работи за некој постар човек, тие го изнеле надвор со останатите селани. Чучков веднаш ја искористил шансата и незабележано се из-

[33] **Ангел Винички (Ангел Баба Божанин),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО. Роден е во Виница. По зачленувањето во Организацијата, бил назначен за прв курир кој го опслужувал илегалниот канал за пренесување оружје и опрема од Бугарија до Виница. Загинал во битка со турската војска кај селото Драгобраште, Виничко во 1902 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 47).

[34] Илюстрация Илинденъ, година XII, книга 7 (117), София, 1940, 7.

[35] Ibidem, 7.

влекол кон другите селски куќи кои веќе биле прегледани и претресени од војската.[36]

Во мај 1899 година, Ефрем Чучков со чета од 7 души преминал во Струмичко и извесно време престојувал во овој дел на Македонија.[37] Поради малиот број четници во четата на Чучков, веројатно таа имала некоја организаторска работа во Струмичко.

---

[36] Иванъ Михайловъ, СПОМЕНИ II, Освободителна борба 1919–1924 г., 1965, 152.

[37] Материяли за историята на македонското освободително движение, Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститe, По Спомени на Яне Сандански, Чернъо пеев, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ-Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, книга VII, съобщава Л. Милетичъ, София, 1927, 105.

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков во 1901 и 1902 година

Во 1901 година, македонските револуционери се групирале во неколку идејни теченија и поделбите најмногу се однесувале на тоа дали некој е близок со ТМОРО или со Врховниот комитет, кој исто така се поделил на две фракции. Според таа поделба, во ноември 1901 година, Е. Чучков не бил во групата на Сарафов[1] кој интензивно лобирал за придобивање свои приврзаници и од редовите на Организацијата. Во овој временски период избила т.н. Солунска афера, по што речиси целиот ЦК ТМОРО бил откриен од турската власт, затворен и осуден на заточение. Организацијата се нашла обезглавена и во многу тешка ситуација. Врховниот комитет сѐ повеќе се вмешувал во внатрешните работи на ТМОРО и се обидувал да внесе свои луѓе во нејзиното раководство. Заради опасноста од целосно преземање на Организацијата од страна на Врховниот комитет, дел од членството на ТМОРО предложило да се формира т.н. подвижен ЦК во кои како членови се предлагале: Гоце Делчев, Ефрем Чучков и Борис Сарафов. Но, таквата идеја била отфрлена од Делчев, така што привременото раководење со Организацијата го презело Задграничното претставништво.[2]

Но со тоа внатрешната криза не била решена. Во Организацијата сѐ повеќе влегувале кадри на Врховниот комитет кои биле поставувани на високи позиции. Членството на Организацијата кое се обидело да се спротивстави на ваквите тенденции, било изложено на физички напади и јавно понижување од врховистите кои зазеле позиции во ТМОРО. Во септември 1901 година, раководителот на дупничкиот пограничен пункт Тодор Саев, наредил јавно камшикување на Е. Чучков во присуство на куририте на ТМОРО.[3] Според некои податоци, во тој случај Ефрем Чучков бил претепан од страна на Саев во селото Рила, а биле нападнати и куририте на Организацијата, со цел да им се одземе кореспонденцијата и да се преземат граничните канали.[4] За некоректниот,

---

[1] Евтим Спространов, Дневник, том I (1901–1907), София, 1994, 69.
[2] Димитар Димески, Гоце Делчев, Скопје, 1994, 113.
[3] Ibidem, 120.
[4] Михајло Миноски, Ѓорче Петров, Скопје, 2014, 115.

Ѓорче Петров

дури насилнички однос на Врховниот комитет кон војводите на Организацијата во текот на 1901/02 година, извештај бил поднесен од ЗП на ТМОРО до ЦК со седиште во Солун. Во првиот дел од извештајот се посочувал насилничкиот однос на Саев кон војводата Ефрем Чучков.[5] Но, и покрај овие непријатности, Е. Чучков остро се спротивставувал на влегувањето на врховисти во редовите на Организацијата, дури и на тие кои имале симпатии кон ТМОРО. Така, Чучков се спротивставувал и на Борис Сарафов и на неговото влегување во Организацијата, иако Сарафов ја имал поддршката од Г. Делчев и Ѓорче Петров.[6]

[5] Архивите говорят, Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 1, София, 2007, 206.

[6] Материјали за македонската национал-револуционерна историја, книга I, Спомени на Ѓорче Петров, Скопје, 1950, 100. **Ѓорче Петров (1865–1921),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во с. Варош, Прилепско. Завршил гимназиско образование во Пловдив во 1885 година. Бил учител во Штип, Битола, Солун и на други места. Од март 1895 година бил член на ЦК МРО. Во 1897 година бил назначен за член на ЗП ТМОРО во Софија, заедно со Гоце Делчев. За време на Илинденското востание бил војвода на чета која дејствувала во Прилепско и имала битка кај селото Чаништа, Мариовско. По Востанието, останал во Македонија и бил делегат на Прилепскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ во мај 1904 година. Бил избран за делегат на Рилскиот конгрес на ВМОРО во 1905 година. За време на Балканските војни бил доброволец во МООП. За време на Првата светска војна, бил претседател на Битолската окружна постојана комисија, а подоцна и кмет на градот Драма. По Првата светска војна, бил член на раководното тело на Привременото претставништво на поранешната обединета ВМРО. За време на бугарската влада на Александар Стамболиски, бил избран за претседател на Комисијата за бегалци при Министерството за внатрешни работи. Го оспорувал легитимитетот на Централниот комитет на ВМРО и влегол во непријателски односи со Тодор Александров. Убиен е на 28 јуни 1921 година во Софија, од страна на атентатор на ВМРО. Автор е на повеќе книги: „Материјали за изучување на Македонија“, „Маке-

Во текот на пролетта во 1902 година, Е. Чучков ја интензивирал писмената кореспонденција со Г. Делчев, при што го информирал за состојбите во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. На 29 март 1902 година, Е. Чучков му напишал поопширно писмо на Г. Делчев во кое го запознал со големиот број проблеми на кои наидувал во пунктот. Во почетокот на писмото, Чучков му побарал на Делчев бинокл за потребите на една од четите кои ги подготвувал за влез во Македонија. Веќе во вториот дел, Чучков му ги изложил горливите проблеми во пунктот кои особено го засегнувале во неговата работа:

„Од ден на ден долговите се трупаат. Зошто Мерсин (Никола Зографов, Н.Ж.) не се јави?“[7]

Чучков го известил Делчев дека ги снемало и 8-те револвери што биле донесени во Ќустендилскиот пункт и за нив не можела да му даде информација ни старата баба во чијашто куќа се криеле поголемиот дел од членовите на пунктот. Ваквите ставови на Е. Чучков укажуваат на тоа дека бил прилично лут на работата на Н. Зографов, кој пред него извршувал функции во пунктот во Ќустендил. Е. Чучков му предочил на Делчев дека „сега нема ништо на виделина – а пак сметките?...[8] Поради сето тоа, Е. Чучков побарал од Г. Делчев да му сугерира на Н. Зографов да му се јави час поскоро и да му ги предаде сите документи од неговата работа во Ќустендилскиот пункт. Бидејќи Чучков не можел да ги пронајде сметките, побарал од Делчев да го известат Зографов да му укаже каде се наоѓаат тие и на кое место ги оставил. Во натамошниот дел од писмото, Е. Чучков го информирал Делчев дека во Кочани организациските луѓе побарале од пунктот да подготви „некоја сериозна чета“, за што штипскиот револуционер веќе издал наредба за подготовки и за заминување.[9] Во писмото, Е. Чучков му потенцирал на Делчев дека во четата за Кочанско можел да влезе и Борис Сарафов, но „строго да му се определи што ќе работи“.[10] Ваквите претпазливи мерки на Чучков кон Сарафов што ги споделил со неговиот соборец и пријател Г. Делчев, укажуваат на тоа дека Организацијата постапувала крајно внимателно кога се работело за луѓе кои од Врховниот комитет пристапу-

---

донското ослободително дело на бугарска почва“, „Градските организации“ (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 219).

[7] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 1.

[8] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 1.

[9] Ibidem, л. 1а.

[10] Ibid., л. 2.

вале во редовите на ТМОРО. Голем придонес за тоа имал конфликтот кој се случувал меѓу раководството на ТМОРО и особено фракцијата на Врховниот комитет во која главниот збор го имал двоецот Иван Цончев – Стојан Михајловски. Иако Сарафов бил на спротивната страна од овие двајца, раководството на Организацијата на почетокот покажувало голем сомнеж и кон него кој меѓу другото, се должел и на неговиот непредвидлив карактер.

За тоа дека односите меѓу ТМОРО и ВМК навистина биле влошени сведочи и судирот меѓу организациска чета и врховистичка чета кој се случил кон крајот на март 1902 година и за кој во писмо Е. Чучков го известил Г. Делчев на 1 април 1902 година. Ниту Чучков кој бил во пунктот на Организацијата во Ќустендил немал доволно податоци за вооружениот судир, поради што испратил свој човек во Царево Село за да дознае повеќе детали за настанот. Во врска со судирот на четите на Организацијата и врховистичките чети, Чучков во писмото до Делчев, меѓу другото, истакнал:

– Во секој случај, генералите (веројатно се однесува на врховистите, Н. Ж.) веќе капитулираат. Тие со своите лаги и голи ветувања, како во Џумајско, така и во Пијанечко, сами си го ископаа гробот.[11]

Во натамошниот дел од писмото, Е. Чучков го известил Г. Делчев за неговите обиди за подготовка и префрлување на комитска чета преку границата, за што самиот Чучков испратил свој човек од пунктот да ги пречека момчињата кои требало да влезат во Македонија кај месноста Кадиин Мост. Во врска со тоа прашање, Чучков му напишал на Делчев и за одредена сума парични средства кои биле наменети за некои четници заради нивна издршка.[12] Дел од паричните средства во сопственост на пунктот во Ќустендил биле наменети да му бидат пратени на Туше Делииванов,[13] веројатно за потребите на ЗП на ТМОРО. Во писмото

[11] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 3.

[12] Ibidem, л. 3а.

[13] **Туше Делииванов (1869–1950),** македонски револуционер, член на МРО /ТМОРО. Роден е во градот Кукуш, Егејска Македонија. Ја завршил Бугарската егзархиска гимназија во Солун. По професија бил учител. Учителствувал во Штип, Кавадарци и Кукуш. Бил назначен за претседател на Околискиот комитет на МРО во Кукуш во 1895 година. Во 1901 година бил уапсен од турската власт и затворен, но успеал да побегне од затвор. Преминал во нелегалност и во 1903 година бил назначен за член на ЗП ТМОРО, функција што ја извршувал до 1903 година. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 82).

до Делчев, Е. Чучков се осврнал и на неговата лична безбедност во Ќустендил. Чучков и Марко Секулички[14] имале намера да го напуштат старото организациско засолниште кај една баба во градот, место кое често било користено за таа цел, и да побараат ново, пред сè поради безбедносни причини. Според Чучков, бугарската власт веќе им влегла во трагата на дел од членовите на Организацијата во градот и „полицијата само гледа да чепне некого“.[15] Е.Чучков му предочил на Г. Делчев дека од Н. Зографов немало писма, ниту известување за тоа каде се 8-те револвери, но и за други важни прашања што требало да ги знае како член на Ќустендилскиот пункт. Затоа Чучков апелирал до Делчев да прати писмо во Ќустендилскиот пункт и да го задолжи Зографов да му предаде повеќе работи кои требало да ги раздолжи како поранешен работник во пунктот. Сомневањата на Чучков кон Зографов оделе дотаму што предупредувал дека Зографов ѝ бил „влезен под кожа“ на бабата каде што било поранешното скривалиште на членовите на Ќустендилскиот пункт и дека „кажува разни глупости“.[16] Таквата постапка на Зографов веројатно можела да ги загрози позициите на Организацијата во градот, поради што и Е. Чучков реагирал до Г. Делчев.

На 2 април 1902 година Е. Чучков му напишал ново писмо на Г. Делчев во кое го известил за одредени организациски работи во Ќустендилскиот пункт. Првин, тој го известил Делчев дека човек на Организацијата „не знам по каков начин украл три долги манлихери од генералските“ (се мисли на врховистичките, Н. Ж.).[17] Во писмото Чучков го известил Делчев дека преку посредник може да купи манлихерови пушки со кои имало и 400 патрони муниција. Чучков лично ги проверил пушките и го известил Делчев дека човекот барал 20–30 лева однапред, а другите пари

[14] **Марко Секулички (1848–1925),** македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во село Секулица, Кратовско. Во 1870 година, заедно со неговиот брат Никола, создал ајдучка дружина и дејствувале во Кратовскиот, Кумановскиот и Велешкиот регион. Работел како трговец. Во периодот мај 1904–мај 1905 година бил пунктов началник на ТМОРО во Ќустендил. Учествувал во Балканските војни во редовите на Македонско-одринското доброволство во составот на 1-та единица на 7-та кумановска дружина. Во 1923 година бил уапсен во Ќустендил од страна на бугарските власти поради судирот меѓу владата на Александар Стамболиски и ВМРО. Починал во Ќустендил (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 260/261).

[15] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 4.

[16] Ibidem, 4.

[17] Ibid.,5.

по доставувањето на оружјето. Чучков истакнал дека сето тоа било „чиста работа“.[18] Околу финансиската состојба на Организацијата во Ќустендил, Чучков го известил Делчев дека во касата на пунктот имало околу 220 лева и затоа барал да му се испратат уште 200 лева поради плаќањето на манлихеровите пушки. Исто така, според информациите на Чучков, претходниот ден во градот Радомир пристигнале 7–8 души од „генералите“ (врховистите, Н. Ж.) и меѓу нив бил и извесниот Шуманов. Врховистичката чета требало да тргне кон Кочанско.[19] Особено важна информација до Г. Делчев од страна на Е. Чучков била таа дека бугарската полиција ги преследува четите на Организацијата. Според Чучков, стражарите се распрснувале во текот на ноќта на по 7 до 8 километри надвор од градот Ќустендил, по патот и по блиските планински села. Затоа Чучков му предложил на Делчев, четите да се движат по линијата Клисура–Кадиин Мост или кон селото Жилинци, оттаму за да се упатат кон Кочанско.[20] Ваквите информации од Е. Чучков до Г. Делчев, во кои потенцирал дека бугарската полиција ги следи четите на ТМОРО, биле особено важни за да се преземат мерки од раководството на ТМОРО за побезбедно префрлување на комитските чети преку тогашната бугарско–турска граница.

На 4 април 1902 година Е. Чучков ја продолжил писмената комуникација со Г. Делчев и повторно го известил за одредени организациски работи во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. Според Чучков, групата момчиња од четата кои се подготвувале за влез во Македонија биле добро скриени во градот Ќустендил. Чучков уште еднаш му се обратил на Г. Делчев за случајот со купувањето манлихерови пушки. Чучков му предочил на Делчев дека 3-те манлихери со 400 патрони муниција ќе ја чинат Организацијата 200 лева. Бидејќи во касата на пунктот останале 100-150 лева, Чучков му побарал на Делчев да му прати 500 лева. Исто така, Чучков истакнал дека со постојните пари подготвувал терен за чета од 35 души која можела да влезе во Македонија.[21]

Во 1902 година се засилувале конфликтите на Организацијата со Врховниот комитет и со пограничните бугарски власти во граничните пунктови на ТМОРО. На 9 април 1902 година, Е.

---

[18] Ibid., 5a.

[19] Ib., 6.

[20] Ib., 6a.

[21] Ib., 7.

Чучков му пратил писмо на Г. Делчев во кое ја опишувал неподносливата положба во пограничните пунктови на Организацијата и судирите со бугарските власти. Е. Чучков го известил Делчев дека во тоа време преку Ќустендилскиот пункт требало да помине чета на Организацијата која се стационирала во близина на селото Жабокрт, Ќустендилско. На тоа место, четата ги чекала опремата и алиштата од Ќустендилскиот пункт. Но, четата била забележана од бугарската погранична стража која ги запленила алиштата.[22] Четата се засолнила во обид да им побегне на бугарските погранични власти. Напоредно со запленувањето на алиштата, некои селани ги известиле и ги алармирале и останатите постави на пограничните стражарски места за присуство на комитска чета во тој регион. Набрзо четата била откриена од бугарските стражари, при што еден дел од комитите побегнал, додека еден дел бил заробен и спроведен во Софија. Од опремата на комитската чета биле запленети една пушка и 30 патрони, а останатите пушки биле навреме скриени.[23] Поради таквата ситуација, Е. Чучков побарал од Г. Делчев да се формира нова комитска чета и таа веднаш да влезе внатре во Македонија. Чучков сметал дека четата може да брои околу 10 до 11 души, а упатувал на тоа ако се ослободат заробените комити, и тие да ѝ се придружат. Во врска со опремата за комитската чета, Е. Чучков му соопштил на Г. Делчев дека треба да се испратат чорапи и каскети во Ќустендил, на адреса на шивачот Филип Георгиев.[24] На крајот од писмото, Е. Чучков ја изразувал својата длабока разочараност од односот на бугарската влада кон ТМОРО:

„Ти ја претставувам положбата, но и јас речиси сум убиен од тие удари... Владата сака така со памук да ни ја извади душата, да не обессили, па над нашите трупови да го издигне гробот на македонското дело. Дали ќе успее? Јас почнав да верувам.“[25]

Во април 1902 година, Гоце Делчев од Софија пратил поопширно писмо до Ефрем Чучков, кој се наоѓал во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. Во писмото, Делчев дал детален опис на преминување на комитска чета во внатрешноста на Македонија преку овој пограничен пункт на Организацијата. На почетокот го запрашал Чучков за една многу чувствителна работа поврзана со

[22] Ib., 8.

[23] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, 8а.

[24] Ibidem, 9.

[25] Ibid., 9а; Михајло Миноски, Ѓорче Петров, Скопје, 2014, 119.

Организацијата – тајната азбука: „Сите писма ги добив, а ти не знам дали си примил едно писмо од мене, испратено по Павел Поцев (Павел Шатев, Н. Ж.) во коешто бев го приклучил и шифрарникот за четите.“[26] Од овој дел од писмото се гледа колку Делчев обрнувал внимание на конспиративноста на Организацијата во обид да ја зачува нејзината тајност и да спречи внатрешни афери и провали. Затоа Делчев веднаш го предупредил Чучков дека доколку го нема тоа писмо, веднаш да го побара Павел Шатев. Во врска со конспиративноста на ТМОРО, Г. Делчев го известил Е. Чучков дека целата документација и одредени писма од пограничниот пункт се наоѓаат во куќата на една баба каде што престојувале поголемиот дел од пунктовите началници на Организацијата. Старицата била доверлива личност на Организацијата и Делчев го информирал Чучков дека од неа ќе ја добие целата потребна документација оставена на чување кај неа.[27] Во понатамошниот дел од писмото, Делчев се осврнал на прашањето за навлегувањето на четите во внатрешноста на Македонија преку пунктот. Околу тоа, Делчев му предочил на Чучков дека во градот Ќустендил се скриени неколку илјади манлихерови куршуми за потребите на четата која требало да замине во внатрешноста. Поради тоа, Г. Делчев му наредил на Чучков да се однесат патроните, одредено количество патрондаши и облека во одреденото село каде што била стационирана комитската чета. Делчев му соопштил на Чучков дека треба да се подготват и бомбите за потребите на четата, но предупредувал да не се полнат со катранов фитиљ, што го сметал за неквалитетен. Полнењето на бомбите на ваков начин, Делчев го сметал за правило кое треба да го има забележано самиот Е. Чучков.[28] Во врска со четите, Г. Делчев му потенцирал на Е. Чучков, кога испраќал чети, опрема или алишта – на секој четник да му го означува името и оружјето со кое бил вооружен и да се забележува каде заминува или се испраќа. Сите овие податоци, Делчев побарал да бидат забележани со шифри, познати само на Е. Чучков или на некои од делегатите (веројатно се мисли на членовите на пунктот, Н. Ж.).[29] Делчев исто така инсистирал кај Чучков при правењето список на четите, да го забележи и степенот на образование на секој четник, времето поминато во четата, со кого бил и низ кои места се движел. Тој список

[26] НБКМ-БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 1, л. 7.

[27] НБКМ- БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 1, л. 7, 8.

[28] Ibidem, 8.

[29] Ibid., 8.

Гоце Делчев го барал на посебен тефтер. Околу организациските работи, Делчев побарал од Чучков во четите кои ќе заминат во внатрешноста на Македонија, да се дадат по 20 примероци Правилници и Уставот на ТМОРО, со по уште 20 примероци за Струмичкиот и Радовишкиот реон. Уставите на Организацијата, според Делчев, биле потребни не само за да ги имаат раководителите на секој реон, туку и за да издадат строги наредби „секоја една организација да го сообразува своето дејствување со душата и основата на Уставот“.[30] Во врска со ова, Г. Делчев му препорачал на Е. Чучков примероци од Уставот и Правилници да се пратат и во градовите Кочани и Виница и да забележи на кое место се пратени. Претпазливоста на Гоце Делчев одела дотаму што го предупредил Е. Чучков да внимава да не ѝ се пратат ваквите програмски документи на Организацијата во Ќустендил, веројатно поради опасноста да бидат откриени од страна на бугарската власт. Во однос на ова, навистина се забележува цврстиот став на Гоце Делчев да се задржи чистотата на ТМОРО и таа да не се компромитира во очите на членството и на народот. Веројатно, оттаму се должи одбивноста на Г. Делчев кон врховистичките чети кои се обидувале да ги користат истите канали за влез во внатрешноста на Македонија. И во ова писмо, Делчев не ја испуштил можноста дел од врховистичките војводи, како Саев и Стојанов, да ги нарече „гадови“ и „мизерни“.[31]

На крајот од писмото, Делчев побарал од Чучков за сето ова да му поднесе опширен извештај, а особено за тоа што направил и извршил. Делчев го предупредил својот соборец и пријател Чучков, во живеалиштето во Ќустендил да не чува никакви писма од Организацијата, да ја научи шифрираната азбука и со неа да се допишува.[32] Ова писмо на Г. Делчев до Е. Чучков покажува неколку работи кои се однесуваат на организациската поставеност на ТМОРО. Прво, Организацијата била поставена на цврсти основи и главен принцип бил принципот на внатрешност и строга конспиративност. Второ, Г. Делчев како раководител на вооружениот сегмент на Организацијата инсистирал на строга дисциплина, ред и послушност, што требало да биде основен предуслов за успех на вооружената борба. Трето, Организацијата се обидувала да ја задржи дистанцата од бугарските влади и тоа многу успешно го правела.

---

[30] Ibid., 9.

[31] НБКМ- БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 1, л. 9.

[32] Ibidem, 9а.

Во интензивната преписка во текот на април 1902 година, Гоце Делчев често му посочувал на Чучков кои работи треба да ги заврши во Ќустендилскиот пункт, при што се забележува дека Делчев во одредени ситуации бил прилично „скржав“ на зборови, пред сè од безбедносни причини. Делчев сигурно стравувал писмата што ги испраќал до Е. Чучков да не бидат запленети од турската власт или од бугарските погранични власти, со што можела да се случи провала и афера во самата Организација. Во едно од писмата пратени од Делчев до Чучков во април 1902 година, тој се интересирал дали неговиот соборец во пунктот ги добива последно пратените писма. Понатаму Делчев побарал од Чучков од пунктот да прати 2–3 коњи и 500 примероци од правилници и устави на Организацијата за потребите на четите кои влегувале во внатрешноста на Македонија.[33] Делчев исто така го известил Чучков дека следниот ден ќе му прати 500 лева парична помош за потребите на пунктот преку Иван Кепов. Во писмото Делчев се интересирал и за бројот на манлихеровите патрони во Ќустендилскиот пункт, како и за тоа кои четници се останати во Ќустендил. Воедно, Г. Делчев го известил Е. Чучков дека војводата Андон Ќосето[34] и неговите четници изразиле желба да заминат

---

[33] Ibid., 13.

[34] **Андон Ќосето (Андон Лазов Јанев) (1854–1953)**, македонски револуционер, војвода на МРО/ТМОРО. Роден е во селото Голозинци, Велешко. Бил без образование. По нападот врз еден велешки бег, побегнал од неговото родно место и преминал во нелегалност. Пристигнал во Солун и се поврзал со членови на Организацијата, кои го приклучиле во неа. Се поврзал со ЦК МРО и почнал да врши тајни доверливи работи, за кои знаело само раководството на Организацијата. Извршувал терористички акции за ликвидирање претставници на грчката и српската пропаганда. Бил соработник со д–р Христо Татарчев, Гоце Делчев и Јане Сандански. Од страна на Организацијата бил назначен за војвода на чета во Кукушко, Малешевско и Струмичко. Во 1901 година, заедно со Сандански и неговата чета, зел учество во аферата Мис Стон. Учествувал во Илинденското востание и со чета се борел во Прилепско, Мариовско и Велешко. По Востанието, ја продолжил револуционерната дејност во Струмичко и Малешевско. По внатрешните поделби и расколот во Организацијата, извесен временски период соработувал со Серскиот револуционерен округ, но набргу се разочарал од поделбите и се повлекол од активно учество во македонското револуционерно движење. Во 1907 година бил осомничен и привремено уапсен од бугарската власт под обвинение за учество во убиствата на Борис Сарафов и Иван Гарванов. По создавањето на федерална Македонија во рамките на Југославија, со писмо до македонското раководство, го поздравил создавањето на македонската држава. Починал во Благоевград, Бугарија, на 99-годишна возраст (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 9/10).

од Македонија кон Ќустендилскиот пункт.[35] Во врска со четата на Андон Ќосето, се работело за редовна постапка при преминот на комитските чети од внатрешноста на Македонија на бугарска територија во моментите кога заминувале на одмор, при што ја користеле линијата на движење која поминувала низ Ќустендилскиот пункт на Организацијата.

Андон Ќосето (во средината) со соборци

Чучков, како пунктов началник, ги пречекувал по пристигнувањето од Македонија и ги подготвувал комитските чети со оружје, муниција, храна и облека при нивното заминување во внатрешноста на Македонија. Таа одговорна задача, Е.Чучков многу добро ја извршувал и не случајно Делчев постојано бил во контакт со него за време на неговиот престој во Ќустендил. Мно-

[35] НБКМ- БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 1, л. 13а.

гу важни податоци, пред сè поврзани со набавката на оружје, содржеле писмата на Гоце Делчев, но идентитетот на личностите преку кои требало да се завршат работите, тој ретко го посочувал со вистинските имиња, освен ако не се однесувало на личности кои биле легални, со што нивната лична безбедност не можела да биде загрозена. Со таква содржина е уште едно од низата писма што Делчев му го пратил на Ефрем Чучков во првата половина на 1902 година. Имено, во писмото од април 1902 година, Делчев го информирал Чучков дека Организацијата веќе му пратила 200 лева на извесен Серлиев (веројатно псевдоним, Н. Ж.) преку Иван Кепов во врска со некаква „стока“.[36] Бидејќи Делчев во писмото не упатувал за што се работи, веројатно е дека тоа било набавка на оружје, имајќи го предвид фактот што бил ангажиран Иван Кепов, член на Врховниот македонски комитет, кој сигурно не бил запознаен со податокот дека парите што му ги дал на Серлиев биле за купување оружје. За вакви случаи Г. Делчев не ретко ги користел и личните пријателства со луѓе од сите македонски организации. Веќе во следниот дел од писмото се потврдува фактот дека „стоката“ всушност се пушки, за кои Делчев му укажувал на Е. Чучков да ги задржат за потребите на пунктот, но предупредувал дека патроните е потребно да не се трошат и да се употребат за други пригоди. Во писмото Делчев се интересирал и за Борис Сарафов и Шуманов и за тоа каде заминале, нагласувајќи дека таму каде што се пратени не смеат да бидат началници.[37] Вакviот став на Г. Делчев укажува на тоа дека сè уште немал доверба во војводи на чети кои од Врховниот комитет се префрлиле во ТМОРО и биле праќани од Организацијата во внатрешноста на Македонија. Таков бил случајот и со Борис Сарафов, иако Г. Делчев и Ѓ. Петров го поддржувале во внатрешните борби за превласт во Врховниот комитет, веројатно како „помало зло“ од двоецот И. Цончев – Михајловски. Како и во многу други писма, на крајот од писмото до Чучков, Г. Делчев му нагласувал да праќа примероци од правилниците и Уставот на Организацијата за потребите на четите, а и го потсетувал редовно да му праќа писма и да го известува за сите организациски работи во Ќустендилскиот пункт.

На 13 мај 1902 година, Гоце Делчев со писмо го известил Марко Секулички дека во пограничниот пункт во Ќустендил,

[36] Ibidem, 11.

[37] Ibid., 11.

лично го пратил да дојде Е. Чучков.[38] Тешко е да се установи кога временски точно Чучков застанал на чело на Ќустендилскиот пункт на ТМОРО, но факт е дека Делчев постојано му доверувал задачи во пунктот за кои морал лично да дојде во градот. Од тоа се заклучува дека Г. Делчев имал голема доверба во него. Но, документацијата покажува понекогаш двојство во извршувањето на функцијата пунктов началник во Ќустендил, затоа што во исто време на истата позиција се среќаваат и имињата на Ефрем Чучков, на Марко Секулички, па дури и името на Никола Зографов. Веќе во писмото на Г. Делчев до М. Секулички од 16 мај 1902 година, се воочува доверливата позиција што Е. Чучков ја имал во Ќустендилскиот пункт, без разлика дали и формално бил назначен за негов раководител. Имено, во писмото Г. Делчев побарал од Секулички „човекот што ќе го пратите за да ги земе другарите оттука, треба да му дадеш писмо направо до мене или Чучков да дојде.“[39] Тоа значи дека Делчев лично го ангажирал Е. Чучков во подготовката за префрлување на комитската чета на Организацијата преку границата. Ситните недоразбирања од претходно помеѓу двајцата револуционери биле заборавени и соработката и заедничката револуционерна работа продолжила. Неуморната теренска работа оставила последици врз здравјето на Е. Чучков, така што во почетокот на јули 1902 година се разболел и заминал од Ќустендил заради лекување и заздравување. За болеста на Чучков, со писмо од 5 јули 1902 година, Г. Делчев го известил и М. Секулички и му порачал дека по оздравувањето повторно ќе го прати во Ќустендилскиот пункт.[40] Болеста на Е. Чучков потрајала десетина дена и веднаш потоа, на 15 јули 1902 година, Г. Делчев со писмо го известил М. Секулички дека на 16 јули Чучков заминува за Ќустендил каде што и привремено требало да се насели. Г. Делчев преку Е. Чучков му пратил доверливо писмо и на Секулички.[41] Писмото потврдило дека Е. Чучков повторно се враќа на своите должности во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО, по наредба на Г. Делчев. Пред Чучков се наоѓал период во кој се организирале повеќе акции за пренесување оружје од внатрешноста на Бугарија во Ќустендил, како и организациски подготовки за вооружување и префрлување комитски чети преку границата. За сите овие активности, Е. Чучков имал постојана комуника-

---

[38] Гоце Делчев, Писма и други материјали...op. cit., 120.

[39] Ibidem, 120.

[40] Ibid., 127.

[41] Ibid., 130.

ција со Гоце Делчев, кому откако му завршил мандатот во ЗП на ТМОРО, сè повеќе се ангажирал околу подготовката на комитските чети за влез на територијата на Македонија.

Состојбата на топло–студено во односите со ВМК, оставила трага и врз Организацијата и нејзината револуционерна дејност. Сепак, и покрај одредени проблеми, каналите за пренос на оружје, опрема и муниција во граничните делови со Македонија биле под целосна контрола на ТМОРО, иако имало обиди и од врховистичките чети да ги искористат. Додека Чучков се наоѓал во Ќустендилскиот пункт и ја координирал работата со Г. Делчев, каналот функционирал добро и немало некои поголеми пречки. Во 1902 година, Ефрем Чучков имал интензивна преписка со Гоце Делчев околу обидите на Организацијата да внесе оружје во Македонија. На 22 јули 1902 година, Е. Чучков му пратил писмо на Г. Делчев во кое го известил дека веќе пристигнал во Ќустендил. Интересна е констатацијата на Чучков што ја споделил со Делчев дека во градот Дупница не се сретнал со „големецот“.[42] За која личност станувало збор нема повеќе податоци, но доволен е фактот што Чучков во таинственост го држел името на личноста за да посведочи дека е некоја важна личност, или од Организацијата или од бугарскиот општествено–политички живот. Но, која е таа личност која Чучков ја посочил во писмото, останува да биде тајна. Секако дека Г. Делчев сигурно знаел за кого се работи, заради близината и пријателството на двајцата револуционери. Ова писмо на Чучков открива дека Организацијата имала големи проблеми со бугарските погранични власти кои ги прогонувале комитските чети и се обидувале да ги спречат да влезат на територијата на Македонија. Така, Чучков му пишувал на Делчев дека некои момчиња од четата на ТМОРО која последна се обидела да премине во Македонија преку бугарската граница биле фатени кај градот Радомир. Но, во исто време го известил дека дел од момчињата од четата биле ослободени од затвор и биле пречекани од Аргир (псевдоним за Крсте Гермов-Шаќир, меѓутоа можно е да се однесува и на Аргир Манасиев, Н. Ж.). Како важен податок во писмото била информацијата за преминувањето на границата на Атила (псевдоним за Иван Гарванов, Н.Ж.), но нема прецизирање во кој правец заминал. Најверојатно Атила бил Иван Гарванов, но во кој правец заминал и за каква работа, Чучков не открива повеќе детали.[43] И второто прашање кое во овој случај се

[42] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 10.

[43] Ibidem, 10.

наметнува е: што навистина во овој реон би барал и по каква работа би дошол Иван Гарванов? Поради ова со резерва треба да се прифати податокот дека навистина се работи за Иван Гарванов.

Ефрем Чучков (во средината) со соборци

Во писмото од 22 јули, Чучков не ја пропуштил можноста да му укаже на Делчев за повеќе проблеми што ја тиштеле работата на Ќустендилскиот пункт. Тој поради организациски работи немал време да ја прегледа финансиската сметка на пунктот, заедно со Марко Секулички. Но, Чучков го запознал Г. Делчев со фактот дека М. Секулички веќе потрошил 200 лева и дека пунктот не располагал со пари, така што Секулички трошел свои пари за организациски потреби.[44] Затоа Чучков го известил Делчев дека во пунктот недостасуваат финансиски средства, поради што барал да се пратат од негова страна. Во моментите кога малку се ослободил од обврските, Чучков започнал да ги прегледува сметките во пунктот, секако со помош на М. Секулички.

Последниот дел од писмото Чучков го посветил на состојбите во Врховниот комитет, за кој ТМОРО покажувала голем интерес и лобирала во раководните тела да се изберат луѓе со кои Организацијата можела да соработува во евентуална заедничка борба во Македонија. Чучков го запознал Делчев дека на внатрешните избори во Врховниот комитет, во раководните тела успеал

[44] Ibid., 10a.

да биде избран Никола Наумов, додека за Тома Карајовов[45] работата не можела да се заврши.[46] Раководството на ТМОРО не случајно се решило да им даде поддршка на Наумов и Карајовов. Името на Никола Наумов неколкупати се споменува во преписките на членови на Организацијата, особено при купувањето и набавката на оружје за потребите на комитските чети. Тома Карајовов во наредниот период преминал во редовите на Организацијата.

Веќе на 23 јули 1902 година, Е. Чучков ја продолжил преписката со Гоце Делчев. Во пратеното писмо до Делчев, неговиот соборец Е. Чучков му предочил два важни проблема за револуционерната дејност на ТМОРО: откривањето на дел од четите кои навлегувале во Македонија од страна на турската власт и навлегувањето на врховистичките чети на организациската територија на ТМОРО. Во врска со првото прашање, Чучков го известил Г. Делчев дека поради нивното откривање од турската власт, во Ќустендил пребегнале двајца четници од селото Луковица, Ко-

---

[45] **Тома Карајовов (1869–1950),** македонски револуционер, член на ВМОРО/ВМРО. Роден е во Скопје. Завршил правен факултет на софискиот универзитет во 1895 година. Во 1892 година бил еден од основачите на Младата македонска книжевна дружина во Софија. Во периодот меѓу 1897–1900 година бил секретар на Бугарското трговско агентство во Битола. За време на Илинденското востание, го редактирал весникот „Автономија“, задграничен лист на ТМОРО. Учествувал во формирањето на бугарските конституциони клубови и е еден од нивните раководители (1908–1909 година). На Шестиот конгрес на ВМРО бил избран за заменик-член на ЗП. Бил долгогодишен службеник во бугарското Министерство за надворешни работи. Работел во дипломатските претставништва на Бугарија во Виена и Рим, а во 1924 година бил генерален конзул во Атина и надворешен претставник на ВМРО. Во 1925 година, со одлука на ЦК, заедно со други дејци, е пратен во специјална мисија да ја претставува ВМРО во странство. Во есента на 1924 година престојувал во Виена, од каде што известувал за состојбите во македонските студентски кругови и преку ЗП сугерирал да им се обрати поголемо внимание на студентите во Германија, Франција и Италија. Исто така, сугерирал и да прекинат атентатите на ВМРО, особено низ европските градови, бидејќи се губела „симпатијата на општественото мислење во Европа“ кон ВМРО, гледајќи ја како „анархистичка“ организација. Во отворениот конфликт меѓу Иван Михајлов и Александар Протогеров, во 1928 година се приклучил кон Михајлов. Бил масон. Присуствувал како гостин на Седмиот конгрес на ВМРО одржан од 21 до 25.7.1928 година во Крупник. Бил противник на насилните мерки спроведувани од помладата генерација во ВМРО. Бил специјален претставник на ВМРО (михајловистичка) во странство со седиште во Берлин. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 140).

[46] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 11.

чанско. Причина за нивното пребегување во Ќустендил било пристигнувањето на турски аскер во селото и нивната истрага за евентуално пронаоѓање пушки. Без да мачат или тепаат некого турските војници, еден селанец си ја предал пушката, но ги посочил и двете момчиња пред аскерот дека поседуваат пушки. Благодарение на тоа што момчињата успеале да побегнат, било спречено да се откријат повеќе работи. Чучков му предложил на Делчев момчињата да бидат распоредени како курири на Организацијата во Кочанско.[47] Околу второто прашање, Е. Чучков го известил Делчев дека чети на врховистите, или како што ги нарекувал „генералите", од Радовишко се префрлиле кон Кочанско, а некои од нив се вратиле и во Ќустендил. Како непомирлив противник на врховистите, Е. Чучков го предупредил Г. Делчев дека во врска со тоа прашање „работата во тој реон е сериозна".[48] Не случајно за тоа прашање Чучков му напишал на Делчев дека „навреме треба да се преземат мерки". Чучков дури и заклучил какви мерки треба да се преземат:

„Според мене, таму, бездруго на Генералите им треба едно убаво тепање!"[49]

На крајот од писмото, Е. Чучков уште еднаш го истакнал горливото прашање на пунктот – недостигот на финансиски средства, поради што го повикал Делчев да прати пари.

На 27 јули 1902 година, Е.Чучков му пратил ново писмо на Г. Делчев, во кое најпрвин го известил дека го добил последното писмо. Најважно од сè, според Чучков, било тоа што момчињата од последната чета без тешкотии ја поминале границата, со еден мал проблем: Михаил Чаков[50] направил „еден аџамилак" откако

---

[47] Ibidem, 12.

[48] Ibid., 12a.

[49] Ibid., 12a.

[50] **Михаил Чаков (1873–1938),** македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Гуменце. Ја завршил Егзархиската гимназија во Солун. Во редовите на ТМОРО се приклучил во 1897 година. Дејствувал како четник под команда на војводата Михаил Апостолов Попето. Во периодот меѓу 1901 и 1908 година бил војвода на чета, која дејствувала во Петричко, Серско, Драмско, Кумановско и Велешко. Учествувал во борбата со турската војска во селото Баница во која загинал Гоце Делчев. Во Илинденското востание, учествувал како војвода на чета што дејствувала во Мелничко. Бил учесник во битката на Ножот на 14 јули 1907 година. Учествувал како војвода на 11-тата чета во составот на Македонско-одринското доброволство и учествувал во борбите за Банско, Разлог, Неврокоп, Драма и Кавала. Учествувал во Првата светска војна во состав на 85-тиот пешадиски полк во бу-

во четата го вброил некојси Владо, кој бил човек на Марко Секулички и работел во Ќустендилскиот пункт.[51] Заради овој пропуст, Чучков пратил писмо до Иван Кепов, но бидејќи четата уште ја немала поминато границата, писмото подоцна му било предадено во градот Ксанти.

Четата на Михаил Чаков

Чучков го замолувал М. Чаков да го врати назад четникот Владо преку И. Кепов, кој изгледа дека требало да дојде по некоја работа во Ќустендил. Воедно Чаков требало да му објасни на Владо во што била работата и зошто бил направен превид при составувањето на четата. Во писмото до Делчев, уште еднаш неговиот соборец и пријател Чучков му ја претставил реалноста во пунктот – недостигот на финансиски средства. Затоа од Делчев било побарано веднаш да прати пари, во поткрепа на што му спомнал дека и Марко Секулички го констатирал недостигот на финансии во Ќустендилскиот пункт.[52] За да се заштедат фи-

гарската армија. По Првата светска војна, бил дел од раководството на Илинденската организација. Во 1923 година, во неговиот дом привремено се наоѓале моштите на Гоце Делчев. Во 1928 година, по поделбата во Организацијата, бил член на седумчлена комисија за помирување на двете крила на ВМРО. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 346).

[51] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 13.

[52] Ibidem, 13a.

нансиски средства, Чучков му предложил на Делчев алиштата за потребите на четите да се приготвуваат во Ќустендил и да не се нарачуваат од Софија. Тој сметал дека од Софија можеле да се доставуваат опинци и другите работи што ги немало во Ќустендил. Заради чувствителноста на проблемот и поради конспиративност, Е. Чучков му посочил на Г. Делчев парите и писмата да ги праќаат на адреса: К.Сиромахов, банкар во Ќустендил.[53] Тоа била адреса на живеалиште кое ТМОРО и Ќустендилскиот пункт го користеле за праќање пари и писма.

На 30 јули 1902 година, Е. Чучков го известил Г. Делчев дека се појавиле големи проблеми кај дел од членството на Организацијата кое се наоѓало во Ќустендил. Упатувајќи критика на адреса на членовите на Организацијата, Чучков го информирал Делчев дека ако некој останел по неколку дни во Ќустендил и ако работата станела сериозна при што требало да се ризикува време или пари, „сите се извлекувале настрана и веднаш заборавале дека суштествува некакво македонско дело“.[54] Оваа констатација на Е. Чучков била прилично реално искажана, без никакви заобиколувања, со што сакал да му ја предочи вистината на Делчев за одредени проблеми во Ќустендилскиот пункт. Околу состојбата со вооружувањето, Чучков му пратил податок на Делчев дека Организацијата во пунктот располага со 1.000 патрони.[55] Но, дека тоа е навистина мала бројка на муниција, покажува новото барање на Чучков за праќање парични средства во пунктот. За тоа дека навистина немало пари, Чучков го истакнал податокот дека М. Секулички од свои пари отстапил 300 лева за организациски потреби и дека Организацијата треба да му ги исплати потрошените средства.[56] Ваквиот постојан недостиг на пари во Ќустендилскиот пункт го знаел и Делчев и се обидувал колку што е можно повеќе да праќа финансиски средства.

Во почетокот на август 1902 година, Гоце Делчев се наоѓал во Софија и оттаму се грижел за собирањето оружје и организирање момчиња за комитски чети кои потоа заминувале кон Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. На 4 август, Ефрем Чучков во Софија му пратил на Делчев преписи од писмата на Кочанската че-

---

[53] Ibid., 14.

[54] Ibid., 15a.

[55] Ib., 16.

[56] Ib., 16a.

та, како и од војводата Панајот Бајчев.[57] Преписите, веројатно на шифрирани писма, Чучков ги напишал затоа што сметал дека Делчев е премногу зафатен да се занимава и со таа работа, затоа што за евентуален преглед на оригиналите било потребно многу време. Во писмото до Делчев, Е. Чучков го известил дека една комитска чета веќе поминувала кон планината Плачковица и дека нема да помине преку градот Мелник.[58] Од содржината на писмото не може да се утврди со точност дали четата се враќала кон Ќустендилскиот пункт или заминувала во внатрешноста на Македонија. Но, во секој случај Е. Чучков како член на пунктот во Ќустендил внимателно го следел нејзиното движење и редовно го известувал Делчев во Софија.

Во август 1902 година, Организацијата посветила големо внимание на подготовката на четите за влез во внатрешноста на Македонија. Ќустендилскиот пункт имал тешка задача за набавка на облека и на неопходната опрема за секој припадник на комитските чети. Затоа на 8 август 1902 година, Чучков телеграфски побарал 700 лева од Г. Делчев за потребите на Ќустендилскиот пункт. Во опширно писмо, Чучков му објаснил во поединости за што ќе бидат потрошени парите. За потребите на четите, Туше Делииванов од ЗП му побарал на Чучков да порача 30 пара алишта и 30 манлихерови патрондаши. Дотогаш Организацијата набавувала сливенски шајак за алиштата на четниците, што го плаќала по 18,5 лева. Е. Чучков го известил Г. Делчев дека пунктовиот началник во Ќустендил, Марко Секулички, во градот можел да набави за истите пари шајак од Самоков, којшто бил многу почист, подебел и поиздржлив.[59] Разликата во цените Чучков му ја предочил на Делчев на следниов начин: сливенскиот шајак бил 3,50 до 3,70 лева – зашиен, додека Самоковскиот бил 5 лева од

[57] **Панајот Бајчев,** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО, војвода во Кумановско. Роден е во градот Видин, Бугарија. Во 1903 година бил назначен за војвода на чета во Штипско. За време на Илинденското востание се борел во четата на војводата Христо Чернопеев и учествувал во судирот со турската војска во близина на градот Кочани, при обидот за навлегување во Македонија. Во периодот 1904–1905 година бил назначен за војвода на Организацијата во Кумановско. Учествувал и како делегат на Скопскиот окружен конгрес во 1905 година. Во Првата балканска војна во 1912 година, повторно се нашол во четата на војводата Христо Чернопеев и учествувал во ослободувањето на градот Кавала од турската војска (Енциклопедија ВМРО 1893- 1934...cit., 29).

[58] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 17.

[59] Ibidem, 18.

самата фабрика. Според Чучков, од сливенскиот шајак во Ќустендил можеле да пронајдат и по цена од 16 лева комплет облека што порано се плаќала и по 18,5 лева. Во врска со тоа, Чучков му напишал на Делчев дека ако Организацијата го купела шајакот од самата фабрика во Самоков, за цена од 18,5 лева ќе се добиеле алишта од почист шајак.[60] Од тие причини Чучков го претпочитал вториот тип, ако, според него, се земел предвид настапувањето на зимата и фактот што сите момчиња кои се враќале од некоја чета од Македонија многу се жалеле затоа што алиштата толку брзо им се кинеле. Затоа Чучков сметал дека треба да се порача шајакот од самата фабрика во Самоков, при што би биле купени 100 метри по цена од 1 лев. Од останатите расходи кои преостанувале, пунктот требало да плати за работната рака за подготовката на облеката по цена од 3,25 лева. Ако раководството на Организацијата и ЗП се согласи, тогаш 500-те лева вкупни трошоци, пунктот внимателно требало да му ги предаде на претставникот на фабриката во Ќустендил. Но, парични средства биле потребни и за други работи во пунктот, затоа што и М. Секулички постојано се жалел дека троши од неговите пари за организациски потреби.

Четите на Мите Опилски, Марко Секулички и Иван Јанев-Брло

Со 400-те лева што Чучков ги добил претходно, одвај можел да му се исплати долгот на Секулички, кој изнесувал 385 лева. Чучков со право му предочил на Делчев дека Секулички при секое

[60] Ibid., 18.

земање од неговите пари „ја дуел зурлата“.[61] Покрај ова прашање, Е. Чучков го прашал Делчев и за тоа по која цена во Софија биле купувани раниците за пушки и опинците, за кои посебно барал да бидат квалитетни и издржливи, а не како таквите со кои била испратена последната чета во Македонија. Од Делчев побарал информација и за манлихеровите патрони и нивната набавка.[62]

Во натамошниот дел од писмото, Е. Чучков му укажал и за уште неколку работи на Делчев, а биле поврзани со праќањето чети во Македонија. Чучков побарал од Делчев кога ги праќаат момчињата – да ги предупредат да внимаваат каде престојуваат, каде и да било или особено кога се во близина на границата. Во врска со тоа, Чучков му укажал на Делчев дека некои чети трошеле многу пари, што се гледало од расписките. Како пример навел една чета од 13 души која за една вечер потрошила 25 до 30 лева.[63] Затоа Чучков се залагал да им се всади во свеста на момчињата „да си ги отворат очите“, зашто луѓето околу границата без милост експлоатирале и користеле и кредит.[64] Околу навлегувањето чети на Организацијата во Македонија, Чучков известил дека последната комитска чета влегла во внатрешноста преку селото Дулица, помеѓу Калиманци и Јакимово, над селото Пекљане. Но, според Чучков главен проблем на теренот и понатаму претставувале врховистичките чети, кои во тој временски период биле особено активни во Кочанско. Чучков истакнал дека „Генералите (така ги нарекувал врховистичките првенци, Н. Ж.) многу тешкотии им прават на селата за да им отворат пат“.[65] Тој го известил Делчев дека во селото Зрновци, Кочанско, имало 5 души кои седеле таму и праќале храна за околу 50-60 души кои уште се наоѓале на планината Плачковица. Според Чучков, селата „пропиштеле“ од врховистичката чета. Врховистите, храната од селаните ја земале со сила и со заплашувања. Населението барало од Организацијата да прати една чета од 8 до 10 души што ќе ги обиколува сите села од левата страна на реката Брегалница, при што требало да тргне од Паланечко, па надолу сè до селото Кучичино, Кочанско. Околу четата, Чучков му пишувал на Делчев дека веќе се подготвувале неколку десетици момчиња кои ќе ѝ се придружат на кочанската чета во Виничко. Чучков исто така се

[61] Ibid., 18.
[62] Ib., 18a.
[63] Ib., 18a.
[64] Ib., 18a.
[65] Ib., 19.

интересирал и дали Никола Зографов ќе замине со чета во Македонија. На крајот од опширното писмо, Чучков го известил Делчев дека ако му биде одобрена побараната сума пари – да биде пратена на адреса: К. Сиромахов, град Ќустендил.[66] Во ова писмо, Е. Чучков навистина пред Делчев принципиелно поставил повеќе организациски прашања кои се однесувале на непречената работа на Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. Писмото потврдува дека Чучков одговорно се однесувал кон паричните средства на Организацијата и дека рационално ги трошел финансиите само за она што било неопходно за потребите на четите. Од писмото се гледа и неговиот принципиелен однос кон врховистичките чети кои постојано и во другите преписки ги посочува како непријатели на ТМОРО во Македонија, а и непријатели на македонскиот народ. Затоа Чучков постојано барал решителна акција против „генералите", како што ги нарекувал врховистите, и нивно истиснување од теренот во Македонија. Во врска со прашањето на врховистичките чети, Чучков имал поддршка и од самиот Делчев, кој бил поборник за самостојниот карактер на борбата на ТМОРО за ослободување на Македонија од турска власт.

На 8 август 1902 година, Чучков му пишал на Делчев дека се видел со Петар Васков,[67] кој го известил дека одредена пратка пушки не може на никаков начин да се внесе преку границата. Васков во тоа време се наоѓал во Задграничниот пункт на ТМОРО во Ќустендил, кој претставувал најважната точка на Организацијата за пренесување на оружје од територијата на Бугарија во Македонија. Заради овој проблем, Е. Чучков го прашувал Делчев, преку кој пункт да се внесат пушките.[68] Во преписката меѓу двајцата револуционери на Организацијата, не ретко и Гоце Делчев преку писма до Чучков се интересирал за состојбите во Ќустен-

---

[66] Ib., 19.

[67] **Петар Васков (1875–1907)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во градот Велес. Ја завршил Бугарската егзархиска гимназија во Солун, а дипломирал на Одделот за физика и математика при Универзитетот „Климент Охридски" во Софија. Учителствувал во градовите Лом, Видин и Сливен во Бугарија. Се зачленил во редовите на Организацијата, а во 1902–1903 година бил началник во задграничниот пункт на ТМОРО во градот Ќустендил. Бил избран за делегат на Рилскиот конгрес на ВМОРО од Одринскиот револуционерен округ. Како учител во Одринската гимназија, бил еден од раководителите на Организацијата во Одринско. Загинал во ноември 1907 година, во судир со турска војска, во околината на Дедеагач (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 44).

[68] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 20.

дилскиот пограничен пункт на ТМОРО. Во врска со пренесувањето на оружје, кон крајот на август 1902 година, Чучков побарал од Г. Делчев да издејствува формална расписка од ЦК ТМОРО за даденото оружје на чување во Ќустендилскиот пункт кај М. Секулички.[69] Тоа претставувало неопходна мерка од највисоките тела на Организацијата, кога биле во прашање финансиски средства и точните сознанија за количеството на оружје, опрема и муниција што биле во сопственост на ТМОРО.

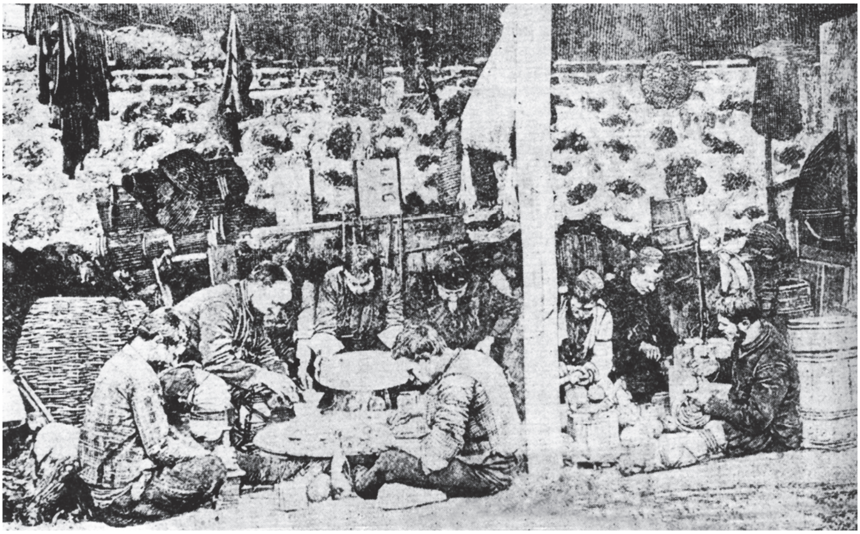

Изработка на бомби

Не ретко, во пограничните делови со Македонија се случувале и немили настани кои ѝ нанесувале штета на Организацијата. Делчев и Чучков постојано биле подготвени да спречат некој поголем удар, афера или човечка загуба во составот на четите кои минувале преку Ќустендилскиот пункт. Во едно писмо од Делчев до Чучков во 1902 година, тој се интересирал за убиството на извесен Васил, член на Организацијата, а поради самиот чин изразувал големо жалење и изненадување. За убиството на Васил, Г. Делчев барал повеќе информации за тоа кога и каде се случило тоа, како што пишува „грозно дело“.[70] Делчев побарал од Чучков поголема претпазливост при префрлувањето на четите преку границата, со цел да не се случуваат ликвидации на нејзините членови. Во писмото, Делчев инсистирал на што побрзо

[69] Гоце Делчев, Писма и други материјали... cit., 131.

[70] НБКМ- БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 1, л. 14.

праќање на алиштата за потребите на четите кои требало да се пратат во Ќустендилскиот пункт или во селото Саблер, каде што се наоѓала бомболеарницата на Организацијата.[71] Г. Делчев во писмото до Чучков најавувал и доаѓање на нови момчиња во селото Саблер, а барал и побрзо подготвување на опремата што требало да биде однесена во бомболеарницата. За да се избегнат непријатности кои би ја усложниле ситуацијата, Делчев барал да се пратат искусни четници кои добро го познавале патот. На крајот од писмото, Г. Делчев му напишал на Е. Чучков редовно да му праќа податоци од Ќустендилскиот пункт и од сите места каде што се движел и престојувал.[72]

Кон средината на август 1902 година продолжила преписката и заедничката револуционерна дејност на Ефрем Чучков и Гоце Делчев. На 12 август, Е. Чучков го известил Г. Делчев дека ја добил сумата пари што претходно од него ја барал за потребите на Ќустендилскиот пункт. Воедно го информирал и Делчев за тоа дека облеката што ја порачале за четите, веќе се правела. Исто така, му напишал на Делчев и дека преку Петар Васков биле пратени порачаните работи во градот Дупница.[73] Е.Чучков се обидувал да се договори со Г. Делчев и за тоа дали ќе продолжи соработката со К. Сиромахов, на чијашто адреса во Ќустендил пристигнувале парите од Организацијата. Според мислењето на Чучков, Сиромахов имал желба за соработка со Организацијата. Друга работа за која Чучков сакал да се договори со Делчев била поврзана со одредени финансиски средства кои не се поклопувале со првичната сума пари која била пратена по неколку луѓе на Организацијата. За расчистување на работите, Е. Чучков побарал од Г. Делчев да го повика Тодор Станков и да му наложи да направи список за 500-те лева пратени од Организацијата до него, преку Иван Кепов. Во врска со сумата пари, Кепов изјавил дека сите пари му ги предал на Т. Станков, а каде тој ги дал – за тоа Чучков немал сознанија. Точно 240 лева, Т. Станков му ги предал на М. Секулички, којшто потврдил дека ги добил посочените пари преку Иван Димитров, за што потврда дал и самиот Димитров. Сепак паричните средства првобитно испратени, не се поклопувале, така што дел од сумата недостасувала. Затоа Чучков го запрашал Делчев каде се 200-те лева што Делчев ги пратил за купување на 3 пушки? М. Секулички изјавил дека не добил друга сума пари од

[71] Ibidem, 14.

[72] Ibid., 14a.

[73] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 21.

И. Димитров и токму заради тоа Чучков побарал од Делчев да го задолжи Т.Станков да напише детален извештај каде ги испратил 500-те лева што ги добил од И. Кепов. Само на таков начин ќе можела да се открие сумата од 200 лева која требало да послужи за купување пушки.[74] Дали било откриено каде исчезнала сумата од 200 лева, не е познато. Но, од писмото може да се согледа дека Е. Чучков и Г. Делчев имале прецизна евиденција за секој потрошен лев. Секако дека двајцата другари и соборци имале намери и да расчистат со секоја евентуална можност за манипулација со тешко спечалените пари на Организацијата.

Во средината на август 1902 година избила афера во редовите на Организацијата на територијата на Македонија. Е. Чучков го известил Г. Делчев за одредени апсења на турската власт, при што драматично му изјавил дека „реката Брегалница ќе биде сведок на ужаси“.[75] Чучков му предочил на Делчев дека доколку апсењата на членови на ТМОРО се ограничени, тоа би било добро, но доколку уапсените под притисок кажат нешто, тогаш препорачувал да се преземат одредени контрамерки. Според мислењето на Чучков, ако се започнело со откривање оружје и крупни апсења на членови на Организацијата, „не треба веќе да се стои со скрстени раце и да се направи нешто и Турците за да се потресат малку!“.[76] Чучков сметал дека тоа е единствениот рационален одговор и постапка на Организацијата. Во спротивен случај, сметал Е. Чучков, аферата можела да заземе разурнувачки карактер по мрежата на Организацијата. За целата афера Е. Чучков ги сметал за одговорни врховистите и се надевал дека тоа ќе биде „прв и последен случај на предавство од генералските чети на Турците“.[77] За новонастанатата состојба во Брегалничко, Е. Чучков го сметал за одговорен Врховниот комитет во Софија, од кого биле дадени наредби до четите да ги употребат сите средства за да го раздвижат населението. За тоа колку драматични размери зела новата афера во ТМОРО, сведочи и ставот на Е. Чучков кој апсењата на турската власт ги нарекол „нова Виничка афера“.[78] Во врска со тоа, Е. Чучков целата вина ја префрлил на врховистичките чети кои со нивното дејствување во Македонија имале погубни последици врз македонскиот народ и мрежата на ТМОРО. Но, за

---

[74] Ibidem, 21а/22.

[75] Ibid., 23.

[76] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 23.

[77] Ibidem, 23.

[78] Ibid., 23а.

спречување на уште потешки последици, Е. Чучков веќе неколкупати побарал од Делчев да се преземат решителни мерки против врховистите.

За тоа дека аферата во Брегалничко започнала да покажува тешки последици покажале и наредните денови во август 1902 година. Од неколку штипјани кои дошле во Ќустендил, Е. Чучков дознал дека во градот Штип започнале да се преземаат жестоки репресивни мерки од страна на турската власт. Аферата во Штип започнала со убиството на една жена со лош морал што се случило на 10 август 1902 година во Исарското маало. Убиството на жената го извршиле турски војници предводени од артилерискиот јузбашија Љутви-ефенди коишто вечерта се пијанеле во нејзината куќа. Но, турската војска не се задоволила со тоа, туку започнала и со апсења на членови на Организацијата во градот. Првин биле уапсени браќата Пане и Славчо Кангалови.[79] На 13 август 1902 година нивниот татко побарал од турската полиција да ги види синовите, но кога го пуштиле во ќелијата, го видел едниот од своите синови, Пане – убиен. Поради убиството, таткото отказал да го земе телото на својот син. Заради тоа, полицијата на сила од улицата собрала 3–4 луѓе и ги натерала убиениот Пане да го однесат во градската црква. На погребот, кој се случил на 14 август, излегле многу граѓани на Штип.[80] За време на погребната процесија, Славчо Кангалов му рекол на својот татко дека и тој бил многу тепан од турската полиција. Овој немил настан во градот Штип предизвикал голем страв кај граѓаните. Турски војници и полицајци, вооружени од глава до петици, се шетале низ градските улици. Ретко кој човек се решавал да излезе надвор од куќата. Силувањето девојки станало речиси вообичаена работа во градот.[81] За таквата лоша ситуација во градот, Е. Чучков во целост го известил Г. Делчев. Тој го известил Делчев дека Никола Зографов се наоѓа во Ќустендил и чека да замине со некоја чета која ќе дојде во градот.

Во втората половина на август 1902 година, Е. Чучков му пратил еден човек на Г. Делчев кој бил од градот Кочани и учителствувал во Драгобрашти. Човекот единствено имал желба да ја види Бугарија, а со Делчев сакал да се сретне за да му објасни за некои организациски работи во Кочанскиот реон. По учителот

[79] Ibid., 24.

[80] Ib., 24a.

[81] Ib., 25.

од Кочани, Е. Чучков му пратил на Делчев во Софија и некои писма кои биле донесени од курири на Организацијата од внатрешноста на Македонија. Е. Чучков верувал дека писмата во Кочани всушност му биле предадени на учителот од некои пријатели на Борис Сарафов и тие се однесувале за одредени работи на Комитетот на Цончев.[82] За таквата содржина на писмата постои голема веројатност, затоа што Делчев во внатрешните борби за превласт во Врховниот комитет, уште отпорано го поддржувал Борис Сарафов. За таквите состојби во Комитетот, Е. Чучков го посоветувал Делчев да го распраша учителот кога ќе дојде кај него во Софија.[83]

На 21 август 1902 година, Чучков повторно го известил Г. Делчев за сите неопходни работи што биле потребни за момчињата во четите кои заминувале во Македонија. Тоа биле: облека, патрондаши, раници за пушки и раници за опинци. Во врска со опинците, Чучков го известил Делчев дека во Ќустендил можеле да се најдат по цена од 2,40 лева, пар. Ако сепак ЗП во Софија се решело да се земат од главниот град на Бугарија, Чучков порачувал тие да бидат квалитетни. Купените опинци во Софија, Чучков побарал да бидат пратени во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО.[84] Чучков исто така му предочил на Делчев кога ќе ги праќаат момчињата од Софија во Ќустендил, да имаат предвид дека во градот има едно момче Моне Георгиев од Богданци кое минатата година било во Македонија со четата на војводата Атанас Нивички,[85] а едно време и во чета на Организацијата во Малешевијата. Тоа момче повторно имало намера со четите на Организацијата, од Ќустендил да замине во Македонија. Како најгорливо прашање на пунктот, Е. Чучков на Делчев му го посочил проблемот со недостигот на патрони. Според процените на Чучков кои му ги соопштил на Делчев, во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО биле останати само околу 1.500 патрони.[86] На неколкупати на Чучков му било ветувано дека ќе добие уште патрони во пунктот, но до мо-

---

[82] Ib., 27.

[83] Ib., 27.

[84] Ib., 28.

[85] **Атанас Нивички (Атанас Цонев) (1872–?)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО, војвода во Струмичко. Роден е во селото Нивичани, Струмичко. По вклучувањето во Организацијата, станал еден од најдоверливите луѓе на Гоце Делчев. Во 1897 година, заедно со Гоце Делчев, учествувал во неуспешниот обид за киднапирање и издејствување паричен откуп за струмичкиот Назлим-бег. Бил раководител на пунктот на Организацијата во селото Нивичани (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 15).

[86] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 29.

ментот немало ништо доставено. Постојаниот недостиг на муниција претставувал навистина голем проблем за Ќустендилскиот пункт и Е. Чучков големо внимание посветувал на решавањето на тоа суштинско прашање.

Атанас Нивички

На 25 август 1902 година, Чучков повторно во писмена преписка со Делчев се занимавал со организациски прашања поврзани со преносот на оружје, муниција и чети на територијата на Македонија. Чучков го известил Делчев дека треба да се направи список на сите материјали во Ќустендилскиот пункт и да се извршат проверки околу тоа. Според него, проверката на материјалите тешко можела да се оствари во пограничните места, поради што кон границата бил пратен Ангел кој како главна задача добил да ги собере алиштата од четите на едно место.[87] Од расположливите точни податоци со кои располагал Чучков, се дознава дека во тој момент Ќустендилскиот пункт располагал со 15 каси берданови патрони. Според информациите на Никола Зографов кои му ги пренел на Чучков, муницијата била за српски берданки, но сепак најпрецизно ќе се знаело по враќањето на Ангел во пунктот, бидејќи тој го познавал таквиот вид муниција за пушки. Магацините на Организацијата во Ќустендил располагале и со 50 пара алишта за четите, 40 патрондаши и 40 ремени за пушки кои им се отстапувале на четите при влезот во Македонија.[88] При комплетирањето на опремата, Е. Чучков бил многу економичен и штедлив и го известил Делчев дека каскетите во Ќустендил биле поскапи и не ги купувал, туку барал да се пронајдат и да се купат во Софија, каде што биле поевтини. Во врска со количеството пушки и друг вид оружје, Чучков имал сознанија дека Организацијата има извесни резерви во близина на границата, но поради претпазливост, речиси никогаш во пис-

[87] Ibidem, 30.

[88] Ibid., 30a.

мата до Делчев не посочувал точни локации заради можноста од запленување на писмата од страна на турската власт. Чучков токму тој ден го известил Делчев дека добил информации за можно заминување на некоја врховистичка чета во околината на Кочанско.[89] Но, тоа не бил единствениот проблем на Организацијата во Ќустендилскиот пункт во тоа време. Марко Секулички, кој работел долго време во пунктот, барал расписка од ЦК за тоа дека оружјето кое се наоѓало кај него ѝ е предадено на „Внатрешната организација“. Тој отишол дотаму што соопштувал дека ако не добие расписка од ЦК – нема да ги предаде останатите 35 пушки што биле кај него. Поради овој настанат проблем ,Чучков побарал од Делчев да се заложи за негово што поскоро решавање. Исто така, Е. Чучков го известил Г. Делчев за бројот на евидентираните пушки од пунктот и за тоа кај кои од војводите се наоѓале. Според податоците на Чучков што ги пратил до Делчев, во пунктот Организацијата располагала и со вкупно 63 манлихерови пушки со 1.482 патрони и 50 берданови пушки.[90] Од овие податоци се заклучува дека Организацијата во секое време имала поголемо количество пушки и муниција кои биле наменети за опремување на комитска чета што требало да помине низ пунктот на територијата на Македонија. Г. Делчев постојано добивал прецизни информации од Е. Чучков за количеството оружје во Ќустендилскиот пункт, а добивал и корисни информации за евентуално навлегување на некоја врховистичка чета во реоните на Организацијата. Со ваквите добиени информации, Организацијата навреме го спречувала навлегувањето на врховистичките чети, што не секогаш било проследено без непријатности што посебно ги почувствувал, лично и самиот Ефрем Чучков.

Кон крајот на август 1902 година, продолжиле подготовките на Организацијата за префрлување чети преку бугарско–турската граница и во тоа клучна улога имал Ефрем Чучков во соработка и координација со Гоце Делчев. Главно, правците на префрлување на четите преку граница биле преку неколку точки што биле сигурни и добро обезбедени од страна на Организацијата. На 29 август, Чучков преку писмо се советувал со Г. Делчев за тоа која од подготвените комитски чети прва треба да ја премине границата преку Ќустендилскиот пункт. Чучков предлагал четите да преминат преку месноста Црварица и во атарот на селото Саса. Кај Црварица, Организацијата имала скриено 16 манлихерови

[89] Ibid., 31.

[90] ЦДА, фонд 1938 К, оп. 2, а. е. 56, л. 31а/32.

пушки, одредено количество берданки и 1.100 манлихерови куршуми.[91] Бидејќи Чучков бил еден од најодговорните членови на Ќустендилскиот пункт, прецизно го известил Делчев за распоредот на оружјето и муницијата по чети, при што од него побарал за потребите на пунктот да обезбеди повеќе берданови пушки и муниција. Во врска со оружјето, го потсетил Делчев и за нерешениот проблем со Марко Секулички и расписката што ја барал од ЦК ТМОРО за предавање на оружјето што го имал скриено кај него.[92] Од ова навистина јасно се согледува тенденцијата на Чучков да ги решава проблемите во Ќустендилскиот пункт и да има чиста ситуација кога биле во прашање опремата и оружјето на Организацијата. Секако, за тоа постојано бил во преписка со Гоце Делчев.

На 31 август 1902 година, во Ќустендилскиот пункт на Организацијата пристигнал колџијата Наум, доверлив човек на ТМОРО, кој со себе донел 20 пушки, од кои 15 биле српски берданки, а 5 биле кримки. Чучков во исто време веднаш го известил Делчев дека во пунктот веќе немаат чорапи, а времето заладувало, како и раници потребни за комитските чети. Но, Чучков забележал и дека бугарските погранични служби се многу активни, при што констатирал дека „полицијата многу строго следи од пред една недела".[93] Заради тоа, веднаш го алармирал Делчев дека по патиштата кон селото Жабокрт, Ќустендилско и Којково, бугарската власт секоја вечер испраќа стражари на коњи, а била пратена и милиција за нивна поддршка. Стража и полиција од бугарската власт биле пратени и кон Црварица, местото од каде што четите на ТМОРО ја преминувале границата. Чучков забележал и дека биле правени и извршувани претреси од страна на бугарската полиција во станови и живеалишта на членови на Организацијата во градот Ќустендил. Во близина на границата кон селото Саса, од бугарска страна биле пратени „страшни потери" и затоа предупредувал да се внимава при движењето на комитските чети во тој дел од границата. Сепак, и покрај опсежните мерки на бугарските погранични служби, за потребите на четите Чучков кон селото Саса и Ветрено пратил дополнително вооружување од 25 манлихерови пушки.[94] Е. Чучков за потребите на четите кои ја минуваат границата наредил од складовите на Организа-

[91] Ibidem, 34.
[92] Ibid., 34а/35.
[93] Ibid., 36.
[94] Ib., 36а.

цијата да се извадат уште 9 манлихерови пушки, а кон нив да се доделат уште 4 манлихери и 10 берданки. Воедно, го известил Делчев дека кон Софија бил пратен колџијата Наум со задача да донесе уште оружје за потребите на Ќустендилскиот пункт.[95] Крајот на август 1902 година, Е. Чучков го заокружил со зголемена революционерна дејност во Ќустендилскиот пункт, но и со засилена претпазливост поради мерките на бугарската власт за спречување на преминувањето на границата од страна на комитските чети. Овие активности на бугарските погранични органи покажувале дека бугарската власт нема толерантен однос кон Организацијата, што од своја страна го знаел и самиот Е. Чучков. Благодарение на навременото предупредување до повисоките тела во Организацијата кои доаѓале од страна на Е. Чучков, биле избегнувани посериозни провали и афери што евентуално би можеле да ја загрозат работата на Ќустендилскиот пункт.

Во почетокот на септември 1902 година, Чучков констатирал извесни проблеми со колџиите кои биле праќани по оружје и опрема во Софија, бидејќи не се консултирале со него како член на Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. Во тоа време, во Ќустендил престојувал и војводата Панајот Бајчев кој ги обвинувал раководителите на Организацијата и не бил задоволен од нивната работа. За сите овие проблеми, Е. Чучков со писмо го известил Гоце Делчев во кое, меѓу другото, му посочувал повеќе проблеми во пунктот, како и писмата од одредени војводи на Организацијата до Марко Секулички и нивните барања да им се најде работа во Ќустендил.[96] Дека проблемите околу организациски работи во пунктот биле големи, покажал и претресот што го презела бугарската полиција во градот по откривањето на неколку пара облека за потребите на комитските чети. Каков бил резултатот од акцијата на бугарската полиција, не ни откриваат расположливите документи, но евидентно е дека таа немала посериозни последици, затоа што Чучков ја продолжил нормално дејноста во пунктот и започнал со подготовки за префрлување чета на Организацијата во Кочанско.[97] Во една ваква сложена безбедносна ситуација, кога Бугарија преземала активности за спречување на револуционерната дејност на ТМОРО, особено во граничните предели со отоманска Турција, Е. Чучков покажал смиреност, ладнокрвност и успешно ги завршувал поставените задачи во Ќустендилскиот

---

[95] Ib., 37.

[96] Ib., 38/38а/39.

[97] Ib., 40.

пункт. Тоа сигурно му било олеснувано и од фактот што Организацијата имала широко распространета мрежа во градот, бројно членство, но и поддршка, пред сè од Гоце Делчев и ЗП во Софија. Организацијата во Ќустендил останала компактна и во овој период не се случиле некои драматични настани што би ја попречиле нејзината револуционерна дејност.

Четата на Славчо Ковачев

На 11 септември 1902 година, Чучков во Ќустендил примил 6–7 момчиња кои во градот се подготвувале да ја поминат границата. Една од четите што во тоа време се обидувала да ја помине границата била откриена од бугарските погранични служби, при што еден дел од комитите биле уапсени. Овој настан не ги спречил подготовките во пунктот за префрлување нова чета преку граница. Во Ќустендил се наоѓал војводата Славчо Ковачев,[98]

[98] **Славчо Ковачев (1875–1924),** македонски револуционер, член на Врховниот македонски комитет (ВМК) и ТМОРО. Роден е во Штип. Завршил Воено училиште во Софија. Станал доктор на правни науки во Белгија. Во периодот од 1899 до 1901 година, бил назначен за секретар на ВМК. Во 1902 година се приклучил кон ТМОРО и бил назначен за војвода во Малешевско и Кратовско. За време на Илинденското востание, дејствувал во Штипско. Бил редактор на весникот „Автономна Македонија“. Во периодот меѓу двете светски војни учествувал во создавањето на Македонската емигрантска фе-

со кого биле 11 момчиња и чекал „дозвола“ од Е. Чучков да тргнат во правец на бугарско–турската граница. Напоредно со подготовката на четата на Ковачев, Чучков му пишувал на Г. Делчев писмата до него да ги праќа на адресата на Иван Кепов, кој потоа телеграфски требало да му ги препраќа нему.[99] Ваквата претпазливост на Чучков се должела на стравот од можно запленување на писмата од страна на бугарската полиција. Кепов бил еден од доверливите луѓе на Ефрем Чучков. Додека во Ќустендил бил присутен Славчо Ковачев, во исто време таму била присутна и неговата сопруга, за која Чучков се заложил да ѝ биде изваден нов пасош. Во градот Ќустендил во овој временски период биле присутни и претставници на Врховниот комитет кои развивале паралелна дејност, спротивна од интересите на Организацијата и се обидувале да регрутираат луѓе во врховистичките чети што ги подготвувале за навлегување во Македонија. Поради тоа, Чучков бил принуден, на некој начин да се интересира и да добива информации за евентуалните акции на врховистите и навреме да праќа сознанија до раководните структури на Организацијата, со цел да се оневозможи врховистичката акција во Македонија. Токму во тие септемвриски денови на 1902 година, Е. Чучков успеал да дознае дека една врховистичка чета од 30 души на чело со војводата Николов заминала кон Македонија. За опасноста од врховистите, Чучков добил писмо и од брат му на Павел Шатев, кој бил реонски раководител на Организацијата во Кратово, во кое пишувал дека група од петмина врховисти се обидувала да навлезе во Кратовско. Пред ваквата врховистичка опасност Е. Чучков барал од Г. Делчев да се заложи за што побрзо формирање организациска чета во Кратовско и Кочанско.[100] Ваквите сознанија на Е. Чучков биле вистинити и укажувале на тоа дека на теренот во Македонија ќе се разгорува борбата за доминација меѓу четите на ТМОРО и врховистичките чети. Е. Чучков бил непомирлив и бескомпромисен борец против врховизмот и неговото погубно влијание во Македонија. Затоа Чучков постојано го предупредувал Делчев за можноста од навлегувања на врховистичките чети во Македонија и барал од него да ги преземе сите можни мерки за нивна

деративна организација (МЕФО). Од страна на ЦК ВМРО бил обвинет дека учествувал во заговорот против Тодор Александров, поради што му била изречена смртна казна. Бил убиен од атентаторот на ВМРО, Мирчо Кикиритков, во Софија на 13 септември 1924 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 148).

[99] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 40/40а.

[100] Ibidem, 41/41a.

неутрализација. И покрај напорите што ги вложувал Чучков во правец на истиснување на врховистичката пропаганда во Ќустендил, работите не се одвивале секогаш според целите на Организацијата. Врховниот комитет кој имал поддршка и од бугарската влада, успеал да создаде свои следбеници и членство и во Ќустендил, кој бил геостратегиска важна точка и за двете организации во нивните подготовки за вооружена дејност во Македонија.

На 13 септември 1902 година, четата на Славчо Ковачев, во бројност од 11 души, со дозвола на Е. Чучков и пунктот во Ќустендил, тргнала во правец на границата. Граничната линија, четата имала намера да ја помине во близина на месноста Црварица. Во исто време со префрлувањето на четата на Ковачев, бил организиран и пренос на оружје за потребите на Ќустендилскиот пункт. Чучков сметал дека со испраќањето на товарот пушки во правец на Самоков, се правел голем ризик, затоа што бугарската власт во тој реон го следела секое сомнително движење.[101] Постоела голема опасност товарот да биде откриен и запленет од бугарската власт, затоа што колџијата Наум преку кој се пренесувало оружјето, тргнал кон Самоков преку градот Радомир. Додека внимателно ја набљудувал состојбата со преносот на оружје, Е. Чучков го известил Г. Делчев дека преку селото Саса била донесена една кратка пушка што била наменета лично за него и која му ја испратил со останатите пушки.[102] Воедно Чучков се обидел уште еднаш да ѝ помогне на сопругата на Славчо Ковачев за да извади нов пасош, затоа што со старите патни документи веќе не можела да патува поради фактот што ѝ биле визирани во Србија.[103] Нема понатамошни податоци како бил решен случајот со сопругата на Славчо Ковачев, но останува потврден фактот дека Организацијата водела сметка за своите членови и за членовите на потесните семејства. Со Ковачев случајот е уште поинтересен, затоа што тој своевремено бил член на Врховниот комитет, а во 1902 година се вклучил во редовите на ТМОРО. Всушност, во овој временски период политиката на Организацијата била да привлекува што повеќе членови од Врховниот комитет во своите редови, со што би ја ослабела позицијата на конкурентската организација во македонското револуционерно движење. Дури и Делчев ја поддржувал таквата ориентација, иако неговиот соборец Чучков имал големо нетрпение и недоверба кон поранешните вр-

[101] Ibid., 42a.

[102] Ibid., 42.

[103] Ib., 42.

ховисти кои ѝ се приклучувале на Организацијата. Но, како и да е, Чучков дисциплинирано ги извршувал задачите што му биле доверувани од раководството на Организацијата. Недовербата на Е. Чучков кон врховистите се покажала многу набргу како оправдана, затоа што тој имал непријатно искуство, дури и физичка пресметка со дел од припадниците на овие чети.

На 17 септември 1902 година, Е. Чучков забележал дека четата на Славчо Ковачев се движи без никакви проблеми кон границата како и четата на војводата Крсте (веројатно Крсте Асенов, Н. Ж.). Во правец на границата од страна на Чучков била пратена уште една чета, која без никакви проблеми пристигнала во селото Саблер и однела опрема за подготовка на бомби во бомболеарницата. Уште еднаш се покажало како исправно решението на Организацијата, четите да ја поминуваат границата во атарот на Црварица, затоа што тоа било најбезбедна и најсигурна точка. Чучков внимателно забележал дека сите три чети со себе носеле вкупно 19 манлихери и извесно количество берданови пушки.[104] Напоредно со организирањето сигурен премин на четите, Е. Чучков подготвил и пренос на пушки манлихери преку границата со посредство на колџијата Наум, но заклучил дека тоа го прави со голем ризик и забележал во писмо до Делчев дека причина за загриженост има „затоа што знам дека полицијата насекаде си ги отворила очите“.[105] Во овој случај на пренесување оружје, бидејќи со товарите се тргнувало од Софија, заради безбедносни причини, Чучков настојувал колџијата Наум да помине преку Радомир, но Марко Секулички барал тоа да биде преку градот Дупница. Постоела и опција да се премине и преку Самоков. Овие податоци укажуваат на тоа дека Организацијата имала повеќе правци на движење на оружјето и опремата и дека била особено внимателна кога товарите тргнувале од градот Софија кон Ќустендил. Главната причина за претпазливоста била раздвижувањето на бугарската полиција која постојано се обидувала да го попречи дејствувањето на ТМОРО на бугарска државна територија, особено во граничните делови каде што поминувале каналите за оружје и чети. Сознанијата на бугарските погранични служби укажувале на тоа дека Ќустендил бил главниот центар од каде што Организацијата пренесувала оружје и комитски чети на територијата на Македонија. Токму затоа Чучков инсистирал кај Делчев како главен ревизор на четите, да се ангажира околу нив-

[104] Ib., 43.
[105] Ib., 43.

ното побрзо испраќање во Македонија. Според Чучков, колку повеќе се задржувале четите на бугарска територија, толку била полоша работата. Претчувствувајќи ја опасноста од врховистичките чети и нивната доминација на теренот во Македонија, Чучков се залагал за што побрзо испраќање на Кочанската чета во нејзиниот реон.[106] Стравувањата на Чучков биле и повеќе од оправдани, затоа што Врховниот комитет во септември 1902 година подготвувал востание во Горноџумајско и постоела опасност од вклучување и на некои соседни околии во овој вооружен настан. Големата концентрација на врховистички чети во граничните делови со Македонија го алармирале Е. Чучков кој се сомневал во некаква провокација што можела да ѝ наштети на интересите и дејствувањето на ТМОРО. Е. Чучков бил особено внимателен и кон евентуалната недисциплина во четите на Организацијата која ја предизвикувале одредени војводи, како што бил војводата Панајот Бајчев, за кого што тој сметал дека треба „еднаш засекогаш да се отстрани“.[107] Според Чучков, тој бил виновен за сите раздори и неединство во Организацијата во Ќустендилско. Чувствувајќи ја важноста на моментот, Чучков од складиштата на пунктот издвоил 13-14 манлихери за вооружување на кочанската чета. Пушките биле пратени и скриени на границата. За потребите на уште една комитска чета која ја поминувала границата во атарот на селото Саса, Чучков од пунктот издвоил уште 20 манлихерови пушки. Сознанијата на Чучков во врска со оружјето со кое располагала Организацијата во Ќустендилскиот пункт биле дека во тој момент имало уште десетина манлихери кои биле скриени кај Марко Секулички, 600 манлихерови патрони во складиштата во градот и уште 500 патрони што се наоѓале во месноста Црварица, во граничниот појас.[108]

Ваквите податоци на Чучков укажуваат на тоа дека поголемиот дел од складиштата за оружје на ТМОРО во Ќустендил биле испразнети и дека била потребна нова набавка за која требало да помогне и Гоце Делчев, затоа што Чучков постојано го информирал за организациските состојби во пунктот. Во тоа време, проблемот со набавката на оружје не бил најприоритетен, затоа што опасноста од врховистичкото востание на теренот во Македонија била сè поприсутна, за што сведочат писмата помеѓу Чучков и Делчев. Е. Чучков го предупредил Делчев дека во гра-

[106] Ib., 43a.
[107] Ib., 44.
[108] Ib., 44.

дот Перник постоел човек кој вршел предавства над членови на Организацијата, а во корист на врховистите. Во врска со тоа, Чучков се сомневал дека можно било тој да е близок со „пријателите на Организацијата“ и под превезот на другарството да ги извршува предавствата. Затоа, според Чучков, реална била опасноста од „генералите“ – како што ги нарекувал врховистите и дури му укажувал на својот соборец и пријател Делчев дека е подобро привремено четите на Организацијата да не поминуваат преку селото Жабокрт, Ќустендилско, туку кон границата да се движат преку друго место. Кај врховистичките чети на теренот, Чучков забележувал дека не знаеле што да прават.[109] Оваа констатација на Чучков исто така е речиси целосно точна, затоа што кај врховистичките чети се забележувала нервозата пред почетокот на претстојното т.н. Горноџумајско востание. Тоа се должело и на фактот што на терен немале голема поддршка од македонскиот народ, кој во најголем случај ги следел инструкциите на ТМОРО која била против кревање на врховистичкото востание во овој дел на Македонија. Но, како и да е, подготовката на востание од Врховниот комитет во Горноџумајско предизвикала концентрација на врховистички чети во Ќустендилско, што на Чучков како еден од најодговорните луѓе во пунктот на Организацијата, му создавало дополнителни проблеми. Тој морал да се грижи и за функционирањето на Ќустендилскиот пункт, но и за внимателното следење на активностите на врховистичките војводи во градот. Секако дека за сите важни прашања, самиот не преземал чекори, без консултациите и наредбите од Гоце Делчев како ревизор на четите на Организацијата. Во своите писма, Е. Чучков како релевантни фактори на Организацијата ги спомнувал само Гоце Делчев и Задграничното претставништво во Софија. Контакти со ЦК ТМОРО речиси никогаш и да не евидентирал.

На 19 септември 1902 година, Е. Чучков го известил Г. Делчев за безбедното пристигнување на опремата и оружјето во Самоков, за што бил известен од Петар Васков. Најважниот дел од информацијата за Делчев бил пристигнувањето на „валчестите“ (бомбите, Н. Ж.) од кои еден дел Чучков му ги испратил и нему преку Ќустендилскиот пункт.[110] И во оваа пригода Чучков не заборавил да го потсети Гоце Делчев за неопходноста од испраќање чета на Организацијата во Кочанско, каде што постоела опас-

[109] Ib., 44a.

[110] ЦДА, фонд 1938К, оп. 2, а. е. 56, л. 45.

ност да се прелее кризата предизвикана со претстојното Горноџумајско востание. Во еден дел од писмото, Е. Чучков го известил Делчев и за прашањето со облеката за комитските чети, при што го запрашал дури и самиот Делчев каде ја има складирано неговата комитска облека за да ја прибере. За да се отстрани недостигот на облека за четите, Чучков порачал уште 30 пара алишта.[111] Постојано потенцирајќи ја потребата од комитска чета во Кочанско, Чучков го замолувал Делчев да му ги праќа потребните информации околу тоа, за да знае какви постапки да преземе во иднина. Ваквата напорна револуционерна дејност, без речиси никаков одмор, не можела да не се одрази врз здравјето на Е. Чучков. Тие дни Чучков почувствувал здравствени проблеми и го известил Делчев и членовите на Ќустендилскиот пункт дека има намера да замине на лекување во Софија. Проблемите кај него се појавиле кога почувствувал силни болки во пределот на грлото. Но, и покрај тоа, будноста кај Чучков не се намалила кога биле во прашање врховистите и нивните активности – го известил Делчев за тоа дека во Ќустендилско се појавил врховистичкиот војвода Саракинов.[112] Присуството на Саракинов во тој дел на Бугарија воопшто не било случајно и соодветствувало со подготовките на Врховниот комитет за востание во Горноџумајско. Врховистичките војводи се обидувале во градот Ќустендил да создадат регрутен центар за нивните чети во претстојните борби, но наишле на остро спротивставување на Организацијата. Токму драматичните настани кои следувале, биле главната причина Е. Чучков привремено да го одложи заминувањето на лекување во Софија. Според писмата и другите документи од архивата на Чучков се заклучува дека тој не заминал во Софија, онака како што му најавил во писмо на Делчев. Во почетокот, веројатно мислејќи дека состојбата ќе се смири, Е. Чучков уште еднаш најавил во пунктот дека неговото здравје е влошено и дека има намера да замине во Софија. На негово место, додека бил привремено отсутен од Ќустендилскиот пункт, го предложил Петар Васков, кој веќе имал искуство со револуционерна дејност во овој град. Но, податоците укажуваат на тоа дека Чучков останал во градот Ќустендил поради можниот конфликт со врховистичките чети. И покрај кревкото здравје, Чучков веднаш предложил да се оформи Кочанската чета и кон неа да се придружат 6 до 7 момчиња кои во Ќустендил веќе

[111] Ibidem, 45.

[112] Ibid., 45a.

чекале и барале начин за илегално влегување во Македонија.[113] Меѓутоа, привремено Чучков се повлекол и од намерата за оформување на Кочанската чета, затоа што во градот Ќустендил се собрале поголем број врховисти и тоа можело да предизвика ескалирање на состојбите. „Генералите“ во Ќустендил започнале да подготвуваат чета за Малешевско, „за да прават ѓурултија и таму“.[114] Чучков веќе имал информации дека во градот врховистите се обидуваат да врбуваат Македонци кои би се приклучиле на нивните чети. Според сознанијата на Чучков, 7 до 8 момчиња од Ќустендил веќе биле подготвени да заминат со четата на познатиот врховистички војвода Иван Илиев-Кусев во Малешевско. Таквата положба што ја наметнале врховистите во градот, Е. Чучков ја нарекол „глупава состојба“.[115] Во врска со конфликтот со врховистите во Ќустендил, Е. Чучков многу јасно и експлицитно го заклучил следното:

„Не знае човек како да се постави: да ги запрам, не можам – да ги ангажирам кај нас, не знам. Таа положба за нас е никаква и ние наскоро треба да избереме еден пат – или веќе отворено да ги спречуваме, ако можеме при сегашниве услови, или да се држиме настрана, а можеме ли да стоиме настрана? – според мене не.“[116]

Ваквата констатација на Е. Чучков всушност била и барање од негова страна до раководните структури на Организацијата, посебно на ЗП, за тоа како да се постапи по ова прашање и инсистирал во Ќустендилскиот пункт да добијат инструкции какви мерки да преземаат против врховистичките првенци. И покрај неговата нетрпеливост кон врховистите, Чучков сè уште не преземал никакви чекори и само ги задржувал внимателноста и претпазливоста за да спречи евентуални штети по Организацијата или некаков вооружен судир кој во таа ситуација би бил со несогледливи последици. Додека Организацијата во Ќустендил размислувала како да постапи со врховистичката провокација, ВМК во градот веќе ја подготвувала четата од 30 до 40 момчиња на чело со војводата Иван Илиев-Кусев која требала да замине кон Малешевијата, веројатно како поткрепа на врховистичките чети кои во Горноџумајско прогласиле востание против турската власт.

[113] Ibid., 46.

[114] Ib., 46a.

[115] Ib., 46a.

[116] Ib., 46a.

Ваквата провокација и пропаганда што се водела од страна на врховистите во полза на Востанието предизвикала борбено расположение кај Македонците во Ќустендил и околината, поради што група момчиња веќе му приоѓале на Е. Чучков и го прашувале дали ќе бидат примени во некоја организациска чета и пратени во Македонија. За да ја смири состојбата со „распалените" патриотски чувства особено кај младите Македонци, Чучков им изјавувал дека во моментот нема да бидат регрутирани во четите на Организацијата, затоа што ако заминеле во Македонија, немало враќање назад.[117] Ваквите одговори не ги одвраќале дел од луѓето кои се оѕвивале на повикот на врховистичките водачи, што од своја страна создавало забуна кај некои граѓани на Ќустендил кои ја критикувале Организацијата затоа што немала определен пат на работа. Заради тоа, положбата во градот Чучков ја опишувал како критична и од раководството на ТМОРО и Г. Делчев барал јасно да се определи патот на Организацијата и да се испреварат сите обиди да му се нанесе штета на Делото.[118] Кој пат и да го фатела Организацијата, истакнувал Чучков, тоа требало да се направи што поскоро. За врховистите во градот Чучков се изразил со најпогрдни зборови: „Тие гадови ја разбираат нашата положба".[119] Но, оцените на Чучков за врховистичките првенци и идеолози не застанувале со тие квалификации, затоа што тој сметал дека тие ја познавале добро состојбата на ТМОРО и „однатре" и затоа настапувале во настаните со поголем морал. Од тие причини, по којзнае кој пат, Е. Чучков предупредувал дека што поскоро треба да навлезат организациските чети во Кочанско и Кратовско и да си ги заштитат реоните.[120]

За неколку дена, привремено, работите во Ќустендил се смириле, затоа што врховистичките чети биле зафатени во борбите со турската војска во Горноџумајско. Тоа време, Чучков го искористил да уреди уште некои недовршени работи во пунктот и да ја стабилизира состојбата во Организацијата. На 26 септември 1902 година, Е. Чучков се обидел да му среди некои лични работи на Гоце Делчев во градот Ќустендил. Тој ја посетил куќата на една локална старица во градот, која била засолниште на комитите и од неа зел делови од облеката на Гоце Делчев што останала кај неа: антерија и долама кои биле здрави, додека докумен-

---

[117] Ib., 47/47a.

[118] Ib., 47a.

[119] Ib., 48.

[120] Ib., 48.

тите оставени таму ги собрал во чантичката на Делчев и сите собрани работи му ги пратил. Воедно, го известил Делчев дека од границата во пунктот биле донесени бомби и муниција за пушките берданки. Тој не ја испуштил можноста да го извести Делчев за крвави судири на турската војска со врховистичките чети во близина на границата, во кои имало и ранети и убиени од двете страни.[121] Заедно со неговите лични работи, преку колџијата Наум, Е. Чучков му пратил на Делчев и 30 „валчести“ (бомби, Н. Ж.) кои веројатно требало да ги прими во Софија.[122]

Во деновите кога Чучков се зафатил со извршување организациски работи во пунктот, повторно се случил инцидент со врховистите, кои постојано чекале повод за конфликт со ТМОРО. Кон крајот на септември 1902 година, Е. Чучков во придружба на еден учител од Драгобрашти, член на Организацијата, заминал кон границата со Македонија, каде што требало да му објасни на својот придружник на кој начин да ги добива порачките од Софија. Учителот му објаснил на Чучков дека на договореното место треба да пристигне и некој човек од Виница, без да му објаснува подробности. Во тој момент, на местото во близина на границата се појавила врховистичка чета, меѓутоа Чучков го избегнал конфликтот со неа. По завршената работа, Е. Чучков се вратил во Ќустендил и заедно со учителот седнал во една гостилница, каде што на масата им се придружил и врховистичкиот војвода Саракинов, со кого се виделе уште во текот на денот. Сцената не била воопшто невообичаена, затоа што дејците од ВМК и ТМОРО се познавале меѓу себе и често комуницирале, без разлика на припадноста во спротивставени организации што биле конкурентски во македонското револуционерно движење. На таков начин средбата со Саракинов ја сфатил и Е. Чучков. Во гостилницата со Саракинов испиле по едно пиво, по што Чучков станал да си оди. Сепак, од гостилницата тргнале заедно со Саракинов кон градската аптека, со цел таму да се разделат. Но, разговорот помеѓу двајцата продолжил уште 200 до 300 метри, кога во близина на аптеката, една рака одназад го фатила Е. Чучков за гуша. Кога се свртил Чучков, зад него забележал 10 до 15 души кои почнале да го удираат. Во моментот Чучков не го носел револверот, но почнал да се брани со бастунот, благодарение на што се заштитил и останал жив. Инцидентот бил забележан и кон нив веднаш се

[121] Ib., 49/49a.

[122] Ib., 50.

стрчале полицајци кои фатиле четворица од напаѓачите на Чучков.[123] Додека траела тепачката, Саракинов го снемало. Во однос на целиот случај, Чучков констатирал: „И така, и тој пат си го однесовме“.[124] Луѓето кои го нападнале Чучков тој ги познавал, освен три-четворица. Чучков забележал дека истите луѓе сакале и претходно да ги нападнат него и учителот. Дури, учителот во таа пригода го гонеле и со револвери до дома. Чучков сметал дека за нападот на врховистите врз него треба да им се одмазди, но подоцна. Некои негови пријатели го советувале дури да ги тужи пред бугарските судови, но тој сметал дека не треба со тоа да се занимава.[125] По инцидентот и тепачката со врховистите во градот, Чучков пратил еден доверлив човек на Организацијата во реонот на границата и ги прибрал тамошните скриени пушки: 42 кримки, 1 берданка и 4 манлихери. По наредба на Чучков, во реонот на селото Ветрено биле собрани и околу 13 сандаци муниција и 40 куси руски пушки, а кон границата бил пратен Коле Сарафчето, кој требало да го врати учителот во селото Драгобрашти. Напоредно со оваа акција на членовите на пунктот, во магацините на Организацијата во Ќустендил пристигнале уште 20 пушки, од кои најмногу берданки, како и 30 пара опинци, при што целата опрема и оружјето биле сместени кај Марко Секулички.[126]

Крајот на септември 1902 година го одбележал најтешкиот инцидент што Е. Чучков го имал со врховистите во Ќустендил, кој можел да предизвика сериозен конфликт и да заврши и со вооружени пресметки. Само присебноста и ладнокрвноста на Е. Чучков оневозможиле ескалација на проблемот помеѓу Организацијата и Врховниот комитет. И овој пат врховистите не успеале да превладаат на теренот во Ќустендилско. Членството на Организацијата останало компактно, неговата мрежа негибната, а оружјето и опремата останале далеку од очите на бугарската полиција и врховистичките чети. За таквиот развој на настаните, огромна заслуга му припаѓала на македонскиот револуционер Ефрем Чучков.

Во почетокот на октомври 1902 година, Е. Чучков сѐ уште се наоѓал во Ќустендил и дејствувал во пунктот на Организацијата. Г. Делчев го известил Чучков на 1 октомври да ги прибере неговите луѓе кои го чекале Славчо Ковачев со четата во гранични-

[123] Ib., 51/51a.

[124] Ib., 52.

[125] Ib., 52.

[126] Ib., 52a/53.

от дел, затоа што според неговите сознанија, Борис Сарафов и Ковачев биле уапсени од страна на српската војска и спроведени во градот Ниш.[127] Ваквите сознанија за апсењето на двајцата војводи, Делчев ги добил од човек кој живеел близу до границата. Во писмото Делчев исто така се интересирал и за одредени прашања во пунктот во Ќустендил, за кои го задолжил Чучков да ги реши. Во однос на апсењето на Б. Сарафов и С. Ковачев, подоцна информацијата се покажала како неточна.

Откако малку се потсмирила ситуацијата со Горноџумајското врховистичко востание, конечно и Е. Чучков можел малку да здивне и да ја насочи револуционерната дејност во пунктот во „помирни води“. Голема е веројатноста дека во втората половина на октомври 1902 година, Чучков заминал на лекување во Софија и привремено оставил замена во Ќустендилскиот пункт. Најверојатно, на неговото место дошол Петар Васков, кој бил и самиот посочен од страна на Чучков пред настаните од Горноџумајското востание. На 21 октомври, многу веројатно, Васков му пратил писмо на Е. Чучков од Ќустендил, во кое го известувал за состојбите во пунктот. Според содржината на писмото, Чучков добил информации дека извесно количество манлихерови пушки било прибрано во складиштата на Организацијата во градот, но и дека голем број оружје и муниција биле запленети од страна на бугарската полиција. Според податоците кои ги добил Чучков, бугарската полиција запленила 60 пушки–маузерки и околу 3 товари патрони и друга муниција, што биле скриени од пограничната стража. Запленетото оружје и муниција биле предадени на бугарските воени власти.[128] Според сознанијата на Васков кои му ги пренел на Чучков, таа вечер во Ќустендил требало да пристигне рускиот конзул или некој од конзулатот, но не знаел која е целта на таквата посета. На крајот од писмото, Васков неодредено заклучил: „Мислам дека кога ќе се врати и ’Пиринскиот цар’, ќе ја ослободиме оваа пустина. Мрзливци!“.[129] На кого мислел Петар Васков не е познато, но очигледно е дека зборовите се иронични и постоело големо незадоволство од негова страна кон одредени личности и случувања во Организацијата. Во овој период, Чучков се вратил од Софија и повторно го презел раководењето со работата на Ќустендилскиот пункт на ТМОРО.

---

[127] Гоце Делчев, Писма и други материали...op. cit., 291/292.

[128] ЦДА, фонд 1938К, оп.2, а. е. 60, л. 1/1а.

[129] Ibidem, 1a.

Кон крајот на годината, Чучков како доверлив човек на Г. Делчев повторно имал увид во финансиските средства што ги трошел Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. Во ноември 1902 година, Делчев го известил Секулички преку Чучков да ја достави сметката за парите што требало да ги земе од Претставништвото во Софија, но и посебна сметка за тоа колку финансиски средства потрошил во изминатиот период.[130] Околу финансиските средства на Организацијата и финансирањето на Ефрем Чучков во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО за 1902 година, се среќава податокот дека од Г. Делчев на користење му биле оставени 4 турски лири.[131] Парите му биле пратени на Е. Чучков во април 1902 година и биле повеќе од скромна сума, ако се земе предвид фактот дека најверојатно биле наменети за користење на еден подолг временски период. Финансиските средства биле најчувствителниот дел на Организацијата и затоа Делчев и како Задграничен претставник и како ревизор на четите водел прецизна евиденција за нивното трошење. Најверојатно и Е. Чучков во посебен извештај ја истакнал сумата пари што му била неопходна за непречена работа во Ќустендилскиот пункт.

[130] Гоце Делчев, Писма и други материјали...op. cit., 132.

[131] Ibidem, 325.

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков од 1903 до 1905 година

Во почетокот на 1903 година, Организацијата направила план за издавање нов весник, на чиишто страници требало да се пишуваат статии кои ќе ја промовираат борбата на ТМОРО за ослободување на Македонија. За таа цел, на 9 април 1903 година Кирил Прличев[1] му испратил писмо на Васил Пасков, во кое му ја соопштил задачата од Христо Матов за издавање печатен орган на ТМОРО во Софија. Во врска со тоа прашање, Прличев побарал од Пасков да ја напушти својата функција и да се зафати со издавањето весник, а неговото место да го заземе Ефрем Чучков како доверлив човек на Организацијата.[2] Веројатно се работело за некои од пограничните пунктови на Организацијата, Ќустендилскиот, каде што во тоа време покрај Пасков се наоѓал и самиот Е. Чучков.

Во пролетта на 1903 година, се чувствувала беспарица кај дел од револуционерниот кадар на Организацијата во Бугарија. На 20 април 1903 година, Чучков и Димитар Мирасчиев[3] побара-

---

[1] **Кирил Прличев (1874–1944),** македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО. Роден е во Охрид. Син на Григор Прличев. Завршил гимназија во Солун во 1894 година. Учествувал во Мелничкото востание во 1895 година. Учителствувал во Воден и Прилеп и бил член на околиските револуционерни комитети на ТМОРО. Во 1902 година, бил секретар на ЗП на ТМОРО во Софија. За време на Илинденското востание, бил војвода на чета во одредот на Христо Чернопеев. Во периодот 1903–1905 и 1915–1921 година бил секретар на Задграничното претставништво на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО во Софија. Во 1909–1913 година, бил учител во Солун и еден од основачите на Сојузот на бугарските конституциони клубови. Во 1921 година, бил избран за привремен задграничен претставник на ВМРО. На Шестиот конгрес на ВМРО во 1925 година, избран е за член на ЗП на ЦК ВМРО. При поделбата на Организацијата во 1928 година, бил еден од лидерите на протогеровистичката ВМРО. Во 1931 година се повлекол од револуционерната дејност, поради закани од страна на михајловистичката ВМРО. Починал во Охрид (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 233).

[2] Архивите говорят, Вътрешната македоно– одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 1, София, 2007, 256.

[3] **Димитар Мирасчиев (1872–1934)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО, војвода во Паланечко. Роден е во градот Штип. Ја завршил

ле извесна сума пари од Христо Матов, а кога во ЗП влегол и Ефтим Спространов – и од него побарале 20 лева. Спространов им ветил дека следниот ден ќе им ги донесе парите.[4] Зошто наеднаш Чучков се нашол во ситуација постојано да бара пари сред македонските емигрантски кругови во Софија, не е познато.

Во почетокот на 1903 година, Е. Чучков бил на позиција во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО. Чучков веќе две години се наоѓал во овој пункт, кој бил од особено значење за Организацијата при префрлувањето комитски чети и оружје преку турско–бугарската граница. На 14 април 1903 година, Христо Матов од ЗП на Организацијата му пратил писмо на Васил Пасков, кој бил раководител на Ќустендилскиот пункт, да го премести Е. Чучков од пунктот поради тоа што неговиот престој таму веќе станувал невозможен, и тоа поради властите во градот.[5] Од кои причини Чучков влегол во конфликт со локалната бугарска власт, не е познато. Како и да е, ЗП навреме реагирало и Е. Чучков со 30 лева парична помош од касата на Организацијата, заминал од Ќустендил.[6] Од Ќустендил, ЗП на Организацијата го испратило Е. Чучков во пунктот во Л'цене, но и во ова место неговата положба по извесно време станала неподнослива.

На 28 мај 1903 година, Атанас Ников од Софија му испратил писмо на Е. Чучков, во кое се интересирал за организациски работи во пунктот на Организацијата во Л'цене. Во врска со тоа, Ников барал од Е. Чучков да му пишува поопширно за сè што се случувало таму. Првата работа за која се интересирал Ников, би-

Егзархиската гимназија во Солун и студирал и дипломирал хемија на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ во Софија. Учителствувал во Крива Паланка, Куманово и други места. Бил еден од првите членови на МРО во Штип во 1893/94 година и го сочинувал првиот револуционерен комитет, заедно со Тодор Лазаров. За време на Виничката афера во 1897 година, бил уапсен и затворен во Подрум Кале, Мала Азија. Од страна на турската власт бил амнестиран во август 1902 година. Во почетокот на 1903 година, извршувал функција и во Задграничното претставништво на ТМОРО во Софија и се грижел за безбеден транспорт на оружјето и опремата до Ќустендилскиот пункт. За време на Илинденското востание во 1903 година, бил избран за војвода на чета во Паланечко. За време на Младотурската револуција, бил главен редактор на весникот „Конституциона зора“ (1908–1909). Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 185).

[4] Евтим Спространов, Дневник, том I (1901–1907), София, 1994, 257.

[5] Архив Христо Матов, Документален сборник, съставител Цочо В. Билярски, редактор Панто Колев, София, 2004, 86.

[6] Ibidem, 86.

ла четата на неврокопскиот војвода Стојан М'лчанков,[7] како и тоа со какво вооружување била снабдена таа.[8] Чучков бил известен и дека Организацијата наскоро ќе издава свој весник. Исто така Ников му пишувал на Е. Чучков дека добил известување од војводата М'лчанков дека во Неврокопско била собрана одредена сума пари за која го задолжувал да ја прибере кај него во л'џенскиот пункт. Бидејќи Ников бил член на Серскиот окружен комитет, од Е. Чучков барал поопширен извештај и сметка за собраните пари од Неврокопско.[9] На крајот од писмото, покрај поздравот до началникот на пунктот Иван Белешков,[10] Ников барал од Е. Чучков

[7] **Стојан М'лчанков (1875–1920),** македонски револуционер, член на ТМОРО /ВМОРО/ВМРО, војвода во Неврокопско. Роден е во с. Скребатно, Неврокопско. Во 1897 година завршил гимназија во Солун. Во гимназиските денови ги прифатил револуционерните идеи и се зачленил во ТМОРО. Учителствувал во Неврокопско и истовремено дејствувал во Организацијата. Учествувал во Илинденското востание како војвода на чета. Со четата се борел во Мелничко и во Неврокопско. По востанието, се приклонил кон спротивната струја од санданистите. Во 1905 година бил уапсен и осуден на смрт. Потоа казната му била преиначена со доживотен затвор и бил однесен на издржување на казната на островот Родос. Бил амнестиран во 1908 година. Се вратил во Неврокоп. Во 1909 година повторно бил уапсен, заедно со други дејци приклонети кон Сојузот на конституционите клубови. Бил амнестиран во 1911 година и повторно се вратил во Неврокоп и продолжил со учителската работа и со револуционерната дејност. Учествувал во Балканските војни, предводејќи чета во Неврокопско и Драмско. Бил во 13. кукушка дружина на МООП. По Првата светска војна, бил избиран за пратеник во XVIII (1919–1920) и во XIX (1920–1923) народно собрание на Бугарија. Бил жесток противник на Сандански и на неговите следбеници. Убиен е на патот меѓу Неврокоп и Горна Џумаја, во месноста Букова Ливада, Разлошко (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 190/191).

[8] ЦДА, фонд 1932К, оп. 1, а. е. 71а, л. 11.

[9] Ibidem, 11.

[10] **Иван Белешков (1866–1944)**, македонски револуционер, член на МРО/ ТМОРО, задграничен пунктов началник на Организацијата. Роден е во селото Годлево, Разлошко, на 11 февруари 1866 година. Ја завршил Солунската бугарска егзархиска гимназија. Учителствувал во селото Годлево, Банско, во градовите Мелник, Мехомија (Разлог) и Неврокоп (Гоце Делчев). Се вклучил во редовите на МРО во 1895 година. Бил назначен за претседател на Околискиот комитет на Организацијата за градот Мехомија (Разлог). Заедно со Гоце Делчев ја ширеле и ја зацврстувале мрежата на ТМОРО во Разлошко. Поради сомнение од турската власт за револуционерна дејност, заминал во Бугарија. Во периодот од 1902 до 1903 година бил назначен за пунктов началник на ТМОРО во селото Л'џене (денес дел од градот Велинград). Во 1904 година бил назначен за учител во Банско и Разлог. Во 1908 година бил уапсен и затворен од турската власт, но по Младотурската револуција во 1908 година бил амнестиран. Починал во селото Годлево на 7 јануари 1944 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 31/32).

да го известува за движењето на Неврокопската чета на војводата Стојан М'лчанков.[11]

Христо Татарчев

Состојбата во пунктот на Организацијата во Л'џене воопшто не била задоволителна, за што сведочи писмената коресподенција на раководните кадри на ТМОРО, посебно писмата од ЗП. Според писмото што на 12 јуни 1903 година В. Пасков му го пратил на д-р Христо Татарчев во ЗП, „Чучков гладува" и бил оставен во таква лоша ситуација што во тој пункт не можел да се задржи повеќе, доколку за два-три дена не му се пратат пари од страна на Организацијата.[12] Ваквата ситуација во којашто се нашол Чучков во летото на 1903 година се должела на фактот што Организацијата и посебно ЗП немале доволно пари да ја издржуваат работата и нормалното функционирање на одредени погранични пунктови. Од сите нив, најмногу финансиски средства биле издвојувани за потребите на Ќустендилскиот пункт, кој претставувал најважен град во политиката на Организацијата.

Во предвечерието на Илинденското востание, во летото на 1903 година, Е. Чучков се наоѓал во пунктот на Организацијата во Л'џене и учествувал во подготовката и заминувањето на комитските чети во Македонија. На 4 јули 1903 година Чучков добил писмо од Туше Делииванов, кој извршувал задачи во ЗП, при што од него се барало да прати известување до Претставништвото за неколку работи: од колку души е составена Неврокопската чета што ја поминала границата, со какво оружје располага, колку и какви материјали носи со себе и какви материјали се внесени внатре во Македонија.[13] Не е познато зошто неколкупати ЗП на ТМОРО преку писма се интересирало токму за Неврокопската чета, која влегувала на територијата на Македонија.

На 3 септември 1903 година, Ефрем Чучков добил писмо од Георги Кулишев кое имало охрабрувачки ноти, во услови кога

[11] ЦДА, фонд 1932К, оп. 1, а. е. 71 а, л. 11.

[12] Архив Христо Матов, Документален сборник, съставител Цочо В. Билярски, редактор Панто Колев, София, 2004, 104.

[13] ЦДА, фонд 1932К, оп. 1, а. е. 71 а, л. 14.

Илинденското востание се наоѓало пред катастрофален крај. Кулишев[14] го охрабрувал Чучков дека скоро ќе започне војна, веројатно мислејќи на тоа дека Бугарија ќе ѝ објави војна на Отоманската Империја. За оваа вест го предупредувал да не се говори многу „затоа што шпионите се многу“ и за тоа можела да дознае турската власт.[15] Кулишев исто така го известил Чучков дека тој се наоѓал во градот Неврокоп, каде што го очекувал наскоро да дојде за да се видат и да се договорат за одредени работи.[16] За каква работа се однесувало не е познато, затоа што и дел од содржините на писмото биле шифрирани, како и повеќето писма на Организацијата со важни содржини.

За тоа дека Е. Чучков со четата во септември 1903 година дејствувал во Неврокопско, сведочи и писмото што до него го пратил Атанас Ников, член на Серскиот окружен комитет на Организацијата. Во писмото до Е. Чучков, Ников побарал одговор

---

[14] **Георги Кулишев (1885–1974),** македонски револуционер, член на ТМОРО /ВМОРО/ВМРО. Роден е во Дојран. Се школувал во гимназијата во Солун и во тоа време се вклучил во редовите на ТМОРО. Во 1904 година, ја завршил гимназијата и станал учител во Дојран. Потоа учителствувал во Штип, Солун и во други места. По Балканските војни завршил и право на Софискиот универзитет. Бил делегат на Солунскиот окружен конгрес на ВМОРО во 1906 година. Од Конгресот бил избран за член на Солунскиот окружен революционерен комитет на ВМОРО. Истата година бил уапсен од турските власти и затворен во затворот во Кавадарци. Потоа бил однесен на заточение во затворот Еди Куле во Солун. За време на Младотурската револуција, учествувал во создавањето на Сојузот на бугарските конституциони клубови во Солун. Се занимавал со публицистика. Се вработил во бугарската државна администрација. Првин работел во Дирекцијата за печат во бугарското Министерство за надворешни работи, потоа влегол и во дипломатските кругови. Во периодот по Првата светска војна бил активен деец на ВМРО. Бил масон. Учествувал во основањето на Македонскиот научен институт во Софија и понатаму продолжил активно во неговата работа. Од 1929 до 1930 година бил редактор на весникот *Вардар* и од 1926 до 1928 година директор на весникот *Македонија*. Во 1928 година учествувал во работата на една неутрална Комисија на македонската емиграција во Бугарија која имала задача да посредува во помирувањето на спротивставените страни во ВМРО. По убиството на Александар Протогеров станал приврзаник на протогеровистичкото крило на ВМРО. Од 1931 до 1933 година емигрирал во Швајцарија за да се засолни од братоубиствените борби во ВМРО. Бил општествено политички активен во бугарската држава. Учествувал и во делегацијата на Бугарија на Париската мировна конференција по Втората светска војна од позиција на министер за надворешни работи. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 160/161).

[15] ЦДА, фонд 1932К, оп. 1, а. е. 71а, л. 2.

[16] Ibidem, 2/2а.

од него дали во четата останале пушките и муницијата на двајца четници кои тврделе дека ги оставиле таму по повлекувањето од четата на капетанот Јордан Стојанов.[17] Бидејќи во личното вооружување на двајцата четници имало пушки манлихери кои биле најдобри за тоа време, Ников барал од Чучков да добие побрз одговор на тоа прашање. Во писмото исто така членот на Серскиот окружен комитет се интересирал дали Е. Чучков ја подготвил четата што од поодамна ја планирал за влез во Македонија. Во врска со тоа прашање, Ников го известил Е. Чучков дека доколку има потреба, може да му прати уште две-три момчиња во неговата чета во Неврокопско.[18] Со оваа констатација на Ников се докажува фактот дека четата на Е. Чучков во септември 1903 година дејствувала во Неврокопско. На крајот од писмото, А. Ников се интересирал и го прашувал Е. Чучков за тоа што се случува во Неврокопско и го критикувал затоа што „многу молчиш“.[19]

Георги Кулишев

Во секој случај, „молчењето“ на Е. Чучков не значело дека штипскиот револуционер не дејствува во постилинденските денови. На 28 септември 1903 година, Е. Чучков добил писмо во кое изречно му се наредувало да ги откаже егзекуциите на некои локални помаци во Чепинско (Велинградско), кои биле осудени на смрт од страна на Организацијата. Според писмото, бугарската власт имала некоја моментална корист од нив и затоа егзекуциите морале да се одложат до 20 октомври. На Е. Чучков му се сугерирало дека „по тој датум правете што знаете и никој нема да Ви се меша“.[20] Ова укажува на тоа дека Организацијата и пунктот во Л’џене под раководството на Е. Чучков спроведувале вооружени акции и во периодот по Илинденското востание, иако тоа најче-

[17] Ibid., 9.

[18] Ibid., 9a.

[19] Ib., 10.

[20] Ib., 12.

сто биле егзекуции на лица кои биле осудени на смрт од страна на ТМОРО.

На 14 октомври 1903 година до Ефрем Чучков било пратено писмо во кое д-р Христо Татарчев[21] инсистирал за сите доставени пари, тој да прати точни документи за сумите и лицата на кои им се дадени на трошење. Во исто време, Чучков бил известен дека му се пратени дополнителни 200 лева кои требало да му

[21] **Христо Татарчев (1869–1952),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Ресен. Своето школување го започнал во Ресен, а потоа продолжил во Брацигово и Пловдив, Бугарија. Како доброволец, учествувал во Српско–бугарската војна од 1885 година. Заминал во Цирих на студии по медицина, но дипломирал на Универзитетот „Фридрих Вилхелм" во Берлин во 1892 година. Се вратил во Македонија и бил назначен за лекар во Солунската егзархиска гимназија. Бил еден од основачите на Македонската револуционерна организација и прв претседател на нејзиниот Централен комитет. Претседавал со Ресенскиот конгрес на Организацијата во 1894 година. На Солунскиот конгрес од 1896 година повторно бил избран за претседател на ЦК ТМОРО. Во 1901 година бил уапсен во текот на Солунската афера и затворен во затворот Подрум Кале во Мала Азија. Бил амнестиран во 1902 година и заминал во Бугарија, каде што станал дел од Задграничното претставништво на Организацијата. На таа позиција останал до 1905 година. Во 1904 година, заедно со Борис Сарафов и Христо Матов, започнале преговори со владата на Османлиската Империја за реформи кои требало да бидат спроведени во Македонија. Задграничното претставништво на Организацијата изготвило и Проект за реформи, кој не бил прифатен од официјалните лица на Османлиската Империја. Бил еден од делегатите на Ќустендилскиот конгрес од 1908 година и избран за дополнителен член на претставничкото тело на ВМОРО. Учествувал во Балканските и во Првата светска војна како лекар во редовите на бугарската армија. На 2 август 1903 година, по повод 15-годишнината од Илинденското востание, по покана на Наум Томалевски, кмет на Крушево, држел поздравен говор. По Првата светска војна, бил член на Привремената комисија на македонските братства во Бугарија и еден од иницијаторите за создавање на Македонската емигрантска федеративна организација. Поради несогласувањето со Тодор Александров околу разликите за дејствување по однос на македонското прашање, емигрирал во Торино со неговото семејство. Во 1941 година се вратил во Ресен, каде што престојувал краток период, а потоа живеел во Софија и во Нова Загора. Во 1944 година, откако Иван Михајлов го одбил предлогот, од страна на германските дипломатски и воени претставници му било понудено да ја заземе позицијата претседател на независна република Македонија, но и тој ја отфрлил идејата. По завршувањето на Втората светска војна живеел во Ресен, но по заканите за неговата безбедност заминал повторно за Торино, каде што и починал на 5 јануари 1952 година. Автор е на голем број статии и научни трудови во однос на создавањето на Организацијата и решавањето на македонското прашање (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 297).

ги даде на извесниот Соколов.[22] Чучков бил во постојана писмена кореспонденција со д-р Христо Татарчев како задграничен претставник од пунктот во Л'џене и го известувал за сите важни прашања. На 6 ноември 1903 година, Е. Чучков во писмо го известил д-р Х. Татарчев дека во пунктот дошол еден Црногорец кој имал желба да замине и да се бори во Македонија, дури и да загине за нејзината слобода.[23]

Кон крајот на 1903 година, Е. Чучков се подготвувал за навлегување на територијата на Македонија. На 8 декември 1903 година, преку Ќустендилскиот пункт на Организацијата, турско–бугарската граница ја преминала четата на штипскиот војвода Мише Развигоров, во која се наоѓал и Ефрем Чучков.[24] По само три дена, на 11 декември 1903 година, Е. Чучков му напишал писмо на паланечкиот реонски војвода Никола Грујчинов од кое се гледа дека ја интензивирал својата револуционерна дејност во Штипско. Во писмото, Е. Чучков се интересирал за тоа што прави и каде се наоѓа војводата Петар Ангелов.[25] Чучков му потенцирал на Грујчинов дека верува во неговата чесност и го повикал да ги среди сметките на селските комитети на ТМОРО, а исто така му предочил дека треба да го води паланечкиот реон сѐ додека не пристигне војводата Петар Ангелов.[26] Чучков исто така му најавил на паланечкиот војвода дека во скоро време треба да се видат, при што побарал од него да му ги приложи сметките од селските комитети на Организацијата. Во писмото, Е. Чучков му об-

---

[22] ЦДА, фонд 1932К, оп. 1, а. е. 71а, л. 1.

[23] Архив Христо Матов, Документален сборник...op. cit., 148.

[24] Архивите говорят, Четите на Вътрешната македоно–одринска революционна организация, Дневник и снимки на четите на ВМОРО, преминали през Кюстендилския пункт 1903-1908 г., подготвили за печат Ива Бурилкова, Цочо Билярски, Николай Христов, Ангел Джонев, София, 2003, 24.

[25] **Петар Ангелов (1878–1923)**, македонски революционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Хасково, Бугарија. Завршил Воено училиште. Во редовите на ТМОРО бил привлечен од страна на Михаил Герџиков. Учествувал на Конгресот на Одринскиот револуционерен округ што се одржал во месноста Петрова Нива на 11 јули (стар стил) 1903 година, каде што бил назначен за војвода на чета. По Илинденското востание, од страна на Организацијата бил назначен за војвода на чета во Паланечко. Зел учество како делегат на Првиот конгрес на Скопскиот револуционерен округ на Организацијата во јануари 1905 година. Учествувал и на Вториот скопски окружен конгрес во 1906 година и бил избран за нелегален член на Скопскиот окружен комитет на ВМОРО. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 8).

[26] НБКМ–БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 4, л. 234.

знанил на Грујчинов да не се плаши воопшто, затоа што се ближело и времето кога ќе се преземат поопсежни мерки против српската пропаганда во овој дел на Македонија. На крајот од писмото, Е. Чучков го известил Грујчинов да му напише поопширно за војводата Петар Ангелов и да му се јави каде се наоѓа, за да се видат пред да замине од реонот.[27] Иако постојано се интересирал за војводата Петар Ангелов, веројатно од пријателски причини, паланечкиот војвода ќе се изјасни против Чучков за време на Вториот скопски окружен конгрес на Организацијата.

Во 1904 година, Ефрем Чучков со четата престојувал во граничните делови помеѓу Бугарија и Отоманската Империја во делот кон Македонија. За тоа сведочат и писмата што ги добивал од Задграничното претставништво на ТМОРО. На 11 март 1904 година, Христо Стојанов од ЗП му пратил писмо на Чучков со списоци на материјалите со кои се располагало. ЗП во писмото побарало од Е. Чучков и тој да подготви подетални списоци за тоа колку материјали и опрема им се отстапуваат на четите при нивното навлегување на територијата на Македонија, за да може Организацијата да се приспособува „при праќањето на момчињата внатре“.[28] Овој дел од писмото потврдува дека е можно Е. Чучков да извршувал и одредени функции во Ќустендилскиот пункт на ТМОРО, на што укажува сугестијата на ЗП за грижата за материјалите за четите.

На 27 март 1904 година, му било пратено писмо на Е. Чучков од градот Татар Пазарџик, а под текстот бил потпишан Г. Најдинов (веројатно псевдоним, Н. Ж.). Во писмото, Најдинов го известил Чучков дека во градот пристигнале неколку души, веројатно од Организацијата, и затоа му биле потребни финансиски средства за нивна издршка. Поради тоа, Чучков на веќе пратената сума пари требало да прати уште 50 лева.[29] Финансиската поддршка за луѓето на Организацијата во Татар Пазарџик била неопходно потребна во најскоро време затоа што, како што му пишува Најдинов на Чучков, „Вие ги знаете нашите работи“.[30] Ваквото обраќање се должело на тоа што Е. Чучков, веројатно, сè уште имал некаква позиција во некои од пограничните пунктови на Организацијата кои биле должни да се грижат за издршката на

[27] Ibidem, 234.

[28] ЦДА, фонд 1932К, оп. 1, а. е. 71 а, л. 13.

[29] Ibidem, 7.

[30] Ibid., 7.

комитските чети кои се враќале од Македонија на бугарска територија. Веќе, набрзо по ова писмо, Е. Чучков добил ново со слична содржина, во кое испраќачот му пишувал и барал „да ни пратат некој лев пари за исхрана...“.[31] Овие писма до Чучков се сведоштво дека финансиската состојба на Организацијата по Востанието била многу тешка и голем дел од четниците што се враќале на починка во Бугарија биле соочени со немаштија и глад. Не е познато од расположливата документација со колкава сума пари им било помогнато во 1904 година од страна на Организацијата на овие луѓе и зошто своите барања ги насочувале токму кон Ефрем Чучков. Можно е тоа да се должи на податокот што Чучков едно време се наоѓал на позиција во некои од пунктовите на Организацијата и ако четниците доаѓале од Скопскиот револуционерен округ, сигурно му биле познати нему.

На 1 јануари 1905 година, Е. Чучков учествувал како делегат на Првиот конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ТМОРО. Чучков на Конгресот пристигнал како скопски околиски војвода и уживал голем авторитет меѓу делегатите поради неговото искуство и затоа што бил другар и соборец на Гоце Делчев. Делегатите, меѓу нив и Е. Чучков го поддржале ставот на Скопскиот револуционерен округ за цврста централизација на Организацијата, а се донеле и повеќе одлуки кои се однесувале на револуционерната дејност во Округот, вооружената активност на четите како и некои економски прашања. За членови на Окружниот комитет на Скопскиот револуционерен округ биле избрани: Даме Груев, Ефрем Чучков, Крсто Б’лгаријата[32] и Атанас Бабата,[33]

---

[31] Ibid., 8.

[32] **Крсто Б’лгаријата (Крсто Георгиев Катранков) (1874–1913),** македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО, војвода во Кочанско. Роден е во Враца, Бугарија. Учествувал во Мелничкото востание што го организирал Врховниот комитет во 1895 година. Во ТМОРО се приклучил со посредство и заложба на Гоце Делчев. Во периодот од 1900 до 1901 година бил назначен за војвода на Организацијата во Тиквешко. Учествувал на Конгресот на Одринскиот окружен комитет во 1903 година на месноста Петрова Нива. Учествувал во Илинденското востание во 1903 година со борбените дејства во Одринско. По Востанието бил назначен за војвода на Организацијата во Кочанско. На Првиот окружен конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ТМОРО, одржан во јануари 1905 година, бил избран за член на окружниот комитет. Учествувал и како делегат на Вториот окружен конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО во јули 1906 година. Во 1907 година учествувал на заседанијата за избор на делегати за Окружниот конгрес на Серскиот револуционерен округ на ВМОРО. Учествувал во Првата балканска војна во 1912 година. За време на Втората балканска војна во 1913 годи-

додека за привремен задграничен претставник бил избран Иван Гарванов.[34]

Мише Развигоров, Даме Груев, Ефрем Чучков и Атанас Бабата

на се разболел од колера и починал (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 157/158).

[33] **Атанас Димитров (Атанас Бабата) (1875–1905)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО. Роден е во село Синитово, Пазарџиско. Во редовите на ТМОРО се зачленил во 1897 година. Бил ангажиран како воен инструктор и војвода на Организацијата во 15 револуционерни реони во Македонија. За време на Илинденското востание во 1903 година, бил избран за член на раководството на Скопскиот револуционерен округ на Организацијата. По Востанието останал како војвода на чета во Кратовско. Во 1905 година станал нелегален, член на Скопскиот револуционерен округ на ТМОРО. Загинал со целата чета во битка со турската војска и башибозукот во Кратовско (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 90).

[34] **Иван Гарванов (1869-1907)**, македонски револуционер, член на ЦК МРО/ТМОРО. Роден е во Стара Загора, Бугарија. Во периодот од 1894 до 1903 година бил учител во Солунската егзархиска гимназија, од каде што се вклучил во редовите на Организацијата. По големиот број провали и апсења на видни раководители на Организацијата, Гарванов во 1901 година застанал на чело на ЦК ТМОРО. Учесник е на Солунскиот конгрес на Организацијата во јануари 1903 година, каде што под негово влијание била донесена одлуката за кревање на Илинденското востание. Пред Востанието бил уапсен од турската власт и пратен на заточение во Мала Азија. По амнестијата се вратил во Софија во 1904 година. Избран за член на ЗП ВМОРО по предлог на Скопскиот револуционерен округ. По поделбите во Организацијата, се приклонил кон десната конзервативна струја. Во ноември 1907 година, заедно со Борис Сарафов, бил убиен по наредба на Јане Сандански, под обвинение дека е виновен за катастрофалниот крај на Илинденското востание, со што започнале крвавите ликвидации и пресметки во македонското револуционерно движење (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 56).

По завршувањето на Конгресот, новото раководно тело ги собрало сите четници во Округот со цел да им се дадат некои дополнителни упатства. На насобраните четници им се обратил и Е. Чучков, којшто им го објаснил значењето на Конгресот и поважните решенија што биле донесени од делегатите.[35] По Конгресот Е. Чучков, откако извесно време престојувал на територијата на Скопскиот револуционерен округ, заминал за Бугарија.

Во пролетта на 1905 година, Е. Чучков се подготвувал да навлезе на територијата на Македонија преку пограничните пунктови на Организацијата. Според податоците на Ќустендилскиот пункт на ВМОРО, Е. Чучков заедно со неколкумина соборци и војводи од Скопскиот револуционерен округ, на 11 април 1905 година ја преминал границата и влегол на територијата на Македонија.[36] Заедно со Е. Чучков на територијата на Округот преминале и Даме Груев, Атанас Бабата и уште неколкумина четници, од кои еден дел од нив требало да заминат и во Битолскиот револуционерен округ.[37] Комитската чета предводена од Даме Груев и Ефрем Чучков се наоѓала во близина на селото Кнежево, Кратовско и очекувала уредување на канал преку Овчеполието, за да ја премине дел од четата реката Вардар и да замине кон југозападна Македонија. Еден пролетен ден, додека четата одморала во атарот на Кнежевските Колиби, Д. Груев кој нестрпливо го очекувал писмото за каналот, му наредил на Е. Чучков како искусен борец и комита да го пречека курирот од Овчеполието кој носел писма од Тодор Александров.[38] Чучков веднаш заминал во

---

[35] Тодор Александров, Непубликувани спомени, документи и материали, София, 2002, 39.

[36] Даме Груев, живот и дело (сборник), II част, предговор, съставителство и бележки Цочо В. Билярски, София, 2006, 708.

[37] Архивите говорят, Четите на Вътрешната македоно–одринска революционна организация, Дневник и снимки на четите на ВМОРО, преминали през Кюстендилския пункт 1903–1908 г., подготвили за печат Ива Бурилкова, Цочо Билярски, Николай Христов, Ангел Джонев, София, 2003, 50.

[38] **Тодор Александров (1881–1924)**, македонски револуционер, војвода, член на ЦК ВМРО. Роден е во Ново Село, Штипско. Завршил педагошко училиште во Скопје во 1897 година. Во ТМОРО е зачленет од страна на Христо Матов, негов учител и еден од идеолозите на Организацијата. Во март 1903 година уапсен и затворен од страна на турската власт, а ослободен во април 1904 година. Станал комита во четата на штипскиот војвода Мише Развигоров, а бил учесник и на Конгресот на Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО. По поделбата во редовите на Организацијата, се приклонил кон конзервативната, десна струја и учествувал на Ќустендилскиот конгрес на возобновената ВМОРО во 1908 година. Во 1911 година е избран за член на

пресрет на куририот и по кратко време се слушнал неговиот глас, при што тој му ги подал писмата на Д. Груев, кој со нетрпение ги отворал за да ја дознае нивната содржина. Откако ги прочитал писмата, Груев му се обратил на Чучков со зборовите:

Ефрем Чучков (прв оддесно седи), Даме Груев (трет оддесно седи), Мише Развигоров (во средината стои)

„Ти реков ли јас дека младото даскалче Александров брзо ќе уреди канал; еве ти, тој пишува дека ќе ја причека четата во чифлигот П. и макар што дошол аскер од Овчеполието, ќе ѝ даде канал и ќе го осигури преминувањето на Вардар; тоа многу ме радува... Така е тоа штом на чело на движењето застанат млади и

ЦК ВМОРО. Во предвечерието на Балканските војни, како член на ЦК ВМРО, го протежирал атентаторскиот метод на борба и ги организирал т.н. магарешки атентати. Учествувал во создавањето на Македоно–одринското ополчение, кое било составено од поранешни комити и војводи на Организацијата. Во Првата светска војна учествувал во формирањето на 11-тата македонска дивизија, составена од поранешни комити и војводи на ВМРО, која се борела во состав на бугарската војска. По војната бил член на ЦК ВМРО и еден од нејзините најистакнати раководители. Под негово раководство ги претворил ВМРО и Пиринска Македонија во вистинска „држава во држава“ и бил во постојани непријателски односи со бугарската влада на Александар Стамболиски. Во 1923/24 година започнал преговори за соработка со Советскиот Сојуз и преговори за обединување на сите македонски организации, струи и фракции во рамките на ВМРО. Еден е од потписниците на Мајскиот манифест од 6 мај 1924 година. На 31 август 1924 година е убиен кај селото Сугарево, Пиринска Македонија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 3).

интелигентни сили. Развигоров многу го цени и навистина Тодор ветува да стане еден добар раководител...“[39]

Комитската чета безбедно ја поминала реката Вардар, додека Т. Александров си обезбедил уште поголеми симпатии во очите на Даме Груев и Ефрем Чучков. Од тој момент започнало неговото издигнување во редовите на Организацијата.

Мише Развигоров (прв одлево надесно седи), Ефрем Чучков (втор одлево надесно седи), Атанас Бабата (трет оддесно налево седи), Даме Груев (четврти оддесно на лево седи)

Со пристигнувањето во Македонија, Чучков започнал со интензивна револуционерна дејност и со подготовки на Округот за одржувањето на Општиот конгрес на Организацијата. Раководството на Скопскиот револуционерен округ, каде што бил избран и Е. Чучков, решило со писма да се обрати до останатите револуционерни окрузи, со цел да ги образложи своите погледи околу прашањето на Општиот конгрес. Заради тоа, на 15 јули 1905 година било пратено писмо од Скопскиот до Солунскиот револуционерен округ, под кое се потпишале Даме Груев како претседател на Округот и Ефрем Чучков како секретар. Во писмото на Груев и Чучков се истакнувале нивните стремежи за реорганизација на ТМОРО и за нејзино претворање во стабилна организација која ќе одговори на предизвиците на новото време. Во понатамошниот дел од писмото, од позиција на раководители на Скопскиот револуционерен округ, Груев и Чучков го известиле рако-

[39] Даме Груев, живот и дело (сборник), I част, предговор, съставителство и бележки Цочо В. Билярски, София, 2006, 206/207.

водното тело на Солунскиот округ дека се согласни претстојниот Општ конгрес на Организацијата да се одржи на 1 септември, за што ги канеле сите делегати од сите окрузи на одредениот датум да се јават на зборното место.[40] Во писмото, исто така, им се препорачувало на легалните лица до 15 август со пасоши да ја преминат границата и да заминат во Бугарија, каде што со нелегалните делегати и со раководителите на Серскиот револуционерен округ, ќе го одредат местото на одржувањето на Конгресот. Во писмото, Груев и Чучков уште ги известиле солунчани дека пристигнатите делегати на зборното место во Бугарија требало да му се обратат на Иван Гарванов, кој бил привремен задграничен претставник и предлог на Скопскиот револуционерен округ, како и на Пере Тошев,[41] од кои ќе ги добиеле натамошните инструк-

---

[40] Даме Груев, живот и дело (сборник), II част, предговор, съставителство и бележки Цочо В. Билярски, София, 2006, 710.

[41] **Пере Тошев (1865–1912),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО /ВМОРО. Роден е во Прилеп. Основно образование завршил во Прилеп, а потоа се запишал во Егзархиската гимназија во Солун. Во 1885 година бил исклучен од гимназијата. Се вратил во Прилеп, но набрзо заминал во Пловдив и се запишал во тамошната гимназија. Во истата година, по започнувањето на Српско–бугарската војна, се пријавил како доброволец во доброволната дружина со која раководел мајорот Коста Паница. Бил ранет, а по завршувањето на војната бил награден со *Крст за храброст*. Во 1892 година заминал во Прилеп, каде што заедно со Даме Груев започнал да работи како учител во училиштето Св. Кирил и Методиј. Го основал првиот револуционерен комитет во Прилеп. Следната учебна година бил пратен во Скопје, каде што исто така учествувал во создавањето на тамошниот револуционерен комитет. Во 1894 година бил назначен за учител, библиотекар и надзорник на Битолската неполна гимназија. Во тој период, Месниот револуционерен комитет прераснал во Окружен револуционерен комитет, во чиј состав влегол како негов член. Под негово раководство излегувал и нелегалниот револуционерен весник *На оружје*. Учествувал на Солунскиот конгрес од 1896 година како делегат на Организацијата од Битола. Бил избран во Централниот комитет на ТМОРО. Во 1898 година заминал во Солун и бил назначен за училиштен инспектор во Солунскиот вилает. По избивањето на Солунската афера во 1901 година, бил уапсен и осуден на смртна казна, која подоцна била преиначена во казна доживотен затвор. Бил амнестиран во 1902 година и повторно се приклучил во работата на ТМОРО. На Смилевскиот конгрес бил избран, во отсуство, за член на Главниот востанички штаб. Поради несогласувањата околу денот за прогласување Востание, заминал во Прилепско. Во текот на Илинденското востание дејствувал во четите на војводите Петар Ацев, Георги Пешков и Никола Бошков и ги координирал дејствата во Мариовско. По завршувањето на Востанието, останал во Битолскиот револуционерен округ и продолжил да ја јакне мрежата на Организацијата во Прилепско. Учествувал на Прилепскиот окружен конгрес од 1904 година и на Рилскиот конгрес од 1905 година, на кој повторно

ции. Раководителите на Скопскиот револуционерен округ уште ги информирале делегатите дека на Конгресот треба да покажат полномоштво и протокол за нивниот избор, како и бројот на гласовите со кои се избрани на окружните конгреси. Општиот конгрес, според Груев и Чучков, треба да се занимава со сите прашања кои влегувале во компетенциите на ослободителното дело. На крајот од писмото, двајцата револуционери побарале од делегатите на Солунскиот револуционерен округ одржувањето на Општиот конгрес да го држат во целосна тајна.[42]

Пере Тошев

Општиот конгрес на Организацијата се одржал во октомври 1905 година во Рилскиот манастир. Манастирот е сместен во планински предел со многу густа вегетација и се наоѓа на бугарска територија, надвор од опсегот на територијата на Организацијата. На Конгресот биле присутни 22 делегати од сите револуционерни окрузи на ВМОРО. Конгресот траел речиси цел еден месец. Настанот се случувал во внатрешноста на Манастирот, во еден од конаците. Овој Конгрес на Организацијата по многу нешта бил историски и претставувал еден од последните обиди за зачувувањето на единството на ВМОРО. Но, наместо единство, делегатите се поделиле во две фракции: конзервативно–централистичка и демократско–реформистичка. Не помогнал ниту авторитетот на Даме Груев, Пере Тошев, Ѓорче

бил избран во Централниот комитет на ВМОРО. Во 1907 година, по убиството на Иван Гарванов и Борис Сарафов, во Софија бил уапсен од страна на бугарските власти. Во 1908 година учествувал во создавањето на Македонско–одринската револуционерна организација и јавно се декларирал против легализирањето на ВМОРО по Младотурската револуција. Во април 1912 година заминал со воз од Софија за Градско, а потоа за Прилеп. Убиен е во заседа на 21 април 1912 година на патот меѓу Градско и селото Фариш, Тиквешко. Убиството го извршиле членови на анархистичка група, која била блиска до младотурските власти. Потоа неговото тело било искасапено на парчиња. Властите не му дозволиле на семејството да ги однесе посмртните останки во Прилеп и поради тоа е закопан во црквата во селото Фариш, Тиквешко (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 308).

[42] Даме Груев, живот и дело (сборник), II част... op. cit., 711.

Петров и другите дејци за да се задржи внатрешното единство на Организацијата. За поделбите особено многу влијаел и ставот кај одредени делегати, пред сѐ од Серскиот револуционерен округ, да се извршат смртни пресуди врз И. Гарванов и Б. Сарафов кои биле посочени од нивна страна како главни виновници за предвременото кревање на Илинденското востание. Како и да е, Е. Чучков не бил избран за делегат на Конгресот, со што не присуствувал на него, но најверојатно по Конгресот се приклонил кон конзервативно–централистичката струја во Организацијата. Името на Е. Чучков било спомнато на Конгресот во рамките на отчетот за работата на Скопскиот окружен комитет, каде што било истакнато дека се создава нова околија во Округот: Светиниколската, за која задолжен бил да ја уредува Е. Чучков, со цел да се спречи навлегувањето на српските вооружени чети во овој дел на Македонија.[43]

[43] Ibidem, 715.

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков за време на поделбите во ВМОРО (1906-1908)

Во 1906 година, Скопскиот револуционерен округ се наоѓал во добра состојба и во поглед на Организацијата и на вооружувањето. М. Развигоров бил штипски војвода, додека како член на Окружниот комитет бил Е. Чучков. Во тоа време, Тодор Александров како нелегален заминал во Бугарија и се нашол на служба во ЗП на ВМОРО.[1] Во почетокот на 1906 година, се вршеле интензивни организациски подготовки за одржување на Вториот редовен конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО. Штипската револуционерна околија одржала конгрес на 12 февруари 1906 година, при што избрала 5 делегати за Окружниот конгрес, меѓу кои бил и Е. Чучков. Поради откажувањето на Чучков и на уште еден делегат, бил свикан Втор вонреден околиски конгрес и на нивното место како делегати на Окружниот конгрес биле избрани Петко Пенчев[2] и Тодор Александров.[3] Не е познато

---

[1] Петър Ацев, Спомени, съставителство, предговор и бележки Александър Г. Пелтеков, София, 2011, 265.

[2] **Петко Пенчев (1882–1947),** македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО. Роден е во Варна, Бугарија. Во родниот град завршил гимназија. Студирал право во Женева, Швајцарија. Учествувал во Илинденското востание како четник во четата на војводата Христо Чернопеев. Во 1904 година бил четник во четата на војводата Јане Сандански. Во 1905 година избран е за член на Серскиот окружен револуционерен комитет. По поделбите во Организизацијата, се приклонил кон конзервативната струја. Во 1906 година го издавал во Штип илегалниот хектогафиран весник на ВМОРО *Револуција*. Го раководел и Шестиот конгрес на Скопскиот револуционерен округ, одржан во јули 1906 година во Бугарија. За време на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО во 1908 година, бил избран за член на ЦК. Во 1907–1908 година учествувал во подготвувањето и издавањето на в. *Илинден*. Во октомври 1912 година во Солун присуствувал на советувањето на ВМОРО, на кое се разгледувани прашањата околу почетокот на војната. Бил претседател на Здружението на софиските новинари и автор на книгата „За нашите спорни прашања“. Бил вклучен и во бугарскиот општествено–политички живот. Се залагал за помирување во редовите на ВМРО по убиството на Александар Протогеров и во таа смисла е еден од потписниците (35 општественици–Македонци) на еден апел од август 1929 година. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 215).

зошто Ефрем Чучков се откажал да биде делегат на Вториот конгрес на Скопскиот окружен комитет на ВМОРО.

Тодор Александров

Но, дури и во такви услови, Чучков бил еден од најголемите авторитети на Организацијата во Скопскиот револуционерен округ. Во овој краток временски период, Е. Чучков на неколкупати престојувал и во родниот град Штип и како член на Скопскиот окружен комитет на ВМОРО одржувал состаноци со членовите на Околискиот комитет во куќата на Тодор Лазаров.[4] Тоа се случувало во 1905–06 година. По апсењето на Тодор Лазаров од турската власт и неговото праќање во заточение, состојбата делумно се изменила, при што бил избран нов состав на Штипскиот околиски комитет. Поради опсежните апсења на турската власт во Штип и околината, Ефрем Чучков привремено го напуштил градот и заминал во Бугарија. Но, набрзо со чета повторно се вратил во Македонија.

На 12 јуни 1906 година, војводата Е. Чучков повторно ја преминал границата преку Ќустендилскиот пункт на ВМОРО и со неколкумина четници влегол во Малешевско.[5] Голема е веројатноста во тој временски период Чучков да одржувал интензивни контакти и со Даме Груев, кој исто така бил член на Скопскиот окружен комитет на ВМОРО. Но, Вториот конгрес на Скопскиот окружен комитет започнал на 17 јули 1906 година, без присуство и на Груев и на Чучков. Иако Е. Чучков не бил присутен на Конгресот, дел од делегатите го спомнале и го прозвале на Заседанието од 18 јули 1906 година. Во една од дискусиите, штипскиот вој-

[3] Архивите говорят, Вътрешната македоно– одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 1, София, 2007, 599/600.

[4] Македония в пламъци, Спомени на Андон Кьосето, Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасхов, Мите Хаджимишев, Кръсто Лазаров, Екатерина Паница, съставителство Ива Бурилкова, Цочо Билярски, София, 2003, 184.

[5] Архивите говорят, Четите на Вътрешната македоно–одринска революционна организация, Дневник и снимки на четите на ВМОРО... op. cit., 73.

вода М. Развигоров побарал од претседателството на Конгресот да го повика и да го покани Е. Чучков, затоа што постоела официјална поплака против узурпирањето на неговата должност од страна на војводите Крсто Б'лгаријата, Панчо Константинов,[6] Боби Стојчев,[7] Петар Ангелов и Јордан Спасов.[8] Се поставува прашањето зошто неколку војводи се пожалиле на работата на Е. Чучков? Но, дискусиите на Конгресот веднаш ги разјасниле сите работи. Делегатите на Конгресот утврдиле дека наводните писма на Е. Чучков до Паланечкиот околиски комитет се фалсификува-

---

6 **Панчо Константинов** (1881–1906), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Револуционер и војвода на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Велес. Завршил воено училиште во Софија во 1903 година. Бил офицер. Ја напуштил воената служба и влегол во редовите на македонското револуционерно движење. Во Илинденското востание учествувал како војвода на чета. Учествувал во борбите на врвот Китка, Кочанско, и во тридневната борба на Султан Тепе. По убиството на војводата Стефан Димитров, во мај 1905 година, го зазел неговото место како велешки војвода на Организацијата. Се борел против српската пропаганда во Велешко, Азот и Поречието. Најчесто се судирал со четата на Григор Соколовиќ. Со српските пропагандни чети се борел кај селата Папрадиште, Нежилово, Ореше и на други места. Како велешки војвода се борел и со турската војска. Една од поголемите негови битки со турската војска е битката во манастирот „Св. Јован", село Ветерско, Велешко, на 18.4.1906 година. Убиен е од заседа, подготвена од припадниците на српската пропаганда Григор Соколовиќ и Јован Бабунски, во месноста Куртов Камен, на планината Даутица, Велешко. (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 151/152).

7 **Боби Стојчев** (1873–1906), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во градот Дреново, Бугарија. Бил дел од бугарската армија, но ја напуштил во 1902 година и му се приклучил на македонското револуционерно движење. Бил назначен за војвода во Светиниколско. Во Илинденското востание учествувал како војвода на чета која дејствувала во Штипско и Велешко. Учествувал во битките со турската војска кај Ѓуришкиот манастир, Штипско, и кај селото Сопот. По завршувањето на Илинденското востание, заминал во Бугарија, но кон крајот на 1903 година повторно се вратил во Македонија како дел од четата на војводата Мише Развигоров. Во 1904 година бил назначен за скопско–кумановски војвода. На инсистирање на Борис Сарафов, имал средба со Глигор Соколов, еден од најистакнатите војводи на српската пропаганда во Македонија, и му дал пристап до курирската служба на Организацијата. Дејствувал во Скопско и во Велешко, борејќи се и против турската војска, но и против четите на српската пропаганда. Загинал во битка со турската војска во селото Лугунци, Велешко (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 289).

8 Архивите говорят, Вътрешната македоно–одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 1, София, 2007, 605.

ни. Делегатот Петко Пенчев потенцирал дека „тој фалсификат не може да биде извршен од друг, освен од самите непријатели на Чучков“. Покрај тоа, Пенчев истакнал пред останатите делегати дека „уверен сум дека нејзини автори се самите паланчани“ и дека „при тој фалсификат, кој е несомнен, присуството на Чучков е неопходно“.[9] Токму поради тоа, дел од делегатите на Скопскиот окружен конгрес побарале официјално да бидат повикани за учество и Даме Груев и Ефрем Чучков и да дадат отчет за некои организациски работи во Скопскиот револуционерен округ. Во однос на ова прашање, делегатите развиле жолчна дискусија, која на крајот завршила со гласање на кое бил отфрлен предлогот Груев и Чучков дополнително да се повикаат на Конгресот.[10]

Откако бил одбиен предлогот Груев и Чучков да бидат повикани да дојдат на Конгресот, отчет за работата на Скопскиот окружен комитет на ВМОРО во изминатиот период пред делегатите дал третиот член на Комитетот, војводата Крсто Б'лгаријата. Тој пред делегатите истакнал дека веднаш по Првиот конгрес прва задача на Скопскиот окружен комитет била да ги прогонуваат четите на Борис Сарафов ако се појават во овој дел на Македонија. Во врска со тоа, пред делегатите Б'лгаријата истакнал дека по предлог на Е. Чучков решиле да заминат во Бугарија и да го решат прашањето за оружјето. Инаку околу 500 пушки за потребите на Скопскиот револуционерен округ, на Чучков и Б'лгаријата им биле ветени од страна на Гарванов, кој нив ги добил од одредени бугарски државни фактори. Во однос на позицијата член на Окружниот комитет, Б'лгаријата посочил пред присутните делегати дека ја имал поддршката и од самиот Е. Чучков.[11] Од протоколите на Вториот скопски окружен конгрес на ВМОРО, очигледно е дека Е. Чучков имал одредени недоразбирања со војводи од Кратовско и Паланечко, кои својот врв го достигнале за време на Конгресот. Тие недоразбирања повеќе биле од организациска природа, а не од желба за заземање на неговото место во Скопскиот окружен комитет. Сепак, Чучков не бил присутен на Конгресот и со тоа не била искористена можноста за надминување на проблемите и недоразбирањата. Во моментите додека се одржувал Вториот окружен конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО, Е. Чучков се наоѓал на терен во источниот дел на

[9] Ibidem, 605.

[10] Ibid., 606.

[11] Ibid., 608.

Македонија и дејствувал со својата чета, иако формално бил член на Окружниот комитет.

Четата на Крсто Б’лгаријата

Проблемите, сепак се наоѓале на друго место. Недоразбирањата меѓу спротивставените струи во ВМОРО се заканувале да предизвикаат поделба во Организацијата. Не вродиле со плод и повеќето обиди за помирување и изгладување на концепциските разлики меѓу раководителите на фракциите и струите во Организацијата. Останала само уште можноста на еден општ конгрес да се направи последниот обид за да се надмине длабоката криза во ВМОРО. Најголемиот конфликт во редовите на ВМОРО постоел на релација: групата околу Христо Матов и раководството на Серскиот револуционерен округ предводено од Јане Сандански.[12]

[12] **Јане Сандански** (1872–1915), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во село Влахи, Кресненско. По 1879 година, неговото семејство се преселило во Дупница, Бугарија. Завршил втори клас прогимназија. Еден е од учесниците во Мелничкото востание во организација на Врховниот македонски комитет. Во 1899 година се приклучил во редовите на Организацијата. Бил близок соработник на Гоце Делчев и дејствувал во разбивањето на врховистичките чети и нивното влијание во Македонија. Бил назначен за војвода во 1901 година и дејствувал во Серскиот револуционерен округ. Тој бил главниот организатор на грабнувањето на американската мисионерка Мис Елен Стон во 1901 година и на добивањето на откупот во вредност од 14.500 турски лири. За време на Илинденското востание учест-

Јане Сандански

Во декември 1906 година и Е. Чучков, како и повеќето македонски дејци од Организацијата, учествувал во подготовките за одржувањето Општ конгрес на ВМОРО. На 17 декември 1906 година, Чучков се наоѓал во Софија.[13] И покрај споровите што се појавиле меѓу делегатите, пред сè заради местото на одржувањето на Конгресот, поголемиот дел од нив од сите револуционерни округи на Организацијата пристигнале во Софија на 13 декември 1906 година и го одржале Подготвителното заседание. За Претстојниот конгрес би-

вувал со својата чета на планината Пирин и особено во Мелничко и Разлошко. Заради неговата храброст и подвизи, од страна на локалното население бил наречен *Пирински цар*. На Првиот конгрес на Серскиот револуционерен округ, одржан во 1905 година, бил избран за околиски војвода за Мелничко. Како учесник на Рилскиот конгрес од 1905 година, во функција на делегат од Серскиот револуционерен округ, се залагал за концепт на целосна автономија на револуционерните окрузи и за создавање Централно биро кое би ја имало функцијата на претставничко тело. Бил претседател на Вториот и на Третиот редовен конгрес на Серскиот округ, одржани во 1906 и 1907 година. Во 1907 година тој ја издал наредбата за ликвидација на Борис Сарафов, Иван Гарванов и Михаил Даев, извршена од страна на Тодор Паница. Во 1908 година, по првичниот успех на Младотурската револуција, со воз пристигнал во Солун, каде што бил пречекан од огромна маса народ и поздравен од младотурската делегација, на чело со Енвер-беј. Еден е од основачите на Народната федеративна партија, а во 1909 година учествувал во Младотурската контрареволуција за детронизирање на султанот Абдул Хамид и со својата чета влегол во Цариград. За време на Првата балканска војна, предводел голема група четници и селска милиција, со чија помош го ослободиле Мелник. Со неговата чета навлегол во Солун како претходница на бугарската армија во текот на војната. Бил еден од најжестоките противници на бугарскиот цар Фердинанд. Започнал иницијатива за здружување на своите приврзаници и сојузници за борба против бугарскиот цар и против владата на премиерот Радославов. Една од основните цели била ликвидација на Фердинанд. Убиен е во месноста Блатата, Мелничко во борба против осуммина платеници на бугарскиот двор. Погребан е покрај црквата Св. Кирил и Методиј, чијашто изградба самиот ја финансирал, во близина на Роженскиот манастир, Мелничко. На неговата надгробна плоча пишува: *Да живееш, значи да се бориш. Робот за слобода, а слободниот за совршенство* (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 249).

[13] Евтим Спространов, Дневник, том I (1901–1907), София, 1994, 425.

ле избрани вкупно 51 делегат, од кои: 12 од Битолскиот револуционерен округ, по 8 делегати од Скопскиот, Серскиот, Солунскиот и Одринскиот и 7 од Струмичкиот. Вкупниот број делегати бил 48, затоа што членовите на ЦК ВМОРО – Даме Груев, Пере Тошев и Ефтим Спространов[14] биле избрани за делегати од по два револуционерни округа. Од вкупно поканетите делегати на Организацијата од сите окрузи, во Софија пристигнале 39.[15]

Уште на Првото заседание на делегатите избил спор за местото на одржувањето на Конгресот и бидејќи и на следните две заседанија немало конкретен одговор, уште двајца делегати ја напуштиле Софија. Прашањето за местото на одржувањето на Конгресот било решено на 24 декември 1906 година, при што членовите на ЗП на ВМОРО, Димитар Стефанов[16] и Петар Поп

---

[14] **Ефтим Спространов** (1867–1931), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО. Роден е во Охрид. Се образувал во Охрид, Солун, а потоа и во Русија. Тој е еден од основачите на Младата македонска книжевна дружина и редовен соработник на весникот *Лоза*. Еден е од основачите на Врховниот македонски комитет во Софија. При основањето, бил избран и во раководството на Комитетот. Во 1888–1889 година учителствувал во Крушево, а потоа заминал во Киев, каде што учел Духовна семинарија, а подоцна и во Москва, каде што студирал право. Во периодот на Илинденското востание бил во Софија, каде што организирал набавка на материјални средства за цивилното население од Македонија. Учествувал на Рилскиот конгрес во 1905 година и бил избран за заменик член на Централниот комитет на Организацијата. Учествувал и на Ќустендилскиот конгрес во 1908 година, на кој ја поддржал десната струја во Организацијата. По Младотурската револуција, бил училиштен инспектор во Битолско, а потоа станал секретар на Егзархијата во Одринско. За време на Балканските војни бил назначен за областен раководител на Штип и Штипско, а потоа бил пратен во Кукуш. Бил долгогодишен претседател на Охридското културно друштво „Св. Климент" во Софија. Пред почетокот на Првата светска војна, заедно со низа македонски дејци, станал член на масонската ложа, надевајќи се дека на тој начин ќе успее да го афирмира македонското прашање и да се избори за негово конечно решавање. За време на војната бил назначен за областен управител на Охрид и Охридско. По војната заминал во Бугарија и бил назначен за секретар на Комисијата за сместување, егзистенција и распределување на бегалците од Македонија. Еден е од основачите на Македонскиот научен институт. По поделбата на Организацијата, го поддржувал протогеровистичкото крило. Напишал низа поетски збирки, статии, студии и публикации, во кои преовладува македонското прашање. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 278).

[15] Национално–освободителното движение на македонските и тракийските Българи 1878–1944, том 3, София, 1997, 70.

[16] **Димитар Стефанов** (1871–1940), македонски револуционер, член на ТМОРО /ВМОРО. Роден е во Караагач, Бесарабија. Дипломирал правни науки во

Арсов[17] со писмо ги известиле делегатите да заминат во Рилскиот манастир, со напомена дека Конгресот ќе започне на 29 декем-

Москва, а потоа завршил и воено училиште во Киев. Работел како судија во Русе, Бугарија, а потоа и како правен консултант на Светиот синод на Егзархијата. Во 1900 година бил назначен за директор на Егзархиската гимназија во Битола, но е екстерниран во Бугарија од страна на турските власти заради неговата соработка со членови на Организацијата. Во периодот септември 1901–1903 година, бил член на Задграничното претставништво на ТМОРО во Софија, заедно со Туше Делииванов. Од таа позиција дејствувал во насока на собирање средства за набавка на оружје за потребите на ТМОРО, како и за подобрување на условите на членовите на Организацијата кои биле затворени по Солунската афера. Учествувал, во улога на задграничен претставник на Организацијата, на X конгрес на македонските друштва во Бугарија, кој бил одржан во летото на 1902 година во Софија. Краток период бил четник во четата на Јане Сандански. На Окружниот конгрес на Серскиот револуционерен округ од септември 1903 година, бил избран за член на окружното раководно тело за претстојното Востание, кое во Серскиот револуционерен округ започнало на 14 септември 1903 година. Во текот на Востанието учествувал со чета во Разлошко. На Рилскиот конгрес повторно бил избран за член на Задграничното претставништво, заедно со Ѓорче Петров и Петар Поп Арсов. Бил избран за делегат од Солунскиот револуционерен округ на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО од 1908 година, но не успеал да пристигне. Во текот на Балканските војни раководел со воена единица. Во Првата светска војна бил тешко повреден, но се вратил на фронтот и бил награден со орден *Свети Александар* – II степен. По Првата светска војна бил градоначалник на градот Бургас, Бугарија. Во 1927 година бил избран за пратеник во Бугарскиот парламент од редовите на Демократската партија, а потоа бил околиски управител на Бургас. Починал во Бургас (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 282).

[17] **Петар Поп Арсов** (1868–1941), македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во с. Богомила, Велешко. Се школувал во Солун, Белград и во Софија и завршил словенска филологија и литература на Софискиот универзитет „Климент Охридски“ во 1892 година. Потоа бил учител во Солун, Велес, Прилеп и на други места. Еден е од основачите на Младата македонска книжевна дружина со списанието *Лоза*. Бил еден од основачите на МРО во 1893 година, член на првиот ЦК и автор на првиот Устав на Организацијата. Во учебната 1893–1894 година почнал да работи како професор во Егзархиската машка гимназија во Солун и се оддал на револуционерните активности околу формирањето на МРО. По Виничката афера бил уапсен во 1897 година, осуден на 101 година затвор и пратен да ја отслужи казната во Подрум Кале, Мала Азија. Во август 1902 година бил амнестиран. По Солунските атентати, бил уапсен и за време на Илинденското востание бил в затвор. Учествувал на Рилскиот конгрес во 1905 година и од Конгресот бил избран за член на ЗП. По Младотурската револуција се вклучил во работата на НФП. Непосредно по Првата светска војна, кога се подготвувала Мировната конференција, се приклучил кон Привременото претставништво на поранешната обединета ВМРО и е потписник на Апелот од април 1919 година. Подоцна, по извесната судбина на македонското праша-

ври.[18] Но, со ова не биле решени огромните разлики во редовите на Организацијата кои се рефлектирале и врз избраните делегати за претстојниот конгрес. Делегатите на Серскиот револуционерен округ го поставиле прашањето за тоа кои можат да бидат делегати на Општиот конгрес и откако комплетно не се согласиле по ова со поголемиот дел од останатите делегати, решиле да ја напуштат работата на Конгресот и да заминат преку граница. Делегатите кои ја напуштиле работата на претстојниот конгрес биле вкупно 12 души: Јане Сандански, Чудомир Кантарџиев,[19] Христо

ње по потпишувањето на Мировниот договор во Париз, се пасивизирал од револуционерната дејност. Автор е на брошурата „Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници" и на многу други ракописи, во кои меѓу другото ги опишува убавините на некои места низ Македонија и македонската борба за слобода. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 223/224).

[18] Национално– освободителното движение на македонските и тракийските Българи 1878–1944, том 3, София, 1997, 70.

[19] **Чудомир Кантарџиев** (1883–1924), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Сливен, Бугарија. По професија е учител. Гимназија завршил во Сливен. Студирал правни науки на Софискиот универзитет, но во 1904 година ги напуштил студиите и целосно се оддал на револуционерната дејност во редовите на Организацијата. По влегувањето во редовите на ТМОРО бил во составот на четата на војводата Јане Сандански. Бил социјалист по убедување и станал еден од најдобрите соработници на Јане Сандански. Бил определен за организатор во Мелничко, Неврокопско и Горноџумајско, каде што со својата идејнополитичка подготовка и ангажираност играл важна улога на пропагатор на идеалите и на целите на борбата. Исто така, како член на револуционерниот комитет, вршел и ревизија на учителите. Поради овие негови активности, го нарекувале *министер за просвета* во Округот и *Јован Златоуст*. Учествувал на Првиот редовен конгрес на Серскиот револуционерен округ од 1905 година и на Вториот окружен конгрес во 1906 година како делегат. На Конгресот од 1906 година бил избран за окружен ревизор на четите и за нелегален член на Серскиот окружен револуционерен комитет. Ја поддржувал Младотурската револуција од 1908 година и учествувал во одредот на Јане Сандански, кој ги помагал претставниците на младотурскиот режим во активностите за детронизација на султанот во 1909 година. Изучувал машинско инженерство во Лозана, Швајцарија, како стипендист на младотурската влада. Бил еден од најактивните членови при формирањето на Народната федеративна партија во Солун во 1909 година. Учествувал во Балканските војни. По Првата светска војна бил потписник на Апелот на Привременото привремено претставништво на поранешната обединета ВМРО и останал ориентиран кон левичарските струи во македонското револуционерно движење. Убиен е во Пловдив, од атентатор на ВМРО (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 139).

Чернопеев,[20] Стојо Хаџиев,[21] Димитар Стефанов, Крсто Б'лгаријата, Пере Тошев и други. Дополнително на нив, од учество на Кон-

[20] **Христо Чернопеев** (1868–1915), македонски револуционер, член на ТМОРО /ВМОРО. Роден е во селото Дерманци, Ловечко, Бугарија. Бил офицер во Бугарската армија и еден од основачите на Тајното офицерско братство. Во 1899 година ја напуштил армијата и влегол во редовите на ТМОРО. Бил инструктор на четите на Организацијата, а потоа станал четник во четата на војводата Михаил Апостолов Попето. Во 1900 година бил назначен за војвода и дејствувал во Кукушко. По налог на Гоце Делчев, заминал во Горноџумајско и учествувал во настаните од Аферата Мис Стон. Учествувал во Илинденското востание како војвода на чета. По Востанието, заминал во Бугарија. Во 1905 година бил избран за раководител на Струмичкиот револуционерен округ. Како делегат од Струмичкиот округ, учествувал на Рилскиот конгрес од 1905 година. Бил близок соработник на Јане Сандански. Во 1907 година бил уапсен од страна на бугарските власти под сомнение за соучество во убиството на Иван Гарванов и Борис Сарафов. Во периодот кога се одржувал Ќустендилскиот конгрес, иако бил поканет да учествува, не успеал да стигне, бидејќи сè уште бил лишен од слобода. Учествувал со својата чета во разбивањето на обидот на султанот Абдул Хамид да ја преземе власта од младотурците. Бил еден од основачите и член на раководството на Народната федеративна партија. Откако се разделил од групата околу Сандански, во 1910 година ја создал Бугарската народна македонско–одринска револуционерна организација. Во 1911 година ја приклучил таа организација во редовите на ВМОРО и бил избран во Централниот комитет заедно со Тодор Александров и Петар Чаулев. Бил раководител на разузнавачкиот пункт на Организацијата во Струмичко. Учествувал во Балканските војни како војвода на 2-та одделна партизанска чета, а подоцна во 3-та чета на 4-та Битолска дружина. Бил награден со *Орден за храброст – III степен.* Во Првата светска војна учествувал како командир на 1-та чета на 6-от полк на 11-тата македонска пешадиска дивизија во составот на Бугарската армија. Загинал во судир со француски трупи во близината на селото Криволак, Неготинско. Закопан е во дворот на црквата Св. Богородица во штипско Ново Село (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 351).

[21] **Стојо Хаџиев** (1880–1924), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Голешево, Мелничко. Ја завршил Егзархиската гимназија во Битола, а потоа работел како учител во селото Черешница, Мелничко, и во Долна Сушица, Горноџумајско. Дејствувал како легален сè до 1900 година, кога станал секретар на четата од Демир Хисар, Серско. Во 1903 година ѝ се приклучил на четата на Јане Сандански. Учествувал во Илинденското востание. Во 1905 година бил избран за член на Серскиот револуционерен округ и бил назначен за војвода во Демир Хисар, Серско. Како делегат од Серскиот револуционерен округ учествувал на Рилскиот конгрес во 1905 година. Во 1909 година, при обид за атентат врз Јане Сандански, бил ранет. Бил избран за пратеник во Младотурскиот парламент од редовите на Народната федеративна партија. Учествувал во Балканските војни како војвода на Демирхисарската чета, а потоа и во Штабот на 14-тата воденска дружина. Во Првата светска војна учествувал како доброволец во 11-тата македонска пешадиска дивизија. По војната бил назначен за секретар и за-

гресот се откажале и Ѓорче Петров и Лазар Маџаров, кои не зазеле страна во споровите меѓу останатите делегати.[22] Во една таква ситуација, на почетокот на јануари 1907 година, преостанатите делегати се собрале и решиле без одлагање да се конституираат во конгрес. Но, според член 149 од Правилникот на ВМОРО, неопходниот минимум за свикување конгрес бил присуство на 40 делегати.

Лука Џеров со четата

На Конститутивното собрание присуствувале само 23 делегати и поради тоа решиле да се соберат и да одржат т.н. советодавно собрание. На Советодавното собрание биле присутни 23 делегати од сите окрузи на Организацијата, со исклучок на Серскиот: Лука Џеров,[23] Иван Гарванов, Петко Пенчев, Аргир Мана-

---

меник окружен управител на Струмица. Работел како адвокат и бил активен член на левите струи во Организацијата. Убиен е во селото Покровник од страна на терористи на Организацијата, во соработка со припадници на бугарската полиција (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 329).

22 Национално–освободителното движение на македонските и тракийските Българи 1878–1944, том 3, София, 1997, 70.

23 **Лука Џеров** (1869–1948), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Битола. Основно училиште завршил во Битола, а потоа учел во Егзархиската гимназија во Солун. Во периодот меѓу 1892 и 1895 година живеел во Софија и бил дел од Младата македонска книжевна дружина и учествувал во публикувањето на весникот *Лоза*. Бил близок соработник на Дамјан Груев. Како четник во четата на Стефан Попов, учествувал во Мелничкото востание во 1895 година во организација на Врховниот маке-

Четата на Аргир Манасиев

Георги Поп Христов (член на ЦК ВМРО) со Алексо Стефанов, Крум Петишев и Петар Шанданов

донски комитет. Учителствувал во селото Цер, Демирхисарско, и во Кичево. Во 1897 година бил назначен за училиштен инспектор во Кичевско и Дебарско. Додека ја извршувал таа функција, дејствувал во полза на Организацијата и ги поставил темелите на ТМОРО во овој дел на Македонија. Во 1900 година бил затворен при Кичевската провала и одлежал 13 месеци затвор во Кичево и во Битола. Во 1901 година бил избран во составот на раководството на Битолскиот окружен револуционерен комитет. На Смилевскиот конгрес бил назначен за горски началник на Илинденското востание за Кичевскиот револуционерен реон. Учествувал во Востанието како војвода на одред кој бил составен од 200 четници, заедно со војводата Ванчо Србаков. По Востанието заминал во Бугарија и се приклучил кон групата серчани. Во 1907 година, како војвода на чета, дејствувал во Битолско. По Балканските војни, заминал во Софија. Бил член на Привременото претставништво на поранешната обединета ВМРО и еден од потписниците на Апелот до македонскиот народ од 9 март 1919 година. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 355).

сиев,[24] Бојко Чавдаров, Ефтим Спространов, д-р Христо Татарчев, Григор Илиев, Мише Развигоров, Христо Матов, Георги Поп

[24] **Аргир Манасиев** (1873–1932), македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, војвода во Гевгелиско. Роден е во с. Сехово (денеска Идомени), Гевгелиско. Се школувал во Католичката гимназија во Солун. Потоа бил учител во с. Ново Село, Солунско, Негован, Солунско, с. Смоквица, Гевгелиско, и на други места. Уште во ученичките денови бил привлечен кон револуционерните идеи за ослободување на Македонија. Во редовите на ТМОРО влегол под влијание на Даме Груев и Гоце Делчев во 1894 година. Во с. Негован, како учител, бил и организатор на селскиот револуционерен комитет на ТМОРО. И за време на учителствувањето во с. Смоквица бил многу активен во Организацијата и се ангажирал за подготвувањето на каналот за пренос на оружје и други материјали за Организацијата за Гевгелиско и за Битолско. Бил организатор на првата чета на ТМОРО во Гевгелиско, во која влегле и старите ајдутски војводи Иванчо Карасулијата, Апостол Петков и други. Со поддршка од членот на ЦК ТМОРО Пере Тошев, го обиколува Гевгелиско и успешно ја распространил организациската мрежа по селата Серменин, Конско, Тушин, Лесково и Баровица. Во учебната 1898–1899 година бил назначен за учител во Гевгелија и по налог на ЦК ТМОРО застанал на чело на револуционерниот комитет на ТМОРО за Гевгелискиот реон. По Солунската и Бајалската афера поради прогоните на властите бил принуден да помине во илегалност и од февруари до јули/август 1901 година бил секретар во четата на војводата Михаил Апостолов-Попето, која заедно со четата на војводата Крсто Б'лгаријата ја возобновувала револуционерната мрежа по селата по аферите. Бил член и на револуционерниот комитет за Тиквешкиот реон. Од август 1901 до август 1905 година бил околиски војвода во Гевгелиско. Се борел и против грчката пропаганда и организирал ликвидации на нејзини соработници. Кон крајот на 1901 година, заминал за Софија. Учествувал на советувањето на Задграничното претставништво на ТМОРО во Софија со други револуционери, кога се разговарало за прашањето за востание. Во Илинденското востание бил во востаничкиот штаб за револуционерниот реон на планината Кожуф. Непосредно пред Востанието, заедно со Сава Михајлов и селската милиција од с. Бојмица, го минирале мостот на Вардар кај Гевгелија. Со четата се борел во здружените чети за преземањето на Клисура, а потоа заедно со кукушката чета се бореле на планината Пајак. По Илинденското востание, со Гевгелиската чета формирана во пограничниот пункт на ТМОРО во Ќустендил, тргнал за Македонија на 20.10.1904 година. Во 1905 година од Солунскиот окружен конгрес бил избран за делегат на Општиот конгрес на ТМОРО, кој се одржал во Ќустендил и присуствувал на него. Од 1906 година се легализирал и живеел во Софија. Учествувал во Балканските војни. Бил во 14-тата воденска дружина на МООП. Бил околиски управник на Гевгелија од 1912–1913 година и околиски управник на Струмица од 1913 до 1919 година. Непосредно по Првата светска војна, бил потписник на Апелот на Привременото претставништво на бившата обединета ВМРО од април 1919 година. Во ноември 1919 година застанал на чело на „Комисијата за бежанците“ во Горна Џумаја, формирана со негова поддршка, и повел сериозна грижа за бегалското население од краиштата од Македонија кои останале во грани-

Христов,[25] Тодор Златков,[26] Тодор Оровчанов,[27] Климент Шапкарев,[28] Борис Сарафов, Михаил Дорев,[29] Ефрем Чучков, Иван Или-

---

ците на Грција и на Кралството СХС. Се преселил во Горна Џумаја, каде што работел како околиски училиштен инспектор и останал до крајот на животот. Бил активен во редовите на ВМРО. Го раководел околискиот комитет на ВМРО во Горна Џумаја. На 19 април 1925 година повторно бил определен за „претседател на околиското управно тело и во својство на специјален ополномоштен од ЦК ВМРО. Активно учествувал речиси во сите случувања поврзани со ВМРО во Петричкиот округ. Починал во Горна Џумаја (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 175).

[25] **Георги Поп Христов** (1876–1962), македонски револуционер, член на МРО /ТМОРО/ВМОРО/ВМРО. Роден е во с. Крстофор, Битолско. Завршил гимназија во Солун, по што бил учител во Кавадарци, Битола, с. Варош, Прилепско и на други места. Во редовите на МРО влегол за време на неговото учителствување во Кавадарци во учебната 1895–1896 година. Бил добар агитатор и организатор и дал голем придонес во изградувањето на организациската мрежа во Тиквешијата, а потоа и во Леринско, каде што учителствувал во 1897–1898 година. Бил избран за член на околискиот револуционерен комитет во Лерин. Од летото на 1900 година бил член на Битолскиот окружен револуционерен комитет. Во 1902 година бил уапсен и осуден на смрт, но амнестиран е на почетокот на 1903 година. Бил делегат за време на Смилевскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ во април 1903 година. За време на Илинденското востание бил еден од раководителите на борбите во Леринско. По смртта на Георги Папанчев, од Главниот штаб на Востанието бил назначен да го раководи Леринскиот реон во востанието. На крајот од 1903 година заминал во Бугарија, но пролетта следната година се вратил во Битолско со чета. Учествувал на Прилепскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ во мај 1904 година. До есента 1905 година со четата ги обиколил Леринско, Костурско и Битолско. Бил делегат на Рилскиот конгрес на ВМОРО во октомври 1905 година. По Младотурската револуција се вратил во Битола, но во 1910 година бил уапсен и затворен во градот Ајдин, Мала Азија. Во 1911 година побегнал од заточение. За време на Балканските војни бил војвода на чета бр. 18 и дејствувал во Битолско и Леринско. На Шестиот конгрес на ВМРО во 1925 година бил избран за член на ЦК. Во 1928 година, по убиството на Александар Протогеров, бил еден од водачите на ВМРО (протогеровистичка). Во 1931 година се пасивизирал од револуционерната дејност. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 228/229).

[26] **Тодор Златков (1876–1919)**, македонски револуционер, член на МРО/ ТМОРО/ВМОРО, војвода во Битолско. По професија бил учител. Учителствувал во Битолско и Леринско. Се зачленил во Организацијата во 1896 година. Во 1902 година се приклучил кон четата на војводата Георги Сугарев. Во 1903 година бил назначен за војвода на Организацијата во Мариовско. Учествувал во Илинденското востание во 1903 година. Во 1905 година влегол во ревизионата чета на војводата Георги Поп Христов. За време на Младотурската револуција, бил учител, но по извесно време бил уапсен од турската власт и осуден на 15 години затворска казна заради револуционерна

ев,[30] Димитар Занешев,[31] Тодор Александров, В. Анастасов, Михаил Герџиков[32] и Картагенски (псевдоним, Н. Ж.).[33]

дејност. Учествувал во Првата светска војна во Македонија како борец во 11-тата македонска дивизија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 112).

[27] **Тодор Оровчанов** (1881–1927), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден во с. Ореовец, Велешко. Завршил педагошко училиште во Скопје. Во 1901–1902 година бил учител во Велес и истовремено членувал во околискиот револуционерен комитет на ТМОРО во Велес. Во 1905 година бил четник во четата на војводата Иван Алабакот, со кој биле во роднински врски. Во 1906 година бил секретар во четата на војводата Борис Сарафов. Потоа дејствувал во Солунско, каде што од 1907 до 1908 година бил окружен војвода. Учествувал во Балканските војни, предводејќи чета. Учествувал и во Првата светска војна (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 205)

[28] **Климент Шапкарев** (1875–1949), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Охрид. Тој е син на македонскиот фолклорист и преродбеник Кузман Шапкарев. Учел во Егзархиската гимназија во Солун и бил близок соработник на Гоце Делчев. Бил еден од најдоверливите четници на Гоце Делчев. Во 1898 година учителствувал во Самоков, Бугарија и истовремено бил пунктов началник на Организацијата. Од таа позиција организирал пренос на оружје и четници преку границата. Во 1905 година учителствувал во Одрин и истовремено бил секретар на Одринскиот револуционерен комитет на ТМОРО. Учествувал на Рилскиот и на Ќустендилскиот конгрес на ВМРО во улога на делегат од Одринско. Во Првата балканска војна како доброволец се борел во Одринско, додека во Втората балканска војна бил во составот на Македонско–одринското доброволство. Во периодот меѓу двете светски војни работел како учител во селото Садово, Пловдивско, Бугарија. Во 1941 година пристигнал во Битола и работел како учител во Земјоделското училиште. Починал во Битола (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 359/360).

[29] **Михаил Дорев**, македонски револуционер, член на ВМОРО. Бил избран за делегат на Вториот општ конгрес на ВМОРО во 1906 година, кој не се одржал во форма на конгрес. По поделбите во Организацијата, се приклонил кон десната конзервативна струја. Учествувал на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО во март 1908 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 98/99).

[30] **Иван Илиев–Ајдински** (1885-1923), македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во с. Ново Село, Струмичко. Учел во Солунската гимназија. Како ученик станал член на групата на „гемиџиите“. Поради револуционерните активности, бил исклучен од училиштето. Учителствувал во Штип. Учествувал во Солунските атентати во пролетта на 1903 година. Бил уапсен од турските власти и осуден на 101 година затвор. Успеал да побегне од затворот Еди Куле и се приклучил на четата на војводата Христо Чернопеев. Бил секретар на четата. Бил соработник и на Ѓорче Петров и на Петар Поп Арсов. По Востанието бил инспектор на четите на ТМОРО во Струмичко и член на Струмичкиот окружен револуционерен комитет. Бил делегат на Рилскиот конгрес на ТМОРО во 1905 година и на Скопскиот окружен конгрес на ВМОРО во 1906 година. Од учебната 1906–

На 15 јануари 1907 година, учесниците на Советодавното собрание составиле еден реферат во кој се задржале на неколку важни прашања што се однесувале на подготовките за Конгресот, несогласувањата со делегатите од Серскиот револуционерен округ, ставовите околу идната дејност на Организацијата, програмските документи, односот на ВМОРО кон Бугарија, методите и начинот на дејствувањето на Организацијата и друго. Околу првиот спор со Серчани за местото на одржувањето на Конгресот, делегатите на Советодавното собрание во рефератот им објаснувале на јавноста и на членството дека Конгресот во тој момент можел да се одржи само на бугарска територија, и тоа поради безбедносни причини. Според нив, во Македонија не постоеле ус-

---

1907 година започнал да студира право во Загреб, и го продолжил школувањето во Софија. Од 1907 година се зачленил во Бугарската работничка социјалдемократска партија (БРСДП). Работел и како учител во с. Емине. Работел во софискиот окружен суд, а потоа и како адвокат во Струмица и во Горна Џумаја. До крајот на Првата светска војна живеел во Струмица, потоа се преселил во Горна Џумаја. Учествувал во активностите на БКП и за време на Септемврискoто востание во 1923 година. Бил убиен од атентатори на ВМРО во Горна Џумаја (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 118/119).

[31] **Димитар Занешев (1876–1962)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО, војвода во Воденско. Роден е во градот Воден. По професија бил трговец. Бил избран за делегат на Солунскиот конгрес на ТМОРО во јануари 1903 година. Учествувал во Илинденското востание во 1903 година како реонски началник и член на Штабот на Солунскиот револуционерен округ на ТМОРО. Во 1905 година бил назначен за војвода на чета во Воденско каде што учествувал во бројни вооружени судири со грчките андартски чети. По поделбите во Организацијата се приклонил кон десната конзервативна струја. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 110).

[32] **Михаил Герџиков (1877–1947)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во градот Пловдив, Бугарија. Завршил гимназија во Пловдив. По политичко убедување бил анархист. Учителствувал во Битола во 1899 година. Во 1901 година бил назначен за војвода на чета. Дејствувал во Одринско. Бил близок соборец и пријател со Гоце Делчев. Учествувал како еден од раководителите на Илинденското востание во Одринско. Кон крајот на 1903 година, заедно со Борис Сарафов, заминал во Белград, Виена и Лондон за поддршка на македонското револуционерно движење. Зел учество во Првата балканска војна во 1912 година. Учествувал во Првата светска војна. По завршувањето на Војната се приклонил кон левицата и учествувал во создавањето и во раководството на Привременото претставништво на поранешната обединета ВМРО. Во 1929 година учествувал на Цариградската конференција на ВМРО (об). Починал на 18 март 1947 година во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 61).

[33] Национално–освободителното движение на македонските и тракийските Българи 1878-1944, том 3, София, 1997, 71.

лови за да им се гарантира безбедноста на големиот број делегати на Конгресот и посочувале дека и претходниот Општ конгрес бил одржан на бугарска територија и за тоа никој од делегатите не се противел. Вториот камен на сопнување со делегатите од Серскиот револуционерен округ било барањето на групата околу Сандански, според кое делегат на Конгресот можел да биде само оној кој живеел и работел на територијата на Македонија, а во никој случај организациски работник кој живеел на бугарска државна територија. Во рефератот, делегатите на Советодавното собрание истакнале дека серчани немаат аргументи по тоа прашање и потенцирале:

„Делегатите посочија дека чл. 3 не го одзема правото на делегатство на работници населени во Бугарија, бидејќи минатиот Општ конгрес, истиот тој којшто го изработи посочениот член, ги избра за задгранични претставници П. Попарсов, којшто беше назначен учител, и Д. Стефанов, којшто беше адвокат, а за редактор на *Револуционерен лист* Д. Хаџидимов, чиновник во македонскиот оддел на Министерството за надворешни работи – сите кандидати на истите оние коишто денес се против слични избори. Тие посочија и на тоа дека окрузите, претходно известени дека зборниот пункт е во Х..., претпоставувале дека и самиот Конгрес ќе се одржи зад граница. А во зависност од таа причина, тие избрале делегати коишто навистина можат да присуствуваат на Конгресот. Делегатите кон коишто се однесуваше изјавата на серчани, изјавија дека во краен случај се готови да се откажат од мандатите, само да им се даде можност на соодветните окрузи непречено место нив да си изберат други, за да можат сите да се претставуваат пропорционално на своите членови. Но, серчани и на тоа не се сложија.“[34]

Кописта помеѓу делегатите на Советодавното собрание и серчани се прекршиле и околу односот на ВМОРО кон Бугарија. Во врска со ова прашање, делегатите во рефератот го дале следново објаснување:

„Серчани ја мразат Бугарија, иако со најголемо задоволство го ползуваат нејзиното гостопримство. Тие бараат полна изолираност од неа и се готови да ја обвинат целата организација дека ѝ се поддава и дури ѝ се продава. Тоа обвинение е целосно извесно за да се објаснува, и целосно неубедливо за да се побие. Не-

---

[34] Д-р Христо Татарчев, Спомени, документи, материали, съставител Цочо В. Билярски, София, 1989, 321.

сомнено, Организацијата не може да не го бара пријателството на Бугарија и воопшто на сите оние фактори од коишто зависи судбината на македонското прашање. Таа, меѓутоа, високо ја прокламира својата самостојност и никогаш нема да ја жртвува за поткрепата и приемот коишто ѝ се укажуваат. Во својата омраза кон Бугарија, серчани одат дотаму што сакаат да се одбие секаква една помош којашто произлегува од неа. Во слични моменти кога Организацијата е во најголеми финансиски тешкотии и кога се потребни огромни суми и оружје за борбата и против непријателските чети, да се одбие помошта што се дава, без да се бара нешто во замена – тоа е целосен престап спрема интересите на делото.“[35]

Третото прашање за кое се случило разминување и несогласување меѓу делегатите на советодавното собрание и делегатите серчани, бил методот на борба на ВМОРО:

„Серчани се крајни еволуционисти. Незадоволни пред сѐ од воената дејност на Организацијата којашто по нивно разбирање е главниот виновник за неуспехот во 1903 година, тие прифаќаат една чисто културна дејност и со тоа совршено ја затемнуваат револуционерната природа на Организацијата. Тие не сакаат бури и борби; тие се за една подземна и нечујна работа, работа којашто ќе го превоспита населението и ќе го направи осознаен пионер во борбата и осознаен граѓанин на идната слободна Македонија. Тие ги обвинуваат своите неистомисленици за бунтарство, со желба да прават востание уште истата година, да ја фрлат Организацијата во најопасна авантура, но тие со ништо не се стремат да ги поткрепат своите неосновани обвиненија. Советодавното собрание не наоѓа за неопходно да ја покаже неодржливоста на еволуционото гледиште; тоа просто ги посочува утопиите во коишто влегуваат серчани и целосната противречност на тоа гледиште со една револуционерна организација, каква што е нашата којашто има за цел час поскоро да го извојува отворениот и непосреден идеал – политичката слобода.“[36]

Сепак, рефератот на делегатите на Советодавното собрание не можел да ги надмине противречностите меѓу спротивставените страни во ВМОРО. По завршувањето на Советодавното собрание на дел од дејците на Организацијата, завршил последниот обид за помирување и одржување на внатрешното единство во редовите на ВМОРО. Организацијата се наоѓала пред расцеп, кој

[35] Ibidem, 324.

[36] Ibid., 324.

можел да предизвика нејзино значително слабеење. Е. Чучков како учесник на советодавното собрание, отворено застанал на страната на конзервативно–централистичката струја во ВМОРО. И во сеќавањата на претставниците од левицата, односно од демократско–реформската струја, како што е Ѓорче Петров, се констатира податокот дека Ефрем Чучков при поделбите застанал на страната на „партијата на Матов“. Меѓутоа, Ѓорче Петров изнел и една негова констатација, според која и покрај поделеноста во Организацијата и неможноста за соработка и заедничко дејствување, со Чучков можело да се работи.[37] Таквиот став на Ѓ. Петров се покажал како точен, затоа што во наредниот период ќе ја зацврсти соработката и револуционерната дејност со Чучков.

По убиството на штипскиот војвода Мише Развигоров, раководството на ВМОРО го пратило Е. Чучков да замине во Штип и да ги среди проблемите во организациските редови. На 27 април 1907 година, Ефрем Чучков и Тодор Александров, во придружба на уште 5 четници, преку Ќустендилскиот пункт на ВМОРО, ја преминале границата и се упатиле кон Штипско и Кочанско.[38]

Според податоците од бугарското трговско агентство во Скопје од 13 јуни 1907 година, ликвидацијата на војводата М. Развигоров се должела на непријателствата и откажувањето на луѓето од стариот комитет да им предадат сметка за потрошените пари на членовите на новиот комитет кои ги замениле нив. Според агентството, како „жртва на тие непријателства стана војводата Мише Развигоров“.[39] По убиството на М. Развигоров, на негово место во Околискиот комитет на ВМОРО бил назначен Ефрем Чучков, кој им побарал на старите членови на Комитетот да му го предадат печатот и 150 турски лири за кои се претпоставувало дека се наоѓале во касата на Комитетот. Старите членови на Комитетот го одбиле барањето на Чучков, по што тој одбил да влезе во градот и прогласил бојкот на селаните од околината кон градското тело и членство на Организацијата. За да се надмине настана-

---

[37] Материјали за македонската национал–револуционерна историја, книга I, Спомени на Ѓорче Петров, Скопје, 1950, 121.

[38] Архивите говорят, Четите на Вътрешната македоно–одринска революционна организация, Дневник и снимки на четите на ВМОРО... op.cit., 82.

[39] Рапорт бр. 558 од БТА в Скопие до министъра на външните работи и изповеданията Д. Станчов в София и за сведение до БДА в Турция за арести на дейци на ВМОРО в Щип, Величко Георгиев–Стойю Трифонов, Македония и Тракия в борба за свобода (краят на XIX – начало на XX век). Нови документи, София, 1995, 407.

тиот спор, градското тело решило да му прати писмо на Е. Чучков, кој се наоѓал во околните штипски села. Писмото било запленето од турските заптии, по што започнале апсења на сите лица кои фигурирале потпишани под текстот. Во јуни 1907 година од страна на турската власт биле уапсени 16 лица од Штип и Штипско, со што избила нова афера во редовите на ВМОРО.[40] На тој начин, доаѓањето на Ефрем Чучков во Штип и обидите за воспоставување ред во околискиот комитет уште на почетокот наишле на поголеми тешкотии. Сепак, Чучков во деновите кои доаѓале го вложил сиот свој авторитет и сили да ја поправи состојбата во штипскиот Околиски комитет на ВМОРО.

Во спомените на Иван Михајлов[41] исто така се споменува запленетото писмо од турските власти што било упатено до војводата Ефрем Чучков. Писмото било запленето во близина на штипското село Крупиште. Граѓаните го повикувале Чучков со писмото да дојде во градот Штип и да ги среди состојбите во Организацијата по убиството на Мише Развигоров. Се очекувало од Е. Чучков како штипјанец и авторитет да ги зацврсти редовите на ВМОРО во градот и околината. Во врска со писмото, некои круго-

---

[40] Ibidem, 407/408.

[41] **Иван Михајлов (1896–1990),** македонски револуционер, член на ВМРО. Роден е во штипско Ново Село. Завршил гимназија во Скопје. Се запишал на Правниот факултет во Софија, но не го завршил. Од 1922 година станал личен секретар на Тодор Александров. По убиството на Александров, на Шестиот конгрес на ВМРО бил избран за член на ЦК. Учествувал во подготовката и организацијата на Горноџумајските убиства во септември 1924 година. Го застапувал терористичкиот метод на борба на ВМРО и до расформирањето на Организацијата се обидувал да се наметне како единствен авторитет во ЦК. Влегол во конфликт со вториот член на ЦК ВМРО, Александар Протогеров, по однос на внатрешното устројство на Организацијата. Се залагал за укинување на Задграничното претставништво на ВМРО и за поголеми ингеренции на ЦК. По расцепот во Организацијата, станал предводник на т.н. михајловистичка ВМРО, која дејствувала како посебна организација во македонското револуционерно движење, сè до 1934 година. По забраната на ВМРО во 1934 година, Михајлов ја напуштил Бугарија и заминал преку Турција во западноевропските држави. Учествувал во подготовките за атентатот врз југословенскиот крал Александар Караѓорѓевиќ во 1934 година. За време на Втората светска војна, соработувал со Анте Павелиќ и со усташкото движење во Хрватска. По Втората светска војна живеел во Рим, Италија, до крајот на неговиот живот. Соработувал со дел од македонската политичка емиграција во светот и посебно со МПО. Се занимавал и со публицистичка дејност, пред сè за историјатот на македонското револуционерно движење и ВМРО. Починал во Рим, Италија (Енциклопедија ВМРО 1893 -1934... cit., 188).

ви на Организацијата сметале дека селанецот–курир намерно бил непретпазлив, со цел да падне писмото во турски раце и на тој начин селанството да им се одмазди на штипските граѓани–членови на Организацијата кои ги сметало како одговорни за убиството на М. Развигоров.[42]

Во летото на 1907 година, Е. Чучков како војвода на чета престојувал во Штипско. Ефрем Чучков бил назначен за околиски војвода, за што сведочи писмената документација под која се потпишувал.[43] Во јуни 1907 година, Е. Чучков во својство на околиски војвода побарал да им се обезбеди сигурен пат кон Бугарија од страна на реонските чети на двајца членови на неговата штипска реонска чета: Санде Дусамбадов и Тодор Трајчев.[44] Четниците биле пратени од Е. Чучков во Бугарија по организациска работа. Кон крајот на јули 1907 година, Е. Чучков со неговата чета се наоѓал во Кратовско.[45] Во реонот на Кратовско, Чучков ги пречекувал и испраќал четите на Организацијата кои заминувале кон Бугарија или од Бугарија се префрлувале на територијата на Македонија. Ваквата одговорна работа, Е. Чучков ја извршувал како штипски околиски војвода. Во една таква ситуација кога со четата поминувал низ овие делови на Македонија, Чучков многу добро го познавал теренот и обезбедувал безбеден премин и за четите и за вооружувањето на ВМОРО во внатрешноста на Македонија.

На 18 август 1907 година, Е. Чучков пратил писмо до Задграничното претставништво на ВМОРО во Софија, каде што предочил одредени организациски проблеми на околискиот комитет во Штип. Чучков се пожалил до Претставништвото дека неколку членови на Организацијата кои живееле во градот Скопје, а кои биле роднини на обвинетите лица од ВМОРО во Штип во врска со убиството на војводата Мише Развигоров, започнале да посочуваат легални работници на Организацијата во разни писма и „да дрнкаат разни глупости“.[46] Со ваквите обвинувања до ЗП, Е.Чучков веројатно сакал да посочи одредени дилеми околу евентуалните предавници на М. Развигоров во Штип, но и да

42 Иванъ Михайловъ, Спомени I, Младини, Рим, 1958, 64.

43 НБКМ- БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 6, л. 48.

44 Ibidem, 48.

45 Премрежињата на македонското револуционерно движење, Спомени, Христо Калајџиев, Крсто Лазаров, Крум Петишев, Атанас Џолев, Мирчо Кикиритков, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2003, 161.

46 НБКМ–БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 6, л. 78.

спречи нови афери кои можеле да ја загрозат ВМОРО и да го изложат на опасност околискиот комитет во Штип пред турската власт. Заради тоа Чучков на тројца членови на Организацијата во Штип им изрекол парични казни кои тие не сакале да ги приложат и да ги уплатат во касата на Околискиот комитет. Од тие причини, Е. Чучков го повикувал ЗП на ВМОРО да ги викне посочените личности и да ја прибере изречената сума пари.[47] Секако, овој случај претставувал еден од обидите на Ефрем Чучков да ги среди проблемите и несогласувањата во Околискиот комитет на ВМОРО кои настанале по убиството на штипскиот војвода М. Развигоров. Со текот на времето, Чучков успеал да реши дел од проблемите и делумно да ја стабилизира Организацијата во Штип и Штипско.

Во август 1907 година, Е. Чучков како штипски околиски војвода почнал да праќа четници од неговата чета на одмор или на привремена работа во Бугарија. Тоа се должело на нивната преморeност или рани од битките, но и заради евентуална опасност да бидат откриени и уапсени од турската власт. На 25 август, во писмото до Аце Дорев[48] кој се наоѓал во ЗП на ВМОРО, Е. Чучков побарал од него да му помогне на четникот Санде Циклев од Штипската чета, кој заминал во Бугарија. Чучков побарал материјална издршка за една или две недели и во случај Циклев да замине во Софија, да му се дадат неколку левови за по пат.[49] Како

---

[47] Ibidem, 78/78a.

[48] **Аце Дорев (1871–1941)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Пателе, Леринско. Потекнувал од богато семејство. Завршил прогимназија во Битола. По професија бил книжар. Се зачленил во ТМОРО во 1897 година. Бил назначен за касиер во Битолскиот окружен комитет на ТМОРО. Заедно со Даме Груев, Георги Поп Христов, Георги Пешков и Анастас Лозанчев бил еден од најдобрите организатори во Битолскиот револуционерен округ на ТМОРО. За време на Илинденското востание во 1903 година бил задолжен од страна на Организацијата да контактира со странските конзули во Битола и да ги известува за текот на борбите во Битолскиот револуционерен округ. Извесно време по Востанието ја извршувал и функцијата пунктов началник на ВМОРО во градот Ќустендил. Во периодот од 1907 до 1908 година бил избран за член на Задграничното претставништво на ВМОРО. Во 1910 година бил уапсен и затворен од турската власт и осуден на затворска казна доживотен затвор на островот Родос. Подоцна бил преместен в затвор во Мала Азија, каде што останал до 1913 година. За време на Првата светска војна се вратил во Македонија и влегол во бугарската администрација во Битола. Починал во Битола (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 98).

[49] НБКМ- БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 6, л. 83.

околиски војвода, Е. Чучков, на 10 септември 1907 година повторно пратил писмо до Аце Дорев во ЗП на ВМОРО, во кое барал на М. Кљонков од Штипската реонска чета да му се обезбеди материјална издршка во Бугарија до моментот додека да најде работа.[50] За таа цел, Е. Чучков како штипски околиски војвода потпишал и т.н. патен билет кој требало да биде гаранција за безбедно заминување до границата на Мане Кљонков преку каналот на Организацијата, кој бил обезбедуван од членовите на градските и селските комитети во источниот дел на Македонија.[51]

Само по две недели, на 24 септември 1907 година, Е. Чучков пратил уште тројца припадници на штипската реонска чета во Бугарија: Доне Коцов, Герас Јанев и Мише Ристов. Комитите со себе носеле писмо од војводата Чучков, кое требало да им го покажат на раководителите на селските комитети и на реонските чети за да им овозможат непречен пат до границата со Бугарија.[52] По повод овој случај, во писмото до Аце Дорев од 24 септември, Е. Чучков ги истакнал причините за заминувањето на неговите четници во Бугарија. Тоа било нивното учество во нападот на една беговска кула во близината на градот Штип. Резултатот од нападот сѐ уште не бил извесен, затоа што селото Долни Балван каде што се случил настанот, два дена било блокирано од турската војска.[53] Во писмото до Дорев, војводата Чучков истакнал дека комитите што ги испраќал „имаат ќеф да ја видат Бугарија“, но откако ќе останат неколку дена, барем двајца од нив да се вратат во неговата чета.[54] Е. Чучков дозволил во Бугарија подолго време да остане едно од момчињата кое таму имало брат заминат од пред три години. Во врска со издршката на тројцата комити од неговата чета, Чучков го замолил А. Дорев да ја заврши и олесни таа работа. Но, од друга страна, Е. Чучков инсистирал од Бугарија во Штипско, што е можно побрзо да дојде поголема група „затоа што ептен сум сам“,[55] како што истакнал на крајот од писмото. На ваков начин, Е. Чучков заштитнички се поставил врз луѓето од неговата чета, што од своја страна го зголемило неговиот авторитет кај членството на ВМОРО во Штип.

50 Ibidem, 99.

51 Ibid., 100.

52 Ibid., 103.

53 Ib., 114.

54 Ib., 114.

55 Ib., 114.

Во почетокот на септември 1907 година, Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО се подготвувал за Конгрес, кој веројатно бил вонреден, затоа што состојбата во Организацијата била алармантна. Ваквиот развој на настаните во правец на одржување на можен окружен конгрес го потврдува писмото на Ефрем Чучков до Аце Дорев, во кое барал од него за тоа да го извести Задграничното претставништво.[56] Заради организациски подготовки, Е. Чучков уште во почетокот на септември пратил покани од името на пет-шест околии кои лично ги потпишал. Со поканите требало да се изберат делегати за Конгресот. Меѓутоа, според Е. Чучков, окружниот комитет речиси и не функционирал и со своите постапки влегувал од грешка во грешка. Така, Окружниот комитет пратил окружно писмо до околиските комитети, во кое ги предочил местото и датумот на Конгресот: 14 септември.[57] На крајот се покажало дека окружното тело намерно пратило окружно, за да не излезе ништо од Конгресот.[58] Според Чучков, делегатите од Скопскиот околиски комитет, иако биле избрани за учество на Конгресот, не дошле. Делегатите од Велешкиот комитет, поради афера во градот, исто така го откажале учеството на Конгресот. Членовите на Тетовскиот околиски комитет воопшто не се јавиле, Паланечкиот комитет со сигурност немало да земе учество, додека останале само делегатите од Штипскиот, Кратовскиот и Кочанскиот околиски комитет.[59] И покрај сè, Е. Чучков заедно со штипскиот војвода Иван Јанев-Брло,[60] тргнал кон зборното

---

[56] Ib., 125.

[57] Ib., 125.

[58] Ib., 125.

[59] Ib., 125.

[60] **Иван Јанев- Брло** (1877–1925), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, војвода во Штипско. Роден е во с. Горни Балван, Штипско. Од 1902 година влегол во илегалните револуционерни редови на ТМОРО. Бил во четата на војводата Ефрем Чучков. Од 1907 година бил војвода на ВМОРО во Штипско. Во разоружувачките акции по Младотурската револуција, турските власти во 1910 година ја изгореле неговата куќа во родното село. Се борел против четите на српската пропаганда. За време на Балканските и Првата светска војна предводел чета на ВМРО. Од 1920 година е раководител на Штипската револуционерна околија и организатор на комитски акции на ВМРО во Брегалничкиот регион. Бил исклучен од Организацијата поради криминал и разбојништво. Поради блискоста со Тодор Александров бил помилуван и примен во Организацијата во септември 1920 година. Учествувал во убиството на Дончо Ангелов извршено во октомври 1921 година. Во декември 1922 година учествувал во Ќустендилската акција на ВМРО против бугарските воени сили. Во 1923 година извршил напад врз

место на Конгресот, во надеж дека барем ќе се одржи некаков консултативен состанок на нелегалните членови на околиските комитети. Тој инсистирал на тоа дека се познаваат нелегалните војводи, иако, де факто, легална организацијата во Скопскиот револуционерен округ, според него, веќе не постоела. На крајот од писмото, Ефрем Чучков побарал од Аце Дорев да оствари контакт со Тодор Александров, кој требало да земе инструкции за целиот проблем од Иван Гарванов.[61] Случајот со неуспешната организација на Скопскиот окружен конгрес на ВМОРО покажувал колку била голема внатрешната криза во македонското револуционерно движење и ВМОРО, како и потребата од изнаоѓање авторитетни личности кои требало да направат обид да ја задржат монолитноста на Организацијата. Ефрем Чучков бил една од тие личности кој се обидувал да ја спаси Организацијата од расцеп и да ги врати нејзината моќ и популарност.

Во септември 1907 година, Чучков со четата во близината на Кратовско го пречекал прилепскиот војвода Петар Ацев,[62] кој преку канали на Организацијата заминувал кон Бугарија. Е. Чучков го пречекал Ацев во близината на селото Којково, Кратовско, каде што се наоѓале и Тодор Александров и Славчо Абазов[63] со

српските колонисти во с. Кадрифаково, Штипско. По наредба на Иван Михајлов бил казнет со смрт од името на ЦК ВМРО (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 129).

[61] НБКМ- БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 6, л. 125.

[62] **Петар Ацев (1877–1939)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО, прилепски околиски војвода. Бил роден во селото Ораовец, Прилепско. По професија бил учител. Завршил гимназија во Софија, Бугарија. Учителствувал во Прилеп и Крушево. Бил избран и учествувал како делегат на Смилевскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ на ТМОРО. Учествувал во Илинденското востание во 1903 година како член на Горското началство за Прилепската околија. Бил избран за делегат на Прилепскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ на ТМОРО во 1904 година. Во 1906 година бил избран за член на Битолскиот револуционерен окружен комитет на ВМОРО, а во 1907 година учествувал во битката на месноста Ножот – Велешко. Во 1910 година бил уапсен од турската власт и осуден на затворска казна од 15 месеци, која ја одлежал. Учествувал во Првата балканска војна како војвода на чета. Покажал активност во македонското револуционерно движење и во периодот помеѓу двете светски војни (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 25).

[63] **Славчо Абазов (1883–1928)**, македонски револуционер, војвода на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во село Злетово. Во 1903 година бил уапсен од страна на турската власт и осуден на 101 година во затворот во Скопје. Како војвода на чета дејствувал во Кратовско, Штипско, Кочанско и Паланечко. Станал началник на Ќустендилскиот пункт на ВМОРО. За време на Првата

четите. По завршувањето на средбата, групата се поделила и Е. Чучков, Тодор Александров и П. Ацев, во придружба на неколкумина четници, се упатиле кон Дурачка Река, од каде што требало да ја преминат турско–бугарската граница.[64] Преку планински терен, групата предводена од Е. Чучков го поминала врвот Султан Тепе и ја преминала границата во реонот на Станојкова колиба. Откако ја преминала границата, групата застанала во близина на селото Ѓуешево, за да се одмори од долгиот ноќен марш. Во раните утрински часови, додека групата седела во една мала селска крчма, Е. Чучков се расположил и почнал да евоцира спомени пред соборците–комити за неговата дружба со Гоце Делчев:

„В зори веќе бевме со чашки сливова ракија во рацете, вообичаеното пиење на Чучето (се мисли на Ефрем Чучков, Н. Ж.). Сега тој го имаше зборот и забавуваше со своите духовитости, настанати спомени од животот со истераниот јункер како него од Военото училиште, Гоце Делчев. Решиле да го завршат курсот на Педагошкото училиште во Ќустендил, за да бидат учители во поробена Македонија, каде што Даме Груев ги произведе во апостоли на ВМОРО.“[65]

Во моментите кога се сеќавал на животот и револуционерната дејност со својот соборец Гоце Делчев, Чучков дури и запеал една песна која го потсетувала на заедничките преживелици со Делчев кога го напуштиле Военото училиште во Софија. По извесно време Чучков, Александров и Ацев со другарите се упатиле кон Ќустендил и по пристигнувањето во градот се сместиле во куќата на задграничниот пункт на Организацијата.[66] Во градот, Чучков, Александров и Ацев се виделе и разговарале со повеќемина комити и војводи кои заминувале кон Македонија или се враќале оттаму. Следниот ден, групата со неколкумина водачи и кочијаш заминала во правец на Софија. По пристигнувањето во Софија, Е. Чучков и П. Ацев се сместиле во хотелот „Трговски“, кој се наоѓал на улицата „Егзарх Јосиф“.[67] Откако се одмориле,

---

балканска војна, во 1912 година, како војвода на чета, заедно со селската милиција го ослободил Кратово од турска власт. Во Втората балканска војна во 1913 година се приклучил во редовите на Македоно–одринското доброволство. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934 cit., 1).

[64] Петър Ацев, Спомени, съставителство, предговор и бележки Александър Г. Пелтеков, София, 2011, 160.

[65] Ibidem, 161.

[66] Ibid., 162.

[67] Ibid., 164.

утредента заминале кон канцеларијата на ЗП за да се информираат за денот и местото на одржувањето на Општиот конгрес на Организацијата. Тоа, всушност бил Конгресот на десната, конзервативна струја, откако станал извесен внатрешниот раскол во Организацијата. Со оглед на тоа што уште не се знаело ништо за одржувањето на Конгресот, во текот на следните денови Чучков и Ацев ги посетувале софиските кафеани, со цел да се сретнат и да разговараат со македонските револуционери кои се наоѓале на привремен одмор во главниот град на Бугарија. Најчесто двајцата соборци поминувале во кафеаната „Македонија“, која била собиралиште на многумина војводи и комити на Организацијата. Еден ден, Чучков и Ацев во кафеаната се сретнале со Пере Тошев и разговарале со него за состојбата на Организацијата во Серско, но Тошев, како и во други прилики, не бил разговорлив и по кратките одговори во кои истакнувал дека сè е во ред, се интересирал за Битолско. По тој разговор, П. Тошев веќе не се појавувал во кафеаната.[68]

На 1 октомври 1907 година, во Софија, на адреса на Аце Дорев пристигнало ново писмо од Ефрем Чучков, кој потенцирал писмото што напоредно го пратил, да се препрати до Задграничното претставништво на ВМОРО, преку штипскиот војвода Иван Јанев-Брло. Според Чучков, за праќањето на Брло во Софија немало многу пари и затоа барал од Дорев да му помогне на штипскиот војвода со издршка при неговиот престој таму.[69] Второто писмо што го носел Иван Јанев-Брло, а било адресирано до ЗП на ВМОРО, се однесувало на барање за престој на двајца комити од четата на Е. Чучков во Бугарија. Војводата Е. Чучков побарал да бидат примени од ЗП Александар Стојанов и Тодор Коцов. Стојанов престојувал веќе една и пол година во Штипскиот реон, Коцов помалку, но и на двајцата комити им бил потребен одмор во Бугарија. Во писмото до ЗП, Е. Чучков барал на луѓето од неговата чета да им се дадат храна, стан како и извесна сума пари при нивниот престој во Софија.[70]

На 30 октомври 1907 година, Е. Чучков пратил уште едно писмо до Аце Дорев, во кое барал од него да прими уште еден човек од Штипско. Се работело за човек што пукал во двајца турски заптии, од кои едниот бил убиен. Човекот, кој веројатно бил бли-

[68] Ib., 165.

[69] НБКМ–БИА, фонд 583, оп. 2, а. е. 6, л. 139.

[70] Ibidem, 140.

зок до Е. Чучков, успеал од турските заптии да земе еден турски револвер–маузер, како и една турска пушка–мартинка. Во писмото, Чучков истакнал дека човекот бил пратен во Софија со 50 гроша пари и затоа го замолувал Дорев и ЗП да се грижат за него во поглед на исхраната и воопшто за неговата издршка.[71] Идентитетот на човекот што се праќал кај Аце Дорев, го открива второто писмо кое одело напоредно со првото. Испратениот во Софија се викал Христо и бил турски стражар, но во една пригода ликвидирал некој локален турски зулумќар, поради што морал да го напушти Штип. Поради отсуството на скопскиот окружен војвода, дозволата за патување до границата му ја потпишал Е. Чучков како штипски околиски војвода.[72] Во октомври 1907 година, Е. Чучков во писмото до Аце Дорев му се пожалил дека како војвода на Штипската реонска чета не располага со доволно луѓе за нејзино нормално функционирање. Луѓето што му заминале во Кочанската чета, според Чучков, биле одлични борци и имал желба повторно да ги врати назад во Штипската чета. Особено неопходен за него бил Иван Дренов, кој требало да ги води боевите обуки на четата, затоа што Е. Чучков и неговиот помошник Стојан биле зафатени со многу други организациски работи и во другите реони на Организацијата.[73]

Раководството на Ќустендилскиот пункт на ВМОРО со Аце Дорев и Гошо Гочев

[71] Ibid., 141.

[72] Ibid., 142.

[73] Ib., 211.

Во вториот дел од писмото, Е. Чучков направил кратка анализа на состојбата во Штипската околија, според која може да се забележи дека сè уште не биле санирани последиците од убиството на војводата Мише Развигоров. Но, Чучков забележал дека особено селаните биле многу солидарни со семејството на покојниот штипски војвода. Селските револуционерни каси на ВМОРО во Штипско ѝ пуштиле 10 турски лири за издршка на сопругата на Мише Развигоров.[74] Веројатно таа финансиска поддршка на семејството Развигорови била само за тој временски период; особено членството на ВМОРО во селата во Штипско сè уште не можело да го заборави убиениот штипски војвода М. Развигоров. Но, во писмото до А. Дорев, Е. Чучков сè уште не можел да се ослободи од впечатокот дека има недоречености околу убиството на М. Развигоров и дека некои струи однатре се обидуваат да ја подријат монолитноста на ВМОРО во Штипско. Чучков се сомневал во многу луѓе-членови на Организацијата и барал огромна претпазливост. Заради тоа во писмото, му предочил на Дорев да му напише писмо на Гочето (веројатно Георги Гочев од Штип, кој од 1908 година бил пунктов началник на ВМОРО во Ќустендил, Н. Ж.) да не пишува писма до градот додека не му посочат човек со кого ќе кореспондира, затоа што додека го добие повратниот одговор-писмо од Штип, целиот град и селата во Штипско веќе го знаеле неговиот сограѓанин кој го носел писмото.[75] Е. Чучков исто така констатирал дека целиот град зборува за тоа дека кај Гочето имало некаква архива од покојниот М. Развигоров, што секако требало да биде само организациска работа, а не јавно позната информација. Во писмото до А. Дорев, Чучков истакнал дека се „играат некои игри“ од некои лица на Организацијата со младинци во градот, за што имал намера да дознае повеќе работи.[76]

Ваквите заклучоци на Е. Чучков од позиција на штипски околиски војвода укажуваат на тоа дека членството на ВМОРО во Штип и Штипско сè уште било поделено меѓусебно на фракции и струи кои работеле едни против други. Од друга страна, постојаното спомнување на името на покојниот војвода М. Развигоров, оставило простор за сомнеж дека постојат многу непознати моменти околу неговото убиство, што создавало уште поголема тен-

[74] Ib., 211a.

[75] Ib., 211a.

[76] Ib., 211a.

зија кај членството на ВМОРО во Штип и Штипско. Е. Чучков го чекала долготрајна и макотрпна работа за враќање на довербата на членството кон авторитетот на ВМОРО во Штип и Штипско.

Иван Гарванов

Во доцната есен на 1907 година, Ефрем Чучков веќе се наоѓал во Софија. Еден ден, во ноември 1907 година, Чучков и Ацев биле однесени во полициската станица во Софија, каде што биле испрашувани за нивниот однос кон Иван Гарванов, Борис Сарафов и Христо Матов. Од бугарските полициски службеници, Чучков и Ацев ја дознале веста за ликвидациите на Гарванов и Сарафов.[77] Двајцата соборци потоа побрзале да се сретнат со некои од повисоките раководители на Организацијата, при што го пронашле Х. Матов, кој им ги објаснил сите поединости околу трагичниот настан. Штом ја разбрал веста за ликвидацијата на Сарафов и Гарванов, Х. Матов уште во утринските часови го пронашол Е. Чучков и некои други војводи кои се наоѓале во Софија и се договориле на кој начин ќе ги казнат нарачателите на убиството на високите раководители на Организацијата. Уште истиот ден додека се среќавал и разговарал со Чучков и неколкутемина затекнати војводи, Х. Матов телеграфски го повикал од Бургас Тодор Александров и презел безбедносни мерки и за негова лична заштита, затоа што и тој бил цел на атентат на приврзаниците на Јане Сандански.[78] Чучков и Ацев и повеќе војводи и дејци присуствувале и на погребот на Сарафов и Гарванов. До одржувањето на Ќустендилскиот конгрес во 1908 година, Е. Чучков останал во Софија.

[77] Петър Ацев, Спомени...op. cit., 167.

[78] Христо Матов, Македонска революционна система, ВМРО, съчинения, София, 2001, 52.

Учеството на Ефрем Чучков на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО

По Рилскиот конгрес на ВМОРО во октомври 1905 година, единството во редовите на Организацијата било само привидно. Неуспешниот обид за свикување на уште еден општ конгрес, уште повеќе ги продлабочило разликите помеѓу внатрешните струи и фракции во ВМОРО. Поделените фракции: демократско–реформистичката и конзервативната се оддалечувале околу своите гледишта за устројството на Организацијата и нејзината идна револуционерна дејност. Како последица на внатрешните разлики, во почетокот на 1908 година се случил конечен расцеп во редовите на ВМОРО. Конзервативната струја во почетокот на март свикала Општ конгрес, на којшто не се одзвале делегати од Серскиот револуционерен округ и дел од делегатите на Струмичкиот и Солунскиот револуционерен округ. Со тоа станало јасно дека конституирањето на Конгресот во селото Жабокрт, Ќустендилско, ќе се случи со мнозинство делегати од Скопскиот и Битолскиот револуционерен округ, како и со дел од делегатите од Солунскиот револуционерен округ. Ќустендилскиот конгрес започнал со работа на 5 март (стар стил) 1908 година, а за време на неговото одржување активна улога имал и Ефрем Чучков.

Конгресот се одржал во присуство на делегатите: Христо Матов, Петар Ацев, П. Нечев, Христо Силјанов,[1] Ефтим Спростра-

[1] **Христо Силјанов** (1880–1939), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Цариград. Се образувал во Цариград и во егзархиските гимназии во Солун и во Битола. На Организацијата ѝ се приклучил во 1899 година. Учителствувал во Прилеп и Лерин и бил член на тамошните револуционерни комитети. Додека престојувал во Леринско, бил дел од канал за пренос на оружје за потребите на ТМОРО. Во 1902 година станал четник во четата на војводата Марко Лерински, а дејствувал и како секретар на чета во Воденско. Во периодот на Илинденското востание бил заменик војвода на терористичка чета која дејствувала во Одринско под раководство на Михаил Герџиков. Во 1907 година дипломирал историја на Софискиот универзитет и учествувал во создавањето на весниците *Вардар, Вести, Илинден, Ден, Сила* и други. Во 1908 година учествувал на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО како делегат од Битолскиот револуционерен округ. Бил избран за резервен член на Задграничното претставништво на Организацијата. Во текот на Балканските војни бил војвода на партизанска чета во Костурско

Васил Чакаларов

нов, Тома Николов[2], Михаил Дорев, Иван Групчев,[3] Ѓакон Евста-

како дел од Македоно–одринското доброволство. Бил награден со орден *за заслуги* IV степен. По Првата светска војна се преселил во Софија. Тој е еден од членовите–основачи на Македонскиот научен институт од Софија и бил негов прв потпретседател. Бил член на Комисијата за помирување на двете крила на Организацијата по расцепот од 1928 година. Починал во Софија. Напишал низа научни трудови, но најзначајни се делата *Ослободителните борби во Македонија и Одринско* и *Писма и исповеди на еден четник* (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 262/263).

[2] **Тома Николов** (1862–1946), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во с. Вранештица, Кичевско. Се образувал во манастирот Св. Богородица Пречиста, Кичевско. Завршил гимназија во Солун. Потоа учителствувал во Кичево. Во 1899 година бил ракоположен во свештенички чин во Цариград. Влегол во редовите на ТМОРО и станал член на Окружниот револуционерен комитет во Битола. Членувал и во реонските револуционерни комитети на ТМОРО во Кичево и во Дебар. Дал голем придонес во воспоставувањето на револуционерната организација во Битолскиот револуционерен округ. Преминал во илегалност и од 1902 година бил четник во

Четата на Евстатиј Ѓакон

четите на Тома Давидов и на Славејко Арсов. Во април 1903 година учествувал на Смилевскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ. Од Конгресот добил задача протоколите да ги пренесе преку граница и да ги предаде на ЗП ТМОРО. Учествувал во Илинденското востание и за време на востанието имал интервју за весникот *Dally News* објавено на 12.8.1903 година, во кое е подвлечена девизата „Македонија на Македонците“. По Востанието, заминал за Бугарија со задача да ги однесе протоколите од Смилевскиот конгрес на ЗП. Потоа се вратил во Битолско и заедно со Даме Груев посветено работел на ревитализација на ТМОРО во округот и се бореле против српската пропаганда. Во 1904 година бил и секретар на црковната општина во Кичево. Во 1907 година бил уапсен. Во време на Младотурската револуција бил амнестиран. Во септември 1908 година бил избран за делегат на Основачкиот конгрес на Сојузот на бугарските конституциони клубови во Солун. Потоа бил назначен за претседател на егзархиската црковна општина во Еници Вардар. Од септември 1909 година бил управник на Воденската епархија. На почетокот на Втората балканска војна бил уапсен и затворен во затворот Еди Куле во Солун. По ослободувањето од затвор, во 1914 година емигрирал во Софија, каде што останал до крајот на животот (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 202).

3 **Иван Групчев (1874–1963)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во градот Охрид. Ја завршил Бугарската егзархиска гимназија во Солун. По професија бил учител. Се зачленил во МРО во 1894 година. Во 1903 година бил уапсен од турската власт и пратен на заточение во Мала Азија. Во 1904 година бил амнестиран и ослободен од затвор. Во 1905 година бил назначен за член на Околискиот комитет на ВМОРО во Охрид. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 67).

тиј,[4] Илија Биолчев,[5] и Васил Чакаларов,[6] како делегати на Битолскиот револуционерен округ; Тодор Александров, Ефрем Чуч-

[4] **Ѓакон Евстатиј–Георги Димитров Шкорнов (1873–1935)**, македонски револуционер, војвода на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Нестрам, Костурско. Бил калуѓер во Зографскиот манастир на Хилендар. Ја завршил Француската католичка гимназија во Солун. Во 1903 година влегол во четата на Борис Сарафов и заминал во Битолскиот револуционерен округ на ТМОРО. Учествувал во Илинденското востание. По Востанието, останал да дејствува во Битолско, заедно со Даме Груев. Во 1905 година бил назначен за војвода на чета во Ресенско. За време на Балканските војни бил војвода на чета на ВМОРО во Македонија. Учествувал и во Првата светска војна, во 11-тата македонска дивизија. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 103).

[5] **Илија Биолчев (1880–1937)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО. Роден е во градот Прилеп. По професија бил учител, книжар и трговец. Во 1903 година бил избран за заменик на Манол Розов во Костурското горско началство. Во предвечерието на Илинденското востание, заедно со четата на В. Чакаларов, ги обиколувал селата во Костенаријата. Учествувал во борбите во Илинденското востание во Костурско. За време на Востанието, со четата учествувал во борбите за ослободување на гратчето Клисура. Со здружените комитски чети од Костурско учествувал и во ослободувањето на Невеска. По завршувањето на Востанието, заминал во Бугарија. По внатрешните поделби во редовите на ВМОРО по Рилскиот конгрес во 1905 година, се приклонил кон конзервативната струја во македонското револуционерно движење. Учествувал во возобновувањето на десноориентираната ВМОРО и бил делегат на Ќустендилскиот конгрес во 1908 година. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 33).

[6] **Васил Чакаларов** (1874–1913), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Смрдеш, Костурско. Основно училиште учел во родното село. Бил еден од најголемите противници на грчката пропаганда во неговото село. Во 1894 година, краток период бил затворен во затворот во Костур. Откако избегал од затворот, извесен период се движел во Албанија, но потоа заминал во областа Бојмија, на планината Пајак, Егејска Македонија, каде што заедно со Аргир Манасиев започнале револуционерна дејност и го создале првиот револуционерен комитет на ТМОРО во селото Баровица. Потоа заминал во Софија. Станал близок соработник на Борис Сарафов и по препорака на Задграничното претставништво на ТМОРО, како и по препорака на Врховниот македонски комитет, бил испратен во Грција за да создаде канали за набавка и пренос на оружјето и муницијата кои биле потребни за четите на Организацијата. Во почетокот на август 1901 година бил пратен во Битола. Основна задача му била да ги зајакне Организацијата и четничката дејност во Костурско, бидејќи по Иванчовата афера на ТМОРО им бил нанесен сериозен удар. Во периодот до Илинденското востание продолжил да организира канали за пренос на оружје, но започнал и акции за ликвидирање на шпионите во Костурско. Заедно со Пандо Кљашев биле учесници на Смилевскиот конгрес во улога на претставници на Костурскиот револуционерен реон. Учествувал во Илинденското востание како војвода на голема чета што дејствувала во Костурско. Со својата чета

ков, Стојан Мишев,[7] Тодор Черваров,[8] Христо Шалдев,[9] Милан Ѓурлуков,[10] И. Спасов и Георги Гочев[11] како делегати на Скопски-

учествувал во ослободувањето на градовите Клисура и Невеска. По завршувањето на Востанието заминал во Грција, а оттаму во Бугарија. Краток период престојувал во Швајцарија каде што бил испратен на лекување, а потоа повторно се вратил во Софија. Како делегат од Битолскиот револуционерен округ, учествувал на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО од 1908 година. Пред почетокот на Балканските војни, се приклучил во редовите на Македоно–одринското ополчение како војвода на чета во 9-тата велешка дружина. Во почетокот на октомври 1912 година била создадена здружена костурска чета, која дејствувала во Леринско и Костурско. По почетокот на Втората балканска војна повторно се активирал и предводел чета која се упатила кон Костурско. Откако четата била предадена и опколена од страна на грчки воено–полициски единици, започнала битка меѓу селата Горничево и Баница, во која Чакаларов бил ранет. Битката потоа продолжила со потера, која завршила на 9 јули 1913 година, во близина на селото Бел Камен, Леринско, каде што им подлегнал на повредите. Еден од андартските четници ја пресекол главата од мртвото тело и започнала парада на грчката вооружена формација која се движела по леринските улици. Неговата глава била погребана во црквата Св. Пантелејмон во Лерин (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 343–345).

7 **Стојан Мишев (1882–1924),** македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, војвода во Штипско. Роден е во Штип. Завршил педагошко училиште во Скопје. Работел како учител. Во редовите на ТМОРО влегол во 1900 година. Потоа бил избран и за член на Револуционерниот комитет во Штип. Од 1904 година бил четник во четата на војводата Мише Развигоров. Делегат од Штипската околија на Првиот редовен конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ТМОРО во јануари 1905 година. Во 1906 година бил и заменик војвода на Мише Развигоров. Од 1905 до 1908 година бил штипски војвода. На 26 март 1906 година, тргнал од Ќустендилскиот пункт на ВМОРО за Македонија во четата на Тодор Александров. Меѓу октомври 1907 и мај 1908 година уште двапати навлегувал од истиот пункт во Македонија. Во март 1908 година учествувал како делегат од Скопскиот револуционерен округ на Општиот конгрес на ВМОРО одржан во Ќустендил. Во 1910 година бил уапсен, осуден на доживотен затвор и пратен на заточение во Денизли, Мала Азија. Откако бил амнестиран, заминал за Бугарија. Учествувал во Балканските војни како војвода на партизанска чета под командата на МООП. За време на Првата светска војна бил во блиска соработка со Тодор Александров. Во 1922 година ја напуштил ВМРО и влегол во револуционерното федералистичко движење. Со тоа се ставил на спротивната страна од дотогашниот негов соработник Тодор Александров. Се ставил во служба на властите на Кралството СХС и влегол во контрачетите поддржувани од власта за да се борат против четите на ВМРО во Вардарскиот дел на Македонија. Поради тоа бил осуден на смрт од ВМРО и бил убиен во Штип од Кирил Григоров Ќелешов, атентатор на ВМРО (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 190).

8 **Тодор Черваров (1880–?),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО /ВМОРО. Роден е во Скопје. Завршил педагошко училиште и работел како

учител во Скопје. Во редовите на Организацијата се вклучил во 1896 година и станал член на Скопскиот околиски револуционерен комитет на МРО. Во 1906–1907 година бил раководител на Скопскиот околиски комитет на ВМОРО, а потоа, член на Скопскиот окружен комитет. Во периодот 1907–1908 година бил претставник на Скопскиот револуционерен округ во Задграничното претставништво во Софија. На Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО од 1908 година бил делегат од Скопскиот револуционерен округ. Учествувал во Првата светска војна во состав на 61-от македонски пешадиски полк (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 350).

[9] **Христо Шалдев (1876-1962),** македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Гуменце, Еницевардарско. Во Организацијата бил привлечен од страна на учителот Глигор Мокрев во 1895 година. Завршил духовна семинарија во Цариград, а потоа и духовна академија во Санкт Петербург. Бил член на Тајното македонско–одринско студентско друштво во Санкт Петербург. Во 1903 година се вратил во Македонија и се приклучил како четник во четата на војводата Димитар Мирасчиев, а потоа во четата на војводата Никола Пушкаров. Учителствувал во Цариград, Одрин и Скопје. Додека учителствувал во Одрин, бил член на Одринскиот револуционерен комитет. Во 1906 година, работел како учител во Скопското педагошко училиште и бил избран за член на Скопскиот окружен револуционерен комитет. Како делегат од Скопскиот округ, бил присутен на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО во 1908 година. Бил избран за негов претседател. По Балканските војни краток период бил затворен од страна на грчките власти на островот Итака. По Првата светска војна бил близок соработник на Тодор Александров и Иван Михајлов. Во улога на гостин, учествувал на VI конгрес на Организацијата од 1925 година. Бил претседател на Илинденската организација и редактор на списанието *Илустрација Илинден*. По Втората светска војна апелирал за создавање независна македонска држава под покровителство на Големите сили. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 358/359).

[10] **Милан Ѓурлуков (1884–1945)**, македонски револуционер, војвода на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Кривогаштани, Прилепско. Завршил прогимназија во Прилеп и бил учител во родното село. За време на Илинденското востание, бил војвода на чета во Прилепско. Учествувал и во борбите за одбраната на Крушевската Република. По Востанието, останал во Македонија и бил четник во четата на Толе-паша и Петар Ацев, а потоа и во четата на Ванчо Србакот. Во периодот од 1905 до 1908 година бил избран за војвода на чета во Кумановско, Велешко и Светиниколско. Во 1910 година со четата добил задача од ЦК ВМОРО да изврши минирање на султанскиот воз кој требало да помине во Велешко, но акцијата била неуспешна. Убиен од страна на југословенските власти во околината на Прилеп во 1945 година (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 105).

[11] **Георги Гочев (1876–1942)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО, војвода во Штипско. Роден е во градот Штип. Завршил педагошко училиште во Ќустендил. По професија бил учител. Во 1898 година бил уапсен и затворен од турската власт во затворот Куршумли ан во Скопје. Учествувал во организирањето канали за пренесување оружје од територијата на Грција за потребите на Организацијата. Во 1908 година работел

од револуционерен округ; Петко Пенчев, Петар Чаулев,[12] Георги Мончев,[13] Туше Делииванов и Добри Даскалов[14] како делегати на

во задграничниот пункт на ВМОРО во Ќустендил. Учествувал во Балканските војни во 1912/13 година. Починал во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 64).

[12] **Петар Чаулев** (1880–1924), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО. Роден е во Охрид. Ја завршил Егзархиската гимназија во Битола, а потоа учителствувал во селото Сошани, Охридско, и во леринското село Поположани. Во редовите на Организацијата пристапил во 1897 година. Откако станал нелегален, бил дел од четата на војводата Никола Петров Русински, а потоа бил назначен за секретар на охридскиот војвода Дејан Димитров. Учествувал во Илинденското востание како војвода на четата од село Мешеишта, Охридско, која била составена од повеќе од 200 четници. По неуспехот на Востанието, останал во Охридско и заедно со војводата Христо Узунов правеле напори за зајакнување на Организацијата и за нејзина реорганизација. Во 1907 година бил избран за охридски реонски војвода. Како делегат од Солунскиот револуционерен округ, учествувал на Ќустендилскиот конгрес од 1908 година. Во 1911 година бил избран во составот на Централниот комитет на ВМОРО, во чиј состав влегле и Тодор Александров и Христо Чернопеев. Учествувал во Балканските војни како војвода и раководител на неколку чети и на вооружената селска милиција. Четниците кои биле под негова команда, дејствувале во регионот меѓу Ресен и Охрид. На 10 ноември 1912 година, одредот под негова команда го ослободил Охрид. Во 1913 година со својата чета учествувал во Тиквешкото востание. Тој бил еден од главните организатори на Охридско–дебарското востание во септември 1913 година. Учествувал во Валандовската акција на ВМОРО од 1915 година, а потоа раководел со разузнавачкиот пункт на 11-тата македонска пешадиска дивизија во Ќустендил, Бугарија. Во текот на Првата светска војна бил назначен за околиски раководител на Охрид. По војната, заедно со Тодор Александров и Александар Протогеров, ја возобновил Организацијата и влегол во Централниот комитет на ВМРО. Учествувал во преговорите со Советскиот Сојуз за потпишување на Мајскиот манифест и бил еден од потписниците на тој документ. За разлика од поголемиот дел од раководителите на Организацијата кои се повлекле од Манифестот, останал цврст приврзаник на обврските преземени при преговорите. Заради таа негова одлука и под обвинение за учество во организацијата на убиството на Тодор Александров, бил осуден на смртна казна од страна на ВМРО. Бил убиен на 24 декември 1924 година во пивницата бр. 14 во Милано, од страна на Димитар Стефанов, атентатор од редовите на Организацијата (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 348).

[13] **Георги Мончев (1883–1913),** македонски револуционер, член и војвода на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Прилеп. По професија бил учител. Во Илинденското востание се борел во четата на Даме Груев. По Востанието бил член на Солунскиот окружен комитет на ВМОРО. Во Првата балканска војна се борел како војвода на чета на ВМОРО во Солунско. Во Втората балканска војна бил ранет и заробен од грчката војска. Починал во затворот во Солун како последица на здобиените рани (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 193).

Солунскиот револуционерен округ; Климент Шапкарев и Петар Андреев на Одринскиот револуционерен округ.[15]

Четата на Петар Чаулев

Четата на Добри Даскалов

---

[14] **Добри Даскалов (1884–1912),** македонски револуционер, војвода на ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Кавадарци. Се вклучил во редовите на ТМОРО и станал четник во четите на Јане Сандански и Христо Чернопеев. Бил учесник и во аферата „Мис Стон“. Учествувал во Илинденското востание и се борел во четата на војводата Пешо Самарџиев. Во периодот од 1904 до 1908 година, бил избран за тиквешки војвода. Бил избран за делегат на Рилскиот конгрес на ВМОРО во 1905 година. По поделбата во Организацијата, се приклонил кон конзервативната струја и учествувал како делегат на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО во 1908 година. (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 80).

[15] Кирил Пърличев, Кюстендилският конгрес на ВМРО 1908, София, 2001, 16.

На првото заседание на Ќустендилскиот конгрес на 5 март 1908 година, делегатите го разгледале и прашањето за струмичките делегати, при што била формирана и комисија, во состав: Добри Даскалов, Петар Ацев, Ефрем Чучков и Климент Шапкарев.[16] За тоа прашање, Е. Чучков зел збор и ја критикувал револуционерната дејност на Пере Тошев, кој бил делегат на Струмичкиот округ, потенцирајќи дека Тошев не живеел во селата во Струмичко, туку надвор од нив и дека откажал да се вмеша во некој локален организациски конфликт во Радовишко.[17] По дискусиите околу ова прашање, Конгресот решил поради отсуството на П. Тошев да премине на следната точка без да се произнесе по неговата работа како последно избран член на ЦК ВМОРО на Рилскиот конгрес во 1905 година.

На 6 март 1908 година, Комисијата во која бил и Е. Чучков пратила писмо до Христо Чернопеев кој се наоѓал в затвор, а претходно бил поканет и требало да дојде на Ќустендилскиот конгрес. Во писмото до Чернопеев, Комисијата изразувала жалење што не можела да стори нешто повеќе за неговото ослободување од затвор и што не можела да ја обезбеди потребната сума пари како гаранција за привремено излегување на слобода. И покрај тоа, Комисијата во писмото го известила Чернопеев дека Организацијата се застапила пред бугарската власт, преку двајца министри, без парични гаранции да биде ослободен од затвор, но дека и тие не успеале затоа што тој бил обвинет за две убиства. Понатаму во текстот на писмото, Комисијата во која бил и Е. Чучков, му предочила на Х. Чернопеев дека Конгресот уште на првиот ден од работата расправал за прашањето за неговото ослободување и дека сите делегати изразиле желба за тоа поради потребата од него во судбоносните денови за ВМОРО, кога била потребна и неговата помош за решавање на организациските прашања.[18] Комисијата во писмото до Чернопеев уште го информирала дека поради неуспехот на претходните мерки за негово ослободување, Конгресот решил да се обиде да ја собере неопходната сума парични средства која требало да биде гаранција Чернопеев да би-

[16] Ibidem, 18.

[17] Кирил Пърличев, Кюстендилският конгрес на ВМРО 1908, Протокол н. 1, София, 2001, 25.

[18] Архивите говорят, Вътрешната македоно–одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 2, София, 2007, 858.

де ослободен од затвор. Во писмото, дури и се тврдело дека доколку не успее и оваа мерка со собирањето пари, ќе бидат направени и други обиди за ослободување на Х. Чернопеев. На крајот од писмото, Комисијата овластена од Конгресот побарала од Чернопеев да се заложи пред делегатите од Струмичкиот револуционерен округ да ги убеди да присуствуваат на Ќустендилскиот конгрес.[19]

Христо Чернопеев со соборци

Меѓутоа, писмото не ги убедило струмичките делегати да учествуваат на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО поради одредени несогласувања со останатите делегати, но секако најмногу и поради солидарноста со делегатите на Серскиот револуционерен округ, иако во известувањата до останатите револуционерни окрузи, истакнале дека не се согласуваат со сите постапки на серчани. Сепак, како и да е, делегатите на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО преку писмото од Комисијата во која бил и Е. Чучков, се обиделе да ги привлечат на своја страна и делегатите на Струмичкиот револуционерен округ, но тоа завршило со неуспех. Очигледно е дека и одредени концепциски разлики биле причина Струмичкиот револуционерен округ да го откаже учеството на Конгресот во Ќустендил. И покрај неучеството на струмичани,

[19] Ibidem, 858.

делегатите ја продолжиле работата на Конгресот уште истиот ден.

На Второто заседание на Конгресот, отворено следниот ден, на 6 март 1908 година, Ефрем Чучков реферирал по точката која се однесувала на состојбата во Окрузите. Чучков пред делегатите на Конгресот ја опишал состојбата во Скопскиот револуционерен округ, оценувајќи ја како задоволителна. Според него, населението било добро подготвено во поглед на вооружувањето, во што најдобро стоеле Кумановската и Кратовската околија. Во однос на Велешко, Е. Чучков во извештајот истакнал дека Организацијата отсекогаш имала големи проблеми. Реферирајќи за положбата во Штип и Штипско, Чучков истакнал дека во градот се формирала чорбаџиска партија, што се должело на убиството на војводата Мише Развигоров. Според него, таквиот развој на настаните се должел на надворешни влијанија. Чучков дури упатил обвинувања кон некои револуционерни дејци дека директно или индиректно влијаеле за ликвидацијата на војводата Развигоров, за што сведочело и едно заробено писмо. На крајот од извештајот, Е. Чучков ја опишал и положбата во Паланечко, која исто така ја оценил како добра, и покрај отсуството на добри војводи.[20]

Е. Чучков приложил извештај и за состојбата во Струмичкиот револуционерен округ како поранешен член на Окружниот комитет, а во отсуство на делегатите од Округот. Пред делегатите на Конгресот, Чучков истакнал дека Струмичкиот револуционерен округ бил слабо дисциплиниран, а тоа најмногу се должело на влијанието на врховистите во овој дел на Македонија, кои со своето дејствување внеле деморализација кај населението. Во извештајот, Чучков констатирал дека дури и струмичкиот егзархиски владика предизвикувал раздор и поттикнување на тензиите. Известувајќи ги делегатите на Конгресот, Чучков направил особен осврт и на состојбата во околиите на Округот: Поројско никогаш не било организирано; во Малешевско Организацијата била слаба поради врховизмот и разбојништвото; во Горноџумајско постоела добро организирана селска милиција и доволно количество оружје; во Струмичко со исклучок на градот состојбата била добра, имало доволно оружје, селската милиција била добро организирана, а економската борба давала резултати; во Петричко населението било сиромашно, но подготвено за борба, иако

[20] Кирил Пърличев, Кюстендилският конгрес на ВМРО 1908, Протокол н. 2, София, 2001, 33/34.

врховистите предизвикале голема штета со нивното дејствување; во Радовишко состојбата со Организацијата била најдобра.

Павел Христов

Според извештајот на Е. Чучков, Организацијата во Струмичкиот револуционерен округ располагала со околу 3.500 пушки, од кои околу 1.000 биле манлихери.[21] Конгресот продолжил и во следните денови на март.

На 15 март 1908 година, делегатите на Конгресот на дневен ред ги разгледувале изборите на раководните тела на Организацијата, пред сѐ изборот на членови на ЦК. На гласањето за членови на ЦК биле избрани: Петко Пенчев со 23 гласа, Павел Христов[22] со 22 гласа и Ефрем Чучков со 13 гласа.[23]

[21] Ibidem, 45.

[22] **Павел Христов (1874–1922)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во селото Цапари, Битолско. Завршил педагошко училиште во Лом, Бугарија, и учителствувал во Прилеп, Кичево, Костур и Битола. Во редовите на Организацијата се приклучил во 1894 година и дејствувал како раководител во градовите во кои работел како учител. Во 1898 година бил избран за раководител на Костурскиот револуционерен комитет. Во 1901 година бил уапсен од страна на турските власти и пратен на 3-годишна затворска казна во Корча. Во 1903 година бил избран за член на Битолскиот окружен револуционерен комитет. Како делегат од Битолскиот округ бил присутен на Рилскиот конгрес во 1905 година. Во 1907 година бил избран за претседател на Окружниот конгрес на Битолскиот револуционерен округ. На Ќустендилскиот конгрес од 1908 година бил избран за член на Централниот комитет на Организацијата. По Младотурската револуција, бил назначен за просветен инспектор во Битолско, но следната година бил уапсен под сомнение за учество во убиството Јово Јовановиќ, поранешен член на Организацијата кој се ставил во служба на новите турски власти. Во периодот 1910–1911 година бил член на Задграничното претставништво на ВМОРО во Софија. Учествувал во Балканските војни како доброволец во 23-тата чета на Македоно–одринското доброволство, а потоа во збирната партизанска единица. Бил еден од организаторите и водачите на Охридско–дебарското востание, кога заедно со Петар Чаулев ги предводеле македонско–албанските востаници. По неуспехот на Востанието, заминал во Албанија, каде што бил уапсен. Во Првата светска војна, заедно со Петар Чаулев, предводеле востаничка чета која дејствувала во задништвото на српските војски и навлегла во Крушево. Бил назначен за финансиски, а потоа и за об-

По завршувањето на Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО, започнало ново поглавје во револуционерната дејност на Ефрем Чучков, кој влегол во самото раководство на Организацијата. Веднаш по Конгресот, сите членови на ЦК ВМОРО, Петко Пенчев, Ефрем Чучков и Павел Христов, нелегално влегле на територијата на Македонија, во согласност со Правилникот на Организацијата.[24] Веќе на 19 март 1908 година, д-р Христо Татарчев со писмо го известил д-р Владимир Руменов[25] дека по Ќустендил-

ластен раководител на Битола. По Првата светска војна, бил назначен за член на Комисијата за сместување, распределување и егзистенција на бегалците од Македонија и Моравско, а потоа влегол во редовите на Привременото претставништво на поранешната обединета ВМРО и Македонската федеративна организација. На 1 декември 1921 година, заедно со Александар Протогеров, во Албанија го потпишале протоколот за соработка меѓу македонските и албанските револуционери. Починал на 6 јуни 1922 година во Софија од туберкулоза (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 333).

[23] Кирил Пърличев, Кюстендилският конгрес на ВМРО 1908, Протокол н. 11, София, 2001, 121.

[24] Ангел Узунов, Спомени, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2014, 139.

[25] **Владимир Руменов** (1870–1939), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО/ВМРО. Роден е во Крушево. Завршил духовна семинарија во Киев и Медицински факултет во Москва. Во периодот меѓу 1898 и 1901 година работел како лекар во Скопје. Во истиот период бил и член на Окружниот комитет на Организацијата. Бидејќи бил баран од страна на турските власти, решил да замине во Бугарија. Бил еден од учесниците при постигнувањето на таканаречената Мајска спогодба од 1901 година меѓу ТМОРО и Врховниот македонски комитет. За време на Илинденското востание ја извршувал функцијата раководител на пунктот на Организацијата во Ѓуешево. Во 1903 година, заедно со Спас Мартинов, бил избран за привремен член на Задграничното претставништво на ТМОРО. Бил избран за делегат на Рилскиот конгрес во 1905 година, но се откажал од мандатот. Во 1908 година заминал во Солун, каде што учествувал на Основачкиот конгрес на бугарските конституциони клубови и бил избран за потпретседател на Централното биро. Учествувал во Балканските и во Првата светска војна како воен лекар, а подоцна добил чин санитетски генерал на бугарската армија. Бил еден од основачите на *Македонската дружба Катехезис* во 1920 година во Софија. Бил избран за пратеник во XXI (1923–1927) и XXII (1927–1931) народно собрание на Бугарија од редовите на Демократскиот зговор. Бил еден од основачите на Македонскиот научен институт во Софија. Во 1924 година, јасно изразувајќи го своето несогласување со политиката на Бугарија во однос на македонското прашање, македонските парламентарци, меѓу нив и тој, ја создале Македонската парламентарна група која дејствувала во Бугарскиот парламент. Во 1928 година бил дел од неколку комисии за надминување на непријателствата во рамките на Организацијата и помирување на двете спротивставени страни. Починал во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 245/246).

скиот конгрес, ВМОРО свртила нова страница во својата историја и дека главни придобивки од Конгресот биле: цврста централизираност, подготовка за терористичка дејност на Организацијата, продолжување на четничкиот метод на борба, ограничена изборност во телата на Организацијата и борба против странските пропаганди во Македонија. Татарчев го известил Руменов дека во ЦК ВМОРО биле избрани: Павел Христов, Е. Чучков и Петко Пенчев и дека „друга комбинација не можеше да се пронајде...“.[26] Ваквата констатација на д-р Х. Татарчев, кој бил и делегат на Конгресот, покажува и негова мала разочараност од состојбите во Организацијата кои се должеле на нејзиниот раскол, со што значително се намалил искусниот раководен револуционерен кадар.

[26] Архив Христо Матов, Документален сборник, съставител Цочо В. Билярски, редактор Панто Колев, София, 2004, 280.

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков од Младотурската револуција до Балканските војни

Во 1908 година се случиле крупни општествено– политички промени во Отоманската Империја, кои се одразиле и врз македонското револуционерно движење и ВМОРО. Во јули 1908 година се случила Младотурската револуција, која од корен го изменила општественото уредување на Отоманската Империја. На 23 јули 1908 година, под притисок на револуционерите од Младотурскиот комитет, повторно била обновена Конституцијата во Империјата и било прогласено воведувањето на Уставот. Победата на младотурците била објавена и во градот Солун на 23 јули 1908 година, а како знак на подобрувањето на состојбите во Македонија, властите ги ослободиле политичките затвореници од солунските затвори. Низ цела Македонија траела еуфоријата од победата на револуцијата, а широките народни маси од муслиманска и христијанска вероисповед се братимеле меѓу себе под паролата: „Да живее слободата, братството и единството“.

И покрај повикот на новата власт за еднаквост на сите поданици во Империјата, легализирањето на ВМОРО одело постепено и со голем степен на внимателност. Веднаш по победата на младотурците, во јули 1908 година, ЦК ВМОРО заседавал во Битола и ја разгледувал новонастанатата состојба во Македонија. Од страна на раководството било решено четите на ВМОРО постепено да се легализираат, но четниците и војводите да го задржат личното вооружување во случај Младотурската револуција да ги изневери очекувањата на Македонците. Врз основа на циркуларно писмо од Битолскиот окружен комитет на ВМОРО, на 31 јули 1908 година, во Битола влегле и се легализирале четите на овој Округ во бројност од околу 220 четници, 20 војводи и 50 души селска милиција. На 28 јули 1908 година, се легализирале и четите на Јане Сандански и Христо Чернопеев. Војводите од Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО, Тодор Александров и Ефрем Чучков, биле против легализирањето на четите и иако го почитувале решението на раководството на Организацијата, презеле мерки за криење на оружјето. Според податоците од дипломатските претставници во Отоманската Империја, до август 1908 година се легализирале вкупно 74 чети со 810 четници.

Левицата во Организацијата, предводена од Јане Сандански и Серскиот револуционерен округ, но и приврзаници од други револуционерни окрузи, решиле да се одделат од ВМОРО и во август 1908 година создале нова организација – Македонско-одринска революционерна организација (МОРО). МОРО за време на Младотурската револуција се легализирала и од нејзините членови била формирана политичка партија – Народна федеративна партија.

Јане Сандански и Таската Серски

По доаѓањето на Младотурскиот режим на власт во Отоманската империја, во летото на 1908 година, ситуацијата во Македонија привремено се подобрила. Раководството на ВМОРО со недоверба и резервираност гледало кон повикот на новата власт за легализирање на вооружените чети и за почеток на парламентарен политички живот во Македонија. Затоа и покрај тоа што голем дел од четите се легализирале, раководството на Организацијата наредило да не ѝ се предава оружјето на младотурската власт. Новата власт во Отоманската Империја, и покрај демократизацијата на политичкиот живот, во остварените контакти и со ВМОРО и со левицата олицетворена во Народната федеративна партија немала разбирање за барањата за создавање автономна македонска држава. Сепак, и покрај ова, по контрареволуцијата во 1909 година, четници и војводи на Серскиот револуционерен округ и македонски доброволци, предводени од Јане Сандански

и Христо Чернопеев, учествувале во походот на Цариград и во враќањето на младотурскиот режим на власт.

За краток временски период, младотурската власт ги изневерила надежите и очекувањата на македонскиот народ за создавање територијална самоуправа во Отоманската Империја со автономен статус. Младотурскиот режим во текот на 1909 година започнал обезоружувачка акција во Македонија, која била насочена во правец на собирање на нелегалното оружје на населението. Ваквиот чин на властите предизвикал голем број убиства и апсења кај населението во Македонија, што од своја страна ја натерало Организацијата повторно да активира поголем број од четите кои ја обновиле вооружената форма на борба. Во 1910 година, централна личност во ВМОРО станал Тодор Александров, кој успеал да ја зацврсти Организацијата и да реорганизира голем број чети, особено во Скопскиот револуционерен округ.

Младотурската револуција и воспоставувањето на новата власт во Отоманската Империја, кај дел од македонскиот револуционерен кадар било пречекано со недоверба, сомничавост и голема претпазливост. Особено раководството на ВМОРО не можело „преку ноќ“ да ги заборави долгогодишните борби против турската власт за ослободување на Македонија и непријателствата, поради што се препорачувала голема претпазливост кај четничкиот и војводскиот кадар на Организацијата. Е. Чучков, како член на ЦК ВМОРО, повикувал на будност при легализирањето на четите и нивното влегување во населените места, како и складирање на оружјето во магацините на Организацијата и негово непредавање на новата младотурска власт. На ист таков претпазлив начин постапил и самиот Чучков при легализирањето на неговата чета и влегувањето во градот Штип. Во еуфоричното прославување на Хуриетот, Е. Чучков, којшто секогаш бил сомничав, не подлегнал на славеничката атмосфера, не верувал на турските ветувања и затоа „последен од другарите ја напушти планината“.[1]

На 29 јули (стар стил) 1908 година, локалната турска власт празнично го украсила градот Штип, изработувајќи дури и скромна триумфална арка на влезот на градот, во чест на легализирањето и влегувањето на четата на војводата Ефрем Чучков. Најголемиот дел од граѓаните на Штип, празнично облечени, излегле на главната градска улица со цел да ги пречекаат македон-

---

[1] Петръ Завоевъ, Писма отъ Македония (пътни бележки, наблюдения и впечатления) 1908–1916, София, 1916, 55.

ските револуционери. Дури и постарите жители се туркале во насобраната толпа за да ги видат одблизу комитите. Војводата Е. Чучков порано пристигнал во градот, со цел да се сретне и да разговара со претставниците на турската власт, кои на пречекот ги предводел кајмакамот Али Риза-беј. Иако денот бил топол, со високи летни температури, возбудата била голема и преполните градски улици со нетрпение ја чекале четата на Е. Чучков. Комитската чета, предводена од војводата, пристигнала во градот околу 11 часот претпладне. Комитите јавале на војнички коњи, со полна воена опрема, а на чело стоел војводата Чучков. На патот кон градската касарна, четниците биле опсипувани со цвеќиња што граѓаните ги фрлале врз нивните глави од прозорците и балконите на своите куќи. Насобраните граѓани на Штип извикувале „ура“ и „да живее слободата“. Свеченоста го достигнала својот врв кога комитската чета на чело со Е. Чучков се упатила кон гробот на војводата Мише Развигоров каде што биле одржани неколку пламени говори кои го расплакале граѓанството во спомен на загинатиот штипски војвода.[2]

На моментите на влегување во градот Штип се сеќава и војводата Петар Ацев:

„Чучков врвеше напред, ние го следевме. Кога дојдовме до вратата на касарната, Чучков го запре својот коњ, поздравувајќи ги офицерите, одржа една кратка реч, по што продолживме понатаму... Сите коишто го познаваа Чучков, посакаа да му ја стиснат раката, а мнозина се наведнуваа и да ја бакнуваат. По лицата на сите се читаше само свеченост...“[3]

Легализирањето на четата на Е. Чучков останало во трајно сеќавање како настан и кај младиот Иван Михајлов:

„Голем настан беше слегувањето на четата, на чело со Ефрем Чучков, во градот. Многу се чудеа нашите што при тоа празнување излегнале и турските кадани да ги видат комитите. Тапани, свирки, извици „ура“ и „Јашасан Хуриет“; голем банкет за четата во „Гранд хотел“ со турските офицери и првенците од националностите – сè беше предмет на повторувани разговори по куќи и во чаршијата.“[4]

На крајот од свеченоста, четата се упатила на закуска во просториите на црквата „Св. Николај“, од каде што се упатила на

---

[2] Ibidem, 56.

[3] Петър Ацев, Спомени... cit., 190.

[4] Иванъ Михайловъ, Спомени, I–Младини, Италија, 1958, 68/69.

починка низ градските куќи. Во текот на вечерните часови, младотурскиот комитет организирал народен банкет во хотелот „Слобода“ во чест на четата на Е. Чучков и победата на новата власт во Отоманската Империја. Наеднаш, околу 10 часот вечерта, како по договорен знак, почнале да се слушаат истрели од пушки кои ја заглушиле ноќната тишина на Штип и го исплашиле граѓанството кое забрзано се прибирало во своите домови, но и комитите и турските офицери. Кога истрелите прекинале околу 11 часот, штипјани помислиле дека четата на Чучков е ликвидирана од страна на турската власт – дотаму одела недовербата која се таложела со векови.[5] Сепак, ноќните истрели биле во чест на победата на Младотурската револуција и легализирањето на четата на Ефрем Чучков. Утредента, по непреспаната ноќ, Е. Чучков со својата постапка ги изненадил своите соборци и другари и тоа веројатно имало симболичко значење: довчерашниот војвода се појавил во една од штипските кафеани облечен во цивилна облека, со фес на главата. На прашањето на соборците за ненадејната промена, Е. Чучков, со доза на иронија, одговорил:

„Во Хамидовиот Хуриет фесот е неопходност, без него нема Хуриет.“[6]

Дури и локалните Турци кога го виделе така облечен војводата Чучков, му направиле „темане“ и меѓу себе ја коментирале неговата досетливост и остроумност.[7]

Сепак, и покрај ваквите формални постапки на Е. Чучков, штипскиот војвода внимателно ја следел состојбата во Штипско. Тие денови, Е. Чучков останал претпазлив и не дозволил да го издаде будноста која му укажувала на тоа дека наскоро младотурскиот режим ќе ги изневери очекувањата на народните маси во Македонија. Од позиција на војвода на Скопскиот револуционерен округ и член на ЦК ВМОРО, Е. Чучков започнал да го спроведува во дело Окружното на ЦК, кое упатувало на будност на раководниот кадар на Организацијата, на војводите и четниците во поглед на мерките на младотурскиот режим. Чучков, како и упатствата на Окружното, препорачал во Скопскиот револуционерен округ војводите да не ги напуштаат своите реони, да се прибере и да се скрие оружјето, тоа да се одржува во исправна состојба, да се скрие архивата на Организацијата на посебни тајни места, ле-

[5] Петръ Завоевъ, Писма отъ Македония...cit., 56.

[6] Петър Ацев, Спомени...cit., 193.

[7] Ibidem, 193.

галните членови на Организацијата да не се откриваат пред турската власт заради опасност од апсења, членовите на Организацијата да не се зачленуваат во младотурските комитети, комитетите да ги следат и да известуваат за сите беззаконија на новата турска власт и ред други мерки на претпазливост.[8] Ваквите повици на внимателност, најмногу плод вродиле во Скопскиот револуционерен округ, каде што токму под влијанието на Е. Чучков биле зачувани голем дел од оружјето, кадрите и каналите на ВМОРО.[9]

Непосредно по победата на младотурската револуција и поминувањето на еуфоричноста кај населението во Македонија, дел од раководните дејци, меѓу кои и Е.Чучков, со доза на внимателност и будност се обиделе да се вклучат и во легалниот живот. Есента на 1908 година, Е. Чучков се наоѓал во Штипско. Во неговите легални активности, што тогаш не ги спречувала младотурската власт, Чучков постојано бил во контакт со соборецот и сограѓанин Тодор Александров. Во октомври 1908 година, Чучков и Александров поднеле барање до бугарската Егзархија да ги назначи на служба во родниот град Штип. Врз основа на нивните барања, скопскиот бугарски митрополит Синесиј упатил препорака до Училишниот оддел на Егзархијата, каде што го дозволил стапувањето на служба на Чучков и Александров во институциите што биле под нејзина ингеренција: Тодор Александров бил назначен за учител во Педагошкото училиште во градот Штип со годишна плата од 57 турски лири, додека Ефрем Чучков бил назначен за секретар на митрополијата во градот. Годишната плата на Чучков ќе се определела кога тој ќе ги поднесел соодветните документи.[10]

---

[8] Архивите говорят, Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 2, София, 2007, 910/911; Дечо Добринов, Последният цар на планините, Биографски очерк за Тодор Александров 1881–1924, София, 1992, 34.

[9] Дечо Добринов, Последният цар на планините...cit., 35.

[10] Архив Христо Матов, Документален сборник, съставител Цочо В. Билярски, редактор Панто Колев, София, 2004, 291.

Ефрем Чучков и неговото учество во Балканските војни 1912/1913 година

ВМРО пред почетокот и за време на Балканските војни во 1912/1913 година

Во 1911 година по писмен пат бил избран нов Централен комитет на ВМОРО, во кој влегле: Тодор Александров, Христо Чернопеев и Петар Чаулев. Новото раководство на Организацијата веднаш ја обновило и ја засилило пропагандната и четничката активност на целата етногеографска територија на Македонија. Во октомври 1911 година, ЦК ВМОРО испратил Мемоар до генералните конзули на Големите сили во Солун, Скопје, Битола и Одрин, во кој се укажувало на неподносливата положба во Македонија под власта на младотурскиот режим. Во Мемоарот, раководството на Организацијата ја истакнало крајната цел на борбата – автономија на Македонија. За таа цел се барало автономната македонска држава да биде ставена под заштита на Големите светски сили. Во поглед на начинот на борба, раководството на ВМОРО, соочено со новата реалност и сложените безбедносни услови во Македонија, решило да ја промени тактиката. Големите вооружени чети биле намалени во бројност од околу 5 до 6 четници и имале задача да вршат диверзантски акции врз важни геостратешки објекти на турската власт во Македонија. Како сè поприсутен метод на борба, ВМОРО употребувала експлозивни направи кои се активирале за време на пазарни денови низ македонските градови и предизвикувале големи човечки жртви. Ваквите вооружени акции на ВМОРО се нарекувале – магарешки атентати. На 21 ноември 1911 година, во Штип била активирана експлозивна направа од страна на атентатори на ВМОРО, при што биле ранети тројца луѓе, а како одмазда на турската власт биле убиени 20 Македонци. ВМОРО организирала вакви напади со бомби и експлозивни направи и во Битола, Кичево, Охрид, Солун и во други градови во Македонија. На 27 ноември 1911 година, ЦК ВМОРО издал декларација по повод атентатите, во којашто се критикувала Европа поради нејзиниот рамнодушен однос кон македонското прашање и се укажувало на европското јавно

мислење дека ВМОРО нема да ја остави Македонија незаштитена и дека од Организацијата нема да се дозволи нејзино уништување.

Во периодот од 1908 до 1911 година, ВМОРО се обидувала да пронајде нови патишта и форми на борба. Организацијата се обидувала да се приспособи на новите општествено–политички услови во Македонија. По Ќустендилскиот конгрес во 1908 година, конзервативната струја го истакнала континуитетот на Организацијата од 1893 година и го задржала името ВМОРО сѐ до 1919 година, кога од името било изоставено „одринска“. Левицата претставена во Серскиот револуционерен округ се претворила во легална политичка партија за време на младотурскиот режим. Новото раководство на ВМОРО го зацврстило четничкиот метод на борба, а од 1911 година сѐ повеќе биле применувани и напади со експлозивни направи и бомби во македонските градови. Во 1911 година, во ЦК ВМОРО бил избран Тодор Александров, кој станал доминантна личност во Организацијата до 1924 година.

Тодор Александров со чета во Малешевско

Во текот на 1912 година, ВМОРО била исправена пред нови предизвици. Македонија се наоѓала во предвечерието на Балканските војни. Во овој временски период македонското револуционерно движење претрпело уште една голема загуба. На 21 април 1912 година, помеѓу Градско и селото Дреново, Велешко, бил убиен Пере Тошев, еден од основачите на ВМОРО и совеста на

Македонија, како што за него се изразил еден од хроничарите на македонската историја. Во текот на 1912 година, започнале и интензивни преговори за обединување на расцепканите сили во македонското револуционерно движење пред самиот почеток на Првата балканска војна. Поранешните членови на Врховниот македонски комитет побарале од раководството на ВМОРО заедничко дејствување и обединување во претстојните судбоносни денови за Македонија. Од страна на раководството на ВМОРО, како овластен претставник на Организацијата во преговорите бил назначен Тодор Лазаров, една од водечките личности на Скопскиот револуционерен округ. Преговорите не успеале поради фактот што ВМОРО инсистирала да го зачува својот самостоен карактер и приматот дека Организацијата е единствен претставник на Македонците во нивната борба за ослободување на Македонија од турската власт. Затоа во летото 1912 година, членот на ЦК ВМОРО Христо Чернопеев издал наредба до околиските и месните комитети во Струмичкиот револуционерен округ да не им излегуваат во пресрет на вооружените чети составени од поранешни врховисти, туку напротив беспоштедно да ги преследуваат и уништуваат. Таквата мерка била одобрена и од другиот член на ЦК ВМОРО, Тодор Александров, кој упатил писмо до околиските војводи на Организацијата во Струмичко и ваквите чети ги прогласил за орудие на поранешните врховисти кои сакале да ја завладеат ВМОРО за постигнување туѓи цели. Напоредно со ова, на 29 јуни 1912 година, Тодор Александров упатил писмо до четите на ВМОРО во Скопскиот револуционерен округ, во кое наредувал да се засилат динамитните атентати врз возови, мостови, градови и железнички пруги, назначувајќи дека само на тој начин можела да се извојува автономијата на Македонија и Одринско. На 1 август 1912 година, во Кочани биле активирани две експлозивни направи од страна на атентатори на ВМОРО, при што биле убиени 10 лица од турска националност, а како одмазда на турската власт биле масакрирани 39 лица од редовите на македонското христијанско население.

Раководството на ВМОРО, во септември 1912 година, издало наредба: нелегалните чети на Организацијата да извршуваат диверзантски акции во тилот на турската војска како помош на балканските сојузнички војски. Пред почетокот на Првата балканска војна и членовите на ЦК ВМОРО, Тодор Александров и Петар Чаулев, застанале на чело на вооружените чети на Организацијата.

На 26 септември 1912 година било формирано Македонско–одринското доброволство, кое во почетокот броело околу 6.500 луѓе, а подоцна се зголемило на околу 14.000 борци. Оваа вооружена формација, која се борела во состав на бугарската војска, била составена претежно од поранешни четници и војводи на ВМОРО. Бугарската врховна воена команда поради бројноста на доброволството, не го насочило во борбените операции во Македонија, туку на Тракискиот фронт, каде што оваа формација извојувала голема победа над турската војска предводена од Јавер-паша.

Од друга страна, ЦК ВМОРО, со почетокот на борбените дејства во Македонија испратил 47 чети кои дејствувале самостојно и во голем степен ги помогнале сојузничките балкански војски. Според податоците од Штабот на македонско–одринското доброволство и дел од архивата на ВМОРО, Организацијата за време на Првата балканска војна на територијата на Македонија имала мобилизирано вооружени чети и селска и градска милиција во бројност од околу 15.000 луѓе. Самостојните чети на ВМОРО започнале да ослободуваат градови и села на целата етногеографска територија на Македонија и да воспоставуваат привремена власт, пред да навлезат во нив сојузничките балкански војски. На 25 октомври 1912 година, четите и селската милиција на ВМОРО го ослободиле Крушево. Здружените чети на ВМОРО ја помогнале српската војска во ослободувањето и протерувањето на турската војска во Штипско и Кратовско. На 5 октомври, здружените чети на ВМОРО го ослободиле Велес, а на 8 октомври – Кратово. На 10 ноември 1912 година, четата на војводата Петар Чаулев, во бројност од околу 300 четници, го ослободила градот Охрид. Во Костурско, Егејска Македонија, четите на Васил Чакаларов, Христо Силјанов и Иван Попов, самостојно ослободиле неколку десетици села. Во октомври, четите на ВМОРО и селската милиција предводени од Христо Чернопеев, Пеју Јаворов и Михаил Чаков го ослободиле гратчето Банско и повеќе десетици села во просторот од Горна Џумаја, Пиринска Македонија до градот Кавала во Егејска Македонија. Дејците од Серскиот револуционерен округ, предводени од четата на Јане Сандански, на 4 октомври 1912 година го ослободиле градот Мелник, Пиринска Македонија, а Сандански со соборците, заедно со сојузничките војски, влегол и во градот Солун. Четите на ВМОРО во Кукушко и Солунско, предводени од Тодор Александров и Гоце Меѓуречки, го ослободиле градот Кукуш и формирале привремена власт. И

во другите делови на Македонија, вооружените чети на ВМОРО учествувале или самостојно ослободиле голем број населени места. Чувствувајќи дека се подготвува ново ропство, ЦК ВМОРО на 6 декември 1912 година упатил Мемоар до бугарскиот цар Фердинанд, во кој меѓу другото се барало од него да се застапи за да се избегне каква било поделба на Македонија, бидејќи заветот на Организацијата бил слобода за целокупна Македонија.

Во деновите пред почетокот на Првата балканска војна, ВМОРО како илегална организација ги засилила своите вооружени акции против турската власт во Македонија. Методите на борба биле во форма на атентати со експлозивни направи и бомби извршени врз важни геостратешки објекти: железнички пруги, мостови и врз цивилно турско население, особено во градските средини. Раководството на ВМОРО во сите документи, писма, декларации, меморандуми и понатаму истакнувало дека основната цел на нејзината борба била извојување на автономна македонска држава во нејзините етнички, географски и економски граници. Во предвечерието на војната, ВМОРО јасно и отворено декларирала дека ќе се бори против сите туѓи влијанија однадвор кои имале за цел да ја оттргнат Организацијата од нејзината основна цел – автономија за Македонија и Одринско. Во Првата балканска војна, четите на ВМОРО зеле масовно учество на страната на сојузничките војски, со надеж дека балканските држави искрено ќе се заложат за ослободување на Македонија и за нејзино конституирање во автономна или независна држава.

По завршувањето на Првата балканска војна, територијата на Македонија била поделена помеѓу сојузничките балкански војски. На териториите кои биле окупирани од српска и грчка војска, започнало прогонување на четите на ВМОРО. Голем број четници на Организацијата биле фатени и затворени и само под притисок на месното население биле ослободувани. Четите на ВМОРО биле прогонувани и во делот од Македонија кој бил окупиран од бугарската војска, бидејќи Србија и Грција ја обвинувале бугарската власт дека ги толерира и ги заштитува вооружените сили на Организацијата. Во период од неколку месеци, од крајот на 1912 година до првите месеци на 1913 година, српската власт во Македонија извршила ликвидација на неколку истакнати дејци и војводи на ВМОРО. Од нејзина страна биле убиени битолскиот војвода Петар Облакчето, леринскиот војвода Крсто Леонитов и ресенскиот војвода Крсто Трајков. Српската власт ги ликвидирала и: кичевскиот војвода Стефан Атанасов, Никола Стефа-

нов, Богоја Николов и охридскиот војвода на ВМОРО, Лешански. Ваквите мерки на српската власт предизвикале реорганизација на четите и на селската милиција на ВМОРО, кои се концентрирале во бугарско–српските и бугарско–грчките зони на разграничување во Македонија и чекале погоден момент за нови вооружени акции. На 16 мај 1913 година, ВМОРО преку декларација истакнала дека ако македонското прашање не се реши според барањата на Организацијата, тогаш таа нема да ја прекрати револуционерната дејност и со сите сили ќе се бори за остварување на своите цели.

Кон крајот на јуни 1913 година, започнала Втората балканска меѓусојузничка војна за прераспределба на етногеографската територија на Македонија. Четите на ВМОРО повторно се активирале и дејствувале во различни делови на Македонија. Во јули 1913 година, во Костурско, се вратил со чета и војводата Васил Чакаларов. На 9 јули 1913 година, во близина на месноста Бел Камен, Леринско, четата на Чакаларов се судрила со грчка војска, при што загинал костурскиот војвода. Како знак на одмазда, грчките војници му ја отсекле главата на Васил Чакаларов и ја разнесувале низ селата во Костурско и Леринско, со цел да го исплашат македонскиот народ во Егејска Македонија.

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков во ВМОРО за време на Балканските војни

Во 1910 година, во редовите на македонското револуционерно движење се појавило одредено незадоволство од функционирањето на ВМОРО и нејзиното раководство во кое се наоѓал и Е. Чучков. Опозицијата против ЦК ВМОРО ја предводел Христо Чернопеев со уште неколкумина војводи. За да не дојде до расцеп и непријателства во редовите на ВМОРО биле направени неколку компромиси со цел да се надминат различностите меѓу пројавените струи во Организацијата. Под притисок на таквата ситуација, членовите на ЦК ВМОРО: Павел Христов, Петко Пенчев и Ефрем Чучков се откажале од своите функции. Компромисното решение за надминување на непријателствата било Х. Чернопеев да биде привлечен да влезе во новиот ЦК. Како нови членови на ЦК биле предложени и Т. Александров, од Скопскиот окружен

комитет, и Петар Чаулев, од Битолскиот окружен комитет.[1] Во предвечерието на Балканските војни, во ЦК ВМОРО во 1911 година, според преговорите во раководството на Организацијата, а по писмени инструкции, биле избрани: Тодор Александров, Петар Чаулев и Христо Чернопеев. За членови на Задграничното претставништво биле избрани: Тодор Лазаров, Павел Христов и Ефрем Чучков. По кратко време, Е. Чучков од лични причини се откажал од функцијата во Претставништвото и се посветил на приватни работи.[2] Но, повлекувањето на Е. Чучков од револуционерниот живот траело многу кратко време.

Пред почетокот на Балканските војни, четите на ВМОРО, со одлука на ЦК, ја засилиле својата агитаторско–пропагандна и вооружена дејност во Македонија под турска власт. Во очекување на војната, Е. Чучков со својата чета дејствувал во Кочанско.[3] Четата на Е. Чучков, како и сите комитски чети во внатрешноста на Македонија, дејствувале во координација со командата на Македоно–одринското доброволство. Четата на Чучков била под број 35 со помош од 7 пушки од доброволството и дејствувала во Кочанско со бројност од 26 души.[4]

По објавувањето на Првата балканска војна во октомври 1912 година, здружените комитски чети на Гошо Гочев, Славчо Абазов и Ефрем Чучков ѝ дошле на помош на српската војска и учествувале во борбите со турската војска во Штипско. На 8 октомври 1912 година, со објавувањето на војната, четите на Ст. Георгиев и Ефрем Чучков, на број околу 100 души, ја зазеле месноста Ковачова Чука кај селото Пресека, Кочанско.[5] Веќе следниот ден, на 9 октомври, здружените комитски чети на Ст. Георгиев, Ефрем Чучков и Васил Хаџи Николов ја зазеле месноста Пандерска Чука кај селото Безиково, Кочанско.[6] На 10 октомври, здружените комитски чети на Георгиев, Чучков и Оровчанов зеле учество во борбените дејства кај Црнковец, Виничко и Безиково, Кочанско.[7] Четата на војводата Е. Чучков брзо напредувала кон

---

[1] Милан Матов, Най комитата разказва, ВМРО, София, 2002, 126.

[2] Зоран Тодоровски, Георги Поп Христов, Скопје, 2014, 247.

[3] Димитър Гоцев, Национално-освободителната борба в Македония 1912–1915, София, 1981, 21.

[4] Полковникъ Дървинговъ П., История на македоно-одринското опълчение, томъ първи, София, 1919, 12.

[5] Ibidem, 584.

[6] Ibid., 589.

[7] Ibid., 594.

градот Кочани. На 11 октомври 1912 година, здружените комитски чети на Ст. Георгиев, Даме Мартинов[8] и Ефрем Чучков, во содејство со селската милиција на број околу 205 души навлегле во градот Кочани при што при ослободувањето на градот извршиле напад од северната страна.[9]

Четата на Даме Мартинов

По ослободувањето на Кочани од турската војска, Е. Чучков со четата се упатил во Штипско. Целта била што побрзо ослободување на градот и воспоставување привремена власт. Четата

---

[8] **Даме Мартинов** (1875–?), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМОРО, војвода во Скопско. Роден е во Велес. Како член на ТМОРО, првин бил четник во четата на војводата Мише Развигоров. На 8 декември 1903 година со оваа чета тргнал за Македонија од пограничниот пункт на ТМОРО во Ќустендил. Во 1905 година бил назначен за војвода во Скопско. Со четата дејствувал во Скопско и во Велешко. Во ноември 1905 година присуствувал на окружната конференција на војводите од Скопскиот револуционерен округ во с. Живени, Кумановско на која се разгледувал проблемот со засиленото навлегување на српската пропаганда. Повторно заминал за Бугарија и предводејќи ја скопската чета од пунктот во Ќустендил тргнал за Македонија на 6 јануари 1906 година. Во Скопје бил уапсен од турската власт и осуден на смрт. Потоа бил помилуван и пратен на заточеништво во Фезан, Либија. Со општата амнестија во времето на Младотурската револуција, бил амнестиран. Во есента на 1910 година повторно бил уапсен и осуден на затворска казна. Учествувал во Балканските војни како војвода на партизанска чета во 11-тата серска дружина од МООП (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 179/180).

[9] Полковникъ Дървинговъ П., История на македоно–одринското опълчение... op. cit., 598.

на војводата Ефрем Чучков, во бројност од 130 души, потпомогната од граѓаните, ги разбила турските воени магацини во градот Штип и одземените пушки им ги разделила на граѓаните кои сакале да учествуваат во борбите против турската војска.[10] Во текот на борбените операции во октомври 1912 година, дел од 7-та бугарска рилска дивизија почнал да се движи низ Источна Македонија со намера да го заземе градот Штип. Пред таквата намера, српската воена команда на тој терен ѝ наредила на бугарската дивизија да се упати кон градот Сер, на југ, со конечна цел: градот Штип да биде заземен од страна на српската војска. Таквите српски воени планови ги осуетил војводата Ефрем Чучков. Месните војводи и четници на ВМОРО под раководството на Чучков, облекле неколку стотина бугарски униформи и пратиле делегација во српската воена команда со писмо дека во градот навлегла бугарска војска и дека во Штип била установена бугарска воена команда.[11] На тој начин, по завршувањето на Првата балканска војна, градот Штип по заслуга на Е. Чучков влегол во рамките на бугарската окупациска зона. Таквата тенденција да се влегува во сојузништво со бугарската војска, за сметка на српската војска, не била само поединечна тенденција на Е. Чучков, туку претставувала генерална политика на раководството на ВМОРО. Раководството на Организацијата, и посебно Тодор Александров, сметале дека е подобро бугарската војска да заземе што повеќе делови на Македонија, поради ставот дека Бугарија ќе дозволи создавање автономна македонска држава и нема да допушти поделба на етнографската територија на Македонија. Од друга страна, и бугарската власт во освоените делови од Македонија назначувала окружни и околиски управители од редовите на ВМОРО со цел да создаде впечаток кај македонскиот народ дека се случило некакво наводно ослободување на Македонија. Така, за штипски окружен управител од страна на бугарската власт бил назначен Ефтим Спространов, за околиски управител Ефрем Чучков, за околиски агроном Гошо Гочев и за директор на банката – Петко Пенчев.[12]

Во тоа време кога Чучков бил околиски управител во Штип, се обидувал своите постапки и револуционерната дејност да ја координира со Тодор Александров. За тоа говори и писмото кое го добил веројатно за време на Првата балканска војна во 1912 годи-

---

[10] Димитър Гоцев, Национално–освободителната борба в Македония 1912–1915, София, 1981, 22.

[11] Ibidem, 23.

[12] Ibid., 94.

на во Штип, каде што поради неговите блиски односи со Александров, дел од македонските дејци во ВМОРО се интересирале дали и тој е во градот заедно со Чучков.[13] За тоа дека македонските револуционери очекувале помош од владата во Софија, сведочи и вториот дел од краткото писмо, во кое Е. Чучков бил известен дека и Албанците како народ се радувале на успесите и победата на Бугарија во војната.[14] Текстот на писмото укажува на тоа дека испраќачот најверојатно се наоѓал на територијата на Албанија или имал некаков контакт со албанското револуционерно движење.

Охрабрен од успехот и надмудрувањето на српската војска, Е. Чучков кога дознал дека Велес останал под српска окупација, со нервозен тон пред неговиот соборец Алексо Мартулков изјавил дека тој сам ќе тргне кон градот. Чучков му додал на Мартулков дека во Штип имале воспоставено бугарска власт, која ја протежирал и ја сметал за подобра од српската власт, затоа што самите го презеле својот град и ги „истерале Србите, и покрај тоа што српската власт го окупирала и нивниот град“.[15] На ваквите искажани ставови, Алексо Мартулков, со посмирен тон му одговорил на Е. Чучков:

„Штипјани се јунаци и затоа сами се ослободија. Но, ние велешаните, сме страшливци и затоа не можеме да се ослободиме... Што се однесува, стари мој пријателе Ефреме, до тоа дека ти прифаќаш да одиш во нашиот град за началник и да ја преземеш управата над него, ние немаме ништо против тоа, дури ќе ти бидеме признателни за вечни времиња. Но, јас мислам дека е потребно посериозно и без нерви да го претресеме тоа прашање. За сите нас е јасно дека тоа прашање е толку сложено што при неговото разгледување треба поголема улога да игра умот, а не чувствата; во спротивен случај можеме да загазиме во лукот“.[16]

Мартулков веројатно бил многу претпазлив и го предупредувал Чучков на неговиот темперамент, кој можел да предизвика меѓусојузнички конфликт уште додека траела Првата балканска војна во 1912 година. Втората балканска војна ги потврдила сомневањата на Мартулков.

За време на Втората балканска меѓусојузничка војна во 1913 година, иако ВМОРО како организација формално не посто-

---

[13] ЦДА, фонд 1932К, оп. 2, а. е. 229, л1.

[14] Ibidem, 1.

[15] Алексо Мартулков, Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопје, 1954, 257.

[16] Ibidem, 257.

ела заради борбените дејства, фактички, во нејзиниот врв, клучна улога имал Тодор Александров. Неповолното решавање на македонското прашање создавало бројни полемики, дебати и несогласувања во врвот на Организацијата, но во тие моменти авторитетот на Пејо Јаворов,[17] кој бил задграничен претставник, бил пресуден за одржувањето на внатрешното единство. Јаворов ги координирал активностите и револуционерната дејност на најважните раководни личности во ВМОРО: Тодор Александров, Христо Матов, Ефрем Чучков и други.[18] Внатрешното единство на ВМОРО било неопходно затоа што претстоела новата поделба на етногеографската карта на Македонија со одредбите на Букурешкиот мировен договор од август 1913 година. Е. Чучков во судбоносните денови пред новата поделба на Македонија бил еден од најдобрите соработници на Тодор Александров, иако последниов го наследил местото на Чучков во новиот ЦК ВМОРО. Во името на внатрешното единство и македонската кауза, Чучков

[17] **Пејо Јаворов** (1878–1914), македонски револуционер, член на ТМОРО/ ВМОРО. Роден е во Чирпан, Бугарија. Бил близок пријател и соработник на Гоце Делчев и негов прв биограф, како и близок пријател на Тодор Александров. Учел во Чирпан и Пловдив, каде што во 1893 година завршил 5-ти клас гимназија. Работел како телеграфист во Сливен, Стара Загора, Чирпан, Анхаило и Софија. Бил член на ТМОРО од 1897 година. Назначен за разлошки војвода на Организацијата. Во февруари 1902 година бил во четата на војводата Михаил Чаков во Малешевско и Кочанско. На 13.2.1902 година бил заробен од врховистичката чета на Софрониј Стојанов. Ослободен е на 15.2. 1902 година, кога се враќа во Софија. Истата година го редактирал и весникот на ТМОРО *„Дело"*. На 13.1.1903 година влегол во четата на Гоце Делчев и заминал за Серскиот револуционерен округ. Заедно со Делчев трипати влегувал со чета на територијата на Македонија до загинувањето на Делчев. Го издавал илегалниот хектографиран весник *Слобода или смрт*, од кој самиот издал 12 броја, почнувајќи од 10.2.1903 година. Весникот излегувал секој понеделник. Учествувал и во редактирањето на весниците *Автономија* (1903) и *Илинден* (1907–1908). На 23.4.1903 учествувал во тешка борба со турска војска близу до с. Голешево, Мелничко. На 9.5.1903 се вратил во Софија и на 16.5. повторно бил во Македонија со четата на Јане Сандански. Ја напуштил четата поради недоразбирањето меѓу нив. На Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО во март 1908 година, бил избран за дополнителен член на Задграничното претставништво на Организацијата. За време на Балканските војни бил војвода на чета бр. 15 и учествувал во ослободувањето на Банско, Драма и Кавала. Бил првиот кмет на Неврокоп по неговото ослободување од турската власт во 1912 година. Тој е автор на книгите *Гоце Делчев* (1904) и *Ајдучки копнеења. Спомени од Македонија* 1902–1903 (1909) и други. Трагично го завршил својот живот во Софија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 128).

[18] Милкана Бошнакова, Яворов и Македония, София, 2014, 265.

покажал голема доблест и кај него не постоела никаква завист кон Т. Александров, кој сè повеќе се издигнувал во хиерархијата на македонското револуционерно движење.

Пејо Јаворов со четата во Првата балканска војна

Ефрем Чучков во Првата светска војна

Македонија во Првата светска војна

Пред почетокот на Првата светска војна, Македонија се наоѓала во една крајно тешка општествено–политичка положба. Македонското револуционерно и национално ослободително движење било поделено и се наоѓало во длабока криза. Македонскиот народ и останатите националности биле разочарани од поделбата на Македонија во Букурешт на 10 август 1913 година. Бесперспективноста и разочарувањето се надополнувале со дипломатските игри кои се воделе околу Македонија, која од Големите сили им била ветувана како територија на сите балкански држави, како залог за нивното вклучување на страната на силите на Антантата или на страната на Централните сили. Најзаинтересирани држави околу Македонија, пред почетокот на Војната, биле Србија и Бугарија. Бугарија се наоѓала во преговори и со двата спротивставени блока. Владата од Софија како главен предуслов во преговорите со блоковите го поставувала територијалното барање кон целата етногеографска Македонија. Антантата ги напуштила преговорите со Бугарија за да не го загуби својот „стар" сојузник Србија, која инсистирала на тоа да ја задржи територијата на Вардарска Македонија, што и дотогаш била под српска власт. Поради ова, Бугарија склучила сојуз со Централните сили кои ѝ ја ветиле целата територија на етногеографска Македонија. Во едни такви услови, во октомври 1915 година, бугарската војска навлегла во Македонија под српска власт, со што започнала Првата светска војна и на македонска територија. Дел од македонското револуционерно движење, и посебно ВМОРО како и еден дел од македонската емиграција во Бугарија, со големи надежи го пречекал почетокот на војната. Од раководството на ВМОРО била формирана една голема борбена формација што броела околу 33.000 Македонци, претежно поранешни членови на ВМОРО и која се нарекувала 11-та македонска дивизија. Оваа дивизија се борела во составот на бугарската армија. Ваквиот став на раководството на дивизијата се должел на длабоката убеденост дека Бугарија ќе го помогне ослободувањето на Македонија и создавањето на македонска држава.

Со почетокот на борбените дејства, бугарската воена команда наредила напад на војската во правец на источниот дел на Македонија, при што биле заземени поголемиот дел од градовите: Делчево, Берово, Кочани, Штип и други места. Кога бугарската војска стигнала во централниот дел на Македонија, во близината на Криволак, се судрила со француската војска која од југ продирала со цел да ѝ овозможи безбеден коридор за повлекување на српската сојузничка војска. Во една таква ситуација, против француската војска била ангажирана 11-тата македонска дивизија, која во близината на Криволак извојувала блескава победа. Француската војска била принудена да се повлече на југ и да се стационира во близина на денешната македонско–грчка граница. Во битката кај Криволак, загинале многу македонски револуционери кои се бореле во дивизијата, а меѓу нив бил и Христо Чернопеев, кој бил член на ЦК ВМОРО. До крајот на 1915 година, бугарската војска го окупирала Вардарскиот дел на Македонија. Војските на Централните сили и на Антантата се стационирале по линијата на денешната македонско–грчка граница, при што фронтовата линија на исток се протегала до реката Места и на југ до Егејското Море, додека на запад, преку Охридското Езеро, територијата на Албанија сѐ до Јадранското Море. На северната страна од фронтот се наоѓале војските на Централните сили: бугарските, австроунгарските и германските. На јужната страна од фронтовата линија се наоѓале војските на Антантата: англиската, француската, српската, руската (до 1917 година). Формираниот фронт, со мали промени на линијата на разграничување, се задржал во периодот од 1915 до септември 1918 година. Тој е познат како Македонски (Солунски) фронт.

Додека постоел Македонскиот фронт, главно се водела рововска битка, со малку напредувања на двете спротивставени страни. Најголемите битки се воделе во близината на Битола, Гевгелија и Дојран. Во еден момент, на двете страни од фронтот, вкупно биле стационирани околу 1.200.000 војници. Поради огромната концентрација на војска на еден мал простор, најголемиот товар паднал врз македонскиот народ и целото население што живеело во близината на фронтовата линија. Населението било подложено на насилна мобилизација и во војските на Централните сили и во војските на Антантата. Многу често се случувало двајца браќа да бидат регрутирани во различни војски – едниот во српската, другиот во бугарската војска, со што Македонците де факто учествувале во братоубиствена војна. За потребите на фрон-

тот, воените власти спроведувале и реквизиција, односно насилно одземање храна и облека од цивилното население за потребите на војската. Ваквата мерка била проследена со оставање некаков писмен документ, во кој му се ветувало на населението дека по завршувањето на војната ќе му бидат вратени одземените добра од неговото семејство. Населението најчесто се спротивставувало на ваквите мерки на воените власти и на двете страни од фронтовата линија. Особено тешка и непопуларна мерка било принудното копање на ровови на цивилното население за потребите на различните војски во Македонија. Додека траеле борбените операции, биле употребувани најразновидни видови на оружје: топови, пешадиско оружје, а во близината на Битола првпат на македонските простори населението видело употреба на авијација и боеви хемиски отрови.

Борбените дејства на Македонскиот фронт траеле до септември 1918 година, кога била пробиена линијата од војските на Антантата кои однеле голема воjничка победа. Целата територија на Македонија била окупирана од војските на Антантата, кои наместо мир донеле нови репресалии и насилства врз македонскиот народ додека се чекале решенијата на Версајската мировна конференција.

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков (1915–1918)

Во приквечерината на Првата светска војна, Македонија и македонското прашање повторно биле дел од заткулисните преговори на Големите светски сили и балканските држави. Македонското револуционерно движење и посебно ВМОРО, со надеж за правилно решавање на македонското прашање, ги пречекало борбените дејства од војната во Македонија. Во редовите на бугарската војска била создадена посебна борбена формација – 11-тата македонска дивизија која била составена од поранешни војводи и четници на ВМОРО. Најголема заслуга за создавањето на дивизијата имале Тодор Александров и Александар Протогеров.[1]

[1] **Александар Протогеров** (1867–1928), македонски револуционер, член на ВМОРО/ВМРО. Роден е во Охрид. Завршил воено училиште во Софија во 1887 година и истата година се стекнал со офицерскиот чин потпоручник. Во македонското револуционерно и ослободително движење првин влегол во легалната организација предводена од Врховниот комитет. Од 1902 до 1906 година бил војвода на чета и дејствувал во Малешевско, Петричко, По-

Со почетокот на борбените дејства во Македонија во октомври 1915 година, 11-тата македонска дивизија имала жестоки судири со француската војска во близината на Криволак, а кога се формирала линијата на Македонскиот фронт, најголеми делови од единицата биле распоредени во близина на планината Беласица и реката Црна. По позиционирањето на фронтовата линија, најголем дел од етногеографската територија на Македонија, без централниот и западниот дел на Егејска Македонија, се нашол под бугарска власт. Од административна гледна точка, бугарската власт територијата на Македонија ја уредила во посебна територијална единица, т.н. Македонска воено–инспекциска област (МВИО). За време на бугарската окупација на Македонија во Првата светска војна, бугарската власт се обидувала да се претстави како „ослободител“ на македонскиот народ и затоа дозволила во бугарската администрација во Македонија да бидат вклучени познати македонски војводи, дејци, револуционери од редовите на ВМОРО.

Бугарската власт во 1915 година го назначила Е. Чучков за околиски началник во Штип. И според спомените на Ангел Узунов, за околиски управител на Штип бил избран Ефрем Чучков,

---

ројско и на други места. Бил активен член на Комисијата која во есента и зимата на 1903 година се обидувала да постигне обединување на дејците под водството на Врховниот комитет и дејците од ТМОРО. Во 1911 година е избран за заменик член на ЦК ВМОРО. За време на Балканските војни бил командир на Третата бригада на МООП, а за време на Првата светска војна бил командир на бригада во 11-тата македонска дивизија. Бил еден од создавачите на МООП и на Македонската дивизија. Бил командир на Моравската военоинспекциска област. Во почетокот на 1914 година е потписник на спогодбата за соработка со младотурските комитети за борба против воспоставената српска и грчка власт во Македонија. Од ноември 1915 година бил член на ЦК ВМОРО. По завршувањето на војната, бил уапсен и затворен заедно со Тодор Александров од новата бугарска влада на Александар Стамболиски, која ги сметала за виновници за војната. Откако побегнале од затворот заедно со Тодор Александров, преминале во илегалност и ја возобновиле дејноста на ВМРО. Од 1920 до 1928 година дејствувал со својата чета во Малешевско, Струшко, Охридско и на други места. Во пролетта на 1924 година се вклучил во Виенските преговори на ВМРО со Коминтерната и со советските фактори за помирување на спротивставените струи во ВМРО. Преговорите резултирале со неколку документи, од кои најпознат е т.н. Мајски манифест. Потоа, со декларација со Александров се откажале од своите потписи на документот. На Шестиот конгрес на ВМРО повторно бил избран за член на ЦК ВМРО заедно со Иван Михајлов и Георги Поп Христов. Постепено влегол во непријателски односи со Иван Михајлов, особено по прашањето за тактиката за водењето на борбата. Убиен е во Софија по наредба на Иван Михајлов, со обвинение за учество во убиството на Тодор Александров (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 233/234).

додека за окружен управник на Штип бил назначен Димитар Влахов.[2] На началствувањето на Чучков во Штип се сеќавал и Иван Михајлов, кој тие денови бил помошник за канцelариско работење во неговата работна просторија. За карактерот на Е. Чучков со симпатии се сеќавал и младиот Михајлов:

„Симпатичен, мил човек беше Ефрем Чучков. Се чувствуваше дека сабјата само му пречи. Често пред излегување од управата, скршнуваше во дуќанот на Ване Муцката за да пивне некоја чашка ракија. Прикажуваше со сите на неговиот роден, местен дијалект. Беше кроток; ретко го надигаше гласот, само за да даде значење на некоја своја наредба. Авторитетот му произлегуваше од неговото минато како војвода. Во односот со нашата средина беше наполно природен; со секој прикажуваше на домашен начин како сите да беа од неговото семејство. Употребуваше зборови и изрази со коишто народот се служеше.“[3]

Учеството на дејци, војводи и комити на ВМОРО и воопшто на речиси сите припадници на македонското револуционерно движење во бугарската државна администрација во Македонија требало да претставува пропаганден момент на бугарската власт, која сакала да се претстави како „ослободител“ на македонскиот народ. Во служба на бугарската администрација се ставиле и претставниците на левицата и организациите на десницата во македонското револуционерно движење и тоа го правеле од разни причини: дел од македонските револуционери и дејци сметале дека со бугарската окупација на Македонија било решено македонското прашање со самиот акт на присоединување на Македонија кон Бугарија; дел од нив сметале дека на таков начин ќе бидат поблиску до македонскиот народ и дека тоа е помалото зло, додека еден дел од дејците и револуционерите со учеството во бугарската администрација сакале да се оддадат на создавање кариери и со тоа да обезбедат материјална егзистенција на нивните семејства. Во бугарската администрација единствено не учествувале македонските револуционери и дејци кои целосно се повлекле и се пасивизирале поради разочарувањето од неправилното решавање на македонското прашање.

Во новосоздадената ситуација, Е. Чучков решил да не остане пасивен и учествувал и во борбените дејства, а и во бугарската администрација во Македонија. Во 1916 година, Тодор Алек-

---

[2] Ангел Узунов, Спомени, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2014, 199.

[3] Иванъ Михайловъ, Спомени, I – Младини, Италија, 1958, 156/157.

сандров дури подготвил и список на војводи и четници на ВМОРО кои требало да бидат одликувани со награди или одличија за нивното учество во борбените дејства од Првата светска војна во Македонија. На списокот за награди се наоѓало и името на Ефрем Чучков.[4]

На 25 март (стар стил) 1917 година, на верскиот празник Благовец, бугарската власт во Штип организирала панихида по повод 10-годишнината од убиството на војводата Мише Развигоров и неговите соборци. Панихидата била организирана на гробот на Развигоров во близина на реката Отиња. По одржаната литургија за покој на душата на починатите штипски револуционери, за животот и делото на М. Развигоров зборувал неговиот другар и соборец Е. Чучков.[5] Потоа, поворката граѓани се упатила кон куќите на Мише Развигоров и Тодор Лазаров, каде што била отслужена литургија во чест на починатите револуционери. На ваков начин бугарската власт се обидувала да создаде впечаток кај граѓаните на Штип дека нејзината мисија е „ослободителна“ и дека историјата на ВМРО е дел од бугарската историја. Македонските револуционери–дејци биле дел од таквите планови на бугарската држава и нејзиниот однос кон македонското прашање на кое сакала да му придаде бугарски карактер.

На 2 Август, на денот на Илинденското востание, бугарската власт во Македонија организирала прослави во кои биле вклучувани и поголемиот дел од македонските револуционери. Таков бил случајот и со Ефрем Чучков. Чучков учествувал во одбележувањето на Илинден во Скопје на 2 август 1918 година, кога се сретнал со штипјанецот Петар Завоев и пред претстојниот пораз на Бугарија во војната му изјавил, со доза на загриженост: „Не знам. Страв ми е да не ги засукаме повторно ракавите“.[6] Со таквата мисла, Чучков го изразувал својот страв дека војната завршувала и дека македонското прашање повторно останувало нерешено, заради што Организацијата и македонските револуционери пак ќе требало да ја продолжат својата револуционерна дејност. Ваквите размислувања на Чучков се покажале како оправдани и точни.

---

[4] Архивите говорят, Вътрешната македоно–одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 2, София, 2007, 1122.

[5] Илюстрация Илинденъ, година 4, книга 9 (39), София, май 1932 г., 3 и 4.

[6] „Целокупна България“, брой 743, 6.

По потпишувањето на капитулацијата на Бугарија во септември 1918 година, поголемиот дел од македонскиот револуционерен кадар повторно се активирал и ја обновил својата револуционерна дејност. Во периодот од октомври до ноември 1918 година, особено активни станале македонските братства во Бугарија, кои се подготвувале преку одржување советувања и собранија за организирање голем собор од кој требало да се настапи со заеднички став пред Големите сили околу македонското прашање. Македонските емигранти во Ќустендил одржале собрание на кое како делегати за соборот на братствата во Бугарија ги избрале Ефрем Чучков од Штип и Тодор Павлов од Скопје.[7]

---

[7] Ангел Узунов, Спомени, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2014, 216.

Револуционерната дејност на Ефрем Чучков во ВМРО (1919–1923)

Возобновување на ВМРО во 1919 година

По завршувањето на Првата светска војна, Бугарија се нашла во незавидна меѓународна положба, поради учеството на страната на Централните сили. Одредбите на Версајскиот мировен договор предвидувале ограничување на војската и вооружувањето на Бугарија како поразена држава во Првата светска војна. Кралството СХС, и особено Србија како главен конститутивен дел на оваа држава, била непријателски расположена кон Бугарија и ја сметала за најодговорна за материјалните разурнувања и за човечките жртви на нејзината територија во текот на војната. Властите на Кралството СХС не можеле да ѝ го заборават на Бугарија и учеството на повеќемина македонски револуционери, дејци и војводи во нејзината војска и нивното дејствување против српската војска во војната. Заради ова, веднаш по војната, владата во Белград ѝ упатила официјално барање на Бугарија да ги уапси и да му ги испорача членовите на ЦК ВМРО, Тодор Александров и Александар Протогеров на органите на Кралството СХС затоа што ги сметала за „воени злосторници“. Ваквите српски обвинувања доаѓале не само поради учеството на Александров и Протогеров во директните борбени дејства, туку и заради тоа што војводи и комити на ВМРО во 1917 година учествувале во задушувањето на Топличкото востание на српскиот народ против бугарската власт во Србија. Во почетокот на ноември 1919 година, по наредба на бугарската влада, Т. Александров и А. Протогеров биле уапсени, под обвинение дека се виновници за „националната катастрофа“ на Бугарија во Првата светска војна. Но, по кратко време водачите на ВМРО успеале да побегнат: на 6 ноември од затворското одделение на софиската болница побегнал А. Протогеров, додека на 13 ноември 1919 година од затвор со помош на своите соборци побегнал и Тодор Александров. По неколку дена, Александров и Протогеров се огласиле во бугарските весници, при што изјавиле дека ВМРО како организација постои и дека тие двајцата се нејзини легитимни претставници. Веќе во наред-

ниот период, Александров и Протогеров изјавиле дека ќе ја возобноват револуционерната дејност на ВМРО поради неправилниот однос на Големите светски сили кон македонското прашање. До почетокот на 1920 година, ВМРО била во исчекување и не дејствувала по вооружен пат, иако раководството на Организацијата се подготвувало за револуционерна дејност. Во јавните истапи на Александров, тој декларирал дека ВМРО ќе го продолжи дејствувањето по принципот на старата ВМРО од предилинденскиот период и дека ќе се возобноват комитските чети кои требало да навлегуваат во деловите на Македонија под српска и грчка власт. ЦК ВМРО објавило дека Организацијата ќе се бори за создавање автономна Македонија во нејзините етногеографски граници. Организацијата исто така ја задржала старата организациска форма, при што територијата на Македонија била поделена на 5 револуционерни окрузи кои биле раководени од окружни комитети. Окружните комитети се делеле на понискi тела – околиски и селски комитети на Организацијата. Во почетокот, ВМРО започнала да ги вооружува комитските чети со оружјето кое го чувала во нејзините тајни складишта, подоцна за да се започне со купување и на ново оружје. Во однос на финансиите, во 1919 година, ВМРО ги користела парите од членските влогови, но со текот на времето добивала финансиска помош и од страна на Италија. Во Пиринскиот дел на Македонија под бугарска власт, ВМРО на населението му наметнала данок од продажбата на тутунот како главна земјоделска гранка, како и т.н. „патриотски данок“, кој бил плаќан од секое македонско семејство за организациските потреби. По извесно време, ВМРО, обезбедувала поголеми парични суми и од побогатите Евреи во Бугарија, а за своето финансирање создала и своја банка во Бугарија („Македонска банка“). Од организациска гледна точка, ВМРО го претворила Пиринскиот дел од Македонија во вистинска „држава во држава“, каде што не важеле законите и даночната политика на бугарската држава. Во овој дел на Македонија, ВМРО создала и т.н. помошна организација која броела илјадници членови, пред сè Македонци по националност. Во Пиринскиот дел на Македонија, ВМРО ги подготвувала комитските чети кои преку посебни безбедни канали на Организацијата навлегувале и дејствувале во Македонија под српска и грчка власт. На чело на комитските чети бил назначуван т.н. војвода, а четите обично броеле околу 15 до 20 луѓе, за да можат подобро и побезбедно да се движат на теренот. По смртта на Т. Александров во 1924 година, новиот член на ЦК ВМРО избегнувал формирање поголеми комитски чети и формирал т.н. пе-

торки и тројки кои навлегувале во Македонија под грчка и српска власт, вршеле атентати и веднаш се враќале во Пиринскиот дел на Македонија. Во тоа време, само А. Протогеров како член на ЦК ВМРО и вториот член на ЦК, Георги Поп Христов, со чети навлегувале во Македонија под српска власт. Комитите во четите најчесто биле вооружени со пушки, револвери, ками и бомби. Од облека, носеле: раници, пелерини, карактеристични комитски чорапи и панталони и палта од дебел материјал кој не пропуштал вода, а бил отпорен и на ветар, снег и други атмосферски влијанија. Во времето на Т. Александров, комитите најчесто носеле долги бради или мустаци, што останало како традиција од старата ВМРО. Кога комитските чети навлегувале во Македонија под српска власт, најчесто нив лично ги предводел самиот Тодор Александров, како член на ЦК ВМРО. Тој со својата чета обично навлегувал во Кривопаланечко, Кочанско, Кратовско и Малешевско. За неговата безбедност се грижеле комитските чети и цела низа јатаци и членови на Организацијата во Македонија. Најчеста цел на комитските чети на ВМРО биле српските колонистички населби во Македонија, објектите каде што се собирале претставници на српската или грчката власт во Македонија под српска власт, односно Македонија под грчка власт, жандарми, офицери, луѓе кои биле прогласени за шпиони од Организацијата, железнички пруги и друго. Вооружениот дел на ВМРО во средината на 20-тите години на XX век броел околу 1.500 припадници на комитските чети и околу 10–15.000 припадници на вооружената т.н. селска милиција, чијашто главна база бил Пиринскиот дел на Македонија под бугарска власт. Инаку, покрај вооружениот дел на Организацијата, во согласност со програмските документи, ВМРО имала и свое Задгранично претставништво во Софија, во кое обично биле избирани најголемите интелектуалци на Организацијата во овој период: Кирил Прличев, Наум Томалевски, Георги Баждаров, Георги Кулишев и други. И Т. Александров како водач на ВМРО бил опкружен со бројни интелектуалци кои го советувале по разни прашања. Во врска со односот кон Бугарија во овој почетен период на дејствување по војната, ВМРО била во непријателски односи со владата на премиерот Александар Стамболиски, кој се обидувал да ги подобри односите со Кралството СХС кое, од своја страна, било третирано како непријател број 1 на ВМРО. Веднаш по бегството од бугарскиот затвор, Т. Александров и А. Протогеров преминале во илегалност и ја започнале својата револуционерна дејност. Четите на ВМРО до 1923 година воделе борба со владините трупи на бугарската земјоделска власт

во Пиринскиот дел на Македонија, а за таквата состојба известувале и српските безбедносни служби во своите извештаи до владата на Кралството СХС.

Комитска република
ВМРО во Македонија под Кралството СХС

Состојбата во Вардарска Македонија под власта на Кралството СХС била сложена во сите сегменти на општеството, така што по завршувањето на Версајската мировна конференција воопшто немало навестување за смирување на состојбите. Македонскиот народ бил разочаран од нерешавањето на македонското прашање на мировната конференција во Версај. Македонското револуционерно движење, иако поделено, изразувало големо несогласување со фактот од новата поделба на етногеографската територија на Македонија. Незадоволството било најголемо поради решението на Конференцијата според кое не се дозволувало создавање автономна или независна македонска држава и особено со одлуката за присоединување на Вардарскиот дел на Македонија кон новата држава – Кралство на Србите Хрватите и Словенците (СХС). Македонците непријателски го дочекале создавањето на Кралството СХС затоа што новоформираната држава не го признавала постоењето на македонското прашање и од државна и од национална гледна точка. Српската хегемонистичка власт, од своја страна, преземала жестоки мерки за асимилација и денационализација на Македонија под српска власт. Големиот број затворени Македонци под обвинение дека работат за присоединување на Вардарска Македонија кон Бугарија, влошената економска и општествено–политичка ситуација, зголемениот број колонисти во Брегалничкиот округ, нерешеното аграрно прашање и полуфеудалните односи што владееле во него, како и зачетоците на капиталистичкото индустриско производство, создавале незадоволна маса луѓе од владејачкиот режим во државата.

Посебно тешка била положбата во Брегалничкиот округ, каде што незадоволството на македонскиот народ од српскиот режим било најголемо поради специфичната положба на Округот. Апсењата и тортурите биле најизразени во овој округ, посебно во Штип и околината, кого српската власт го сметала за центар на „комитациството“ во Македонија.

Овие околности создавале поволна почва во источниот дел на Македонија, и посебно во Брегалничкиот округ, за појава и ширење на мрежата на ВМРО на Тодор Александров и Александар Протогеров, чија организациска база се наоѓала во Пиринска Македонија, која била под бугарска власт. Возобновената ВМРО на Александров и Протогеров, исфрлајќи го лозунгот за автономна Македонија и со зголемена пропагандна дејност успеала да привлече голем дел од македонската емиграција во Бугарија во своите редови. Комитските чети на ВМРО биле составени од: поранешните четници, но и од млади и енергични луѓе, бегалци од Вардарска Македонија, кои задоени од фанатичниот македонски патриотизам, биле готови да го дадат и својот живот за слободата на Македонија.

Според Славе Иванов, близок соработник и пријател на Александров, а потоа и негов противник, Тодор Александров со грамадни средства од странство и тајни фондови на царскиот дворец во Софија, создал силна организација во крајграничните околии во Источна Македонија, а исто така и во Пиринска Македонија, од каде што добивал многу пари како данок од производството на тутун. Затоа автономистите на Александров, ред години станале во Бугарија држава во држава.[1] Вака засилената и финансиски моќна ВМРО започнала со подготовки за создавање комитски чети, кои требало да се уфрлуваат на територијата на Вардарска Македонија и да подготвуваат терен за борба против режимот на Кралството СХС. Со ваквите тврдења, Славе Иванов сакал да ја оправда својата нова позиција: соработник на властите на Кралството СХС. Воедно, имајќи многу доверливи информации како поранешен близок соработник на Александров, имал за цел да ѝ се додвори на српската власт и да се престави пред неа како клучен фактор во борбата против ВМРО. На ваквите тврдења, Александров имал одговор и недвосмислено одрекувал повеќе од обвинувањата на Иванов.

Поради обвинувањата дека Бугарија ја помага ВМРО, а и заради пропагандно–политички цели, Тодор Александров, којшто бил главен организатор на четите, давал изјави во следниов дух:

„Нашите чети се регрутирани целосно од внатрешноста на Македонија. Ние немаме добиено ниту една пушка од Бугарија и

[1] ДАРМ, ф. РСВР, к-2, матр.бр.21, Извадоци од необјавените спомени (ракопис) на Станчев Иванов Славе, 55.

немаме регрутирано ниту еден човек во Бугарија. Ние ги имаме во изобилие сите потребни луѓе и оружје оставено при отстапувањето на армиите по Првата и Втората балканска војна. Ние сме сигурни во успехот и очекуваме само дипломатски момент на нашата борба.“[2]

Четите на Иван Јанев-Брло и Лазар Велков Дивљански
меѓу нив се и Иван Михајлов и Георги Занков

Раздвиженоста на ВМРО околу формирањето комитски чети и нивното навлегување во Вардарска Македонија, а со тоа и во Брегалничкиот округ, го регистрирале и разни служби и органи на Кралството СХС. Така, според извештаите на разузнавачките служби на Кралството, комитските чети што се уфрлувале во Вардарска Македонија броеле 20–30 луѓе, на чие чело стоел војвода: за Скопскиот и Кумановскиот округ биле Крсто Лазаров Коњушки[3] и Величко Вејланов,[4] за Брегалничкиот округ – Иван Ја-

---

[2] Зоран Тодоровски, Дејствувањето на автономистичката ВМРО (1918-1924), (магистерски труд во ракопис), Универзитет „Св.Кирил и Методиј“, Филозофски факултет – Скопје, 1989, 66.

[3] **Крсто Лазаров–Коњушки** (1881–1944), македонски револуционер, член на ТМОРО/ВМРО/ВМРО. Роден е во с. Коњух, Кумановско. Се зачленил во редовите на ТМОРО како четник и дејствувал во Кумановско. За време на Илинденското востание бил во четата на скопскиот војвода Никола Пушкаров. По Востанието заминал за Бугарија и во јануари 1904 година со скопската чета на војводата Тодор Николов се вратил во Македонија. Во 1905 година бил во четите на војводите Михаил Чаков и Коста Нунков во Кумановско. На 4 октомври 1906 година тргнал од Задграничниот пункт на ВМОРО во Ќустендил за Македонија како подвојвода на Кумановската чета. Од наред-

нев Брло, Панчо Михајлов[5] и Стефан Пантелејски, за Тиквешкиот – Георги В'ндев[6] и за Битолскиот и Охридскиот: Петар Чаулев, Ангел Василев и Стефан Хаџи Димко.[7]

ната 1907 година во Дневникот на Пунктот се среќава како кумановски војвода. Бил назначен за околиски кумановски војвода. На оваа позиција останал до 1934 година. Учествувал во Балканските војни во четата на војводата Тодор Александров во редовите на МООП. Покрај борбите против турската војска се борел и против четите на српската пропаганда. И по Првата светска војна како кумановски војвода во Скопскиот округ често ја поминувал границата со Бугарија и добивал поддршка од Ќустендилскиот пункт на Организацијата. На Шестиот општ конгрес на ВМРО во февруари 1925 година, бил избран во *Комисијата за воен извештај*. Во 1943 година учествувал во одбележувањето на годишнината од убиството на Мише Развигоров. Бил убиен од југословенските безбедносни служби (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 164/165).

[4] **Величко Велјанов–Чичето (1874–1943)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, војвода во Скопско. Роден е во селото Црешево, Скопско. Немал образование. Се зачленил во ТМОРО во 1899 година. Како војвода на Организацијата учествувал во судири со турската војска и со српските вооружени чети во Македонија. По завршувањето на Првата светска војна бил затворен од српската власт во затворот во Скопје, од каде што успеал да побегне. Од раководството на ВМРО бил назначен за скопски окружен војвода во периодот од 1922 до 1934 година. Во јуни 1923 година со чета учествувал во ликвидацијата на сменетиот бугарски премиер Александар Стамболиски, кој бил осуден на смрт од ЦК ВМРО. Починал во Скопје (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 45).

[5] **Панчо Михајлов–Чавдар (1891–1925)**, македонски револуционер, член на ВМРО, војвода во Кочанско. Роден е во Штип. Завршил Педагошко училиште во Скопје и учителствувал во Кочани. Завршил и училиште за резервни офицери во Бугарија. Во 1920 година станал член на ВМРО, а во 1921 година бил избран за кочански околиски војвода на Организацијата. Како војвода на чета имал неколку жестоки судири со српската војска и жандармерија во Македонија под српска власт, од кои најтежок бил судирот во близина на селото Саса, Источна Македонија. Во декември 1922 година со селската милиција и чети на ВМРО учествувал во заземањето на Ќустендил од бугарската војска и полиција, а со цел да се пресметаат со федералистичките чети. Ги напишал „Во земјата на солзите“ и политичкиот говор при заземањето на Ќустендил „Зошто дојдовме“. Бил еден од најдоверливите војводи на Тодор Александров. По убиството на Тодор Александров, зел учество во Горноџумајските настани во септември 1924 година. Во 1925 година бил обвинет од страна на Иван Михајлов како член на ЦК ВМРО дека се поврзал со македонските федералисти. Успеал да побегне и да се скрие. За смирување со И. Михајлов посредувал Петар Шанданов, при што му било ветено дека нема да биде исполнета смртната пресуда. Сепак, Иван Михајлов не го почитувал меѓусебниот договор и им наредил на терористи од ВМРО да го ликвидираат. Бил убиен на 15 јуни 1925 година во Софија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 188).

Панчо Михајлов-Чавдар

Од друга страна, според информациите на разузнавачката служба на кралската војска, дејствувањето на ВМРО во Вардарска Македонија се концентрирало на т.н. Централна зона со Ќустендил и Јужната зона, чиј простор бил помеѓу Цумаја, Мелник и Петрич. Во Централната зона главна база, според разузнавачката служба, бил просторот северно од Штип меѓу селата: Долно Трогирци, Стануловци, Мечкуевци, Ранчица, Манастир, Кашлак, Патетино, Долно и Горно Ѓуѓанци, Орла, Неманци, Бориловци, Судик и Врсаково. Покрај оваа база, постоеле посебни организациски центри: Овчеполски, Скопски, Велешко–штипски (Софилари, Драгоево, Добршани) и Радовишко–струмички. Јужната зона ги опфаќала Радовишката, Струмичката и Дојранската околија.[8]

Големиот број извештаи од разузнавачките служби на Кралството СХС, пред јавноста во државата ја истакнувале растечката опасност по државата од зголемениот број комитски чети што се групирале на границата меѓу Кралството СХС и Бугарија. Додека касата на ВМРО се пополнувала со значителни суми злато и динари, таа сè повеќе ја ширела својата организаци-

---

[6] **Георги В'ндев (1890–1942)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, војвода во Струмичко. Роден е во селото Лесково, Гевгелиско. Бил син на војводата В'ндо Гошев. Во 1905 година станал нелегален и заминал во четата на татко му. Во 1912 година бил уапсен од грчките власти, но успеал да побегне. Во 1915 година учествувал во Валандовската акција на ВМОРО. По Првата светска војна бил назначен за окружен војвода во Струмичкиот револуционерен округ на ВМРО. Учествувал како делегат на Шестиот конгрес на ВМРО во февруари 1925 година. Во периодот од 1925 до 1934 година бил раководител на Струмичкиот револуционерен округ. Починал во градот Петрич, Пиринска Македонија, Бугарија (Енциклопедија ВМРО 1893–1934...cit., 49).

[7] Зоран Тодоровски, Дејствувањето на автономистичката ВМРО (1918–1924)... cit., 65.

[8] Иван Катарџиев, Борба до победа, том II, Скопје, 1983, 221/222.

ска мрежа во Македонија под српска власт, и тоа најмногу во Кочанско и Кратовско.[9]

Четата на Георги В'ндев

За префрлување на четите во Вардарска Македонија, ВМРО воспоставила специјални канали на бугарско–српската граница, а на територијата на Македонија биле прифаќани од месното население. Според разузнавачки служби на Кралството СХС, еден од каналите за префрлување на комитските чети во Брегалничкиот округ бил следниов: четите поаѓале од Софија, поминувале преку Ќустендил, српско–бугарската граница ја минувале преку планински предел и на територијата на Вардарска Македонија главниот пункт им се наоѓал во месноста Влашки Колиби и село Нежилово, од каде што преку свои водичи четите се упатувале кон селата во Кумановско и во Светиниколско.[10] Поради планинската конфигурација на теренот и неговата тешка проодност, комитските чети ги користеле овие можности и интензивно ја преминувале границата и навлегувале во внатрешноста на Вардарска Македонија. Така комитски чети преминувале од Ќустендил во Македонија преку селото Саса под планината Руен, Султан Тепе во Кратовската околија и селата Емирица, Којково и Лесково.[11]

---

[9] ДАРМ, ф. РСВР, матр. бр. 18, Павел Шатев, 445.

[10] АИНИ, ф. ТАО, к. XXXV/1, кут. 1, ред. бр. 19 (Кумановска окружна пуковска команда – команданту Вардарске дивизиске области, 17, 21 02 1919), л.1.

[11] ДАРМ, ф. ТАО (микрофилм 341), (Началство округа Брегалничког пов. бр. 109 – команданту Брегалничке дивизиске области), л. 1–2.

Првите комитски навлегувања, иако не многу интензивни, имале за задача да го испитаат теренот и условите за дејствување во Брегалничкиот округ и тие се случиле во почетните месеци на 1919 година. Поголемо внимание ВМРО насочила кон нејзиното подготвување за вооружени напади, што таа ги планирала за подоцна. Групирањето и подготовката на четите се вршеле во пограничните бугарски градови, кои претставувале главни организациски пунктови на ВМРО, каде што таа непречена од бугарските власти ги извршувала подготвителните дејности за вооружени напади на територијата на Кралството СХС. Во Ќустендил се наоѓале поголем број комити, а тука бил и штипскиот војвода Иван Јанев-Брло. Комитите немале никаква работа и се издржувале со приватни работи.[12]

Александар Протогеров

Според сознанијата на разузнавачките служби на Кралството, центарот на Македонската организација бил во Ќустендил, а наскоро ќе се преместел во Горна Џумаја. Војводите на Организацијата се наоѓале во близина на Софија и наскоро под водство на Александров и Протогеров требало да навлезат во Македонија. Тодор Александров имал на располагање голема сума пари, со кои на секој бегалец од Македонија му давал од 600 до 800 лева месечно.[13]

Безбедносните служби на Кралството СХС вложувале многу време и средства за да дојдат до информации кои се однесувале на револуционерната дејност на ВМРО. Поголемиот дел од податоците што ги добивале биле веродостојни, но и покрај тоа, на теренот на Македонија под српска власт позициите на

[12] АИНИ, ф. ТАО, к. XXXV/3, кут. 3, ред. бр. 364 (Писмо од команде вардарске дивизионе области – команданту III армиске области, 6 12 1919), л. 1.

[13] АИНИ, фонд ТАО, к. XXXV/4, кут. 4, ред. бр. 408 (Писмо од Министарство рата–команданту III армиске области, 16.1.1920), л. 1.

ВМРО биле цврсти, а организациската мрежа била добро поставена и функционална. Делегатот на Кралството СХС во Софија дошол до сознанија, според кои секој од војводите што добил место или околија за дејствување во Брегалничкиот округ, имал седиште во Пиринскиот дел на Македонија: за Штип и Штипско бил назначен за војвода Иван Брло со седиште во Ќустендил, за Кочани – Симон Димитров[14] со седиште во Ќустендил, за Царево Село – Иван Поп Ефтимов[15] со седиште во Горна Џумаја и за Радовиш – Димитрие Хаџи Мишов.[16] Забрзаните подготовки на

[14] Веројатно се мисли на кочанскиот војвода Симеон Георгиев-Кочански. **Клинчарски Симеон Георгиев (Симеон Кочански)** (1866–1921), македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, војвода во Кочанско. Роден е во селото Пресека, Кочанско. Се зачленил во Организацијата во 1897 година. Најпрвин бил курир, а потоа комита во четата на војводата Христо Чернопеев. Во 1904 година влегол во четата на војводата Крсто Б’лгаријата. Во периодот од 1907 до 1912 година бил назначен за војвода на ВМОРО во Кочанско. Во предвечерието на Втората балканска војна во 1913 година, со својата чета навлегол и дејствувал во Кочанско. Учествувал во Првата светска војна на територијата на Македонија. По Првата светска војна, бил назначен од ЦК ВМРО за војвода во Кочанско. Бил еден од најдоверливите војводи на Тодор Александров. Извесен временски период бил назначен и за пунктов началник на ВМРО во градот Ќустендил. Во јуни 1921 година бил уапсен од агенти на бугарското министерство за внатрешни работи во градот Ќустендил и подложен на жестоки измачувања. На 16 јули 1921 година починал како резултат на претепување од агентите на бугарската државна безбедност. Неговото мртво тело било пронајдено во близина на селото Жилинци, Ќустендилско (Енциклопедија ВМРО... cit., 147).

[15] **Иван Поп Ефтимов** (1882–?), македонски револуционер, член на ВМРО. Роден е во Радовиш. Револуционер и раководител на ВМРО. Бил учител во Радовиш, Штип и на други места, како и член на Околискиот комитет на Организацијата во Радовиш. За време на Балканските војни бил доброволец во 9-тата велешка дружина на МООП, а за време на Првата светска војна бил околиски началник во Штип. На Седмиот конгрес на ВМРО бил избран за резервен член на ЦК (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 224).

[16] АИНИ, ф. ТАО, к. XXXV/1, кут. 1, ред. бр. 57 (Писмо од Министарство рата – команданту III армиске области, 22.3.1919), л. 1. **Мите Хаџи Мишев** (1873–1953), македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО. Роден е во Штип. Во Организацијата се зачленил во 1893 година. Бил уапсен и затворен од страна на турските власти во три наврати. Првпат бил затворен во текот на Виничката афера од 1897 година, потоа во 1901 година, кога бил затворен десет месеци во затворот Куршумли ан во Скопје и во 1903 година, кога бил затворен во Цариград. Откако излегол на слобода во 1904 година, бил назначен за раководител на Штипскиот околиски револуционерен комитет. Таа функција ја извршувал сè до 1906 година, кога ја напуштил Македонија и заминал во Бугарија по сознанијата дека се подготвува ново негово апсење. Живеел во Ќустендил и учествувал во Балканските војни како

ВМРО за четничка активност во Вардарска Македонија, пред сè во Брегалничкиот округ, и вознемиреноста на режимот на Кралството СХС од тие дејности, им дале белег на 1919 и почетокот на 1920 година во пограничните делови на Кралството со Бугарија.

Во почетокот на 1920 година, ВМРО преку засилена пропагандна дејност ги истакнала своите барања во однос на Вардарска Македонија под српска власт. Според доверливи податоци до кои дошло Кралството СХС во Софија, ВМРО барала српската власт да дозволи создавање македонска граматика, македонскиот јазик да биде главен во администрацијата, чиновниците во Вардарска Македонија да бидат Македонци, Македонија да биде рамноправна како Словенија и Хрватска и да се избираат македонски пратеници во Народното собрание. Ако Кралството не се согласело со тие барања, се повикувало на постоење силен револуционерен комитет во Бугарија кој тоа би го остварил со употреба на оружје.[17]

Врв на активностите на ВМРО за почнување на вооружените комитски акции во Вардарска Македонија, и пред сè во Брегалничкиот округ, било префрлувањето на Тодор Александров и неговите соработници, Славе Иванов, Симеон Кочански и Тодор Којковски на територијата на Македонија, извршено на 24 јуни 1920 година. Тодор Александров, од името на ЦК ВМРО, упатил писмо до населението во кое изјавувал дека борбата за ослободување на Македонија продолжувала сè до добивањето автономен статус на „трите делови на таа област, сега поделена меѓу Србија, Грција и Бугарија.“[18]

За присуството на Александров во овој дел на Македонија и за воспоставувањето организациска мрежа на ВМРО во Брегалничкиот округ, Павел Шатев истакнал:

„Тодор Александров како нелегален престојуваше најмногу во кочанските планини. Тој охрабрен што веќе успеал да прибере свои приврзаници, нелегални дејци (четници), отиде толку

доброволец во 53-тата партизанска чета во Македонско-одринското ополчение, а потоа во четата на војводата Иван Брло. Починал во Ќустендил (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 327).

[17] АИНИ, ф. ТАО, к. XXXV/4, кут. 4, ред. бр. 411 (Писмо од Јована Бабунског – команданту III армиске области у Скопљу, 17, 21.1.1920), л. 1–2.

[18] Костадин Палешутски, Македонското освободително движение след Първата световна война (1918–1924), София, 1993, 109.

далеку што на сите сакаше да им се претстави дека тој е семоќен и како одреден да дејствува во Македонија.“[19]

Тодор Александров и Димитар Ачков

Наметнувањето на Александров како авторитет во македонското револуционерно и национално–ослободително движење во Брегалничкиот округ и пошироко во Македонија и сред македонската емиграција во Бугарија, се должело на дезорганизираноста и делумната неактивност на поголемиот број македонски дејци, кои не можеле да се снајдат во новонастанатите услови. Тој вакуум простор, кога поголемиот дел македонски револуционери барале нови начини и методи за продолжување на борбата за ослободување на Македонија, бил искористен од обновената ВМРО, која со финансиски средства од одредени воени кругови од Бугарија и Италија, успеала да се издигне како моќна организација и фактор во македонското националноослободително и револуционерно движење. На тоа се надоврзува и фактот што Александров се покажал и како голем прагматичар со одлична процена на општествено–политичките услови, врз основа на што ги презел соодветните постапки и револуционерната дејност. Сите овие претпоставки придонеле Тодор Александров да се здобие со голема популарност кај македонскиот народ, кој во овој временски пери-

[19] ДАРМ, ф. РСВР, к-2, матр. бр. 18, Павел Шатев, 454.

од му давал голема поддршка и нему како член на ЦК ВМРО, но и на Организацијата. Од друга страна, Александров покажал успешност во обединувањето на македонските револуционери од сите идејни теченија во редовите на ВМРО, што за кратко време ги неутрализирало длабоките поделби во македонското револуционерно движење. Александров постојано давал интервјуа за странските дописници кои доаѓале во Пиринскиот дел на Македонија, што пак придонело тој да ја зголеми својата популарност и во западноевропските држави, но и во Источна Европа, особено во Советскиот Сојуз.

Појавата и дејствувањето на ВМРО во Брегалничкиот округ и во останатиот дел од Вардарска Македонија сериозно го загрижило режимот во Белград. Состојбите во Вардарска Македонија биле причина ова прашање сѐ почесто да се поставува на дневен ред и во Народното собрание на Кралството СХС. На 24 јули 1922 година пратеникот Јован Јовановиќ, говорејќи во Собранието во однос на состојбата во Македонија, го истакнал фактот дека на нејзината територија постојат туѓи револуционерни организации и покрај воспоставената власт на Кралството СХС. Јовановиќ посочил дека народот во „Јужна Србија“ ги примал, ги хранел и ги заштитувал. Народот, според него, бил под целосно влијание на оваа организација, која „непрекинато во главата на народот во Јужна Србија му ја внесува идејата за автономија на Македонија“...[20] Во однос на ВМРО, тој вели: „Овие организации се прикажуваат таму, посебно бугарската организација, многу посилни отколку што е нашата организирана државна власт.“[21] Овие констатации на претставниците на српската власт не биле далеку од реалноста, затоа што во Македонија под српска власт, особено во селските средини, ВМРО речиси и да имала целосна контрола на состојбите, додека институциите на власта воопшто и не се чувствувале.

За тоа дека ВМРО, како организација, без разлика на начините и методите, се наметнала врз народот, посебно во Брегалничкиот округ, зборувале и податоците добиени од месните органи на власта на Кралството. Во извештајот на еден полициски водник до Штипската полициска станица биле изнесени податоци според кои Јордан Пуздерлиев, трговец од Штип, ѝ имал да-

[20] Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, 1921/22, кн. V, Београд 1922, 105 редовни састанак, 763.

[21] Ibidem.

дено на ВМРО како организација 100 лири во злато како помош за ослободувањето на Македонија. Глигор Аџикимов од штипско Ново Село дал 80 лири во злато, Ване Тасков од Штип 50 лири, Ристо Лесков од Штип 40 лири и Ило Чифуто 50 лири.[22] Со вакви финансиски средства, ВМРО била потпомагана и од други поимотни луѓе во овој дел на Македонија. Дел од финансиите биле давани доброволно, додека еден дел биле исплаќани под принуда и со закана, особено од делот на граѓанството што не ѝ давал поддршка на ВМРО.

Присуството на комитски чети во Брегалничкиот округ не останало незабележано и во повеќето весници во Кралството СХС. Според весникот *Време*, најголема причина што власта немала успех во борбата со комитите била добрата организациска поставеност на комитската организација, големиот број јатаци и силната разузнавачка служба што ја имале комитите. Тие имале најмногу јатаци во зоните на комитските канали. Водачи им биле најчесто луѓе од месното население, кои или биле земани со сила или биле членови на Организацијата. Комитите се одмorале в шума и имале распоредени стражари, така што било тешко да се изненадат.[23] При преноќување, комитските чети оделе само во села каде што имале свои луѓе, а преноќувале и во манастири. Неколку пати комитски чети престојувале во манастирот Св. Пантелеј во Кочанската околија, но секогаш се извлекувале пред да дојде жандармериска патрола. Меѓутоа, најчесто четите престојувале во планините, во внатрешноста на шумите, каде што доколку некогаш и биле најдени од потери, лесно можеле да побегнат.[24]

Во 1923 година, интензитетот на навлегување на четите во Брегалничката област бил најголем, а тоа се случувало во услови кога ВМРО имала најсилна организациска поставеност и кога во својата организациска шема ги опфатила и поголемиот број села во Округот. Тоа, всушност, бил и еден од најважните предуслови за успешно дејствување на комитските чети. На 11 октомври 1923 година, во своето излагање пред Народното собрание за состојбите во Македонија, министерот за внатрешни работи на Кралството СХС, Милорад Вуичиќ, ја истакнал опасноста од постоење и

[22] Завод музеј – историско одделение Штип, ф. Брегалничка област, папка бр.7 (Команда III жандармериске бригаде, Пов. J. Б. бр. 1789 – комесару за Јужну Србију, 26.8.1922), 1.

[23] в. „Време“, год. III, бр. 384, 14.1.1923 „Комитски јатаци и путовођe“, 3.

[24] в. „Време“, год. III, бр. 384, 14.1.1923 „Комитски биваци“, 3.

дејствување на „македонските организации.“ Министерот Вуичиќ во натамошниот настап, меѓу другото, додал:

„Македонската организација ја беше извела Организацијата до совршенство. Секое село со тероризирање било присилено да стапи во Организацијата. Секое село имаше исто така раководител, имаше милиција, сите села беа поделени на војводи, се даваше данок во пари, во натура, во облека, па дури народот е присилен да прими оружје.“[25]

Во организациски поглед, во почетокот на 1924 година, напорите на ВМРО биле насочени кон собирање оружје, облека, муниција и парични средства, со цел напролет да започне четничка активност од поголеми размери во Вардарска Македонија и особено во Брегалничката област, каде што ВМРО имала изградено најраширена организациска мрежа. Подготовките на ВМРО за нов офанзивен настап во Кралството СХС претежно се извршувале во Пиринска Македонија под бугарска власт. Таму речиси целата власт била во рацете на ВМРО. Месните чиновници верувале дека Пиринскиот дел од Македонија ќе влезе во состав на идната независна Македонија, како што дознавало Министерството за надворешни работи на Кралството СХС. Според истото Министерство, воените лица и власти и членовите на офицерската лига во Бугарија со душа и срце биле оддадени на, како што се вели, „македонската работа“.[26]

Министерството за надворешни работи на Кралството исто така дознало дека во Пиринска Македонија се формирале 40 чети со околу 10.000 луѓе, кои требало да ги заземат Петрич, Џумаја и Мелник, со што би предизвикале привиден судир со бугарската војска. Потоа бугарските војници би преминувале на страната на комитските чети и тие заедно требало да ја нападнат Вардарска Македонија. Со помош на македонскиот народ, во овој дел од Македонија би се предизвикале немири, атентати и влегување на војските на Големите сили, со што би се остварила македонската автономија.[27] Во насока на тоа дека подготовките на ВМРО за комитски акции во Брегалничката област и во цела Вардарска Македонија биле поддржувани од официјалната бугарска власт, оделе и информациите од тоа Министерство дека во Ќус-

[25] Стенографске белешке... cit., 1727.

[26] АИНИ, ф. Посланство у Лондону, к. XXXVII/17, ред. бр. 164 (Писмо од Министарство спољних послова – Краљевском посланству у Лондону, 25.1.1924), л. 1.

[27] З. Тодоровски, Дејствувањето на автономистичката ВМРО... cit., 85/86.

тендил имало 1.000 Македонци под оружје, меѓу кои и војводите Панчо Михајлов и Иван Јанев-Брло. Тие имале ново оружје и комитска облека. Сите жандарми во градот Ќустендил биле заменети со Македонци, а лицата што влегувале во градот строго се прегледувале.[28] Од друга страна, во Петрич дошле 600 комити–пешаци, 50 коњаници, 2 топа артилерија и 4 митралези. На 11 април 1924 година, Тодор Александров во Петрич донел 5.000.000 лева, 3.000 пушки, 75 машински пушки, кои им ги разделил на комитите. При тоа, Александров одржал силен говор против Кралството СХС и зборувал за претстојниот напад врз Кралството.[29]

Податоците што разните воени, полициски и разузнавачки служби на Кралството СХС ги прикажувале за организациската, воената и пропагандната поставеност на ВМРО, имале за цел пред јавноста да ја посочат опасноста од дејствувањето на оваа организација во Вардарска Македонија и посебно во Брегалничкиот округ (област), како граничен дел со Бугарија, каде што и најмногу се чувствувало присуството на ВМРО. Режимот на Кралството СХС пред европската јавност постојано укажувал на тоа дека ВМРО како организација била орудие во рацете на Бугарија за остварување на нејзините завојувачки стремежи кон Вардарскиот дел на Македонија. Тоа воедно ѝ служело како изговор на големосрпската власт, не само за пресметка со ВМРО, туку и со сите прогресивни елементи опозиционо расположени сили од македонскиот народ во Вардарска Македонија.

Во тие тешки денови за македонското револуционерно и национално–ослободително движење, во сите делови на поделена Македонија, дури и претставниците на македонската левица кои не се согласувале со брзиот подем и местото на ВМРО на Тодор Александров во националноослободителната борба на македонскиот народ, истакнувале: „...денес за денес, автономистите,[30] макар и фалшиви во својата идејна основа, претставуваат една моќна македонска организација, да не кажам единствена, којашто е способна за сериозни акции и којашто пред целиот свет се смета како раководителка на македонското внатрешно население.“[31]

---

[28] АИНИ, ф. Посланство у Лондону, к. XXXVII/16, ред. бр. 109 (Извештај од Министарства спољних послова – Краљевском посланству у Лондону, 11.3.1924), л. 1.

[29] АИНИ, ф. Посланство у Лондону, ред. бр. 150 (Извештај Министарства иностраних дела – Краљевском посланству у Лондону, 21.4.1924), л. 1.

[30] Се мисли на ВМРО на Тодор Александров и Александар Протогеров.

[31] ДАРМ, ф. 1941 (микрофилм 4264), оп.1, а. е. 5 (Писма од Кочо Петров, В. Христов и Никола Размов до Владислав Ковачев), л. 18.

Почетоците на комитските навлегувања на теренот на Брегалничкиот округ датираат во почетокот на 1919 година. Во почетокот на март 1919 година, во Ќустендил во Бугарија започнало собирање на некои комитски војводи, меѓу кои биле и штипскиот војвода Иван Јанев-Брло и кочанскиот војвода Симеон Георгиев. Во Ќустендил исто така се подготвувала чета која требало да премине во Вардарска Македонија во периодот меѓу 10 и 15 март.[32] Присуството на комитски чети во Брегалничкиот округ го забележало и Министерството за војна на Кралството СХС, кое со писмо му јавило на командантот на III армиска област дека „војводата Иван Брло често оди во Штип...“[33] Војводата Иван Јанев Брло бил забележан и во околината на Радовиш со чета во бројност од 12 луѓе, заедно со војводата Ангел Бондичев од Велес, кој од ВМРО бил одреден за Тиквешкиот округ.[34] Штипскиот војвода Иван Брло поради разбојништвата и пљачкањата што ги вршел пред сè врз богати Власи во Брегалничкиот округ, бил осуден на смрт од ЦК ВМРО. Меѓутоа тој го положил оружјето и побарал да го одведат кај Александров. Меѓу другото, Иван Брло се бранел со зборовите:

„Но, јас немам друг занает. Комита од дете, од овчарче. Комита сум, ниту можам да шијам, ниту можам да плетам, ниту можам да пишувам – неписмен сум, требаше да живеам понатаму.“[35]

Штипскиот војвода се каел поради пљачкањата што ги вршел заедно со Григор Циклев, како што велел, во името на Тодор Александров. Тој бил амнестиран од ЦК ВМРО и пак поставен за штипски окружен војвода, а за докажување на верноста морал, според сеќавањата на некои македонски дејци, да го убие министерот во земјоделската влада на Стамболиски, Александар Димитров, што и го сторил во октомври 1921 година.[36]

Со цел забрзување на подготовките за вооружени судири на четите на ВМРО со органите на власта на Кралството, Александров и самиот решил да замине во Македонија. Во месец април 1919 година, Тодор Александров и Славе Иванов со уште 4

---

[32] АИНИ, ф. ТАО, к. XXXV/1, кут. 1, ред. бр. 34 (Началство округа Брегалничког – команданту Брегалничке дивизиске области, 4.3.1919), л. 1.

[33] Ibidem, ред. бр. 44 (Писмо од Министарства војне-команданту III армиске области, 14.3.1919), л. 1.

[34] Ibid., ред. бр. 50 (Писмо од Министарства војне – команданту III армиске области, 17.3.1919), л. 1.

[35] ДАРМ, ф. 1933, кут. 1, (Спомени за Тодор Александров од Владимир Манев), 9.

[36] Ibidem, 9/10.

курири тргнале преку Ќустендил – Ѓуешево, ја минале границата и пристигнале на територијата на Кралството СХС, кај селото Станци, Кривопаланечко.[37]

Ноќта меѓу 13 и 14 мај 1919 година се случил и еден од првите судири меѓу комитска чета и војската на Кралството СХС. Вооружениот судир се одиграл кај селото Радичево, на границата меѓу Кралството и Бугарија, при што комитска чета од 10–12 четници имала вооружена пресметка со пограничните органи на Кралството СХС. Комитите биле одбиени, а бил убиен војводата Атанас Стојанов од село Дукатино, Радовишко.[38] Во мај 1919 година, војводата Иван Јанев-Брло со своите четници се наоѓал во близина на селото Долни Балван, во околината на Штип. Органите на власта на Кралството ги кренале своите служби за уништување на војводата, „бидејќи тој е најдрскиот бугарски комита, а најголем наш злосторник во Македонија."[39] Извештаите на безбедносните служби на Кралството СХС за комитите на ВМРО постојано го употребувале терминот „бугарски", што претставувало општоусвоена формулација и за останатите македонски организации. Овој термин го употребувале и во кореспонденцијата со европските држави, со што сакале директно да ја обвинат Бугарија дека ги поддржува македонските организации и дека се обидува да го диктира решавањето на македонското прашање во нејзина корист.

Во текот на 1920 година, префрлувањата на комитски чети и на нивните вооружени акции во Брегалничкиот округ биле позачестени. Делегатот на Кралството СХС во Софија, Докиќ, известил дека преку Ќустендил ќе поминат 10 и преку Петрич 20 комити во Вардарска Македонија, со цел да ги убијат сите српски четници и војводи кои се наоѓале во околината на Штип, Кочани, Кратово и Царево Село.[40]

Од Бугарија почнало префрлањето на четници и млади луѓе–пропагандисти, со задача да го обезбедат доаѓањето на поголеми чети и да ги подготват каналите за илегална работа. За

[37] ДАРМ, ф. РСВР, к-2, матр. бр. 20 (Извод од изјавата на Станчев Иванов Славе, 15.11.1949), 3.

[38] АИНИ, ф. ТАО, к. XXXV/1, кут. 1, ред. бр. 125 (Начелник среза Радовишког-команданту Брегалничке дивизиске области, 14, 15, 16.5.1919), 1.

[39] Ibidem, ред.бр.128 (Министарство војне – команданту III армиске области, 18.5.1919), л. 1.

[40] Ibid., к. XXXV/4, кут. 4, ред. бр. 440 (Телеграма делегата из Софије Докића – команданту III армиске области, 5.3.1920), л. 1.

Брегалничкиот округ бил задолжен војводата Иван Брло со 10–12 четници.[41] При преминувањето на границата, комитите често се судирале со пограничните органи на Кралството. На 4 мај 1920 година, војници–граничари од 12-тата чета од караулата „Кадиица" забележале комитска чета од 10–12 луѓе. Притоа настанала престрелка во која еден комита загинал, а другите побегнале преку границата.[42]

Во средината на 1920 година, најмногу комитски чети имало во околината на Штип и Кочани, каде што се забележувало постојаното присуство на штипскиот војвода Иван Јанев-Брло. Во еден извештај од месната полициска управа во Штип од мај 1920 година, се наведува дека во околината на Штип влегле комитските чети на војводите Симеон Георгиев-Кочански и Иван Брло и се барало од летечкиот одред на Јован Бабунски да им отиде на помош на српските жандарми, бидејќи од него „комитите имаат страв."[43] Во август 1920 година, војводата Иван Јанев-Брло со својата чета се наоѓал во Овчеполската околија, но се вратил во Ќустендил за да донесе повеќе луѓе за комитска акција против режимот на Кралството.

Месните органи на власта, поради постојаното присуство на чети во Штипско, барале засилување со уште еден баталјон војска, со што би се спречиле комитските акции.[44] Во август 1920 година, во Брегалничкиот округ, околу Штип и Кочани престојувал и Тодор Александров, чијашто цел била да се организира четничка акција во Македонија под српска власт, како и да го организира македонското население на претстојните избори во Парламентот на Кралството да избере претставници кои ќе се борат за Македонија како автономна област во Кралството СХС.[45]

Во текот на 1920 година, Тодор Александров уште еднаш престојувал во Брегалничкиот округ, и тоа во ноември, кога заедно со 5–6 четници се наоѓал во едно село близу Кочани.[46] Присус-

[41] Ibid., ред. бр. 470, (Писмо од Министарство војне и морнарице – команданту III армиске области, 22.4.1920), л. 1.

[42] Завод музеј, историско одделение Штип, ф. ТАО, папка бр. 2 (Шифра из Штипа – господину министру унутрашњих дела, 6.5.1920), л. 1.

[43] ДАРМ, ф. МВР на Кралството СХС, кут. 1, л. 11/4.

[44] АИНИ, ф. ТАО, к. XXXV/5, кут. 5, ред. бр. 506 (Писмо Началства Брегалничког округа – команданту III армиске области, 9, 11.8.1920), л. 1.

[45] Ibidem., ред. бр. 509 (Телеграм од Министарство војне - команданту III армиске области, команданту граничне трупе – Скопље, 12.8.1920), л. 1.

[46] Ibid., ред. бр. 567 (Писмо од начелника среза Кочанског – команданту места Кочане, 29.11.1920), л. 1.

твото на комитски чети на теренот на Брегалничкиот округ во текот на 1920 година, се заокружило со навлегувањето на 8 комитски чети од Бугарија на територијата на Кралството СХС. Водачите на овие чети, по бројност од 5 до 10 луѓе, биле стари комитски војводи и тие со себе пренеле револуционерни книги и терористички брошури. Овие книги биле разнесувани од нивни пријатели и стари организациски работници и преку „комунистичките водачи." Ваквите чети биле присутни во Малешевско, Радовишко и Кочанско.[47] Тоа, всушност, е периодот на изборите во Кралството СХС, кога ВМРО на терен агитирала да се гласа за кандидатските листи на КПЈ, како најприфатливо политичко решение во тој момент.

Во пролетта и летото на 1921 година, присуството на комитски чети на теренот на Брегалничката област се забележувало поради зачестените престрелки меѓу нив и војската и полицијата на Кралството СХС, при што понекогаш имало и човечки жртви. На 6 април 1921 година, во вечерните часови, бил убиен Јован Прелев од Берово во неговата колиба на 7 km од границата. Откако му биле одземени паричните средства во износ од 300 лева, непознатите сторители побегнале во Бугарија.[48] Во овој случај, можно е и да не се однесува на комитска чета на ВМРО, иако српската власт сите вооружени напади ѝ ги припишувала на Организацијата.

Во текот на јули и август 1921 година, комитски чети се појавиле во Штипско, Кочанско и Радовишко. На 31 јули 1921 година, 15 комити се појавиле на патот Радовиш–Штип и кај месноста Бучински Поток наишле на еден Србин, кој го истепале и опљачкале, а потоа се упатиле кон село Почивало за да се пресметаат со селаните што биле на српската страна. Комитите, според весникот *Политика*, биле облечени во бугарска војничка униформа, а оружјето им било од бугарските воени магацини. Против нив биле пратени жандарми и летечки одреди.[49] Спомнувањето на наводните бугарски униформи во српските извештаи имало за цел да ја компромитира ВМРО во очите на македонскиот народ, кој во тоа време ѝ давал огромна поддршка во Вардарскиот дел на Македонија.

---

[47] ДАРМ, ф. ТАО (микрофилм 344), (Жандармеријска бригада Пов. бр. 6060 – команданту III армиске области), л. 1.

[48] Завод музеј, историско одделение Штип, ф. Брегалничка област, папка бр. 3 (Депеша из Штипа, 8.4.1921), л. 1.

[49] В. „Политика", год. XVII, бр. 4767, 2.8.1921 „Упад бугарских чета", 1.

Во Радовишката околија се појавила уште една комитска чета во бугарска војничка униформа и со бугарски пушки, пишува *Политика*. Кај местото „Ломнија", комитите ги фатиле Дестан Али и Никола Стрчевиќ, ги тепале и ги воделе со себе од место до место. Али успеал да побегне и на полицијата да ѝ го посочи правецот во кој отишла комитската чета.[50]

Началникот на Кочанската околија со депеша јавил дека на 27 август, ноќта околу 10 часот, била нападната жандармериската станица во Лисец од околу 50 луѓе, при што тие ја опљачкале станицата и ја однеле муницијата. Во нападот бил ранет еден жандарм, а по напаѓачите била пратена потера.[51]

Четите на Крсто Лазаров-Коњушки и Величко Вељанов-Чичето

Во 1922 година, вооружените судири меѓу комитските чети на ВМРО, од една страна, и војската, полицијата и т.н. летечки одреди на Кралството СХС, од друга страна, на теренот на Брегалничката област добиле димензии на фронтална војна. Во февруари 1922 година, во селото Арбасанци (Светиниколско) дошло до судир меѓу четата на војводата Иван Јанев-Брло, составена од 15–16 души и околу 500 души потера, составена од Срби и Турци.

[50] Ibidem., бр. 4772, 7.8.1921 „Бугарске комите", 3.

[51] Завод музеј, историско одделение Штип, ф. Брегалничка област, папка бр. 3 (Шифра из Штипа, Министарство унутрашњих дела, Београд), 1.

Весникот *Илинден* изнесува дека имало 7 убиени и 14 ранети од српска страна, а од четата на Иван Брло 4 лесно ранети и еден заробен. На врвот Ѓуриште (Светиниколско) на 27 февруари 1922 година се судрила скопската комитска чета на Величко Велјанов-Чичето во состав од 12 луѓе, со српска потера составена од 400 луѓе, при што биле убиени 3 Срби и деветмина Турци, а од комитската чета имало еден лесно ранет. Вооружените судири продолжиле на 4 март 1922 година во село Спанчево (Кочанско), каде што соединетите чети: Штипската на Иван Брло, Кочанската на Панчо Михајлов и Кратовската на Мите Опилски, во бројност од 34 комити, се судриле со српска потера од околу 600 души. Биле убиени 3 Срби и неколку ранети, а од здружените комитски чети имало еден лесно ранет.[52]

Жестокоста на вооружените судири меѓу комитските чети и силите на режимот на Кралството СХС, го натерале Министерството за внатрешни работи како мерка да ги зголеми паричните награди за фаќање или убивање одредени комитски војводи. За оној којшто ќе го фател, убиел или ќе помогнел во убиството на штипскиот војвода Иван Јанев Брло, се предвидувала парична награда од 50.000 српски динари, додека за оној кој ќе го сторел истото со кумановскиот војвода Лазар Велков[53] од село Дивле, се нуделе 30.000 динари.[54] И покрај овие делумни мерки на органите на власта на Кралството, комитските напади толку се засилиле што, како што информира весникот *Време*, а тоа го пренесол и весникот *Илинден*, една комитска чета во јули 1922 година, во ноќни услови се обидела да изврши напад врз касарната во Штип. Четата била забележана од војничката стража во касарната, при што дошло до пукање од обете страни. Комитите неколку пати се

---

[52] В. „Илинден“, год. II, бр.15, 15.4.1922 „Сражение на чети в Македония“, 2.

[53] **Лазар Велков–Дивљански (1880–1924)**, македонски револуционер, член на МРО/ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, војвода во Скопско. Роден е во селото Дивле, Скопско. По професија бил ѕидар. Се зачленил во Организацијата во 1896 година. Во прво време бил курир. Во 1906 година бил уапсен од турската власт и осуден на 15 години затвор. Бил ослободен за време на Младотурската револуција во 1908 година. Во 1910 година бил назначен за војвода на ВМОРО во Скопско. Пред почетокот на Првата балканска војна во 1912 година, со четата дејствувал во Скопско. Во 1913 година бил уапсен од српската власт и затворен во белградскиот затвор. Во 1914 година успеал да побегне од затвор. Во 1920 година повторно бил назначен за војвода на ВМРО во Скопско. Во септември 1924 година се судрил со српска војска во близина на селото Живине, Кумановско. Откако бил тешко ранет, се самоубил (Енциклопедија ВМРО 1893–1934... cit., 88).

[54] В. „Илинден“, бр. 27, 9.7.1922 „Революционни акции“, 1.

обиделе да влезат во касарната, но по неуспешните обиди ги прекинале нападите и се повлекле. Судирот поминал без загуби и од двете страни.[55]

На 18 август 1922 година, редовната патрола од станицата Горни Балван во бројност од 3 жандарми, околу 17 часот на патот меѓу селата Чардаклија и Сарчиево (Штипско), забележала комитска чета од 12 луѓе. Дошло до борба која траела половина час. Големото невреме што почнало, ја прекинало борбата. По еден час дошле жандарми од село Ерџелија и заедно со останатите го пребарувале теренот во потрага по комитската чета.[56]

Тодор Александров со семејството

По овие борби настанало извесно затишје, кое траело до декември 1922 година, кога судирите меѓу двете страни повторно се разгореле. На 10 декември дошло до вооружен судир кај селото Станиевци, Светиниколско, меѓу дел од Штипската чета во бројност 12 луѓе и српска потера од 20–30 луѓе, при што биле убиени 6 потерџии, а од четата еден бил полесно ранет. Покрај веќе уценетата глава на војводата Иван Јанев-Брло, по оваа битка режимот во Белград распишал награда за заробување или убивање на Тодор Александров во износ од 100.000 динари.[57]

Во 1922 година, кога на територијата на Вардарска Македонија се разгорувале борбите меѓу четите на ВМРО и вооружените формации на Кралството СХС, во тие случувања се вклучувале и разни безбедносни и други служби на одделни европски држави, кои со свои доверливи податоци ја помагале едната или

55 В. „Илинден", бр. 28, 16.7.1922 „Нападение на казармите въ Щип", 2.

56 Завод музеј, историско одделение Штип, ф. Брегалничка област, папка бр. 4, (Команда III жандармериске бригаде Ј. Б. бр. 4071 – комесару за Јужну Србију), 1.

57 ДАРМ, збирка: Револуционерно минато на македонскиот народ, ф. Поединечни документи ВМРО, к–1/3 (Известия бр. 2 на Централния Комитетъ на ВМРО), 4.

другата страна. Според строго доверлива информација од британскиот *Скотланд јард* предочена на органите на власта на Кралството СХС, „бугарско–македонскиот" комитет го препорачал човекот наречен Марјан Калифаски како погодна личност да го убие српскиот крал Александар на денот на неговата венчавка. На извесниот Калифаски за таа цел му било речено да контактира со „српските комунисти".[58] За судбината на овој потфат на ВМРО нема достапни изворни податоци, кои би ја поткрепиле оваа информација на *Скотланд јард*.

Последниот вооружен судир во 1922 година се случил на 30 декември, кога една жандармериска патрола од Царево Село требало да спроведе заробен комита во Штип. Во долината на реката Брегалница, кај местото „Црн Камен", биле нападнати од комитска чета од заседа, со цел да го ослободат нивниот заробен другар. По неуспешниот напад, комитите се повлекле без загуби, а жандармите имале еден ранет.[59]

Во почетокот на 1923 година имало речиси секојдневни преминувања на комитски чети од Бугарија на територијата на Брегалничката област, а со тоа почести биле нивните судири со жандармериските и воените сили на Кралството. Цел на комитските напади биле и месни личности и семејства кои соработувале или биле блиски со српскиот режим.

Во текот на 1923 година, четите на ВМРО започнале со позасилени напади и врз колонистичките населби што ги имало во голем број во Брегалничката област. Во почетокот на јануари 1923 година, комитска чета влегла во село Семник во Царевоселската околија, каде што ја нападнала куќата на Вангел Анастасовиќ. Комитите со фрлање бомба во неговата куќа ја раниле жена му, а при обидот на домаќинот да побара помош од селаните, бил убиен и тој, и покрај предупредувањата на комитите да застане.[60]

Во почетокот на јануари, комити успеале да навлезат во самиот град Штип, да ги изведат надвор од градот градскиот полјак и кметот, при што полјакот го убиле, а кметот бил одведен со нив.[61] На првиот ден на Божиќ, една комитска чета ја нападнала жандармериската станица во село Драмче во Царевоселската

---

[58] АИНИ, ф. Посланство у Лондону, к. XXXVII/15, ред. бр. 8 (Телеграм Посланства у Лондону-Министарству спољних послова у Београду, 4.6.1922), л. 2.

[59] В. „Време", год. III, бр. 377, 5.1.1923 „Напад на патролу", 1.

[60] В. „Политика", год. XIX, бр. 5282, 5.1.1923 год., „Нов комитски упад", 2.

[61] В. „Време", год. III, бр. 384, 14.1.1923 год., „Нова најезда комита", 3.

околија, при што нивниот напад бил одбиен. Весникот *Време* сметал дека овие напади биле веројатно дело на војводата Панчо Михајлов-Чавдар.[62]

Ноќта помеѓу 16 и 17 јануари 1923 година се случил еден од најкрвавите напади на четите на ВМРО врз српска колонистичка населба не само во Брегалничката област, туку и пошироко во Вардарска Македонија. Здружените комитски чети на војводите Иван Јанев-Брло, Лазар Дивљански и Топалов во бројност од 30-тина луѓе влегле во село Кадрифаково и ги нападнале првите куќи на ова колонистичко село. Според *Политика*, колонистите дале силен отпор, но и покрај тоа од четите на ВМРО биле убиени 26 колонисти, 15 биле ранети, изгореле 5 куќи и биле уништени многу глави добиток. Според Министерството за внатрешни работи на Кралството пак, биле убиени 15 колонисти, 6 ранети, а имало жртви и на страна на комитите. Министерството по овој настан ја уценило главата на Тодор Александров од 100 на 250.000 динари.[63]

По завршувањето на нападот, комитите оставиле писмо од Т. Александров до колонистите и до претставниците на власта на Кралството СХС. Во писмото со заканувачки тон се предупредувале српските колонисти да не доаѓаат да се населуваат во Македонија, бидејќи сите нив ќе ги снајдела истата судбина што ја доживеале Србите во Кадрифаково.[64]

Крвавите настани во ова светиниколско село предизвикале во Штип да дојде командантот на целокупната жандармерија на Кралството СХС и шеф на државната безбедност, Жика Лазиќ. Цел на неговата посета била зацврстување на безбедноста во Брегалничката област и заштита на границите од комитските чети, а во таа насока било и поставувањето на Добрица Матковиќ за нов велик жупан и неговото доаѓање во Македонија.[65]

Поради ваквите настани во Вардарска Македонија и посебно во Брегалничката област, дошло до влошување на односите меѓу Кралството СХС и Бугарија, бидејќи владата на Кралството сметала дека официјалната бугарска власт го толерира постоењето на комитските чети на ВМРО на нејзината територија и дека

[62] Ibidem., 3.

[63] В. „Политика“, год. XIX, бр. 5294, 19.1.1923 год., „Крвава ноћ у Кадрифалку“, 3.

[64] Костадин Палешутски, Вътрешната Македонска Революционна Организация 1918–1924, Благоевград, 1983, 28.

[65] Ibidem.

ги помага четите, а тоа пак владата на А. Стамболиски, од своја страна, го негирала.

Навлегувањата на комитските чети во Брегалничката област не биле запрени, за што сведочеле многубројните престрелки меѓу четите на ВМРО и жандармеријата и војската на Кралството СХС.

Во јануари 1923 година, една жандармериска патрола, крстосувајќи во околината на Берово, влегла во куќата на еден Арнаутин. По пречекорувањето на прагот, низ отворот на таванот припукале пушки, при што еден жандарм бил смртно погоден. Комитската чета заедно со јатакот успеала да побегне преку граница.[66] На 26 јануари 1923 година, околу 5 часот попладне, комитска чета навлегла во Малешевската околија и се упатила кон местото Обозна. Меѓутоа, селаните и жандармите биле известени за нивното доаѓање, така што им поставиле заседа пред селото. По двочасовна борба, комитите се повлекле во правец на Бугарија. Во борбата загинал еден жандарм, двајца селани биле ранети, а на страна на комитската чета имало 8 ранети. Според *Политика,* намерата на комитите била да го казнат селото, поради тоа што не сакало да им јатакува.[67]

На 27 јануари 1923 година, една жандармериска патрола тргнала за село Немањци, Овчеполско, поради сомнение дека некои од селаните се комитски јатаци. Кога патролата дошла пред куќата на Гаврило Зотов била пречекана со стрелба од страна на комитска чета. При тоа, смртно бил ранет жандармот Иса Чижњак. Комитите ја напуштиле куќата и еден дел од потерата тргнал по нив. Јатаците биле фатени и им биле предадени на властите.[68]

Напади на комитски чети во почетокот на 1923 година имало и против српските колонисти во деловите на Брегалничката област што граничеле со Бугарија. На 10 февруари 1923 година, според *Време*, комитска чета во состав од 20 до 25 луѓе ја нападнала куќата на колонистот Иванко Богоевиќ во село Ветрено во Царевоселската околија. Комитите ја опколиле неговата куќа, успеале да влезат во неа, при што ја убиле 55-годишната Иванка Веселиновиќ и двете деца на Иванко Богоевиќ. Селаните и жан-

---

[66] В. „Време", год. III, бр. 397, 27.1.1923 год. „Заседа у кући", 1.

[67] В. „Политика", год. XIX, бр. 5303, 28.1.1923 год., „Нови комитски упад", 5.

[68] В. „Време", год. III, бр. 398, 28.1.1923 год., „Потера наилази на заседе", 1.

дармеријата отвориле оган на четата, по што таа побегнала преку границата.[69]

Некои од комитските напади имале за цел изнудување пари, каков што бил случајот со Ѓорѓи Тренчев од село Двориште, Беровско. Тој и неговиот син биле врзани од страна на комитите и им биле барани пари. Откако не успеале да добијат пари, таткото и синот биле убиени од комитите, кои ја опљачкале покуќнината и побегнале преку граница.[70]

За големите судири на комитски чети со жандармеријата и војската на Кралството СХС во март 1923 година, известувале поопширно српските весници *Време* и *Политика,* а делумно и списанијата и весниците на македонската емиграција во Бугарија. Во официјалните документи, преписки, извештаи, телеграми и писма на органите на власта на Кралството, поголемиот дел од овие вооружени судири не се спомнуваат. Така, според *Време,* во началството на Брегалничката област дошол извештај дека во село Танатарци, кое е оддалечено 20 km од Штип, имало комитска чета од 50 добро вооружени луѓе. Била пратена српска патрола од 10-тина луѓе, која не се вратила, со што началството заклучило дека во селото има силна комитска чета. Во селото Танатарци потоа била пратена засилена жандармерија, која наишла на вкрстен оган од пушки од сите куќи на селото. По извесно време, комитите и селаните започнале да ги напуштаат куќите и да се повлекуваат кон бугарската граница. Во борбата, според весникот *Време,* од српска страна загинале 1 подофицер, а биле ранети 2 војници. Непознати биле загубите на комитската страна. Во напуштеното село не била пронајдена ни трага од првата војничка патрола што била пратена.[71] Според понатамошните извештаи на *Време,* за борбата во селото Танатарци се дознавало дека во селото влегле три комитски чети под команда на извесниот војвода Луканачки. Во борбите загинал полицискиот писар Перовиќ, а биле убиени уште 8 војници, кои биле пратени на помош на жандармеријата. Покрај телото на полицискиот писар било најдено писмо, напишано, како што се велело, од рака на учен човек, во кое пишувало дека така ќе поминел секој што го пљачка народот. Жителите на селата Танатарци и Љуботен побегнале на планината Плачковица.[72]

---

[69] Ibidem., бр.412, 11 02 1923 год., „Погибија колониста“, 1.

[70] Ibid., 16.2.1923, 1.

[71] Ib., 2.3.1923, 1.

[72] Ib., 3.3.1923, 1.

Борбите во Штипско продолжиле на 6 март 1923 година. Еден баталјон пешадија од војската на Кралството бил пратен од Штип да гони комитски чети во реонот на реката Крива Лакавица. При тоа, во селото Лесковица, кое се наоѓа 20-тина km од Штип, баталјонот наишол на комитска чета од 50 луѓе. Две чети пешадија со митралези и машински пушки го опколиле селото и го нападнале, а и комитите возвратиле. Војската со бомби го нападнала селото, по што дошло до повлекување на комитите. До битка дошло и на реката Лакавица, каде што според *Време* комитската чета била разбиена, а комитските загуби биле 7–8 луѓе и 30 комитски јатаци од месното население.[73]

По овие борби со променлив успех на двете страни и со обострани жртви, настанало извесно затишје. Тоа се должело на преговорите меѓу Кралството СХС и Бугарија што се воделе во Ниш во март 1923 година и според кои Бугарија се обврзала да вложи напори да ги спречи комитските напади од нејзината територија врз Кралството и да ја растури организациската мрежа на ВМРО на територијата на Пиринска Македонија.

Во овие новонастанати услови кога ВМРО во Бугарија се нашла во еден вид полуилегална состојба, таа своето внимание го насочила кон непријателски расположената влада на Стамболиски спрема ВМРО и привремено се откажала од комитските напади во Брегалничката област и воопшто Вардарска Македонија. Обидите на Александар Стамболиски и неговата земјоделска влада да се пресмета со ВМРО на Тодор Александров се движеле до тој степен, што покрај директните вербални и вооружени судири и меѓусебни закани, Стамболиски изјавил:

„Сите комитаџии во Бугарија ќе ги натоварам и ќе ги пратам со коњски транспортни вагони во Скопје или Солун, кои каде сакаат. Таму во Македонија со месното население да водат борба, каква што сакаат, а не во Софија.“[74]

Ваквите состојби во Бугарија биле потврдени и од еден заробен комита во борба помеѓу војската на Кралството СХС и комитска чета кај Џами Тепе на планината Огражден, Беровско, во мај 1923 година. Заробениот комита на сослушувањето во Берово изјавил дека неговата чета преминала на територијата на Кралството, поради тоа што ја гонел еден баталјон бугарска пешадија.

[73] Ib., 7.3.1923, 1.

[74] Христо Настев, Изводи од записките ми за освободителната борба от миналото ни в Македония, 1950, 49.

Четата имала борба со трупите на Стамболиски, но морала да се повлече бидејќи била бројно послаба. Комитата на ВМРО, според *Политика,* изјавил дека пред неколку дена, близу до селото Добри Лаки, дошло до судир меѓу 3 комитски чети и еден бугарски пешадиски полк, при што комитите го десеткувале бугарскиот полк и биле убиени повеќе офицери. Четата на заробениот комита од страв од последици ја поминала границата. Според *Политика,* изјавата на комитата била потврдена од експлозиите и стрелбите од пушки што доаѓале од околните села во близина на границата, а од големите огнови се заклучувало дека бугарската војска ги палела селата – упоришта на комитите во Пиринскиот дел на Македонија.[75]

Сепак, и покрај тоа што ВМРО привремено ја загубила сигурноста во Пиринска Македонија како главна организациска база, нејзините чети повремено пак преминувале во Вардарска Македонија на теренот на Брегалничката област и се судирале со српската војска и жандармерија. Владина финансиска патрола на Кралството СХС на 15 мај 1923 година во близина на Царево Село налетала на една комитска чета која, гонета од воените трупи на владата на А. Стамболиски, се префрлила на територијата на Вардарска Македонија. Комитите убиле еден наредник и еден финансиски стражар. На помош на патролата дошол еден летечки одред и вооружени селани, коишто успеале да ги одбијат комитите преку граница. Истата ноќ, според *Политика,* во пограничниот реон со Бугарија имало престрелки меѓу српските погранични органи и комитски чети.[76]

Во мај 1923 година режимот на Кралството СХС, охрабрен од сѐ послабиот интензитет на комитски напади во Брегалничката област, започнал преку весниците блиски до него, да истакнува податоци за успешната борба против комитските чети на ВМРО. Во Царевоселската околија, според *Политика,* во едно село на падините на околните планини, била откриена целокупната архива на комитскиот војвода Панчо Михајлов-Чавдар. Таа архива содржела важни податоци кои требало да го забрзаат откривањето на мрежата на ВМРО во тој крај. *Политика* известувала дека селаните започнале да го предаваат оружјето на властите, кое претходно го добивале од комитите.[77]

---

[75] В. „Политика“, год. XIX, бр. 5408, 15.5.1923 год., „Што прича заробљени комита“, 3.

[76] Ibidem., бр. 5409, 16.5.1923 год., „Мучки напад код Царевог села“, 3.

[77] Ibid., 19.5.1923, 4.

За време на прегледувањето на архивата на војводата Панчо Михајлов, биле најдени и неколку документи во кои „се гледа дека меѓу македонствујушчите и некои хрватски офицери и војници, кои служат во овој крај, постои извесна врска во поглед на прикривањето комити и ширењето пропаганда за автономија на Македонија.“[78] Ваквите односи меѓу Македонците и војниците и офицерите од хрватска националност на теренот на Вардарска Македонија биле продолжение на блиската соработка меѓу Тодор Александров, како водач на ВМРО, и Стјепан Радиќ, како лидер на ХРСС (Хрватска републиканска селанска странка), кој се залагал за децентрализација на Кралството СХС и во склопот на тоа за поголема автономија и на Македонија во рамките на Кралството.

Панчо Михајлов-Чавдар (во средината)

По превратот во Бугарија што бил извршен на 9 јуни 1923 година кога на местото на владата на БЗНС (Бугарски земјоделски народен сојуз) на Александар Стамболиски дошле крупно–граѓанските десничарски партии со претседател на владата Александар Цанков, положбата на ВМРО во Бугарија се изменила. Поради учеството на дел од четите на ВМРО во деветтојунскиот преврат, како и поради наклонетоста што одредени воени кругови во новата бугарска власт ја имале кон ВМРО на Александров, дошло до повторно организациско зацврстување на оваа организација во Пиринска Македонија и воопшто во Бугарија.

Во јуни 1923 година, на состанокот на луѓе од ЦК ВМРО со генерал Лазаров, кој бил претставник на бугарската влада, било

[78] Ib., 25.6.1923, 1.

решено да се запре привременото праќање чети во Источна Македонија и тие да се праќаат во Западна Македонија. Генералот Лазаров им ветил на луѓето од Комитетот кредит од буџетот на државата.[79] Секако, ваквата констатација на властите во Белград имала повеќе и пропагандно значење и цел да ја престави ВМРО како организација која ја спроведува бугарската политика кон Македонија и македонското прашање.

И покрај ваквите сознанија до кои дошле разузнавачките служби на Кралството СХС, комитските вооружени акции во Брегалничката област продолжиле во јули. На 29 јули 1923 година, во ноќните часови, комитите го нападнале Берово. Тие фрлиле бомба во куќата на Јован Попов(иќ), а потоа ја испрскале со газија и ја запалиле. По кратката престрелка со жандармеријата, комитите побегнале, при што оставиле 3 бомби и неколку пушки. Жандармите жив го фатиле комитата Владимир Барбарев.[80]

На 2 септември, војводата Шабан со 40 комити дошол во селото Мородвиште, Кочанска околија, и го опколил. Комитите ја нападнале и разоружиле селската стража. Од оџата во селото тие побарале 6.000 динари, но тој со бегство се спасил. По напуштањето на селото, комитите зеле со себе тројца луѓе, кои ги убиле. Потоа била пратена потера по комитите.[81]

За ситуацијата предизвикана од судирите на комитските чети со жандармеријата и војската на Кралството во Брегалничката област, пишувале и весниците на бројната македонска емиграција во Бугарија. Според *Пирин*, орган на Илинденската организација, кој се повикувал на скопскиот весник *Слобода*, во Овчеполско, во почетокот на ноември 1923 година, успеала да влезе силна комитска чета, која дошла во судир со локалната жандармерија кај селото Немањци, при што загинале старешината на караулата и еден стражар.[82] Според истиот емигрантски македонски весник, повикувајќи се на белградскиот весник *Време* од 30 октомври 1923 година, во Штип била спречена трагедија од поголеми размери. Пред работилниците на Ефрем Кимов, браќата Чучкови, браќата Бочвареви и Ване Трајков, комитите поставиле

---

[79] АИНИ, ф. Посланство у Лондону, к. XXXVII/15, ред. бр. 54 (Телеграм Нинчића – Посланству у Лондону), л. 1–2.

[80] В. „Време“, год. III, бр. 577, 30.7.1923 год., „Напад на Берово“, 1.

[81] Ibidem., 3.9.1923, 3.

[82] В. „Пиринъ“, год. I, бр. 4, 4.11.1923 год., „Революционни кипежи въ Овчо поле“, 2.

цела редица тенекии со барут. Во моментот кога биле запалени фитиљите, полицијата случајно наишла и ја спречила експлозијата. Комитите исчезнале, а трговците исплашени од нови комитски акции – ја повлекле стоката од безистенот. Сите овие дуќанџии од Штип биле членови на т.н. Здружение за борба против „бугарските“ бандити.[83] Дека оваа информација е делумно точна, или дури неточна, потврдува фактот што се спомнува семејството Чучкови како наводни припадници на Здружението, што нема никаква врска со вистината, затоа што оттаму потекнува штипскиот војвода Ефрем Чучков. Ваквите пропагандни информации не биле случајно пласирани во јавноста и имале за цел да создадат раздор кај македонскиот народ, а и да го компромитираат семејството Чучкови, кое со децении учествувало во македонското револуционерно движење, и посебно ВМРО. Тоа воедно било и израз на немоќ, затоа што Здружението за борба против „бугарските“ бандити, со исклучок на неколку режимски семејства, немало поддршка во овој дел на Македонија.

На 29 октомври истата година, во село Јастреб, Кочанско, влегол војводата Ефтим. Српската жандармерија незабележано го опколила селото, така што четниците изненадени од нападот почнале да бегаат. Во нападот смртно бил ранет војводата Ефтим, а биле заробени и убиени и неколку комити. Кај убиениот војвода биле пронајдени 6.000 лева и голема архива од ВМРО.[84] Набргу по овој настан, кон крајот на ноември, во близината на село Оризари, Кочанско бил застрелан српскиот мајор Радован Шаранковиќ од страна на војводата Шабан Облешевски, кој го чекал во заседа. Се сметало дека тоа уби-

Војводата Ефтим Полски

[83] Ibidem., бр. 5, 11.11.1923 год., „Опитъ за атентатъ въ Щипъ“, 2.

[84] Ibid., 25.11.1923 год., 3.

ство било извршено како одмазда за смртта и убиството на војводата Ефтим, бидејќи врз телото на мајорот била оставена белешка со текст: „Не убивајте ги нашите војводи, и ние нема да убиваме ваши чиновници.“ На крајот од текстот, стоел потписот на војводата Шабан Облешевски.[85] Војводата Шабан со својата чета бил активен во реонот помеѓу Штип и Кочани. На 27 ноември 1923 година, штипскиот војвода Иван Јанев-Брло и војводата Шабан со 50–60 комити влегле во селото Уларци, Штипско, при што дошло до судир со селската патрола и жандармите, во кој биле ранети двајца селани. Војводата Иван Јанев-Брло сакал да се одмазди, бидејќи селото Уларци било во служба на српскиот режим.[86]

Комитски напади кон крајот на 1923 година имало и во Радовишко. Четата на војводата Самарџиев, повлекувајќи се пред потерните одделенија, се скрила во Смрдешката Шума во Радовишката околија. Дошло до борба меѓу четата и едно потерно одделение, при што загинале двајца потерџии, а од комитите имало ранети.[87]

До вооружен судир дошло и помеѓу одделение од 7 жандарми и 50-тина комити кај село Соколарци, Кочанско, во кој загинале двајца жандарми и 4 комити. Комитската чета исто така запалила 6 куќи во селото Спанчево, Кочанско.[88] За истиот настан *Пирин*, парафразирајќи го скопскиот весник *Слобода* од 3 декември 1923 година, истакнал дека дошло до борба на четата на војводата Иван Јанев-Брло со жандармерија кај селата Спанчево и Соколарци. По доаѓањето на жандармериско засилување, четниците се повлекле кон Султан Тепе. Комитите имале повеќе ранети и мртви, додека жандармеријата двајца убиени и еден ранет.[89]

Крајот на 1923 година во меѓусебните вооружени пресметки на двете спротивставени страни, донел и еден убиен ученик–средношколец. Според извештајот на началникот на Кочанската околија, на 27 ноември 1923 година загинал Методија Шеретов, ученик во V клас во Штипската гимназија, син на Коста Шеретов, земјоделец од село Зрновци, Кочанско. Методија бил избоден со

[85] Ib., 2.12.1923 год., 2.

[86] АИНИ, ф. Посланство у Лондону, к. XXXVII/15, ред. бр.76 (Писмо од Министарства спољних послова-посланику у Лондону, 5.12.1923), л. 2.

[87] В. „Време“, год. III, бр. 704, 4.12.1923 год., „Огорчена борба с комитама у смрдешким шумама“, стр. 6.

[88] Ibidem.

[89] В. „Пиринъ“, год. I, бр. 10, 16.12.1923 год., „Нови подвизи на Бърлъо“, 2.

ножеви од комитите, а бил убиен и неговиот татко.[90] Нема дополнителни податоци зошто ВМРО посегнала по животите на овие двајца луѓе.

Кон крајот на 1923 година, според *Пирин*, излегла на површина голема афера во Кочанско. По убиството на војводата Ефтим, била запленета организациската архива и затоа се забележувал страв кај граѓаните во Кочани. Како резултат на тоа, уште истата вечер по убиството на војводата, властите ги уапсиле: Лазар Петрушев, Тодор Варадинов, Коце Пендов, Сандо Ефремов, Тодор Нишанџиски и Тодор Наков. Во куќите на уапсените биле најдени нови комитски шапки, бугарски календари со ликот на цар Борис и портрети на македонски револуционери. Врз основа на овие откритија, се утврдило дека војводата Ефтим бил одговорен за Кочанската и за дел од Кратовската околија и дека им заповедувал на селските организации да приготвуваат храна за комитските чети.[91]

Во почетокот на 1924 година, присуството на комитски чети било забележливо во сите околии на Брегалничката област. Нивните вооружени напади врз села блиски до српскиот режим, врз поединци кои соработувале со српската власт, врз вооружени формации на Кралството, продолжувале со силен интензитет и во текот на зимските месеци. На 15 јануари 1924 година, четата на војводата Лазар Клонков извршила напад врз Кучичино, село во близина на планината Плачковица. Селаните ноќта забележале сенки од луѓе околу селото, при што била зголемена селската стража. По едночасовна битка меѓу комитите и вооружените селани ангажирани од српските власти, комитската чета се повлекла, бидејќи на помош на селаните од Кучичино им дошле селани од Карбинци.[92]

По речиси двомесечен прекин, борбите на комитските чети на ВМРО со силите на режимот на Кралството продолжиле во март 1924 година. На 7 март, во борбата кај село Нежилово (Кратовско) и село Псача, загинале 6 комити, двајца биле ранети, а двајца биле живи фатени. Од страна на српскиот режим, имало

---

[90] ДАРМ, фонд Министерство за просвета на Кралство Југославија (1919–1941), кут. 1, (Штип), (Гимназија Штип-господину министру просвете), 1.

[91] В. „Пиринъ“, год. II, бр. 13, 6.1.1924 год., „Голема афера въ Кочанско“, 2.

[92] В. „Време“, год. IV, бр. 749, 20.1.1924 год., „Сељаци се боре са комитама“, 3.

еден загинат и еден ранет. Комитската чета во оваа битка броела 15–20 луѓе.[93]

Во март 1924 година, разните служби на Кралството СХС и весниците јавувале за голема концентрација на комитски чети во близина на Берово, во реонот на границата со Бугарија. На 21 март, утрото, комитски чети во состав од околу 100 луѓе ја нападнале граничната караула кај местото Србица во Малешевската околија. Комитите се повлекле по еден час борба. Истото утро во 7 часот, комитските чети повторно се обиделе да влезат во Малешевската околија, но се судриле со граничната чета, при што се повлекле во Бугарија, оставајќи двајца убиени луѓе.[94]

Време исто така јавило дека на 23 март 1924 година комитска чета се обидела да го нападне Берово. Кога четата се приближила на стотина метри од градот, била забележана од стражарското одделение, кое отворило оган на комитите. По кратка престрелка, комитите отстапиле. Во текот на ноќта тие пак се обиделе да нападнат, при што главна точка им била касарната. Комитите отвориле оган врз касарната, а од северната страна пукале врз градот. Војската повторно успеала да го одбие комитскиот напад.[95] За нападот на Берово слични податоци имало и Министерството за надворешни работи на Кралството СХС. Според него, на 23 март комитите со голема сила нападнале на Берово од три страни. Во градот имало мал екипаж војска и жандармерија, кои им дале силен отпор на комитите и по извесно време без жртви на двете страни, комитите се повлекле.[96] Кон крајот на март 1924 година, кај месноста Петлец, во близина на село Русиново, Беровско, дошло до судир меѓу комитска чета од 15 луѓе со потера од режимот на Кралството, при што бил убиен еден жандарм, а за загубите на комитите не се знаело. По битката, комитите се повлекле во правец на планината Огражден.[97] Ваквата голема концентрација на комитски чети во пролетта на 1924 година, во согласност со српските безбедносни служби, имала за цел

---

[93] АИНИ, ф. Посланство у Лондону, к. XXXVII/16, ред. бр. 118 (Извештај Министарства спољних послова – краљевском посланству у Лондону, 15–17.3.1924), л. 2.

[94] В. „Време“, год. IV, бр. 812, 22.3.1924 год., „Борба граничне чете са комитама“, 4.

[95] Ibidem, бр. 814, 24.3.1924 год., „Бандити поново покушавају напад на Берово“, 3.

[96] АИНИ, фонд Посланство у Лондону, к. XXXVII/16, ред. бр. 132 (Писмо од Министарства спољних послова – краљевском посланству, 26.3.1924), л. 1.

[97] Ibidem, ред. бр. 137 (Писмо од Министарства спољних послова – краљевском посланству у Лондону, 29.3.1924), л. 1.

да биде вовед во востанието што ВМРО требало да го организира во Македонија под српска власт. Архивата на ВМРО не го потврдува овој податок, но голема е можноста целата операција да се држела во најголема тајност. Во секој случај, најавеното можно пролетно востание на ВМРО во Македонија под српска власт, не се случило.

Еден од последните обиди на ВМРО за офанзивно дејствување со комитски чети во Брегалничката област, додека на нејзино чело се наоѓал Тодор Александров, бил во летото на 1924 година. За таа цел во околината на Ќустендил се наоѓал војводата Иван Јанев-Брло со 150 четници, кои се подготвувале за премин во Вардарска Македонија. Комитите во групи требало да преминат во Брегалничката област. Две групи во бројност од 50 луѓе преминале во Кратовската и Овчеполската околија. Едната група била спречена од војската на Кралството СХС и се вратила во Бугарија. Комитска чета требало да оди на планината Плачковица, и тоа во бројност од 50 луѓе, а една чета од 30 луѓе во село Саково. Сите овие чети имале задача да ги убиваат режимските луѓе и да ги уништуваат српските крстосувачки одделенија составени од војска, жандармерија и контрачети.[98]

Во јули 1924 година, голема група од комитски чети навлегла во Вардарска Македонија. Тие биле предводени од војводите Панчо Михајлов, Пане Жигански, Мите Церски и Шабан Облешевски, а во Македонија се префрлиле преку планината Саса. Комитите се задржале во месноста Касирски Колиби, а оттаму отишле во селото Пониква, Кочанско. Според *Време*, војводата Михајлов се обидувал да воспостави комитска организација, што селаните одбивале да направат. По трага на комитските чети тргнале контрачетниците Мите Соколарски, Мино Станков(иќ) и еден жандармериски поручник со 80 контрачетници и 120 вооружени селани. Во близина на селото Пониква дошло до судир, при што комитите го пробиле обрачот и тргнале во правец на бугарската граница. Во борбата загинал војводата Мите Церски.[99] По битката кај селото Пониква, комитските чети се поделиле на две групи: едната со Пане Жигански отишла во правец на месноста Црна Скала, а другата со Панчо Михајлов кон Калиманско Поле. Овде

[98] Ibidem, к. XXXVII/17, ред. бр. 241 (Извештај од Министарства спољних послова – краљевском посланству у Лондону, 19.7.1924), л. 1.

[99] В. „Време“, год. IV, бр. 926, 19.7.1924 год., „Панча Михајлов са комитским четама упао је на нашу територију“, 1.

на 22 јули 1924 година дошло до вооружен судир на четата на Михајлов со српската жандармерија. Во борбата, комитската чета, служејќи се со бомби, ги одбивала нападите на жандармите. Во 7 часот утрината, комитите го пробиле обрачот, носејќи го тешко ранетиот војвода Панче Михајлов. Од српска страна биле најдени 4 мртви комити и еден жив, а биле пронајдени пушката, двогледот и пелерината на војводата, како и голема архива од ВМРО.[100]

Со овие офанзивни вооружени напади во летото на 1924 година, бил ставен крај на поголемите комитски акции на ВМРО во Брегалничката област, во Вардарска Македонија и воопшто во сите делови на Македонија. Главна причина за прекинувањето на комитските напади било убиството на водачот на ВМРО, Тодор Александров, кое се случило на 31 август 1924 година. По неговата смрт, како најсериозен кандидат за лидерското место во ВМРО се наметнал младиот и амбициозен Иван Михајлов, којшто наметнал нови форми и методи на борба, различни од неговиот претходник.

Комитските акции на ВМРО во Брегалничкиот округ (област) во периодот од 1918 до 1924 година претставувале важен настан во македонското револуционерно националноослободително движење. Иако меѓународната ситуација не одговарала на ваквите методи на борба, присуството на комитските чети во Брегалничкиот округ (област) и нивната прифатеност од поголемиот дел од македонскиот народ, го покажувале незадоволството од нововоспоставениот режим на државата Кралство СХС.

И покрај извесното влијание на политички кругови од Бугарија врз водечките структури на ВМРО, обичните членови и припадниците на комитските чети биле луѓе коишто се носеле со идеалот за обединета и независна македонска држава. Издигнатата парола за автономна Македонија им дала поттик на многумина Македонци да се вклучат во комитските чети и да се борат против големосрпскиот режим во Вардарска Македонија. Присуството на чети на теренот на Брегалничкиот округ (област) видно го вознемирило режимот во Белград, којшто интензивно праќал полициски и воени формации за борба против комитите во Вардарска Македонија. Вооружените судири меѓу силите на режимот на Кралството и комитските чети го претвориле Брегал-

[100] В. „Независима Македония“, год. II, бр. 70, 9.8.1924 год., „Кървавата борба въ Македония“, 2.

ничкиот округ во вистинско воено жариште, кое постојано се заканувало да се прошири и да предизвика воен судир меѓу Кралството СХС и Бугарија, бидејќи властите во Белград постојано ја обвинувале официјална Софија дека ги помага четите на ВМРО.

Ваквата состојба меѓу војна и мир траела до убиството на Александров, кога бил напуштен четничкиот метод на борба на ВМРО и кога од страна на новиот водач на ВМРО, Иван Михајлов, започнале да се применуваат терористички методи на борба, што од своја страна создавале нова ситуација во Брегалничката област и во цела Вардарска Македонија.

Ефрем Чучков и ВМРО

Крајот на Првата светска војна донел нови разочарувања кај македонскиот народ, но наместо единство во редовите на македонското револуционерно движење, се повторувале старите поделби. Различните македонски легални организации во Бугарија биле нeединствени околу прашањето за иднината на Македонија. Во нелегалното македонско револуционерно движење не постоел авторитет кој можел да ги обедини расцепканите сили, затоа што старите дејци од предилинденскиот и постилинденскиот период веќе биле во поодминати години и тешко можеле да се вклучат во бурниот и тежок револуционерен живот, кој секако барал многу самооткажувања и големи жртви. Поголемиот дел од нив се оддале на легални форми на организирана дејност, пред сѐ, сред македонската емиграција во Бугарија. Помладата генерација во македонското револуционерно движење која ѝ припаѓала на конзервативната струја, веднаш по склучувањето на примирјето и прекинот на борбените дејства се обидела да ја возобнови револуционерната дејност, под старото име на Организацијата – ВМРО. Најголема улога во тие активности имал Тодор Александров, кој уште од 1911 година бил член на ЦК ВМОРО и покажувал амбиции да се наметне како најголем авторитет во македонското револуционерно движење. За таа цел уште во 1918 година, Т. Александров се обидел околу себе да ги собере дејците и војводите на ВМРО кои биле блиски до него уште од периодот пред војната. Во ноември 1918 година, во Софија бил свикан состанок за возобновување на ВМРО на кој, меѓу другите, присуствувале и Тодор Александров, Александар Протогеров, Ефрем Чучков, Павел

Христов и Петар Ацев.[101] На состанокот најмногу зборувал Протогеров, кој пред присутните се обидувал да ја објасни неговата улога и таа на Александров за време на војната и задушувањето на Владајското востание во септември 1918 година. Повеќето од присутните молчеле, единствено „Чучков само запраша и забележа дека немало учество на наши луѓе – затоа така и завршила и таа работа“.[102]

Како и да е, ваквите ставови на Е. Чучков укажувале на тоа дека учествувал во возобновувањето на ВМРО, при што и станал соборец со Тодор Александров, со кого се знаеле уште од многу порано. Наскоро бил потврден изборот на членови на ЦК ВМРО во кои влегле Тодор Александров, Александар Протогеров и Петар Чаулев, по што било обновено и дејствувањето на комитските чети во Вардарскиот и Егејскиот дел на Македонија. Иако Е. Чучков бил во поодминати години, тоа не му пречело со голем елан да се вклучи во редовите на ВМРО. Искусниот македонски револуционер повторно со чета се вратил во Македонија под српска власт и ја продолжил револуционерната дејност. Во текот на 1920 година, Тодор Александров заедно со војводите Панчо Михајлов-Чавдар, Иван Јанев-Брло, Симеон Кочански, Лазар Велков, Ефрем Чучков, Крсто Лазаров-Коњушки и други влегол во Источниот дел на Вардарска Македонија под српска власт и започнал со револуционерна дејност. Александров со војводите востановил и месна вооружена милиција во овој дел на Македонија, како и разузнавачки групи и „тројки“ за ликвидации на предавници на Организацијата.[103] Т. Александров имал голема доверба во Ефрем Чучков и го назначил на високи позиции во возобновената ВМРО. Чучков бил назначен за полномошник на Александров во реонскиот совет во градот Ќустендил и бил помошник на пунктовиот началник на ВМРО, додека во исто време бил и кособственик на пивница и на хотелот „Елит“.[104]

Не поминало долго време од возобновувањето на комитската борба на Организацијата, а веќе во текот на 1920 година, во редовите на ВМРО, започнала да се создава внатрешна опозиција против Тодор Александров. Иницијативата за создавање опозиција против Александров ја поткрепувале и дел од македонските

---

[101] Милан Матов, Най комитата разказва, ВМРО, София, 2002, 159.

[102] Ibidem, 159.

[103] Национално-освободителното движение на македонските и тракийските Българи 1878–1944, том 4, София, 2003, 101.

[104] БЗНС, Александар Стамболийски и ВМРО, Непознатата война, съставителство, предговор и бележки Цочо В. Билярски, София, 2009, 165.

братства во Бугарија кои биле блиски до Организацијата. Внатрешната опозиција против Тодор Александров во ВМРО ја предводел Ефрем Чучков, кој бил и претседател на Комитетот за потпомагање на бегалците во Ќустендил. Чучков бил под силно влијание на Ѓорче Петров.[105] Според Славе Иванов, за еден од соработниците на Александров, Е. Чучков, „ние сметавме дека тој се наоѓа под влијанието на Ѓорче Петров“.[106] Опозицијата против Александров предводена од Чучков брзо се зголемувала. Противниците на Александров, меѓу кои и Чучков, барале да се одржи Конгрес на Организацијата, но ЦК ВМРО изречно одрекувал и се противел на таквото барање.[107]

Поради силното влијание на Ѓорче Петров врз Е. Чучков, Т. Александров како поранешен соборец и негов другар решил да направи напор да го разубеди во тоа. Се поставува прашањето зошто по толку кратко време, наеднаш, Ефрем Чучков истапил против Тодор Александров? Амбицијата за заземање на местото на Александров не била причина за променетиот став на Чучков во поглед на раководното место во ВМРО, затоа што искусниот револуционер веќе бил во зрели години, а згора на тоа веќе претходно и бил член на ЦК ВМРО уште во 1908 година. Поверојатна причина за промената на односите со Александров било силното влијание кое врз него го имал Ѓорче Петров, кој отворено го спорел легитимитетот на составот на ЦК ВМРО.

Но, и покрај ваквиот однос на Чучков кон Александров, членот на ЦК ВМРО решил да го убеди во исправноста на неговите тези за состојбите во Организацијата. На 28 април 1920 година, Т. Александров му пратил писмо на Е. Чучков, во кое му сугерирал дека е пратено лично, само до него, при што побарал одговорот да му го прати само нему, а не „на Ѓорче, на Павле, на Пенчев и на др.!“.[108] Уште на самиот почеток од писмото, Александров му предочил на Чучков дека групата: Ѓорче Петров, Павел Христов и Петко Пенчев се бореле само за позиции и пари и дека ако е спротивното „јас ќе бидам првиот, штом ќе влезам внатре, што ќе настојувам и ќе го средам оттаму, по законски пат, нивни-

[105] Костадин Палешутски, Македонското освободително движение след Първата световна война (1918–1924), София, 1993, 112.

[106] Славе Ивановъ, Тодоръ Александровъ и македонското освободително движение, Виена, 1924, 20.

[107] Костадин Палешутски, Македонското освободително движение... cit., 113.

[108] Тодор Александров, Сè за Македонија, документи, избор, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2005, 461.

од избор за кнезови на Македонија...“.[109] Во интерес на вистината и неговиот став по овие прашања, Александров го известил Чучков дека ќе му прати и препис од писмото што го добил од Пенчев, во кое тој инсистирал на средба за создавање заеднички привремени тела, веројатно додека се одржи Конгресот на Организацијата и да се изврши избор на нов Централен комитет. Александров, во писмото во неколку точки го потсетува Чучков, кои во суштина биле Павел Христов и Петко Пенчев: „Ти знаеш дека, по Уриетот, Павле и Пенчев, како членови од Централниот комитет, без да те консултираат – ти беше третиот член на Централниот комитет со исти права како нив – први од Внатрешната организација им се предадоа безусловно на младотурците и ја поставија целата организација пред еден крупен свршен факт“.[110] Александров го потсетувал Чучков дека заради таквата постапка „бевме решиле да го обесиме на првото дрво за престапот што го извршија заедно со Павле“.[111]

Петко Пенчев

Во понатамошниот текст од писмото, Александров му пишува на Чучков и за останатите нивни грешки кои ги направиле во периодот од 1909 до 1910 година, кога Пенчев и Христов ги заборавиле своите обврски како членови на ЦК ВМРО и издејствувале, едниот стипендија од бугарскиот цар и бугарската влада, а другиот чиновничка служба во Битола.[112] Во писмото кое имало за цел разубедување на Чучков и привлекување кон политиката на Александров, членот на ЦК ВМРО го потсетува својот поранешен соборец и пријател дека во 1911 година П. Христов, од позицијата на член на ЗП се обидел да издејствува пари од Австро–Унгарија, без знаење на Организацијата, со фалсификуван печат, а за тоа го завел и Христо Чернопеев.[113] За периодот од 1913 до

[109] Ibidem, 461.

[110] Ibid., 461.

[111] Ibid., 461/463.

[112] Ib., 463.

[113] Ib., 463.

1915 година, во писмото Т. Александров го уверува Е. Чучков дека Павел Христов агитирал кај останатите македонски дејци оти македонското прашање било затворено, а на неколкупати се обидел да издејствува пари од разни фактори во Турција, Германија и Англија. Во писмото уште Александров ги обвинува П. Христов и Ѓ. Петров дека во 1917 година имале за цел да отворат банка во Битола.[114] Како последна „грешка" на П. Христов, Александров во писмото го посочил неговото учество во создавањето Привремено Претставништво на поранешната обединета ВМРО, во кое најважна улога имале Ѓорче Петров и Димо Хаџи Димов. Во вториот дел од писмото на Александров до Чучков, членот на ЦК ВМРО го разубедува својот сограѓанин да ја прекине соработката со Ѓорче Петров за кого му наброил 7 точки според кои скршнал од политиката и програмските цели на Организацијата. Според точка 1, Ѓ. Петров „итрувал" со трите групации на Рилскиот конгрес на ВМОРО и на крајот со својот глас бил избран за член на ЗП на Организацијата и со голема поддршка и на Сарафов и на Сандански.[115] Александров во писмото го обвинил Ѓорче Петров пред Чучков дека е еден од главните виновници што во 1906 година не се одржал Општиот конгрес на ВМОРО на начин што „го нас'скаа Сандански и тој ги напушти заседанијата и така го осуетија Конгресот и се санкционира расцепот".[116] Веројатно за да го премисли околу соработката со Ѓорче Петров, Александров во писмото му предочил на Е. Чучков уште неколку работи за македонскиот револуционер и деец од левицата: сопственештвото на магацин со дрва и хотел во градот Варна, наемништвото на неколку морски бањи, како и неправилностите што ги направил за време на неговата служба во Битола и Кичево за време на Првата светска војна.[117] Во последниот дел од писмото, Т. Александров, кој бил во непријателски односи со Ѓ. Петров околу прашањето за тоа кој треба да биде член во ЦК ВМРО, на Е. Чучков му ги потенцирал последните грешки: „Без да поднесе сметка за своето претставништво во 1906–1907 година, тој самиот и преку други најмногу вика за сметка од нас и со тоа придонесе за нашето апсење. По апсењето, Павле и тој инсистирале кај Чаулев да ја земат нашата канцеларија и Претставништвото и да се прогласат за претставници на Организацијата. Штом избегавме ние, не се осмелија да го

114 Ib., 463.

115 Ib., 465.

116 Ib., 465.

117 Ib., 465/467.

сторат тоа, а сега се трудат со итрости да ја заземат тврдината однатре, повторно преку ’помирување’, ’средби’ и ’избори’. А Вие несвесно им станувате орудие“.[118]

Четата на Дончо Ангелов

Дали ваквите тврдења на Т. Александров го разубедиле Е. Чучков од понатамошна соработка со Ѓорче Петров? Веројатно, да. По извесно време, Е. Чучков ги подобрил односите со Тодор Александров, или барем не ги покажувале недоразбирањата и заеднички ги подготвувале навлегувањата на комитските чети во Вардарска Македонија под српска власт. Состојбите во ВМРО биле будно следени од безбедносните служби на Кралството СХС, кои стравувале од навлегувања на комитските чети во Македонија под српска власт. Податоците на Министерството за внатрешни работи на Кралството СХС укажувале на тоа дека на 24 јуни 1920 година, Тодор Александров како водач на возобновената ВМРО, заедно со четите на војводите: Симеон Кочански, Ефрем Чучков, Лазар Дивљански, Иван Јанев-Брло и Дончо Ангелов, навлегол на територијата на Брегалничкиот округ во Македонија под српска власт.[119] Комитските акции на ВМРО во кои како војвода на чета бил вклучен и Е. Чучков, продолжиле и во текот на следните месеци. Чучков речиси постојано се наоѓал на теренот на Македонија под српска власт.

[118] Ib., 467.

[119] АСЦГ, фонд 14 (МУП), кут. бр. 29, 255.

Крсто Лазаров-Коњушки

На 12 септември 1920 година во градот Ќустендил, во куќата на сопругата на Мише Развигоров, било одржано собрание на војводите на ВМРО, на кое присуствувале: Ефрем Чучков, Симеон Кочански, Крсто Лазаров, Дончо Ангелов, Лазар Тодоров, Лазар Дивљански и Иван Јанев-Брло. На Собранието присуствувал и Славе Иванов, кој веројатно бил пратен од Т. Александров. Иванов им објаснил на присутните војводи дека по секоја цена мора да бидат запрени разбојништвата на одредени четници во Македонија и дека самите тие треба да го вложат целиот свој авторитет за да застанат на патот на таквите негативни работи кои ја уривале борбата на ВМРО и нејзината конечна цел. Војводите, меѓу кои и Чучков, се согласиле со таквиот заклучок.[120]

Во тој временски период и Е. Чучков се вклучил на индиректен начин во непријателствата што избиле на релацијата Тодор Александров – Ѓорче Петров. За нетрпеливоста на Т. Александров кон Ѓ. Петров знаеле и други македонски револуционери и дејци кои се обидувале да бидат посредници за да почне каков било дијалог и помирување меѓу нив. Но, до помирување помеѓу Александров и Петров не дошло. Непријателствата меѓу нив отишле до тој степен што во секој момент можела да се случи ликвидација на Ѓорче Петров. Според П. Ацев и неговите сеќавања за овие настани, поранешниот член на ЦК ВМОРО, П. Пенчев, се обидел да го наговори Александров на некакви разговори и дури и да издејствува потпора за него во некоја од комитските чети. На ваквото барање, Т. Александров му пратил писмо во кое му одговорил: „Да, до пред извесно време беше возможно, но сега е речиси невозможно, откако Ѓорче Петров ни ги испрати потерции-

[120] Славе Ивановъ, Тодоръ Александровъ и македонското освободително движение, Виена, 1924, 19/20.

те во Србија".[121] Според мислењето на П. Ацев, за убиството на Ѓорче Петров, од страна на Т. Александров бил ангажиран да пронајде атентатор лично Е. Чучков, и тоа на таков начин што „Тодор го испрати Чучков во Пловдив да го ангажира убиецот на Ѓорче".[122] Оваа теза е малку веројатна, затоа што само до пред многу малку време Е. Чучков и Ѓ. Петров биле соработници и заеднички барале да се смени Александров од раководното место во ВМРО и да се одржи нов Конгрес на Организацијата, на кој ќе се избере новиот состав на Централниот комитет. Дали е можно за толку кратко време, иако се помирил со Александров, Е. Чучков наеднаш да му стане смртен непријател на Ѓорче Петров и да учествува во неговата физичка ликвидација? Секако дека одговорот е не, затоа што не постои никаква документација која сведочи во тој правец. Можно е дури Чучков да се обидел и да посредува за помирување на двајцата македонски революционери, но во заговор против Ѓорче Петров – речиси невозможна претпоставка. Но, интересно е и тоа како П. Ацев во своите спомени наеднаш исто така го сменил мислењето за стариот и искусен македонски революционер Е. Чучков и во сеќавањата го обвинил дека лично отишол да го донесе убиецот на „еден од патријарсите на ВМРО", како што го нарекол Ѓорче Петров?!. Дури, Ацев во своите сеќавања отишол уште подалеку и тврдел дека за убиството на Ѓорче Петров „Ефрем Чучков го ангажирал Турчето од град Ресен".[123] Иако е вистина и факт дека извесниот Реџеп, Турчин по националност, ја извршил ликвидацијата на Ѓорче Петров, неизвесно е, речиси и невозможно, дека еден стар и искусен македонски революционер од типот на Ефрем Чучков, кој бил во залезот на својата революционерна дејност, да учествувал во чинот на атентатот врз моќна фигура во македонското револуционерно движење како што бил Ѓорче Петров, со кого што до пред краток временски период имал заедничка револуционерна дејност и соработка.

И не само тоа, туку и тезата за евентуална директна наредба на Т. Александров за ликвидацијата на Ѓ. Петров, сè уште не е документирана, туку е заснована на предрасуди и претпоставки кои доаѓале од размислувањата на неистомислениците и противниците на членот на ЦК. Тодор Александров во изјавите по повод атентатот над Ѓорче Петров, декларативно се оградувал од евентуална наредба од негова страна и истакнувал дека и покрај голе-

[121] Петър Ацев, Спомени... cit., 268.

[122] Ibidem, 267.

[123] Ibid., 268.

мите разлики со стариот македонски револуционер, никогаш немал намера физички да го ликвидира преку атентатори на Организацијата. Александров сметал дека посочувањето на ВМРО како потенцијален организатор за убиството на Ѓорче Петров било дело на бугарската земјоделска власт, која сакала што повеќе да ја компромитира македонската организација во очите на Македонците во Бугарија. Тоа го потврдува и писмото до Кирил Прличев од 1 јули 1921 година, во кое Тодор Александров меѓу другото истакнал:

„Двете непријатни новини – убиството на Ѓорче, истовремено со тоа и објавувањето на нацрт–законот против четништвото, ме наведуваат на помислата дека тоа убиство може да е провокаторско дело, на пример, повторно на Прудкиновци, со цел да создадат атмосфера и за полесно донесување на тој одвратен нацрт–закон и за да ја оправдаат хајката против нашите истомисленици во Ќустендил и можеби во други места.“[124]

Одлево надесно, прв Ѓорче Петров, четврти Тодор Александров, шести Андреј Љапчев, седми Симеон Радев, осми војвода Стаматов

[124] БЗНС, Александъ Стамболийски и ВМРО – Непознатата война, съставителство, предговор и бележки Цочо В. Билярски, София, 2009, 178.

Ова писмо на Тодор Александров, но и други документи, оставаат сомнеж за тоа дека можеби членот на ЦК, навистина директно не го наредил атентатот врз Ѓорче Петров и според тоа наредбата да дошла од некоја друга личност од раководните позиции на ВМРО. Во прилог на тоа е и фактот што ЦК ВМРО не издала Окружно писмо со кое обично раководителите на Организацијата ѝ го обзнанувале на јавноста атентатот врз некоја важна личност, истакнувајќи ја и смртната пресуда што ја донесувале членовите на Централниот комитет. Во случајот со Ѓорче Петров, немаме таква постапка.

Во есента на 1921 година, по жестоките превирања по убиството на Ѓорче Петров, Е. Чучков повторно со чета навлегол на територијата на Македонија. Четата на Е. Чучков дејствувала во Малешевијата. Ефрем Чучков, иако веќе во поодминати години, бил со ведар дух и се обидувал при напорните и долги маршеви на четата да не заостанува. Тој воопшто не сакал да се жали и постојано истакнувал дека сè уште е млад и способен за четничко дејствување. Сепак, годините си го правеле своето. За време на ноќните маршеви, за да не се загуби од четата поради слабиот вид, ги терал куририте на рамото да носат бели крпи по кои полесно ги распознавал.[125] При одењето во ноќните часови, поради слабиот вид, не ретко знаел и да падне, да се удри, но со сето тоа се шегувал на своја сметка и така внесувал разноликост и ведрина во четата. Токму во септемвриските денови на 1921 година, војводата Панчо Михајлов-Чавдар се запознал со искусниот револуционер Е. Чучков и во неколкудневното дружење во неговата чета во Малешевијата, ја увидел цврстината и непоколебливиот дух на, како што го нарекувал, „чичо Ефтим“. Во текот на неколкуте дена додека четата агитирала низ Малешевијата, Чавдар и Чучков долго разговарале во доцните ноќни часови за целите на борбата на ВМРО. Кога Чавдар го прашал Чучков за тоа дали му „тежат“ годините и дали го чувствува уморот, искусниот војвода му одговорил:

„Вистинскиот револуционер никогаш не чувствува умор, независно од илјадниците незгоди и лишувања на коишто секој ден е подложен. Сношти имавме доста долг пат, но јас те уверувам: во мене се наоѓаат сили за патување. Ние тргнуваме на пат кога сè спие и почива. Времето, какво и да биде тоа – облачно, мрачно, ветровито, дожд, снег или град може да врне – не би мо-

---

[125] Панчо Михайловъ, Въ страната на сълзите, София, 1924, 48.

жело да ни се испречи на патот. Ние ги нарамуваме пушките, ги натовaруваме раниците и потпрени на здрави стапови, чекориме по знајни патишта за нас, додека ја прелееме ноќта во ден.[126]

На прашањето на Панчо Михајлов-Чавдар за поодминатите години, Е. Чучков му одговорил:

„Староста?! За револуционерот нема значење староста, затоа што сме носители на вечно млади идеи. Во Македонија не е позната староста. Ти во тоа сам ќе имаш можност да се увериш. Лош советник на човек е и очајот, но во револуционерот не живее тој советник. Несреќите коишто ја снајдоа Македонија, никако не ме потиштија. Многу народи и држави ги познаваат искушенијата. Многу народи преживуваат повеќе или помалку тешки удари и несреќи. И нас привремено можат да нè обземат заблуди, но секогаш на тоа се спротивставува животното сознание коешто ни кажува дека сето тоа е привремено, а вечно за нас е само она коешто дало израз на нашите идеали и стремежи.“[127]

Ваквите констатации на Ефрем Чучков, кои внимателно ги забележувал Панчо Михајлов-Чавдар, оставале впечаток дека искусниот и возрасен револуционер не го напуштиле младешките идеали кои биле мотив за неговото вклучување во македонското револуционерно движење и во ВМРО. Мислата на Чучков му била чиста, едноставна, а револуционерниот дух му бил како пред неколку дена да се приклучил во ВМРО. Чавдар се сеќавал на тој дел од разговорот со Чучков во кој револуционерот ја изнел суштината на постоењето и на неговото животно мото:

„Драги Чавдаре, срцето на секој човек ќе биде пустина ако во него нема идеал, ако тоа не се бранува од благородни пориви кон прекрасното и доброто. Без идеали, за човекот нема осознаен живот – тој нема да живее, туку жално, здодевно, мачно ќе постои. Таков е и животот на народ којшто ги губи своите идеали, своите преданија осветени од великите моменти на минатото, којшто заборава сè со што може и треба да се гордее. Претстави си таков народ којшто заборавил сè прекрасно, светло, велико што постоело во неговиот поминат живот, којшто ги загубил спомените за своите големи дејци. Таков народ ќе биде народ без минато, а народот без минато не може да напредува и да се развива, да ги остварува своите идеали. Македонскиот народ има свое славно минато, има свои големи луѓе. Тој нема да умре, уште

[126] Ibidem, 49.

[127] Ibid., 49/50.

повеќе и затоа што и сега има свои силни карактери, бистри умови коишто му даваат точна насока на македонското ослободително дело...“[128]

Со вакви разговори и агитација низ селата во Малешевско, Чавдар ги поминал деновите во четата на Ефрем Чучков. При посетата на малешевските села, Е. Чучков настапувал отворено кон селаните, без разлика дали ѝ припаѓале на Организацијата или не. Благодарение на неговиот едноставен и човечки пристап, Чучков успеал во Организацијата да привлече и голем број разни незадоволници кои биле неорганизирани, не припаѓале на ниту една организација, но располагале со пушки и се движеле низ планинските делови на Малешевијата. Познанствата што ги имал со локалното население уште од времето додека соработувал со Гоце Делчев и неговиот престој во тоа време во Малешевско како војвода, придонел да ги убеди овие незадоволни елементи да влезат во редовите на ВМРО. Авторитетот на Е. Чучков се должел на едноставноста, искреноста, пристапноста, но и на познавањето на локалните малешевски обичаи, дури и нивниот дијалект. И самиот надворешен изглед на Е. Чучков, кој бил низок, ситен, придонесувал за тоа да се здобие со доверба кон луѓето на кои им приоѓал.[129]

Во почетокот на 1922 година, Е. Чучков и Тодор Александров се наоѓале на територијата на Македонија под српска власт или во пограничниот дел каде што поминувале каналите за влез и комитски чети. Во текот на летото 1922 година, дури и српската воена служба известувала за тоа дека Александров се наоѓал на територијата на Македонија под српска власт, и тоа во придружба на 10 до 15 комити, додека во негова непосредна близина се наоѓале четири чети од по 50 комити под раководство на војводите Ефрем Чучков, Иван Јанев-Брло, Пане Меѓуречки и Дончо од Штип.[130] Според одредени податоци блиски до Организацијата, само во текот на 1922 година четите на ВМРО имале 56 судири со вооружените воено–полициски формации на Кралството СХС, од кои четата на Ефрем Чучков имала 7 судири и битки во Малешевско и Кочанско.[131] Овој податок покажува дека Ефрем Чучков

---

[128] Ibid., 50/51.

[129] Иванъ Михайловъ, СПОМЕНИ II, Освободителна борба 1919–1924 г., 1965, 151/152.

[130] Зоран Тодоровски, Автономистичката ВМРО на Тодор Александров 1919–1924, Скопје, 2013, 130.

[131] МАКЕДОНИЯ, История и политическа съдба (1912–1941), том II, София, 1998, 102.

како војвода на чета во Вардарска Македонија под српска власт имал интензивна револуционерна дејност, иако се наоѓал во зрели години.

Во екот на борбите на четите на ВМРО со воено–полициските сили на Кралството СХС, властите во Белград се обиделе на своја страна да привлечат дел од војводскиот кадар на Организацијата. Тоа навистина и се случило. Во тоа време голем проблем за комитските чети и дејствувањето на ВМРО, пред сè во Источниот дел на Македонија, бил фактот што дел од војводскиот кадар на Организацијата, навистина, за одредена сума парични средства, преминал во српска служба. Таков бил случајот со Илија Пандурски, војвода на Организацијата, кој преминал во српска служба. Локалното население од Малешевско кое припаѓало на Организацијата, веднаш ги известило Тодор Александров и Ефрем Чучков за таквата постапка на Пандурски. За таа цел Борис Пендев, член на ВМРО од Малешевијата, заминал во Горна Џумаја (Благоевград) за да ги побара Тодор Александров и Ефрем Чучков. Во тоа време, базата на Александров и Чучков се наоѓала во селото Покровник, Горноџумајско, во куќата на Георги Даскалов.[132] Во куќата, покрај Александров и Чучков, се наоѓал и Никола Гули, синот на војводата Питу Гули. Пендев ги известил двајцата раководители на ВМРО за целокупната ситуација во Малешевијата и за однесувањето на Илија Пандурски. Следниот ден, Ефрем Чучков повторно го повикал Пендев и му соопштил дека Пандурски веќе не е војвода на Организацијата, дека е разрешен и повикан во Бугарија за да одговара за своите постапки.[133] Во наредниот период, Е. Чучков го задолжил Борис Пендев да контактира со бегалците од Малешевијата во Бугарија и за тие што смета дека се соодветни, да ги посочи за зачленување во ВМРО. За сите свои активности, Пендев во 1922 година се среќавал со Чучков во селото Покровник и го известувал за тоа како течат работите.[134] Ваквите настани укажуваат на тоа дека Е. Чучков во 1922 година бил прилично зафатен со организациски работи и имал интензивна соработка со членот на ЦК ВМРО, Тодор Александров.

Во пролетта на 1923 година, Е. Чучков сè уште ги обиколувал селата низ Малешевијата и ја зацврстувал мрежата на ВМРО. Александров како член на ЦК ВМРО му давал огромна поддршка

---

[132] ЦДА, фонд 1932К, оп.4, а.е. 66, л. 28.

[133] Ibidem, 28.

[134] Ibid., 28.

и имал голема доверба во него. Додека престојувал во едно село, се сретнал со Иван Михајлов кој веројатно поминувал преку каналот на Организацијата. Во тие моменти, Е. Чучков седел меѓу селаните и неговите четници и за време на разговорот потпивнувал по некоја голтка ракија од мало шишенце со дрвена, продупчена затка и им го подавал и на луѓето околу него. Михајлов забележал дека Чучков не носи оружје со него и затоа го запрашал каде му се револверот и пушката, на што добил незаинтересиран одговор:

„А, ете го таму пиштолчето, над гредата.“[135]

Михајлов забележал дека револверот воопшто не е функционален и бил покриен со слама, но ја забележал и пушката која била закачена на греда, чиста и подготвена за евентуална борба. Ваквиот однос кон оружјето на Е. Чучков покажува колку голема била довербата кон селаните пред кои држел состаноци и кои ги убедувал да се зачленат во ВМРО. Огромното искуство што го стекнал со долгогодишната револуционерна дејност во Македонија, му овозможувало да направи правилна процена за тоа каква личност е таа што разговара со него и дали треба да се постави строго или пријателски. Според сеќавањата на И. Михајлов, токму тогаш во селото пристигнал Димо Хаџи Димов, кој неколку часа насамо разговарал со Ефрем Чучков, со кого се познавал уште од времето на Гоце Делчев. Кога си заминал Димо Хаџи Димов, за разговорот со него Ефрем Чучков пред Михајлов прокоментирал:

„Хаџијата дошол да ми ја пее неговата песна. Му кажав дека јас сум таму каде што сум се ветил уште од младоста, кај нашиот народ. Има место и за него овде, ако сака да работи за Македонија, а не за туѓи програми.“[136]

Во раната есен во 1923 година, кај Е. Чучков веќе се чувствувал замор, а и болест која се должела на долгите години тежок револуционерен живот по македонските планини. Непосредно пред неговата смрт, штипјанецот Петар Завоев го сретнал Е. Чучков на една од софиските улици. При средбата, Чучков молчаливо му ја стегнал раката на Завоев, го погледнал во очите и проронил една солза. На таквиот гест, П. Завоев му рекол на Чучков да не се јадосува:

[135] Иванъ Михайловъ, СПОМЕНИ II, Освободителна борба 1919–1924 г., 1965, 152.

[136] Ibidem, 152.

„Чичо Ефреме, уште ништо не е загубено. Борбата одново започнува...“

Подостарениот Е. Чучков му одговорил:

„За мене сè е завршено... Јас си заминувам од овој свет.“[137]

Откако се разболел, веројатно во септември 1923 година, Ефрем Чучков од страна на ВМРО тајно бил пренесен во софиската болница „Црвен крст“. За неговото здравје лично се грижел д-р Каракашев кој, како директор на болницата, без знаење на власта, примал и други членови на ВМРО.[138] Во контекст на тоа, и самиот прием на Ефрем Чучков во болницата можел да предизвика последици по д-р Каракашев. Иван Михајлов во една пригода, додека лежел во болницата, го посетил Е. Чучков, кој според Михајлов и покрај сè поизвесниот крај, уште бил со бодар дух и весел карактер.[139] По кратко време, Ефрем Чучков починал како последица на здобиената болест.

Веста за смртта на Ефрем Чучков одекнала и се проширила кај одредени кругови на македонската емиграција во Бугарија. Раководството на ВМРО веднаш ја добило жалната вест. На 1 октомври 1923 година, Тодор Александров со писмо го известил Кирил Прличев дека во раните утрински часови, во 9 и 30 часот, починал Ефрем Чучков. Александров го известил Прличев дека по повод тоа треба да се организира масовен погреб на починатиот Е. Чучков.[140]

Смртта на Ефрем Чучков во тој временски период поминала забележана само во високите кругови на ВМРО. Искусниот македонски револуционер Чучков целиот свој живот го посветил на борбата за слобода на Македонија која ја водел како член на македонската организација ВМРО. Никогаш во својот живот не преминал во друга македонска организација. Останал верен на принципите за самостојноста и независноста на ВМРО, надвор од политиките на балканските држави кон Македонија. Пријател и соборец на Гоце Делчев, непомирлив борец против врховизмот, поборник на чистотата на македонското револуционерно движење, соборец и истомисленик и со Тодор Александров и со Ѓорче Петров. Можеби тој е единствениот македонски револуционер

[137] „Целокупна България„, брой 743, 6.

[138] Иванъ Михайловъ, СПОМЕНИ II, Освободителна борба 1919–1924 г., 1965, 152.

[139] Ibidem, 153.

[140] Тодор Александров, Сè за Македонија... cit., 553.

кој се обидел да ги помири смртните непријатели Александров и Петров за доброто на ВМРО и на Македонија. Секогаш со добра мисла и пријателски тон кон соговорникот, разговорлив, ведар, едноставен во својот говор и пристап, популарен и прифатен кај македонското селанство во Штипско и Малешевско. Ефрем Чучков својата револуционерна врвица ја поминувал од највисоките позиции во ВМРО, раководител на Ќустендилскиот пункт до нелегален член на околиските комитети на Организацијата и војвода на чета кој ја знаел секоја планинска патека по македонските планински беспатици низ источниот дел на Македонија. Револуционерниот стаж на Ефрем Чучков изнесувал речиси три децении. Чучков ги поминал сите подеми и падови на ВМРО и македонското револуционерно движење и речиси како никој македонски револуционер го завршил својот живот без ниту една темна дамка во неговата револуционерна биографија. Ефрем Чучков е уште еден македонски револуционер кој ја надополнува никогаш неисцрпната ризница на животи посветени на вечниот македонски идеал – слободата и независноста на Македонија.

Факсимили од оригинални документи

Писмена кореспонденција помеѓу Ефрем Чучков и Гоце Делчев (август-октомври 1902 година)

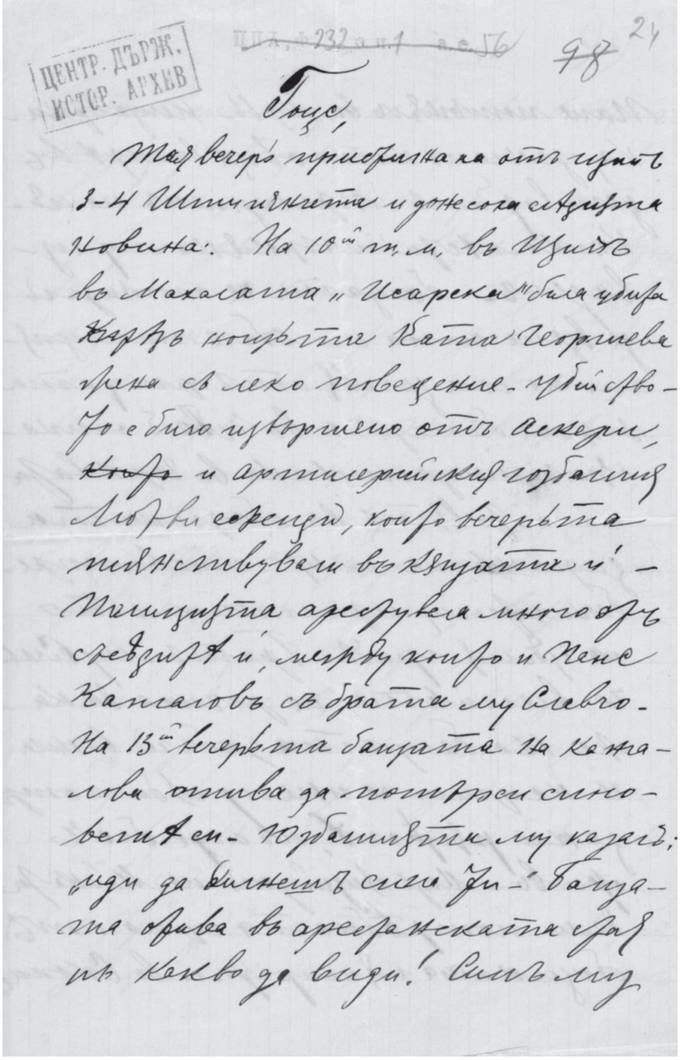

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

~~ЦДА, ф. 232 оп. 1 а.е. 56~~ ~~97~~ 98 24

Гоце,

Тая вечерь пристигнаха отъ Щипъ 3-4 Щипчанчета и донесоха следнята новина: На 10ий т. м. въ Щипъ во Махалата „Исарека" била убита ~~кой?~~ нощьта Катя Георгиева жена съ леко поведение. Убийството е било извършено отъ аскери ~~който~~ и артилерийския юзбашия Лютви ефенди, който вечерьта присъствувалъ въ къщата ѝ. — Полицията арестувала много отъ съседитѣ ѝ, между които и Пене Кантаровъ съ брата му Славчо. На 13ий вечерьта бащата на Кантарови отива да потърси синоветѣ си. Юзбашията му казалъ: „иди да видишъ сина си". Бащата отива въ арестантската стая и що да види! Синъ му

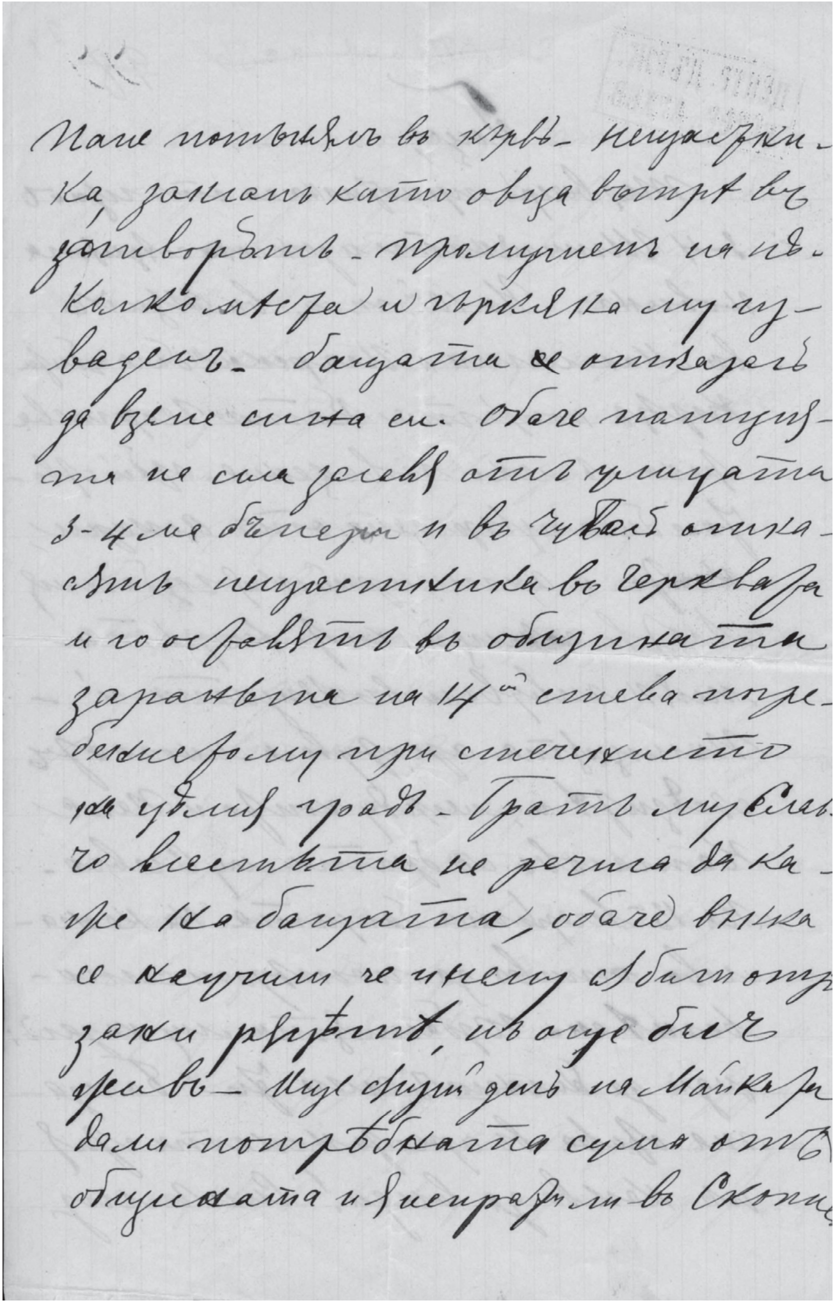

Паче попытилъ въ кърв- ницарски-
ка, загнанъ като овца вътре въ
заговоратъ - пролупенъ на нѣ-
колко мѣсеца и гърцията му гу-
вадецъ - бащата се отказалъ
да вземе сина си. Обаче напущи-
ата не сила зелевъ отъ улицата
3-4 ма бѣгери и въ чувасъ отка-
саътъ ницастицика въ черквата
и го оставятъ въ общината
заранъта на 14ⁱ стева погре-
бението му при стечението
на цѣлия градъ - Братъ му Славъ
чо вестъта не речиха да ка-
же на бащата, обаче вънка
се научи че у него с обатъ отр-
заки рецептъ, и въ огне бѣхъ
гривъ - Исус свѣтии день на Майка ра-
дели потрѣбната сума отъ
общината и я испрати ми въ Скопье

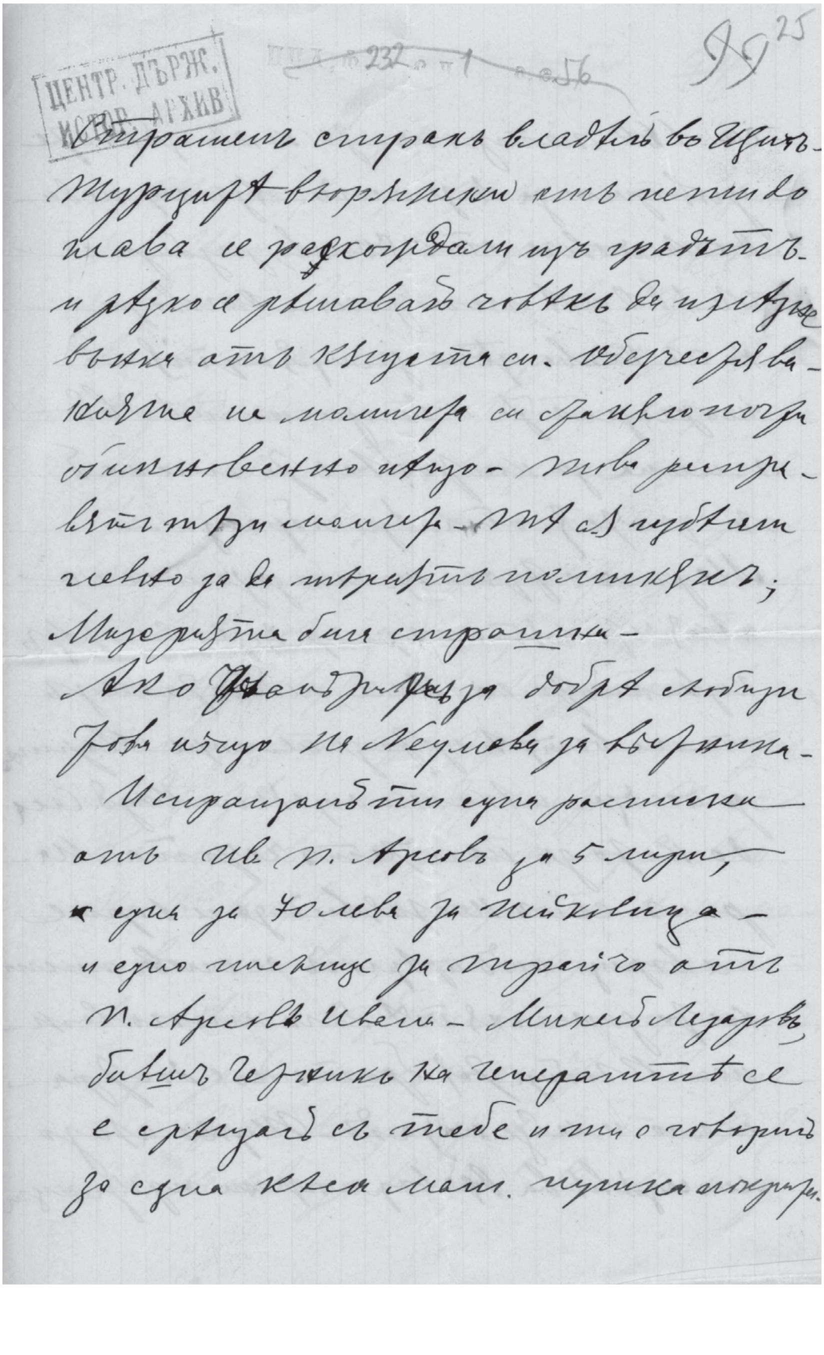

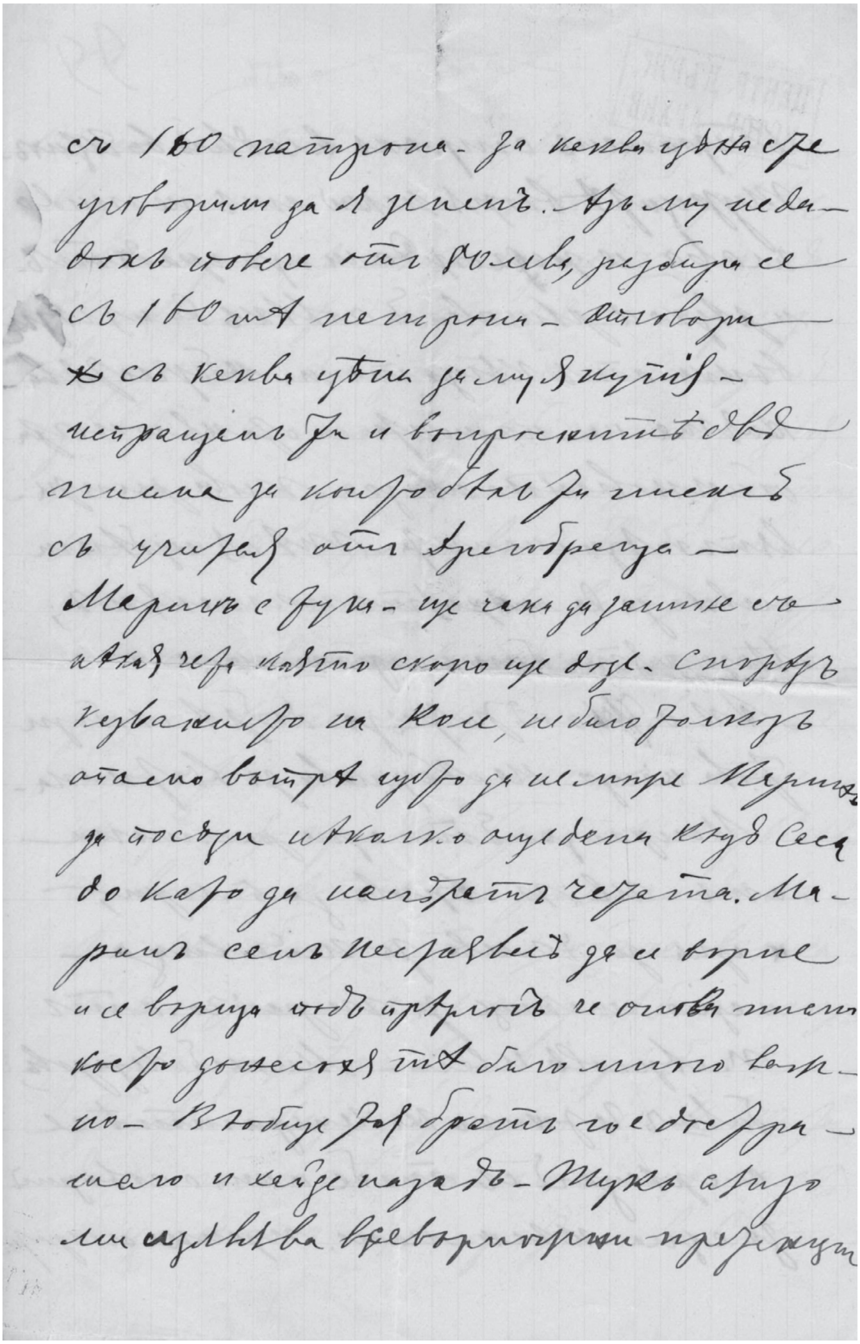
съ 160 патрона – да [illegible] [illegible] сре-
уговорихме да я земемъ. Азъ му не да-
дохъ повече отъ 80 лева, разбира се
съ 160-тѣ патрона – договори-
хъ съ [illegible] [illegible] да му я купимъ –
[illegible] [illegible] и вътрешнитѣ два
писма за които [illegible] [illegible] писалъ
съ [illegible] отъ [illegible] –
Маринъ е [illegible] – ще чака да замине съ
Атанасъ [illegible] [illegible] скоро ще доде. Споредъ
[illegible] на Коле, [illegible]
опасно вътрѣ [illegible] да [illegible] Маринъ
да посѣди [illegible] [illegible] [illegible]
до като да [illegible] четата. Ма-
ринъ сега [illegible] да се върне
и се връща [illegible] [illegible] че онова писмо
което донесохъ тѣ было много [illegible]-
но – Въобще [illegible] братъ [illegible] [illegible]-
[illegible] и [illegible] назадъ – Тукъ [illegible]
ми [illegible] [illegible] [illegible]

~~ЦПА ... 232~~ ... а.е. 56 ~~181~~ 26

че той [illegible] да знае [illegible] – и [illegible]-
[illegible] да носять тези [illegible], та като да се
дава ~~[illegible]~~ дума – Искя да върне оная жена
която бѣ я донесълъ Грейчо – Не знам
ама нарядата страшна разрушена работа
ще ме накара за нѣкой день нещо му
делъ единъ [illegible], за хичъ [illegible]
да се води – Поуправа отъ него нѣщо
бъде малко по [illegible] – И на него се
[illegible] съ недоволство и др. пр. [illegible]-
ри – Тия [illegible] съ [illegible] на
Велко, [illegible] бай-башия хора – Тѣмъ
имъ дай само да прахосватъ и харчатъ
безъ да му мислятъ – Нъ нѣма ще се
чака до нѣкѫдѣ, за ще видимъ по нататъкъ –

Съ братски поздрав Чучков

18/VIII 1902 год.

Кюстендилъ.

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

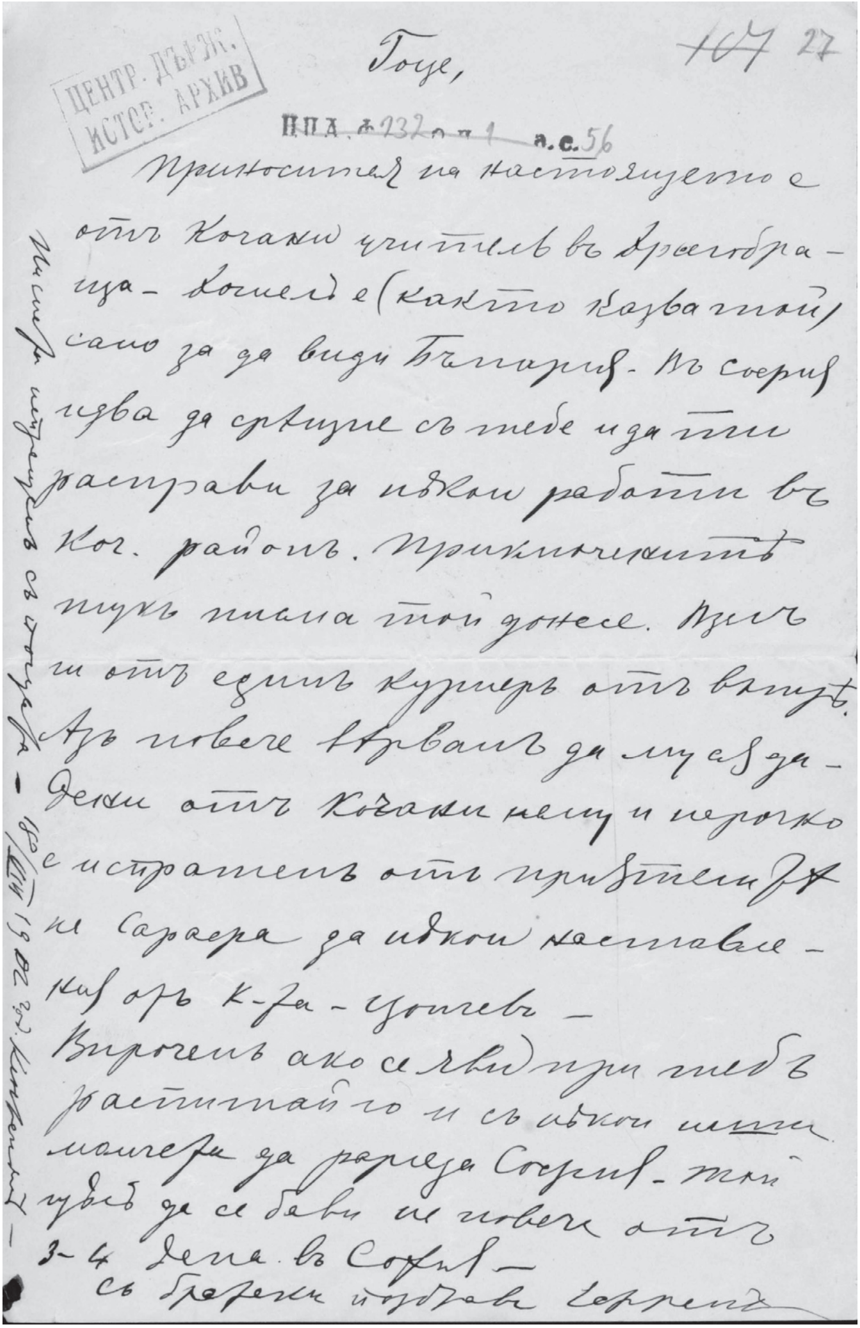
ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

ЦПА ф. 232 оп. 1 а.е. 56

~~107~~ 27

Гоце,

Приносительтъ на настоящето е отъ Кочани учитель въ Драгобраща — дошелъ е (както казва той) само за да види България. Въ София иска да се срещне съ тебе и да ти разправи за нѣкои работи въ Коч. районъ. Приключенитѣ тукъ писма той донесе. Взехъ ги отъ единъ куриеръ отъ вътрѣ. Азъ повече вѣрвамъ да му е дадени отъ Кочани нещо и нарочно е испратенъ отъ приятели [illegible] и Сарафа да нѣкои наставления отъ К-та — Цончевъ —
Впрочемъ ако се явѣ при тебѣ разпитай го и съ нѣкои [illegible] мотиви да разгледа София — той трѣбва да се бави не повече отъ 3-4 дена въ София —
Съ братски поздрави Гьорче

Писмо изпратено съ отговора — 18/XII 1902 год. Кюстендилъ —

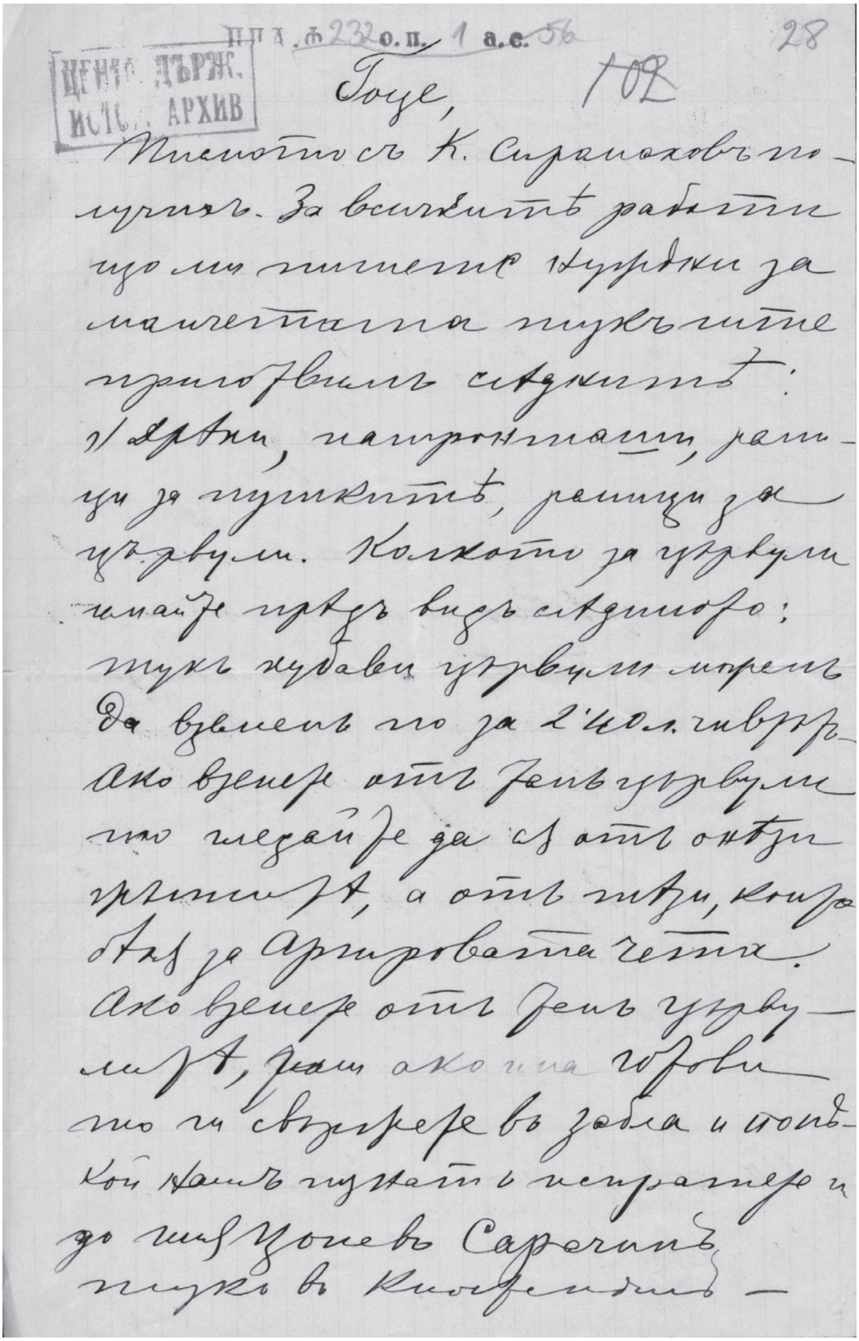

Гоце,

Писмото съ К. Сарафовъ получихъ. За всичкитѣ работи що ми пишеше нужни за манифестацията нужднитѣ приготвилъ слѣднитѣ: 1/ Дрехи, патронташи, ремъци за пушкитѣ, ремици за цървули. Колкото за цървули имайте предъ видъ слѣдното: тукъ хубави цървули можемъ да вземемъ по за 2 и пол. гроша. Ако вземете отъ тѣхъ цървули то гледайте да сѫ отъ онѣзи прѣснитѣ, а отъ тѣзи, които бѣхѫ за Арировата четѣ. Ако вземете отъ тѣхъ цървулитѣ, тамъ ако има готови то ги свържете въ дебла и по такъвъ начинъ испращайте и до [illegible] Цоневъ Сарачинъ тукъ въ Кюстендилъ —

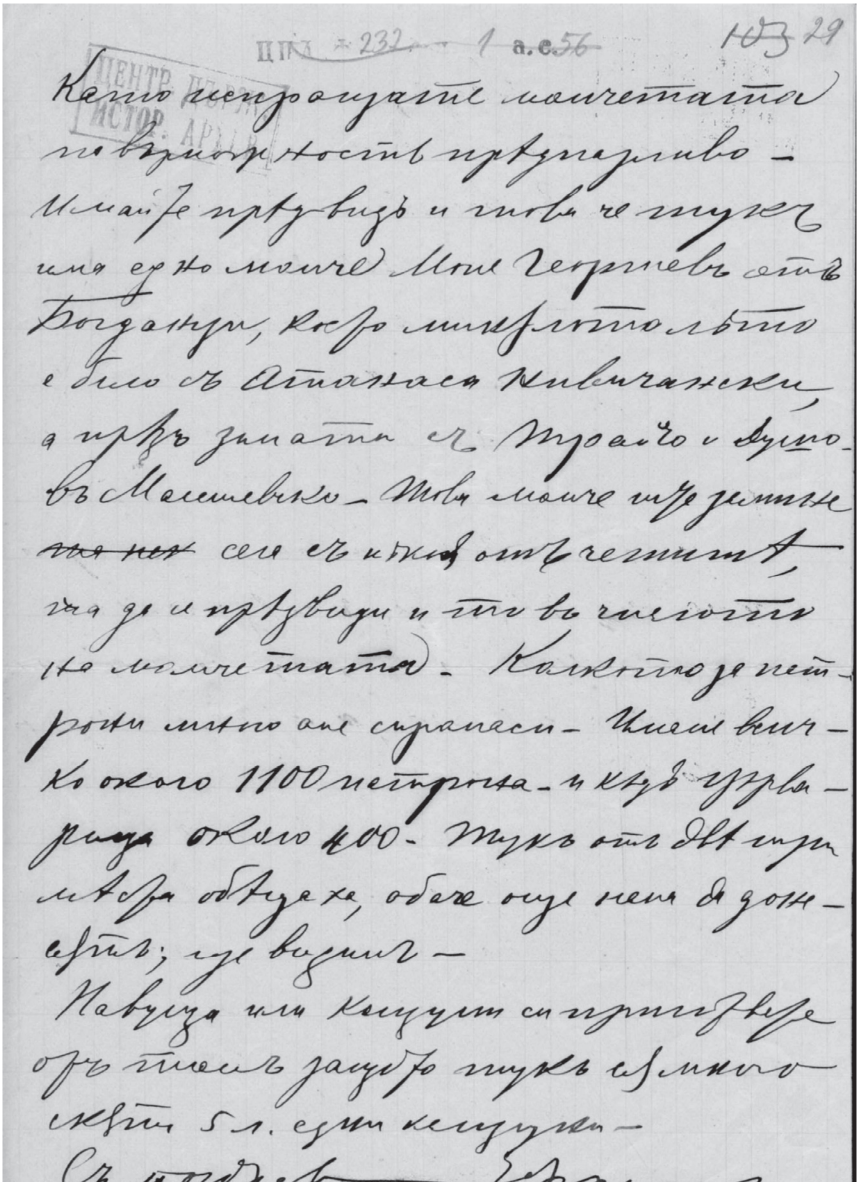

ЦПА ф. 232 оп. 1 а.е. 56 103 29

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

Като неспоразумяхте момчетата по вѫтрешностьта прѣдпазливо — имайте прѣдъ видъ и това че тукъ има едно момче Мите Георгиевъ отъ Богданци, което минѫлото лѣто е било съ Атанаса Кивичански, а прѣзъ зимата съ Трайчо и Думо въ Малешевско — Това момче ще земне ~~[illegible]~~ сега съ нѣкоя отъ четитѣ, да ги прѣзвоѓи и тѣ въ чистотата на момчетата — Каквото за патрони много ще спрашаси — Имаме всичко около 1100 патрона — и кадъ Гюрова около 400 — Тукъ отъ двѣ [illegible] обѣщаха, обаче още нема да донесѫтъ; ще видимъ —

Пансиза или Капсули си пригответе отъ тамъ, защото тукъ е много скѫпи 5 л. една капсула —

Съ поздравъ — [illegible]

21/VIII 1902 г.

Кюстендилъ

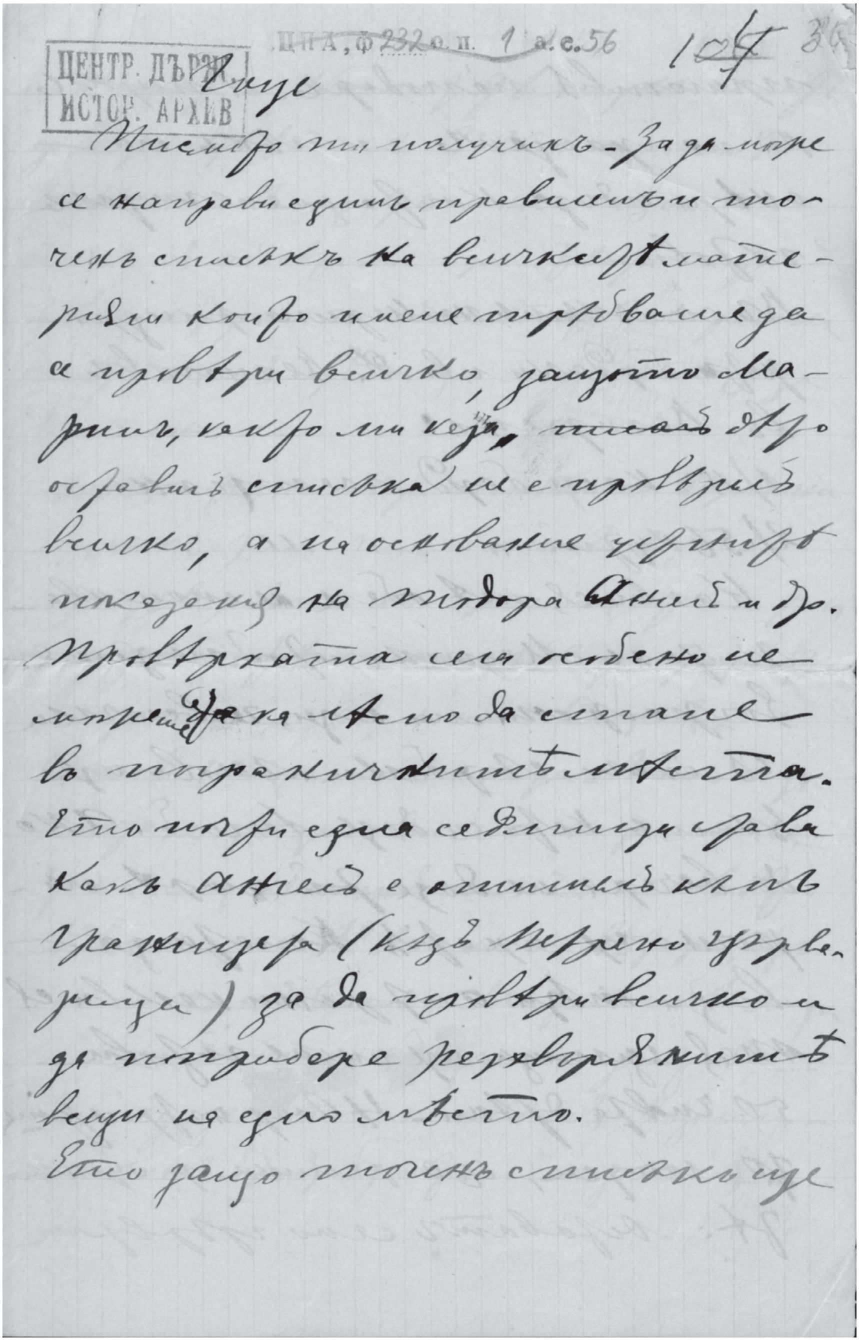
ЦЕНТР. ДЪРЖ.
ИСТОР. АРХИВ
ЦПА, ф 232 о. п. 1 а.е. 56

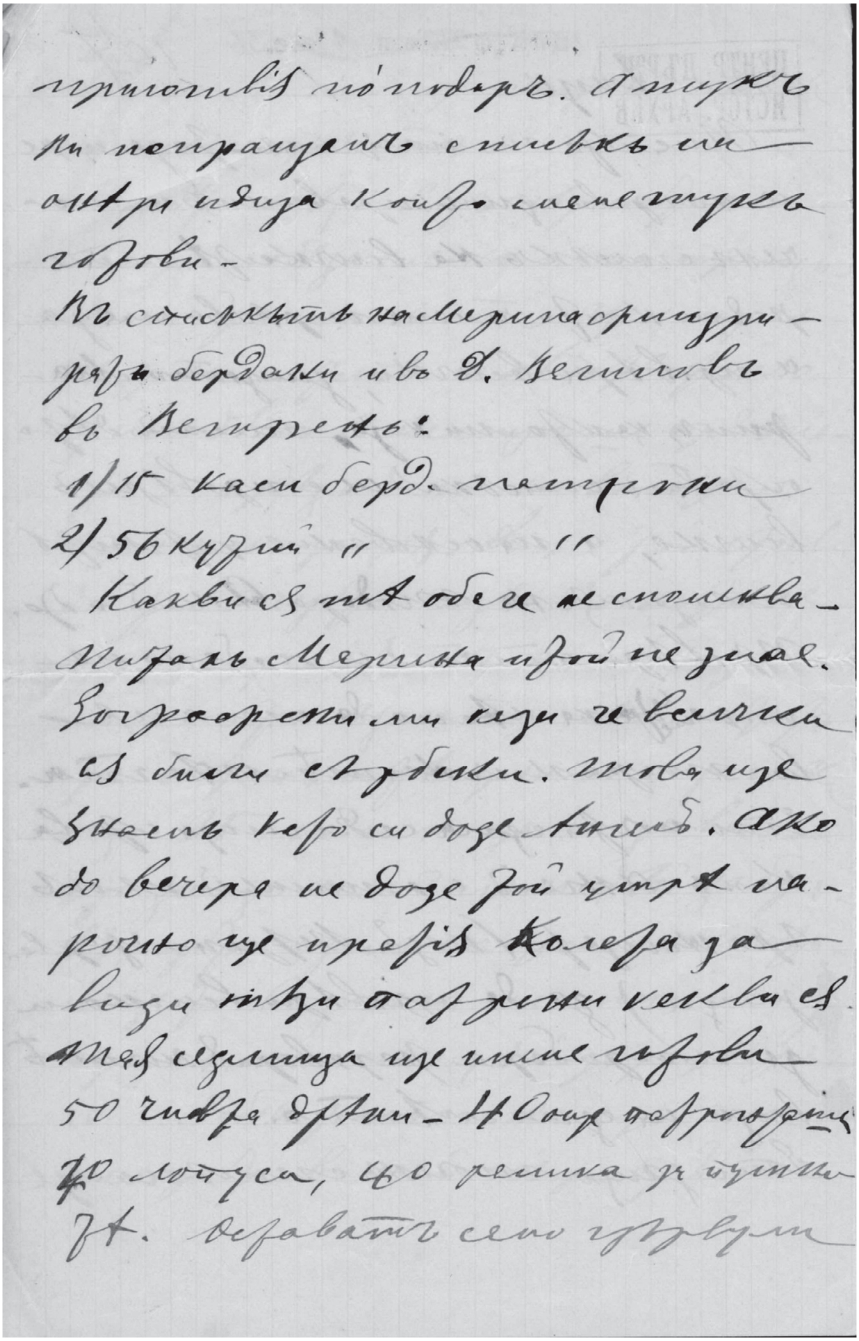
приготвил [illegible]. А туркъ
ти [illegible] списъкъ на
оружия [illegible] които мене турски
готови -
Къ списъкътъ на Мерина [illegible]
[illegible] бердани и въ Д. [illegible]
въ [illegible]:
1/ 15 каси берд. патрони
2/ 56 кутий " "
Какви ся тѣ обаче не споменава-
[illegible] Мерина и той не знае.
[illegible] ми кажи че всички
ся били сръбски. Това ще
знаешъ [illegible] си доде [illegible]. Ако
до вечерьта не доде той утрѣ на-
рочно ще прати [illegible] за
[illegible] тѣзи патрони [illegible] ся.
Нея седмица ще имаме готови
50 чифта дрехи - 40 [illegible]
70 [illegible], 40 ремика [illegible]
[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]

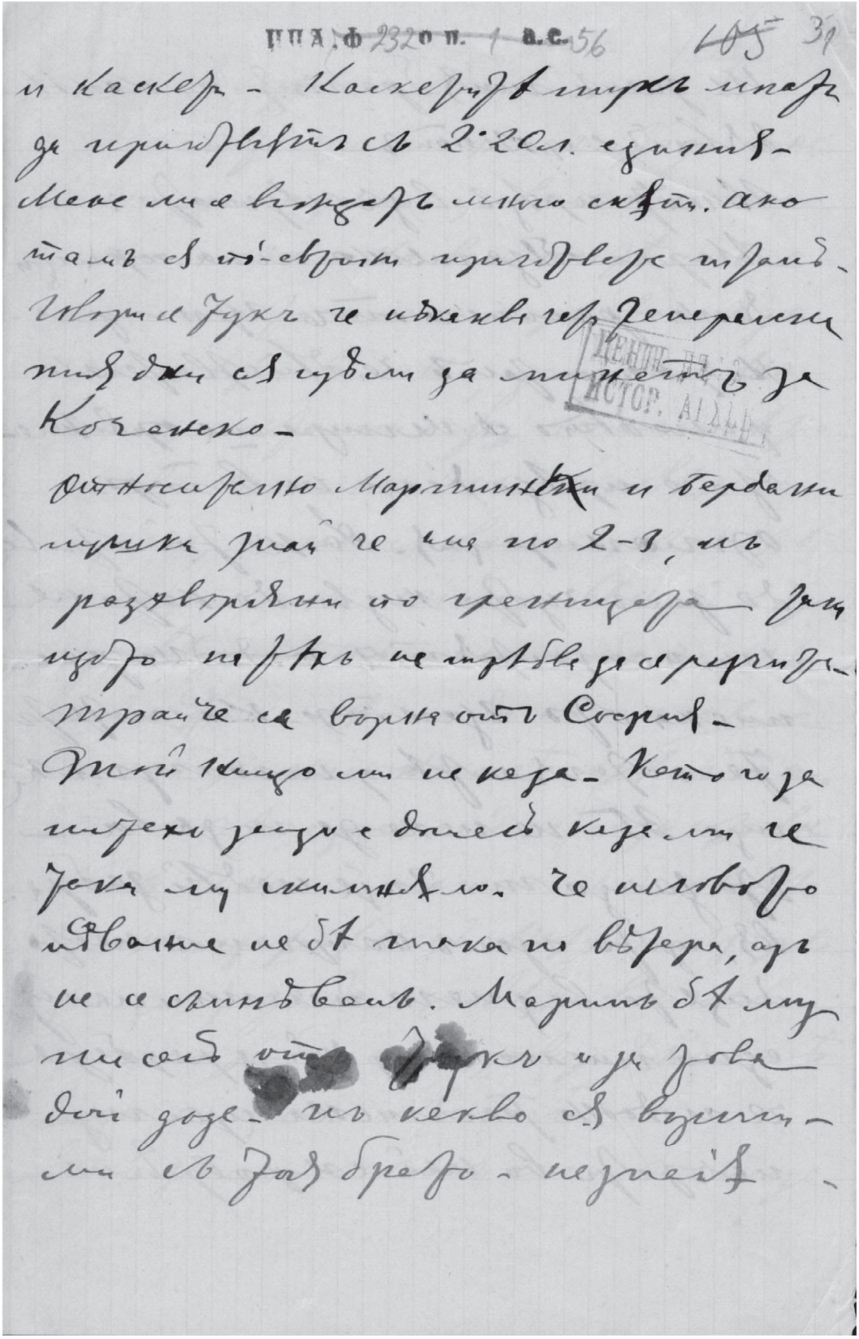
ЦПА. Ф 232 оп. 1 а.е. 56 105 31

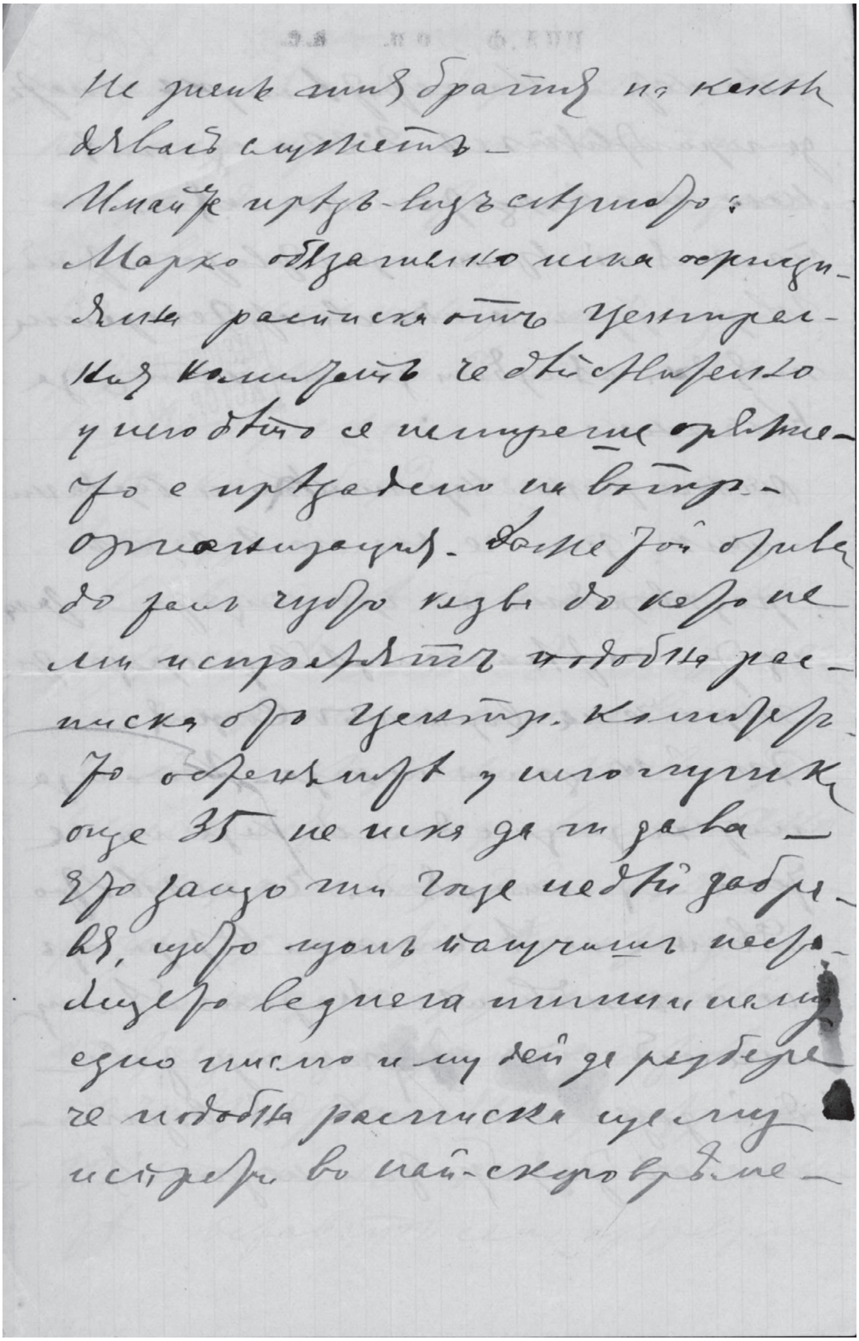
Не знамъ защо братята из нѣкои
дѣвать сумата —
Имайте предъ видъ слѣдното:
Марко Обзатинско има оригина-
лна расписка отъ Централ-
ния комитетъ че отъ Малешево
у него бѣше се натрупало оружие-
то е предадено на вътр.-
организация. Даже той обѣща
до тоя чудо казва до като не
ги истребятъ подобни рас-
писки отъ Центр. комитетъ
то обещаните у него пушки
още 35 не иска да ги дава —
Ето защо ти тоже недѣй добрѣ-
ва, чудо туй получишъ послѣ-
дното веднага пиши на него
едно писмо и му дай да разбере
че подобни расписки щемъ ги
истребимъ во най-скоро врѣме —

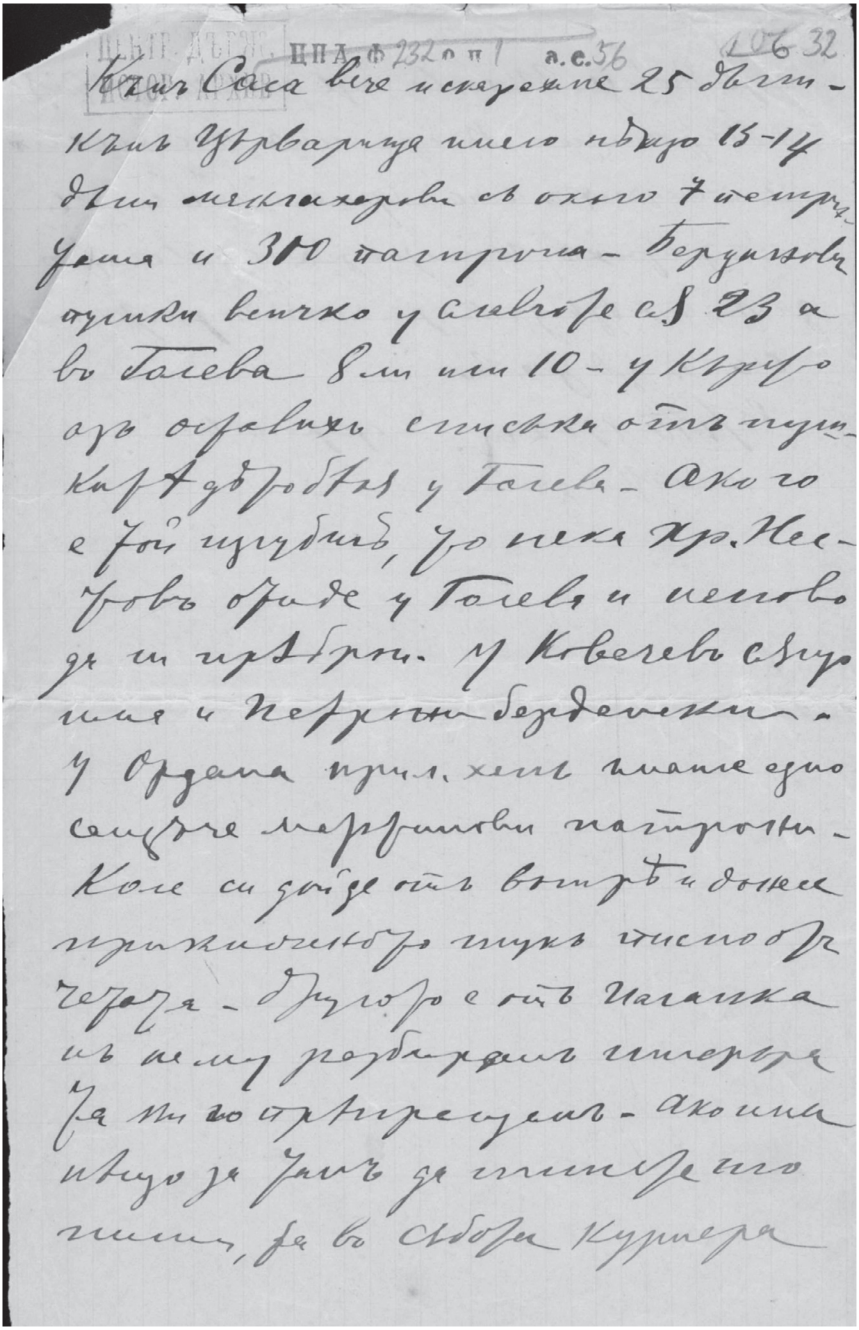
ЦПА ф 232 оп 1 а.е. 36

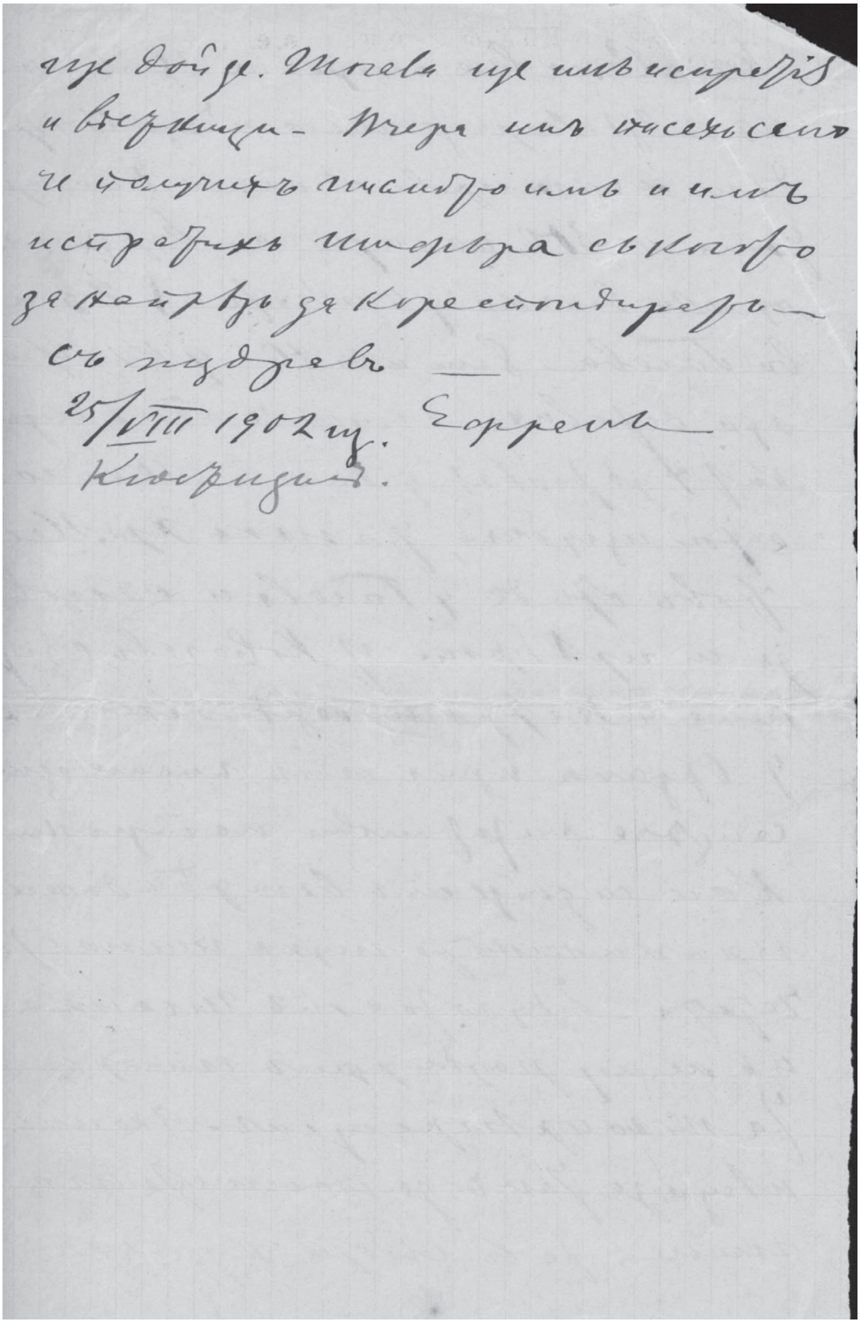
ще дойде. Тогава ще имъ испратя
и върници - Вчера имъ писахъ сего
и получихъ писмо отъ имъ и имъ
испратихъ шифъра съ който
за напредъ да кореспондираме —
съ [illegible] —
25/VIII 1902 г. Ефремъ
Кюприли.

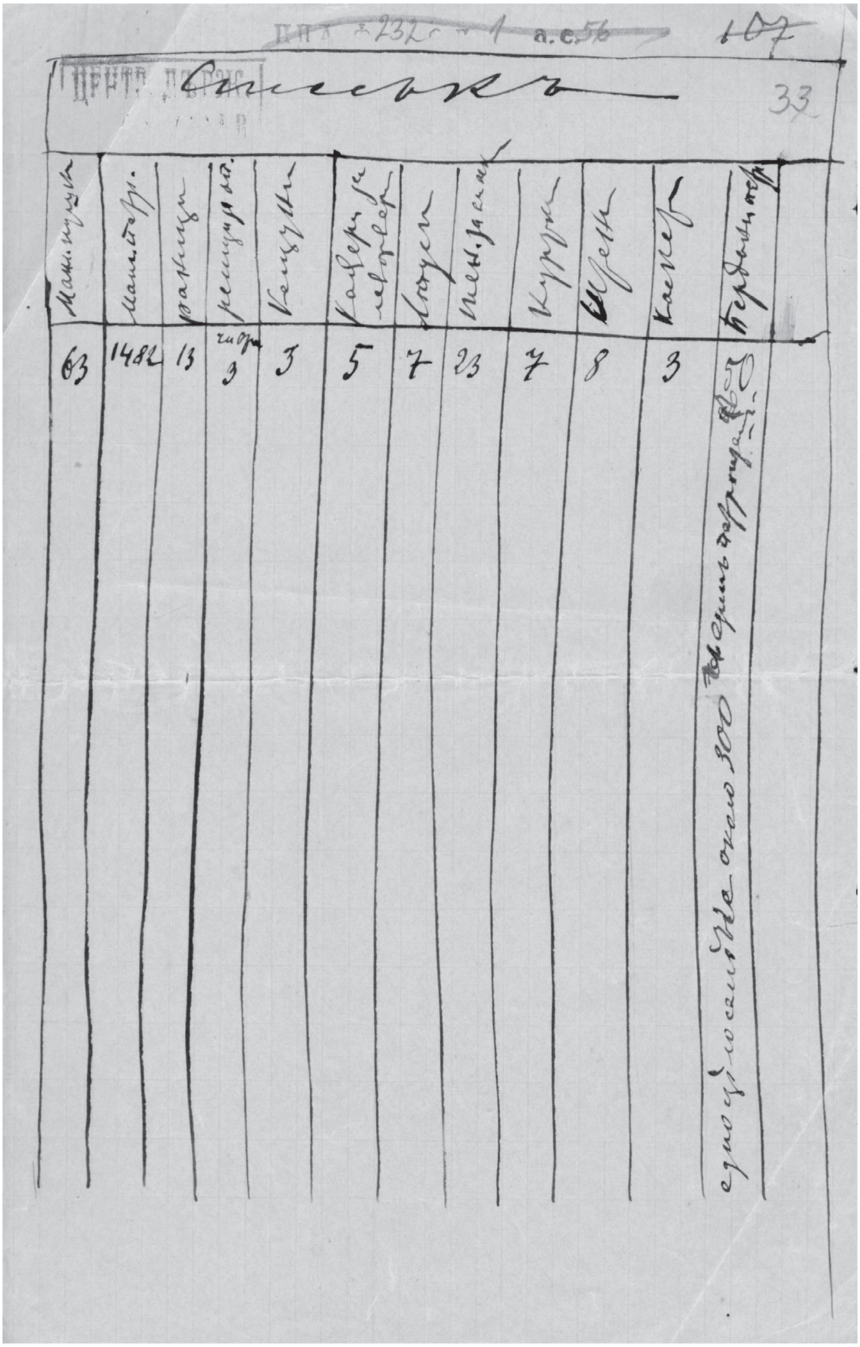

Списъкъ

Манлихери	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
63	1482	13	чифт. 3	3	5	7	23	7	8	3	50

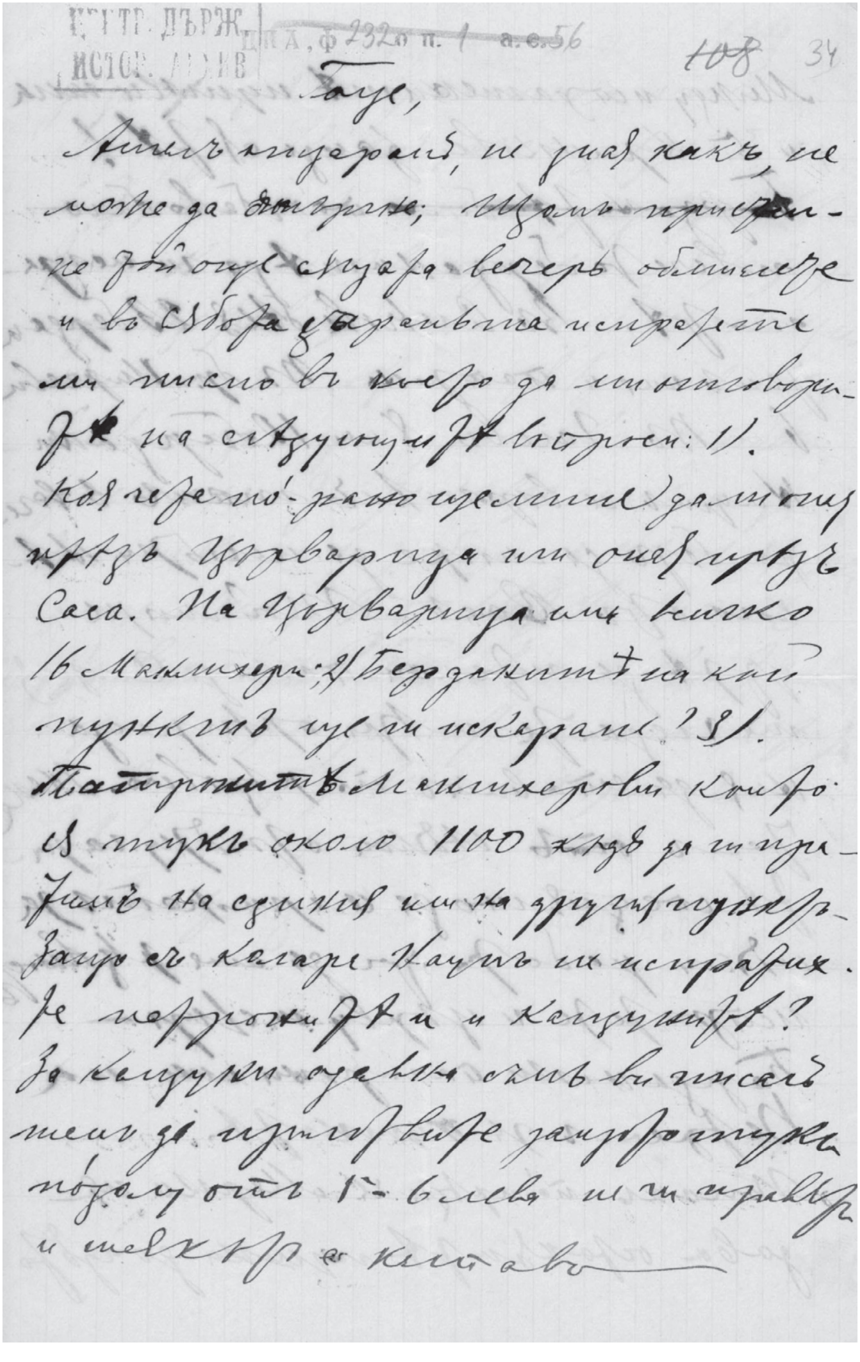

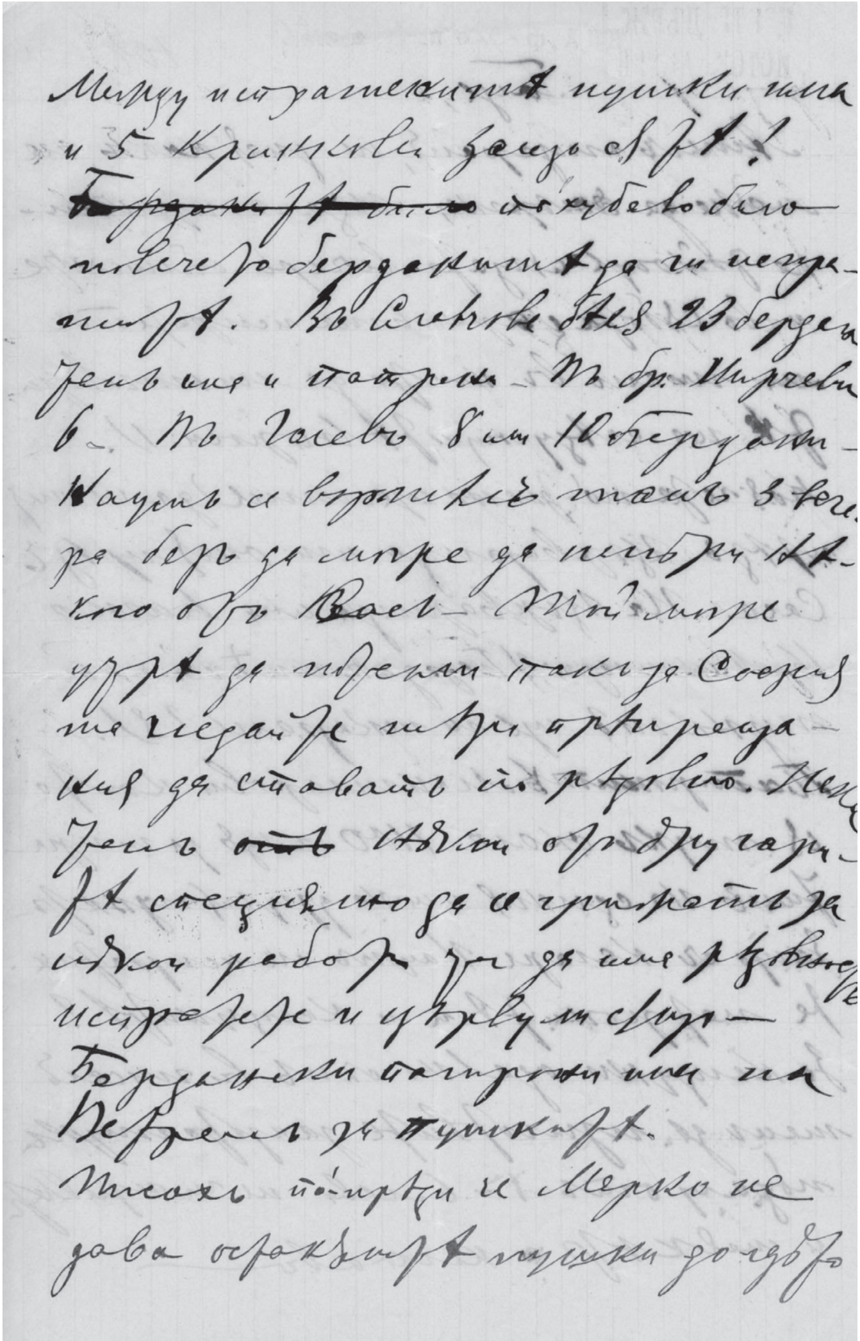

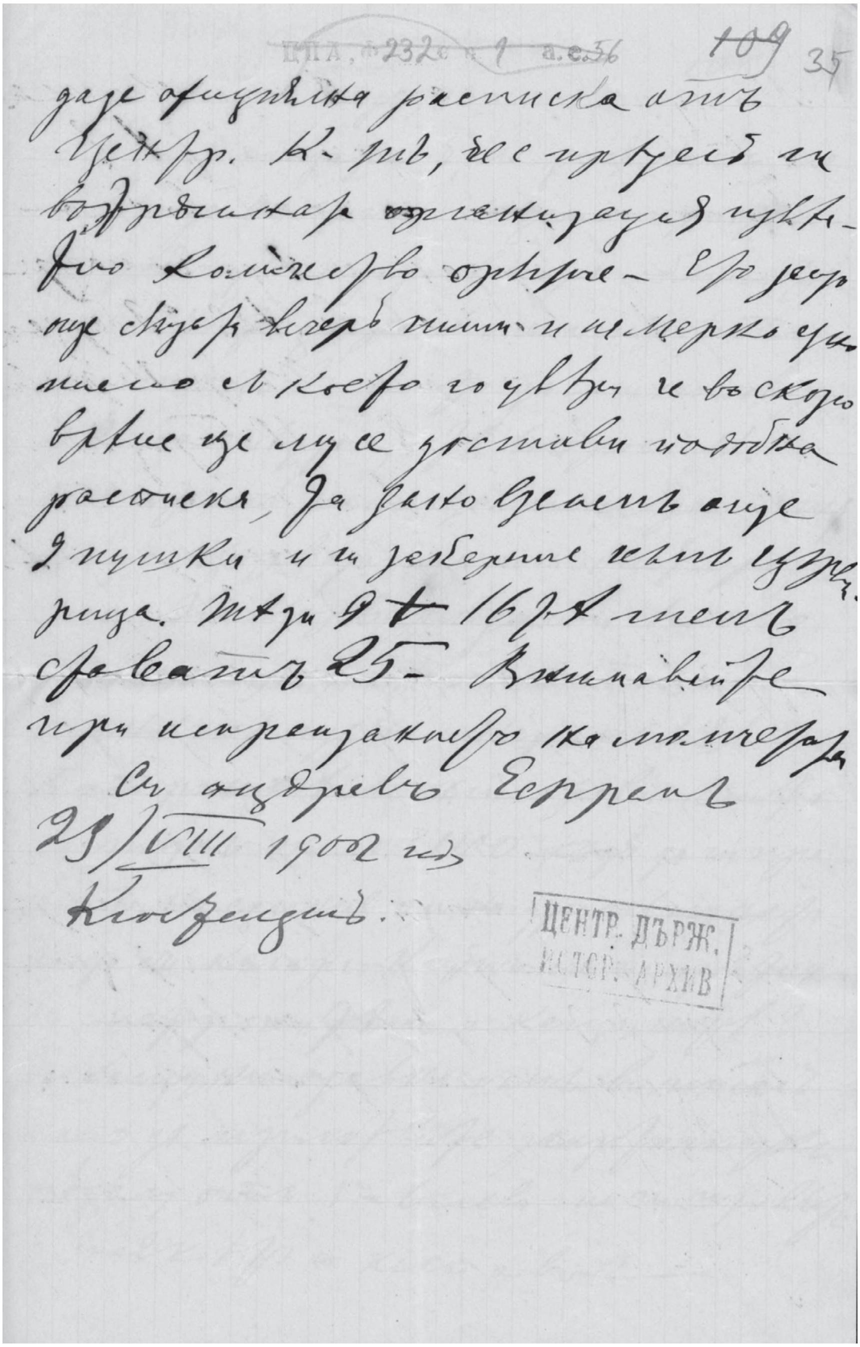
ЦПА, ф. 232, оп. 1, а.е. 36
109
35
даде официална расписка отъ
Центр. К-тъ,
организация
врѣме ще му се достави подобна
расписка. Да знае Велесъ още
2 пушки и ги земерите къмъ Центр-
ница. Тези 9 + 16
ставатъ 25 – Внимавайте
при
Съ здраве
21/VIII 1902 год.
Кюстендилъ.
ЦЕНТР. ДЪРЖ.
ИСТОР. АРХИВ

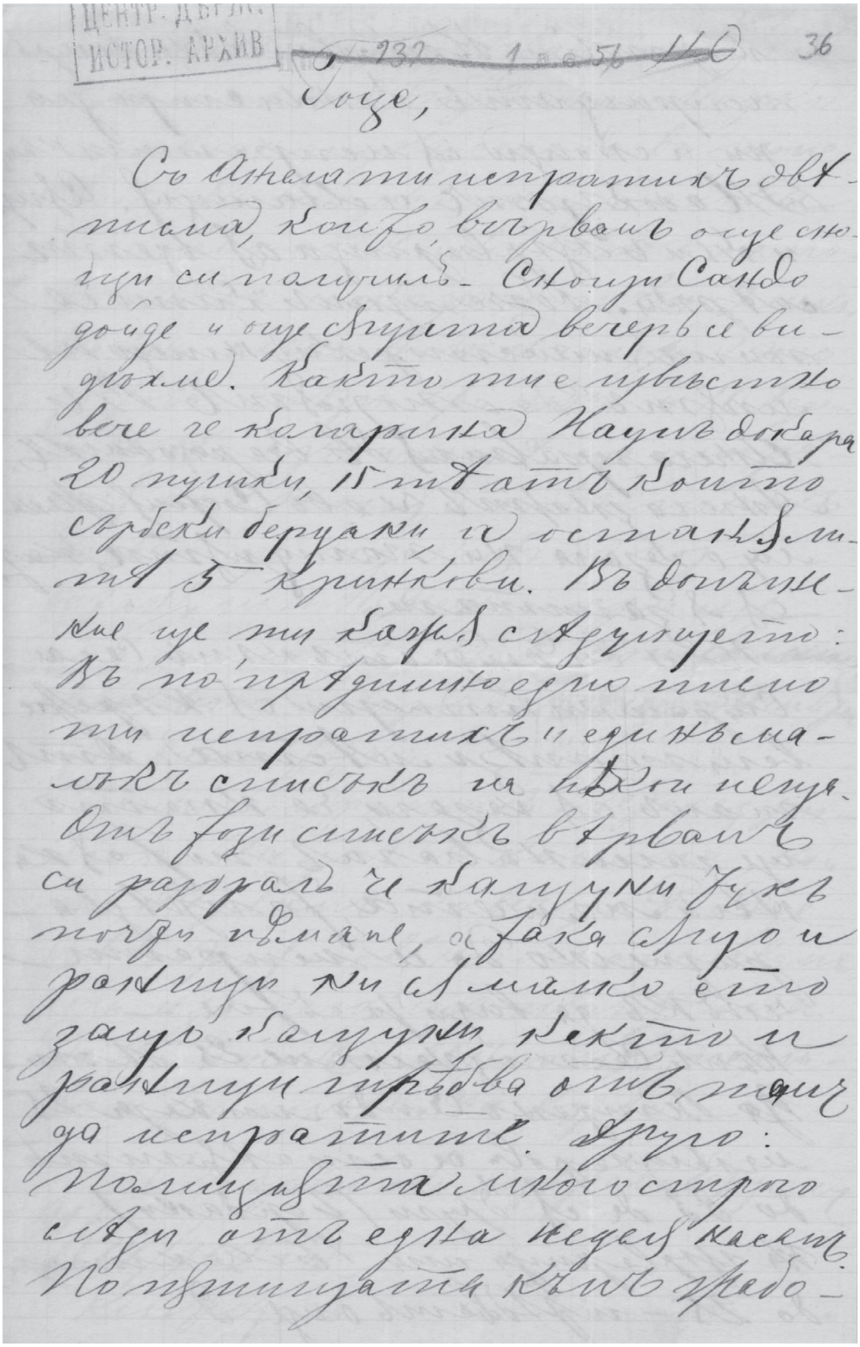

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ 36

Гоце,

Съ Ангелати испратихъ двѣ писма, които вѣрвамъ още снощи си получилъ. Сноща Сандо дойде и още другата вечерь се видѣхме. Както ти е извѣстно вече, че Кацарина [?] Наумъ докара 20 пушки, 15 тѣ отъ които сръбски бердани, а останалитѣ 5 кринкови. Въ допълнение ще ти кажѫ слѣдующето: Въ по предишното едно писмо ти испратихъ и единъ малъкъ списъкъ на нѣкои нещя. Отъ този списъкъ вѣрвамъ си разбралъ че капсули хичъ почти нѣмаме, а така сѫщо и рожници ни а малко нѣто [?] защо капсули както и рожници трѣбва отъ тамъ да испратите. Друго: Полицията много строго слѣди отъ една недѣля насамъ. По причината къмъ предо-

Коритъ и Копиово всѣка вечеръ
испращатъ конски стража-
ри, а снощи сѫ испратили къмъ
Жабокрътъ и Милиция. Същ
и къмъ Цървеница сѫ взели
стражи. Обаче нимъ като се
пила махленски, нищо не
могътъ да сторятъ. Въ
Анега правили два вечера обиски.
Анега знаятъ че е въ Скопско. Нека-
ли е казала на пашията, ~~кое~~
сѫ я запитали.

Като си дойде отъ къмъ Сеса-
стрелски шпиони сѫ кореве-
вели по тѣзи мѣста. Отъ
тамъ сѫ казали, че книжата
ще зачинаватъ по Бѣдека-
нейъ момчета, Бюрдева-
ритнелко да се испрати
човѣкъ да види, за съвѣте —
Къмъ Сеса пренесохме 25 души-
~~Кѫ~~ Въ Вѣтренъ Ордо ли каза 25
манлихерови а останалитѣ
до 33 де сѫ други (Бердани).
На Цървеница има 16 мартинера
до 25 — трѣбватъ още 9.

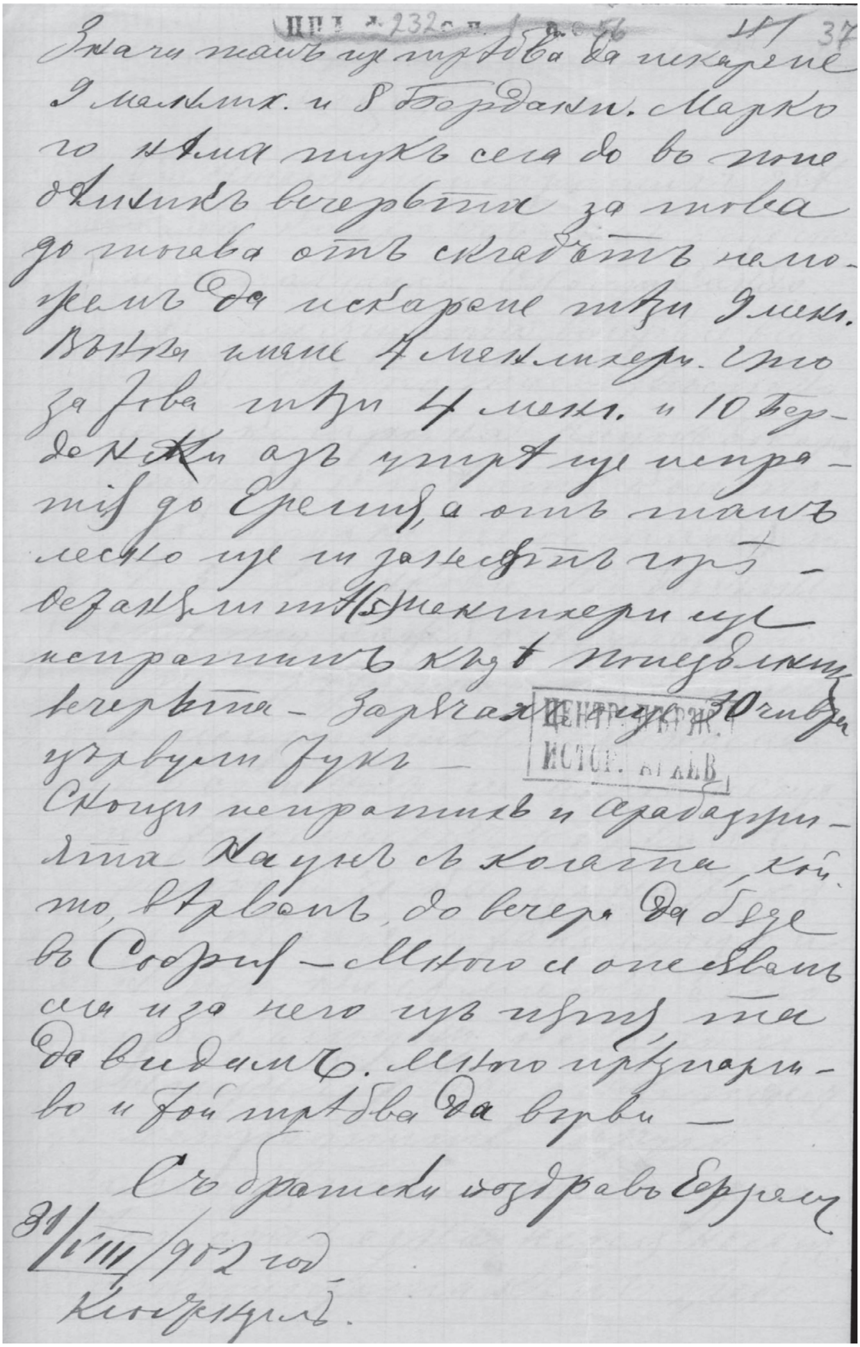

ЦПА 232 ... 56 41 37

Значи тамъ ще трѣбва да искараме
9 манлих. и 8 Бердани. Марко
го нѣма тукъ сега до въ поне-
дѣлникъ вечерьта за това
до тогава отъ скѫдостъ нало-
женъ да искараме тѣзи 9 манл.
Вънка имаме 4 манлихери. Тъй
за това тѣзи 4 манл. и 10 бер-
данки азъ утрѣ ще испра-
тя до Ерешъ, а отъ тамъ
лесно ще ги занесатъ горѣ -
Везани и тѣ (5) манлихери ще
испратимъ къдѣ понедѣлникъ
вечерьта - Заръчахъ 30 чифта
цървули тукъ -
Скоро испратихъ и Арабаджи-
ята на пѫтъ съ колата, кой-
то, вървяхъ, до вечерьта да бѫде
въ София - Много я опасвамъ
ся иза него ще изпѫтъ та
да видимъ. Много прѣдпазли-
во и той трѣбва да върви -

Съ братски поздравъ Ефремъ

31/VIII/902 год.

Кюстендилъ.

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

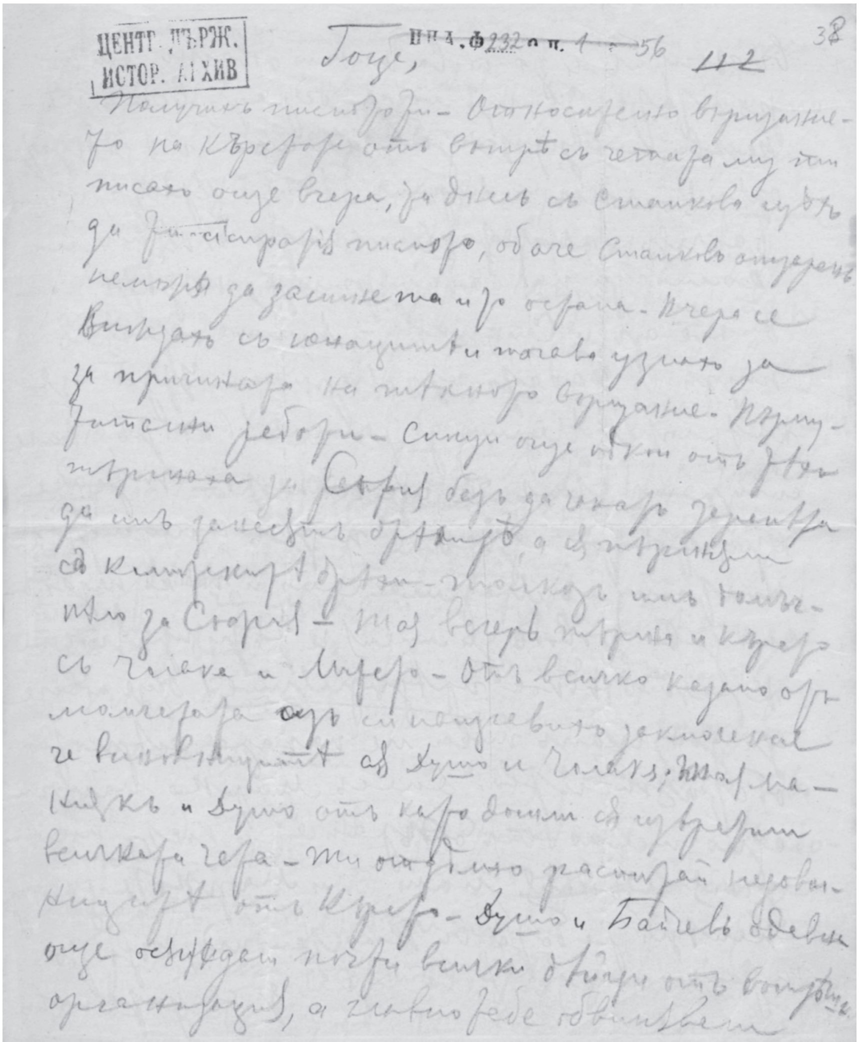

ЦЕНТР. ДЪРЖ.
ИСТОР. АРХИВ

~~ЦПА. ф. 232 оп. 1 а.е. 56~~ ~~42~~ 38

Гоце,

Получихъ писмото ти – относително [illegible]-
то на [illegible] отъ вътрѣ съ четата му ти
писахъ още вчера, а днесь съ Станкова [illegible]
да [illegible] писмото, обаче Станковъ [illegible]
[illegible] да замине и до сега. – Вчера се
видяхъ съ [illegible] и тогава узнахъ за
причината на тѣхното [illegible]. [illegible]
[illegible] – Сичките още [illegible] отъ [illegible]
[illegible] за Софии безъ да [illegible]
да имъ [illegible], а [illegible]
[illegible] – [illegible] имъ [illegible]
[illegible] за Софии – [illegible] вечеръ [illegible] и [illegible]
съ [illegible] и [illegible] – Отъ всичко казано [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] съ [illegible] и [illegible]
[illegible] и [illegible] отъ [illegible] да [illegible]
[illegible] – [illegible]
[illegible] отъ [illegible] – [illegible] и Байчевъ [illegible]
още [illegible] всички [illegible] отъ [illegible]
организации, а [illegible]

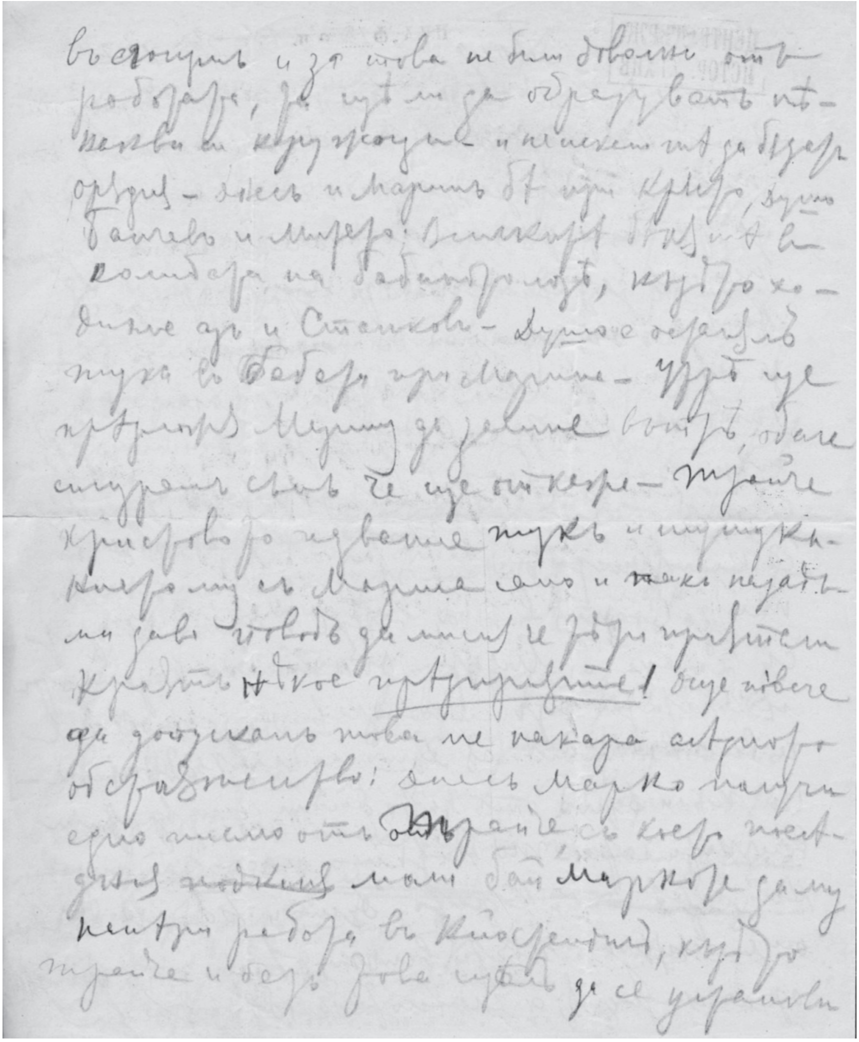

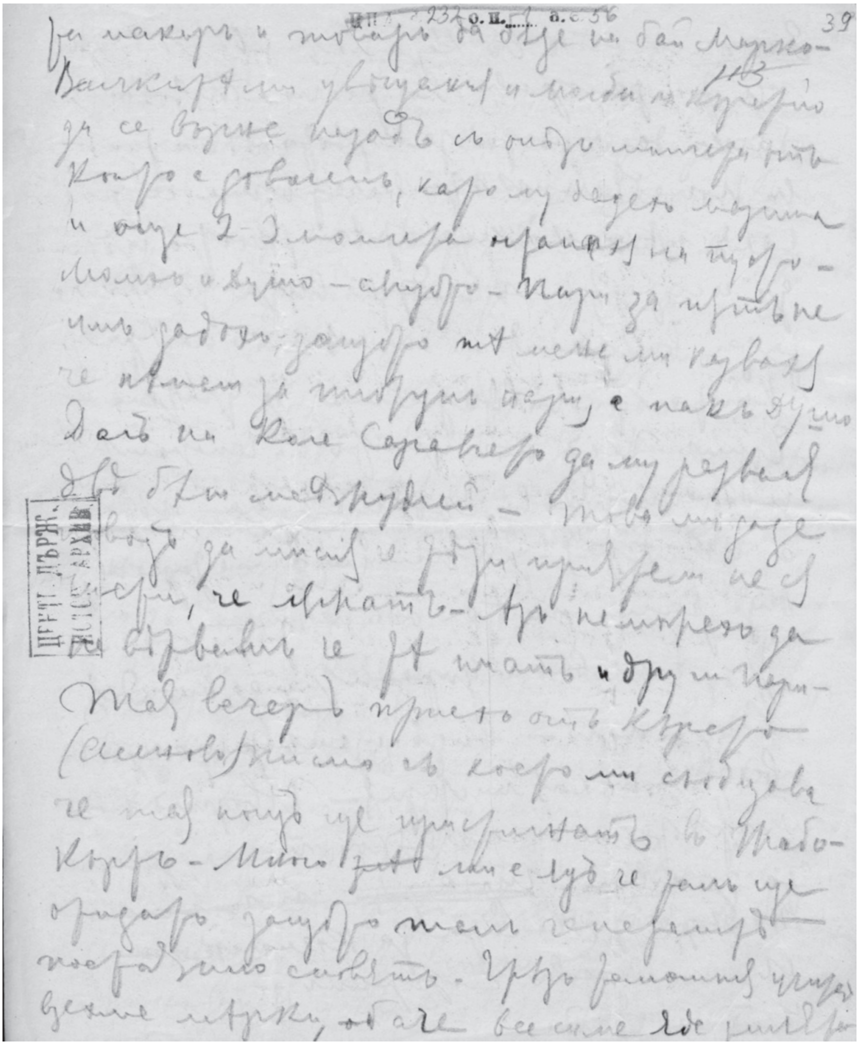
ЦДА ф. 232 оп. 1 а.е. 56
39
ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

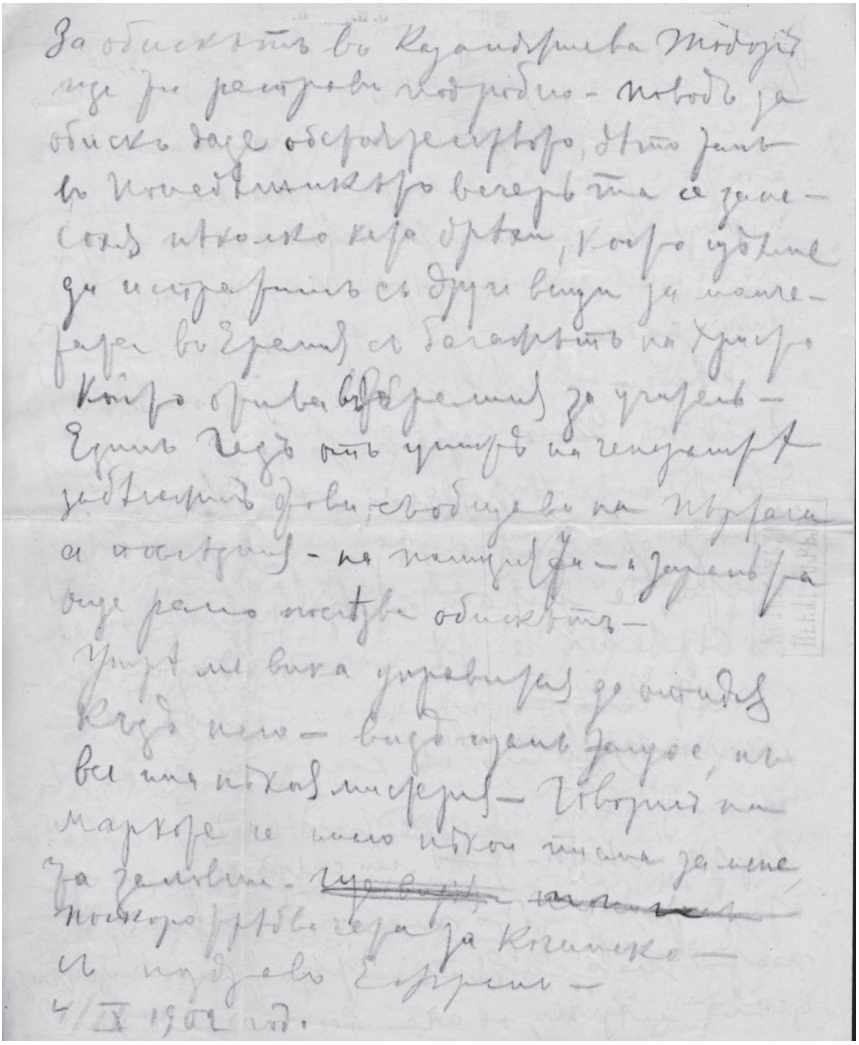

4/IX 1902 г.

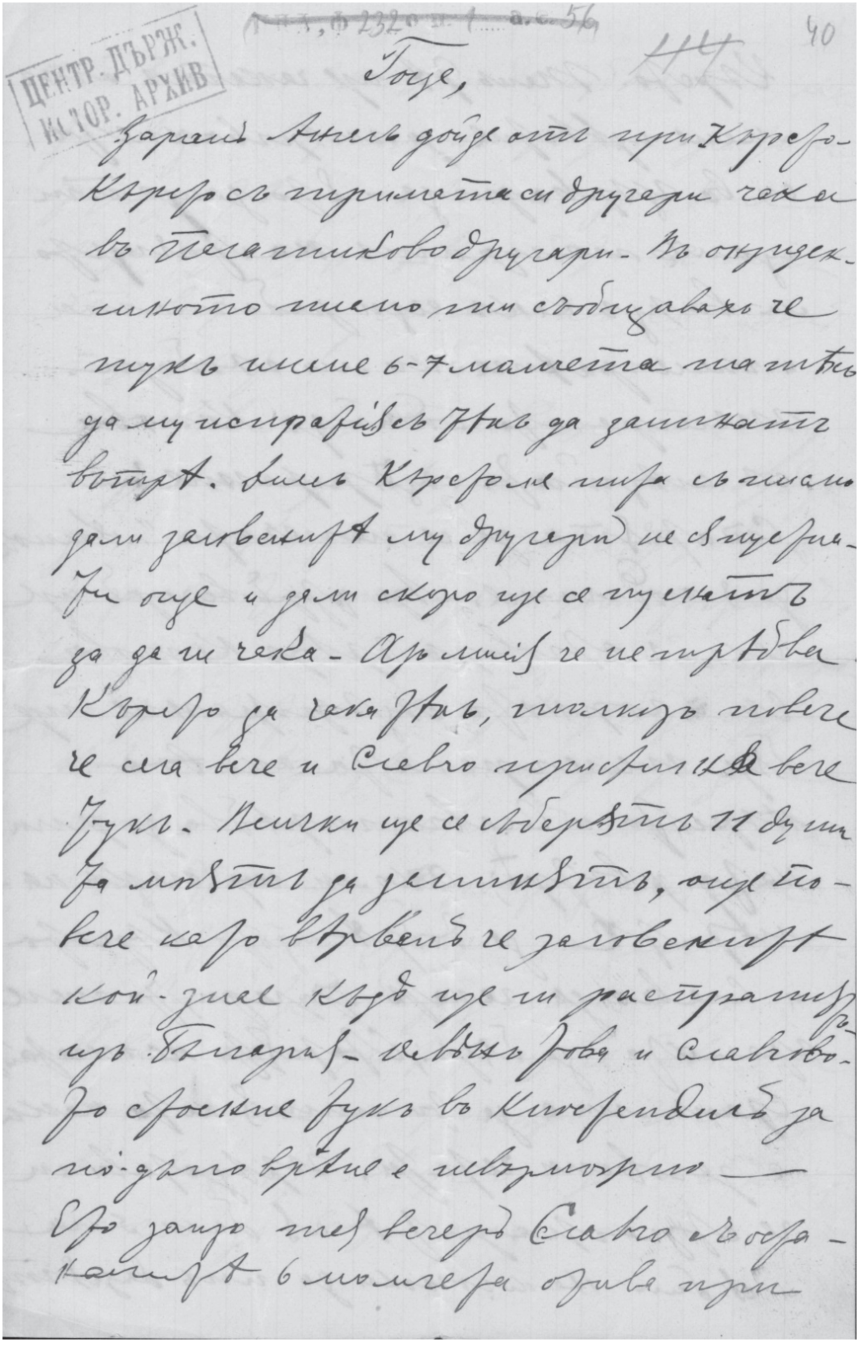
ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

40

Гоце,

Заранъ Ангелъ дойде отъ при Кърсто-
Кърсто съ примѣтата си другари чека
въ Пехчиково другари. Въ опредѣле-
ното място ги съобщавахъ че
тукъ имаме 6–7 манета на тѣхъ
да му испратишъ Пенѣ да запишатъ
вътрѣ. Вижъ Кърсто не има съ писма
дали железарятъ му другари не свѣрша-
ха още и дали скоро ще се пуснатъ
за да ги чека. Арменъ ще не трѣбва
Кърсто да чека Пенъ, толкозъ повече
че сега вече и Славко пристигна вече
тукъ. Всички ще се събератъ 11 души
за [illegible] да [illegible], още по-
вече като вѣрвамъ че железарятъ
кой-знае кѫдѣ ще ги разтрага
изъ България. [illegible] и Славко-
во срѣщане тукъ въ конференцията за
по-дълго време е невъзможно —
Ето защо тая вечеръ Славко събра-
[illegible] 6 момчета отиде при

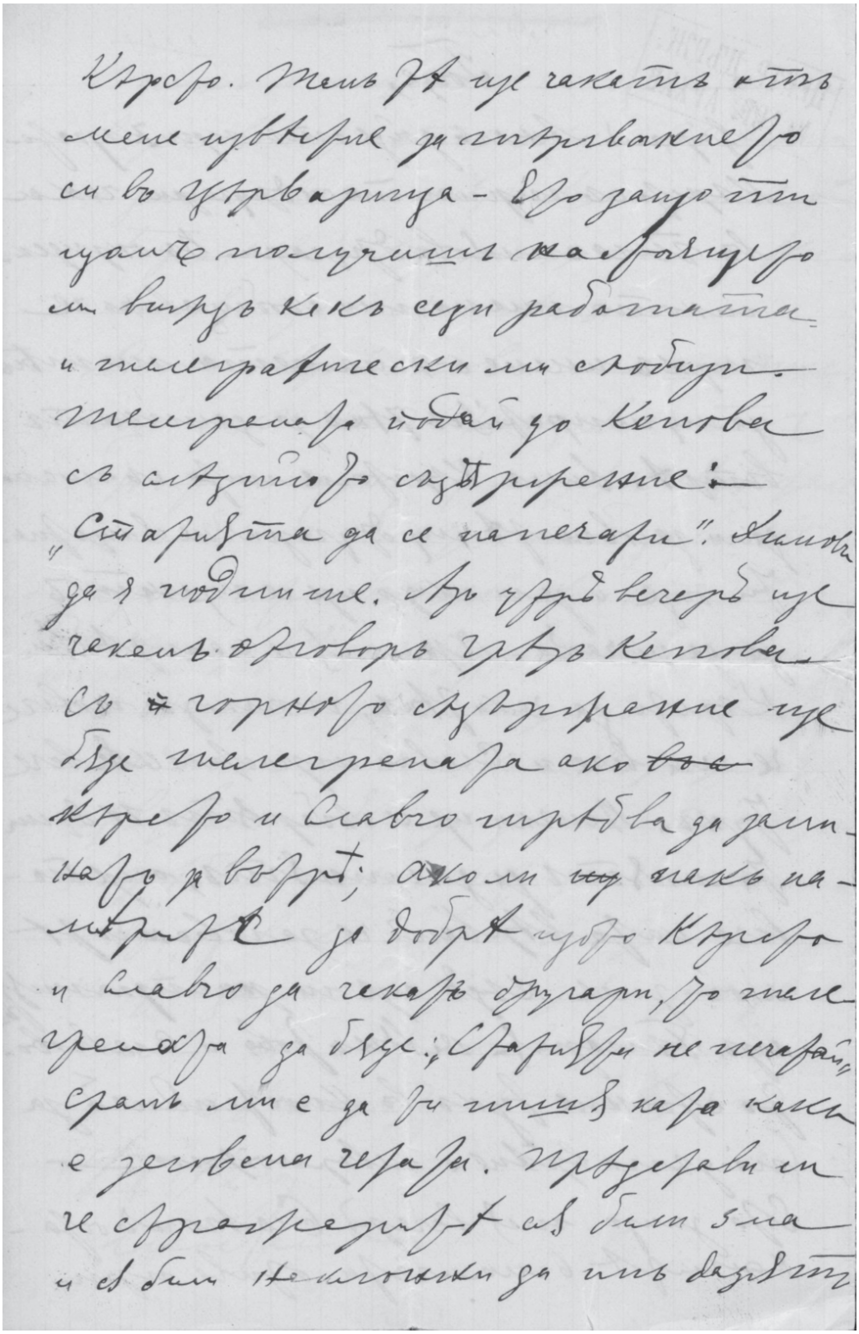

ЦПА, ф 232 о 1 а.е. 56 115 41

ищатъ поне 20 души да избиятъ, как-
то съ днешния вѫтрешенъ министеръ и
другаритѣ му, а ние тукъ и да се
смиримъ другитѣ работи. А пакъ
[illegible] всичкитѣ си дѣла
[illegible]!

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

На Ковачевъ Господарката му
тукъ е още. Веднага се распоредихъ
да ѝ се извади паспортъ другъ, а
този който има ще го унищожимъ,
понеже [illegible] да не бѫде открита
за работата. По-добрѣ щеше, щото
като намѣрите паспортъ, то да се
намѣри и учит. свидѣтелство на
същото име. Особено за нея ми
пишете подробно за [illegible]
[illegible] ще [illegible] и пр.
Нека ми пишете работата ще се бави или
пакъ ако е невъзможно да се напра-
ви нищо, то явете ми, за да ѝ кажа
какво да върши —

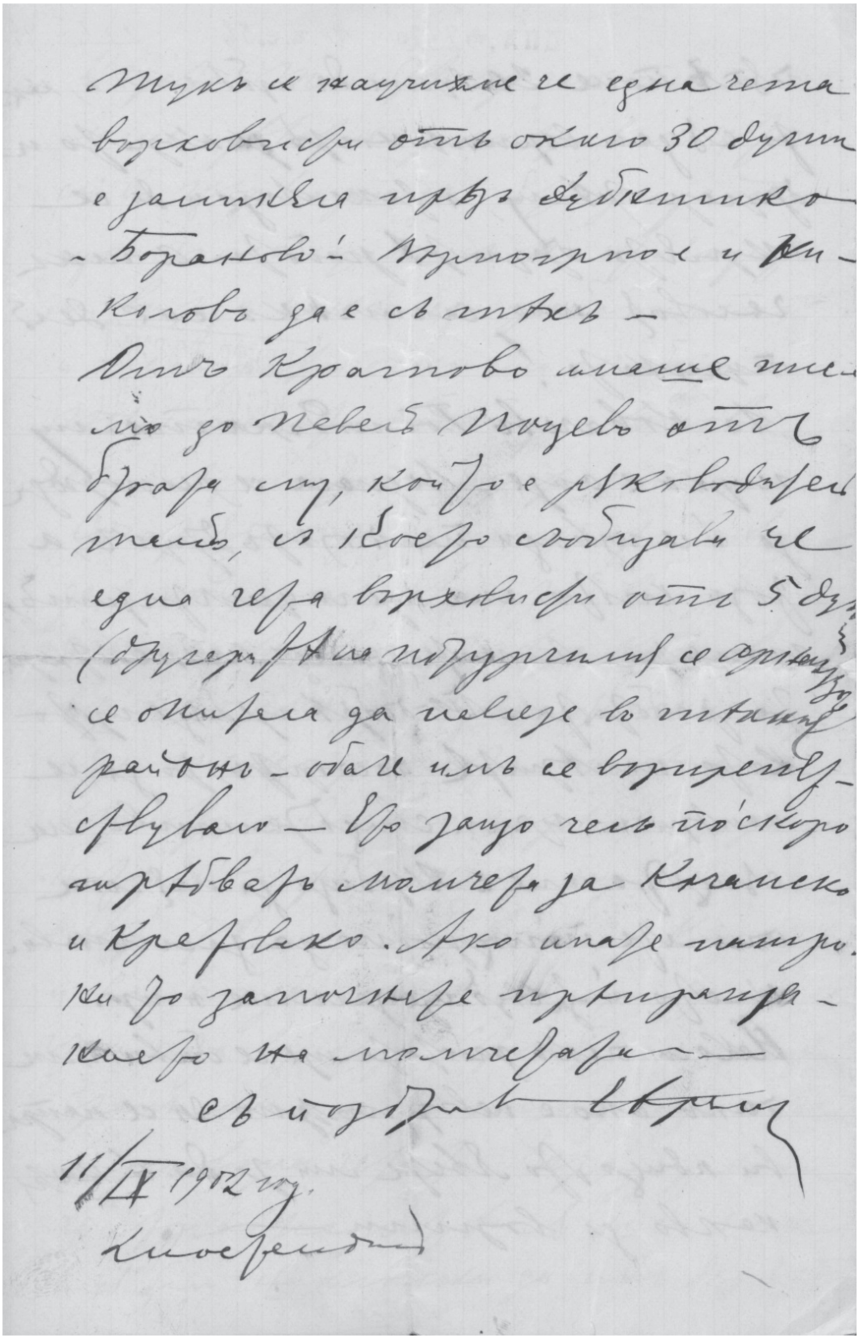

Тукъ се научихме че една чета
върховисти отъ около 30 души
е заминала презъ Дѣбенико –
Бораново – Житошино и Ни-
колово да е съ тѣхъ –
Отъ Кратово пише тѣ-
мо до Левенъ Поцевъ отъ
брата му, който е рѫководителъ
тамъ, съ което съобщава че
една чета върховисти отъ 5 ду[ши]
(другата [illegible] се оттеглила)
се опитала да навлезе въ тѣхния
районъ – обаче имъ се въспроти-
ствували – Ето защо честь по-скоро
потърсвате момчета за Кочанско
и Кратовско. Ако изпаде нашито-
ни то започнатѣ организация –
което не момчетата –
съ поздравъ Евтим
11/IX 1902 г.
Кюстендил

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ
~~ЦПА, ф. 232 оп. 1 а.е. 56~~
42

пушкитѣ на Наумъ ще
тръгне за Самоковъ, [прѣзъ Радом…] а пакъ
Сандо по-напредъ ще замине
за София или за Самоков прѣзъ
Радомиръ. Донесоха отъ
Сара и една ~~дъх~~ къса
пушка за тебе, която
ще пратимъ съ други.
За Г-жата на Ковачева
ти писахъ; пакъ повта-
рямъ да ѝ се изведи другъ
пасапортъ, защото съ сърбски
не възможно да излиза,
толкозъ повече че той е визи-
ранъ во Сърбия. Отговори
ѝ за нея дали ще се свър-
ши работата та
да не се смущава. Янковъ.
Съ поздравъ Сергей
13/IX 1902 год.

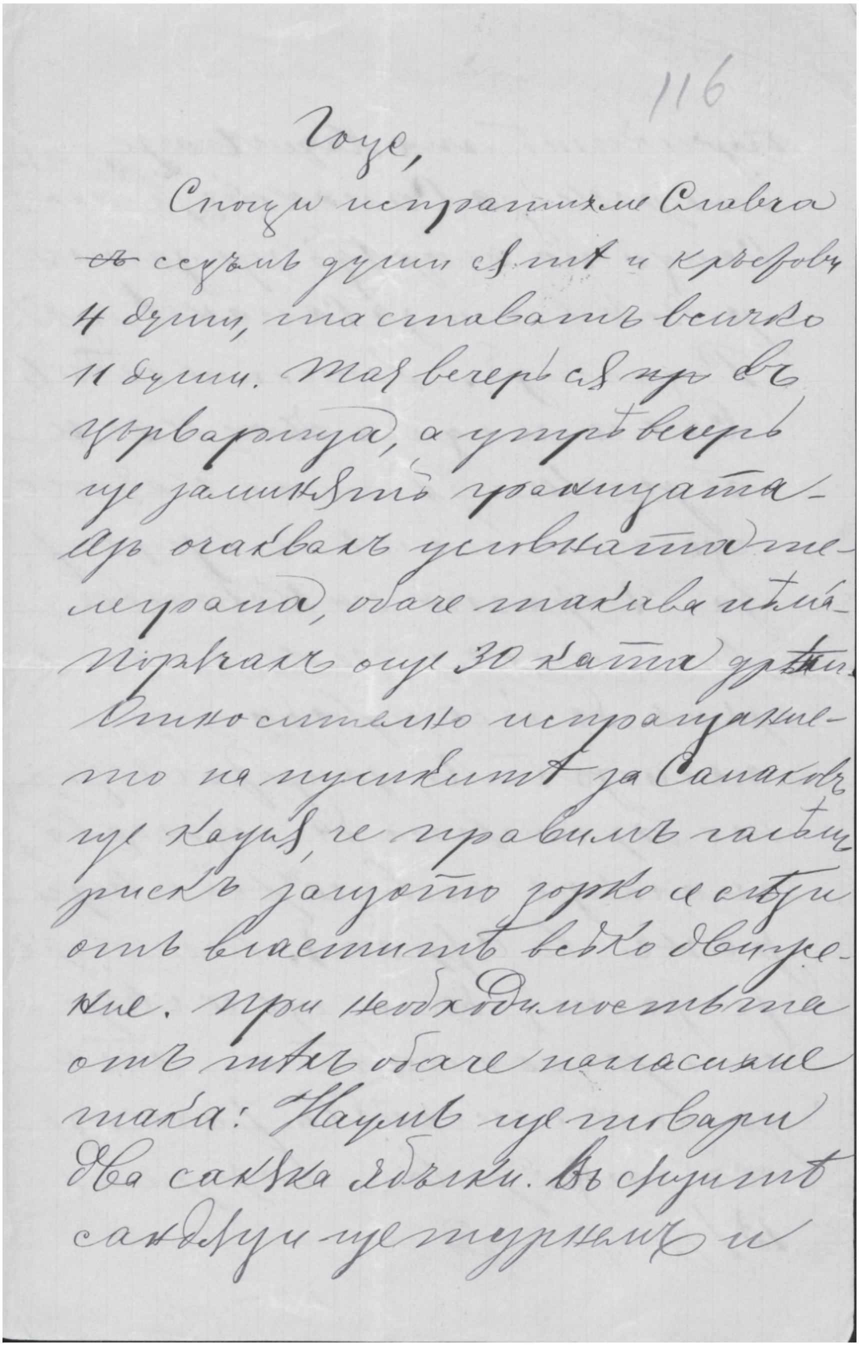

116

Гоце,

Снощи испратихме Стовча ~~съ~~ седемъ души с Антѣ и Кръсевча 4 души, та ставатъ всичко 11 души. Тая вечерь сѫ тѣ въ Цървариця, а утрѣ вечерь ще заминѫтъ границата. Азъ очаквамъ усилването на пе-лерзана, обаче такава не тѣ-порвамъ отъ 30 кати други. Относително испращане-то на пушкитѣ за Самоковъ ще кажѫ, че правимъ голѣмъ рискъ защото зорко се следи отъ властитѣ всѣко движе-ние. При необходимостьта отъ тѣхъ обаче нагласиме така: Наумъ ще товари два сандъка ябълки. Въ другитѣ сандѫци ще турнемъ и

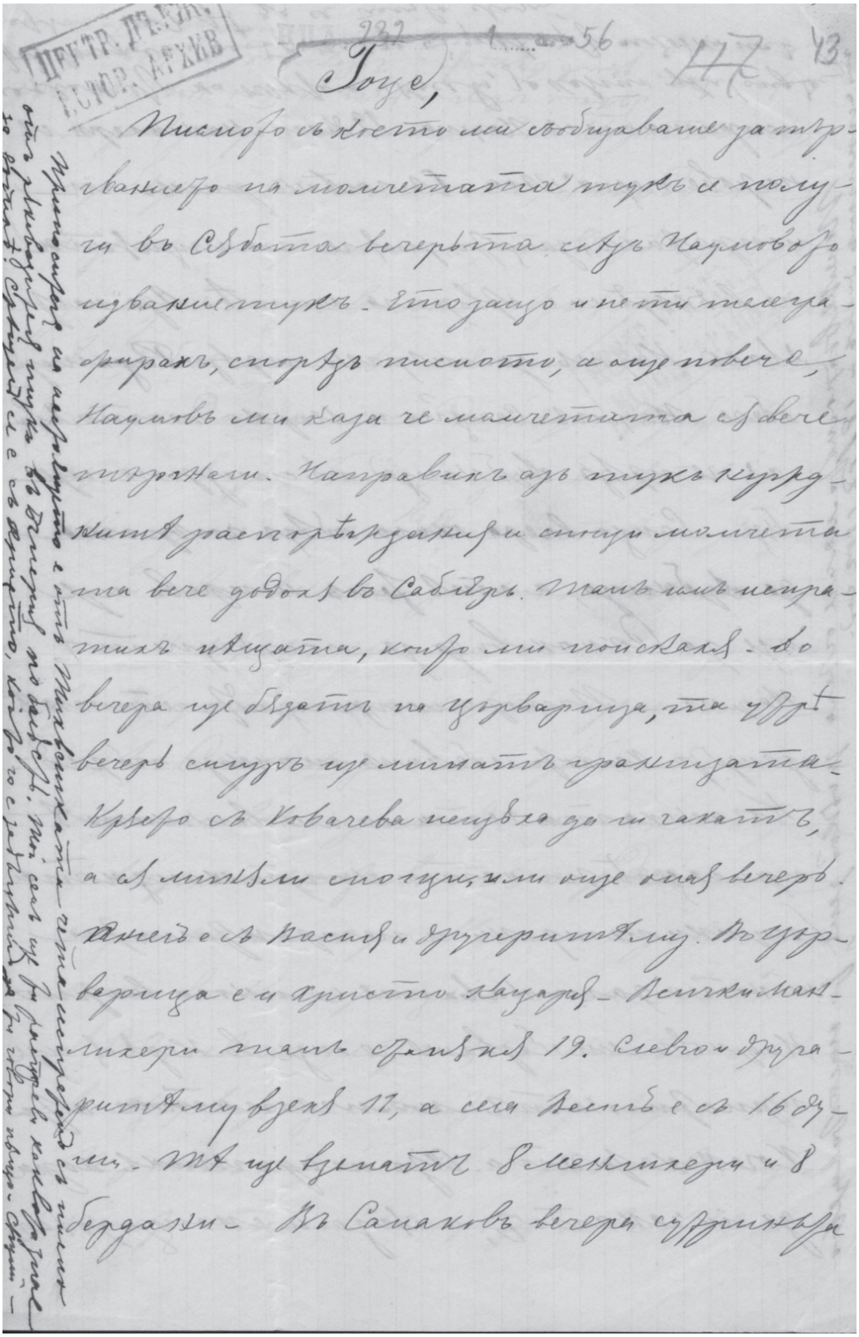

Гоце,

Писмото съ което ми съобщавате за тръгването на момчетата тукъ я получи въ Събота вечерьта, слѣдъ Наумовото идване тукъ. Ето защо и не ти телеграфирахъ, спордъ писмото, а още повече, Наумовъ ми каза че момчетата сѫ вече тръгнали. Направихъ азъ тукъ нуждните распорѣждания и снощи момчетата вече дойдохѫ въ [illegible]. Тамъ ги [illegible] нещата, които ми поискахѫ. Довечера ще бѫдатъ въ Църварица, та утрѣ вечеръ сигурно ще минатъ границата. Кѫдето съ Ковачева нещѣха да ги чакатъ, а сѫ минѫли [illegible] още онаѕ вечеръ. Днесъ е съ Насимъ и другитѣ му. Въ Църварица е и Христо Кацаровъ. Всички манлихери тамъ сѫ [illegible] 19. Слѣво и другитѣ му взехѫ 11, а сега [illegible] е съ 16 души. Тѣ ще взематъ 8 манлихери и 8 бердани. Въ Самоковъ вечерьта [illegible]

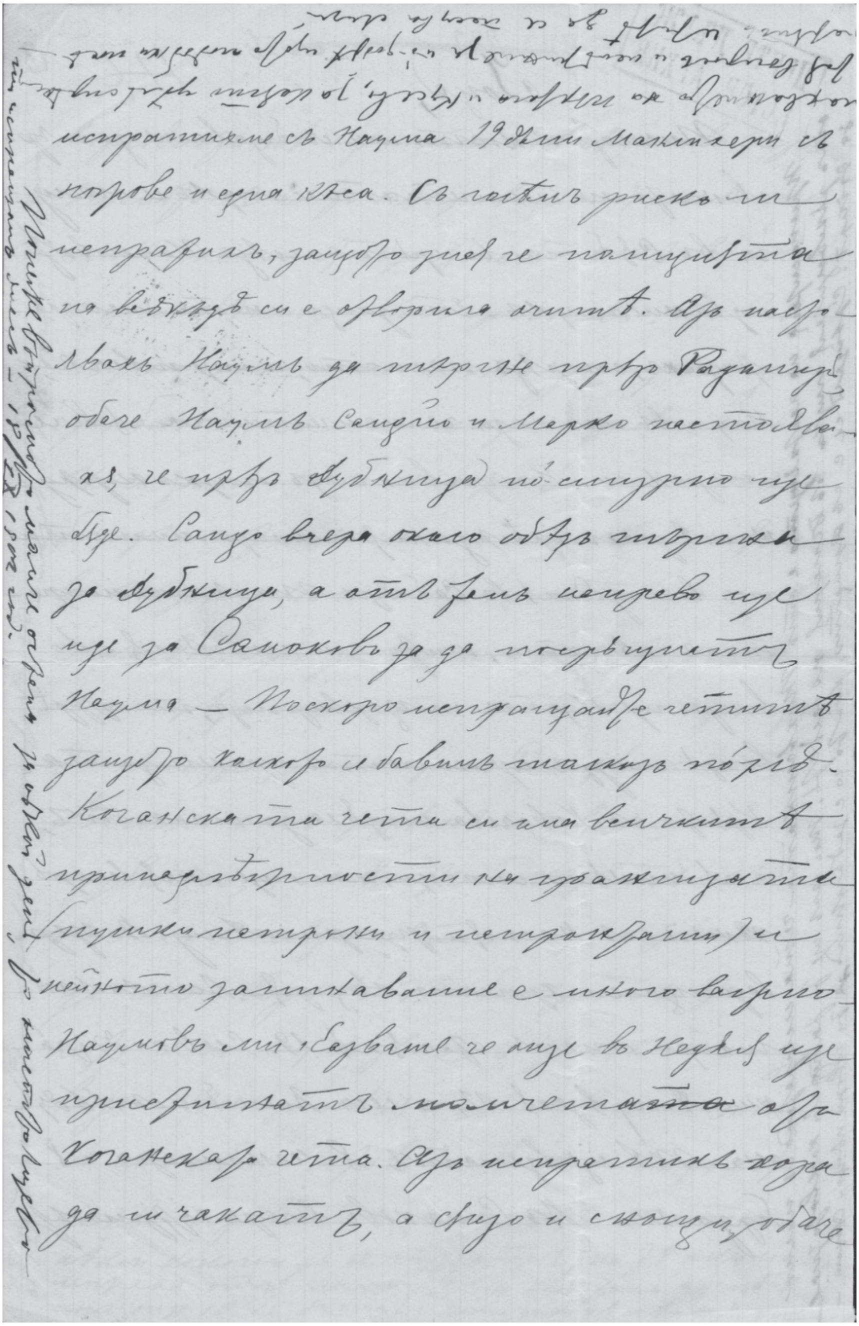

испратихме съ Наума 19 души Манлихери съ
патрове и една кеса. Съ голѣмъ риско ги
испратихъ, защото знаешъ че папишето
на всѣкждѣ си е отворила очитѣ. Азъ настоя-
вахъ Наумъ да тръгне прѣзъ Радомиръ
обаче Наумъ Сандо и Марко настоява-
ха, че прѣзъ Дубница по сигурно ще
бѫде. Сандо вчера оттука отъ тръгна
за Дубница, а отъ тамъ направо ще
иде за Самоковъ за да посрѣщнатъ
Наума. — Поскоро испращайте четитѣ
защото колкото се бавимъ толкозъ по злѣ.
Кочанската чета си има всичкитѣ
принадлежности на граничарите
(пушки патрони и испращания) и
нейното закъснявание е много важно.
Наумъ ми казваше че още въ недѣля ще
пристигнатъ ~~половината~~ отъ
Кочанската чета. Азъ испратихъ хора
да ги чакатъ, а само и сношения, обаче

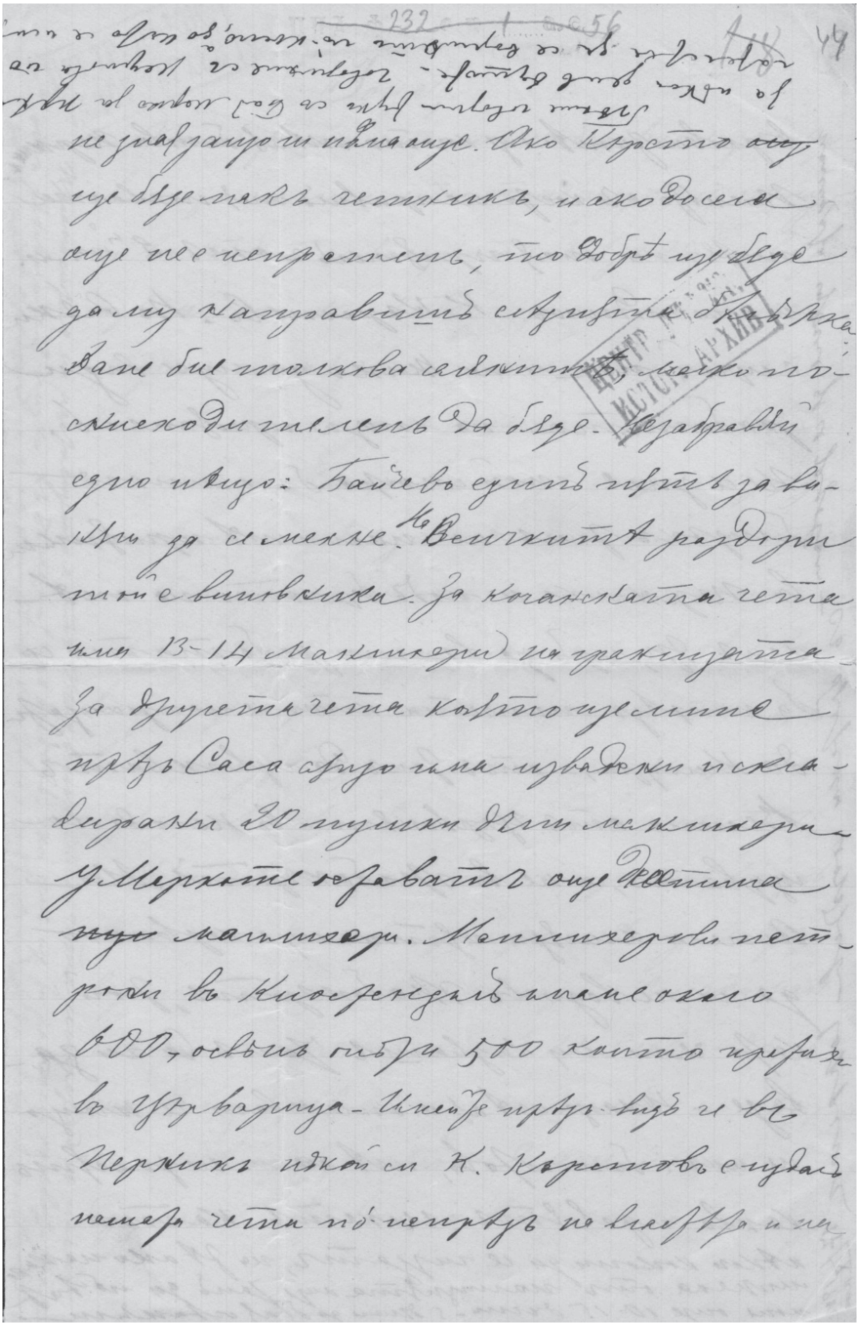

не знаятъ защо ги имат още. Ако Кърстю още
ще бъде такъв четникъ, и ако досега
още не е испратенъ, то добрѣ ще бъде
да му направишъ [illegible] да [illegible]
дане би толкова [illegible], макар по-
снисходителенъ да бъде. Незабравяй
едно нѣщо: Байчевъ единъ пѫть за ва-
ши да се махне. Всичкитѣ раздори
той е виновника. За кочанската чета
има 13-14 манлихери на границата
За другата чета която ще мине
презъ Саса [illegible] има извадени и скла-
дирани 20 пушки [illegible] манлихери
у [illegible] още [illegible]
[illegible] манлихери. Манлихерови пат-
рони въ Кюстендилъ имаме около
600, освенъ тѣзи 500 които прекарахъ
въ [illegible]. Имейте предъ видъ и въ
Перникъ нѣкой си К. Карастовъ е издалъ
[illegible] чета подъ претекстъ на [illegible] и на

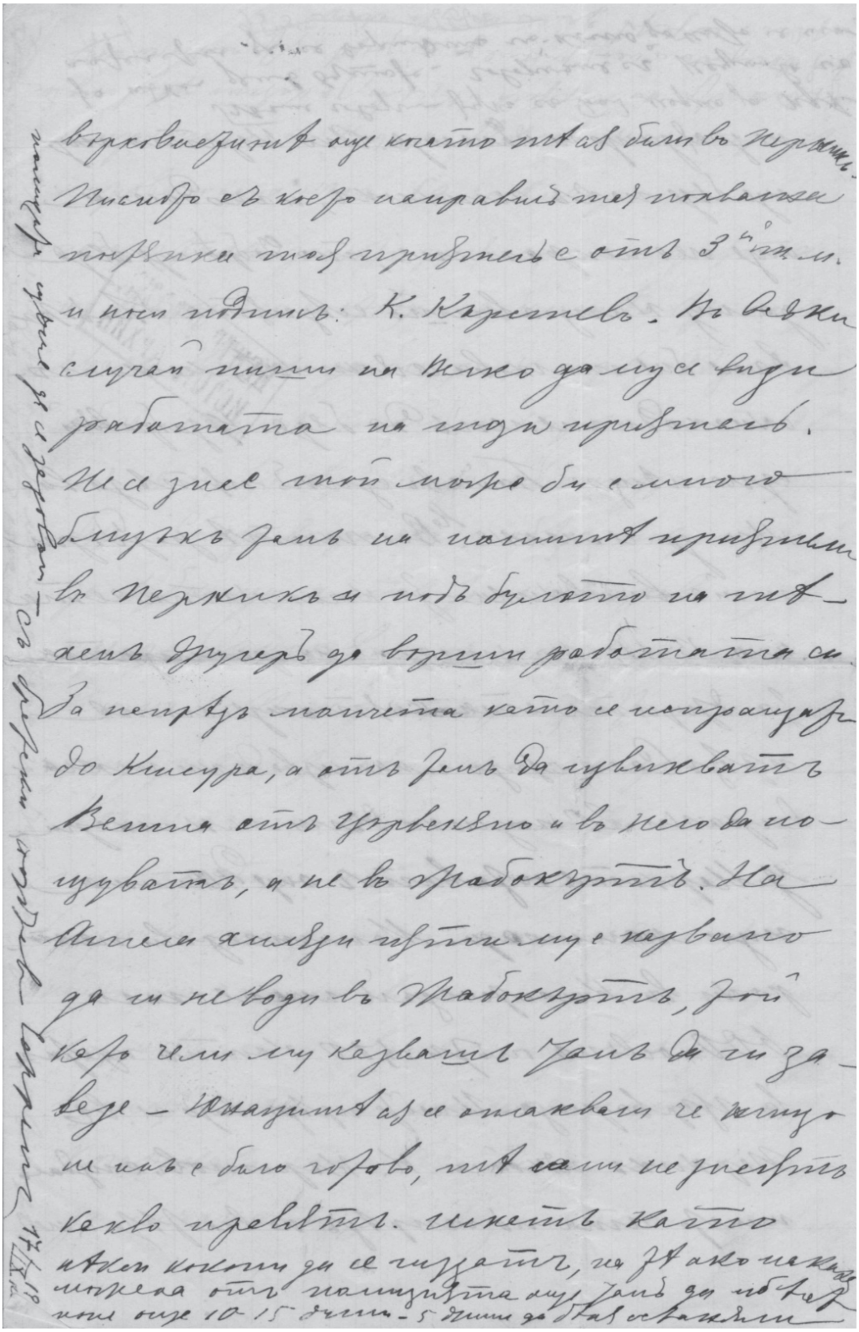

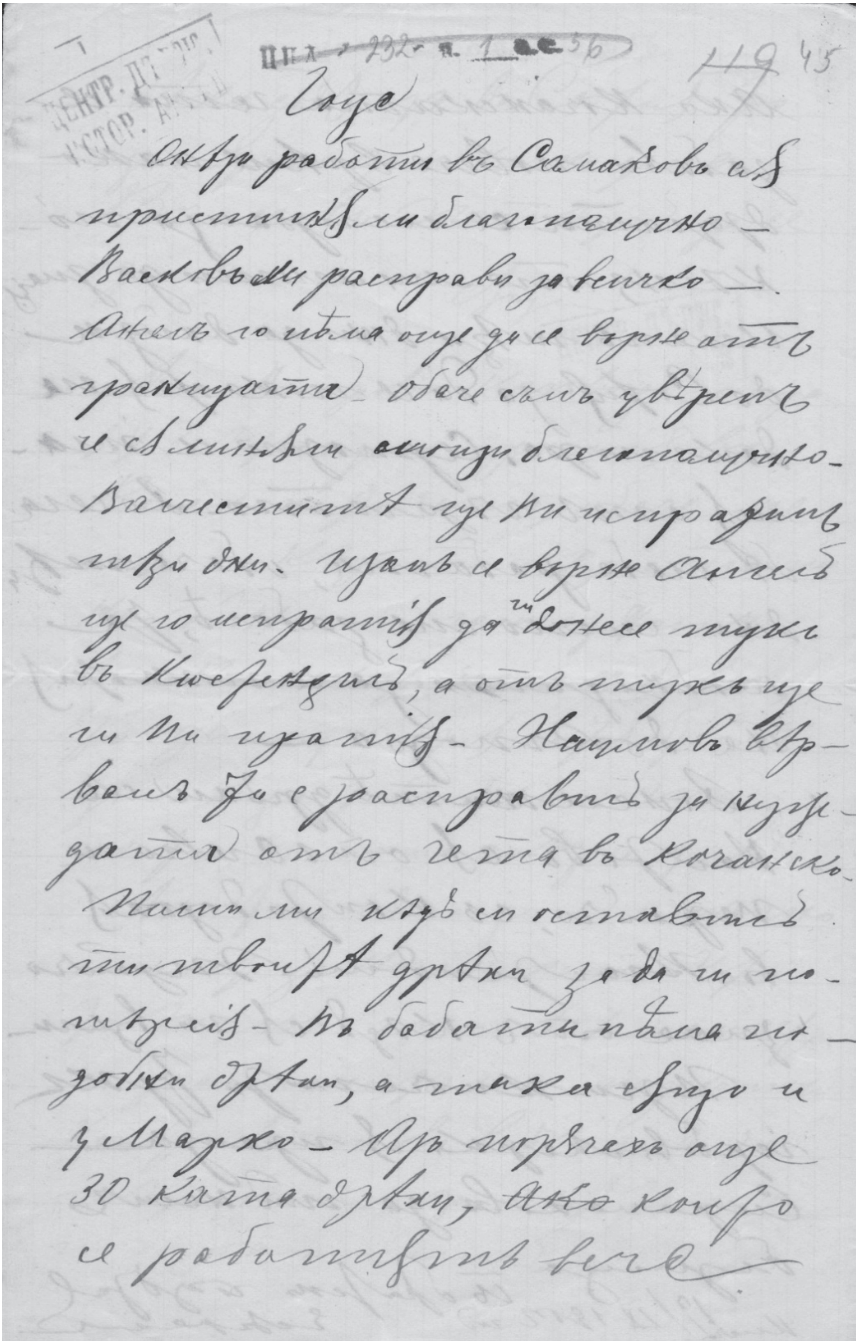

Гоце

Отъ работи въ Самоковъ сѫ пристигнали благополучно — Васковъ ми расправи за всичко — Ангелъ го нѣма още да се върне отъ границата обаче съмъ увѣренъ и съ Миньови стигнали благополучно — Вашеститѣ ще ни испроводишъ тези дни. Щомъ се върне Ангелъ ще го испратимъ да ти донесе тукъ въ Кюстендилъ, а отъ тамъ ще ги ни пращашъ — Наумовъ вѣрвамъ да е разправилъ за нуждата отъ чета въ Кочанско. Пиши ми кждѣ си оставилъ тамъ твоитѣ дрѣхи за да ги получимъ — Въ бабатина паша ги добихъ дрѣхи, а така сѫщо и у Марко — Азъ поръчахъ още 30 катя дрѣхи, ако които се работятъ вече.

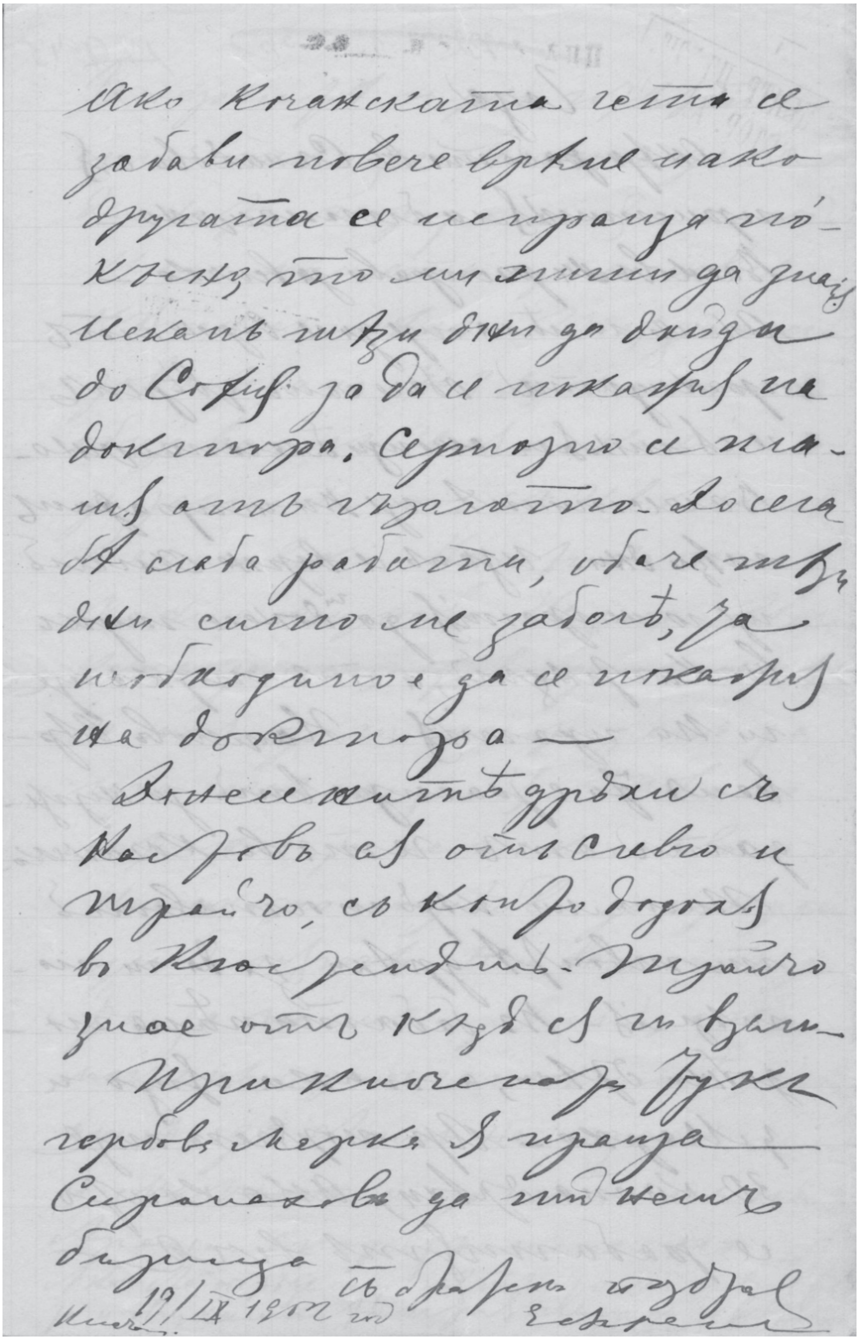

Ако Кочанската чета се
забави повече врѣме, пако
другата се натрапя по-
късно, то ми пиши да зная.
Искамъ тези дни да дойда
до София, за да се покажа на
доктора. Сериозно се пла-
шихъ отъ гърлото до сега.
А сега работи, обаче тѣзи
дни силно ме заболѣ, за
необходимо е да се покажа
на доктора —
Вънешнитѣ дрѣхи съ
Настевъ сѫ отъ Севго и
Крайчо, съ които дойдохъ
въ Кюстендилъ. Крайчо
знае отъ кѫдѣ сѫ ги взели.
Приключената буква
гербова марка я праща
Симеоновъ за подъ неинъ
бирница
Кюст. 19/IX 1902 год. Съ братски поздравъ
Евтимъ

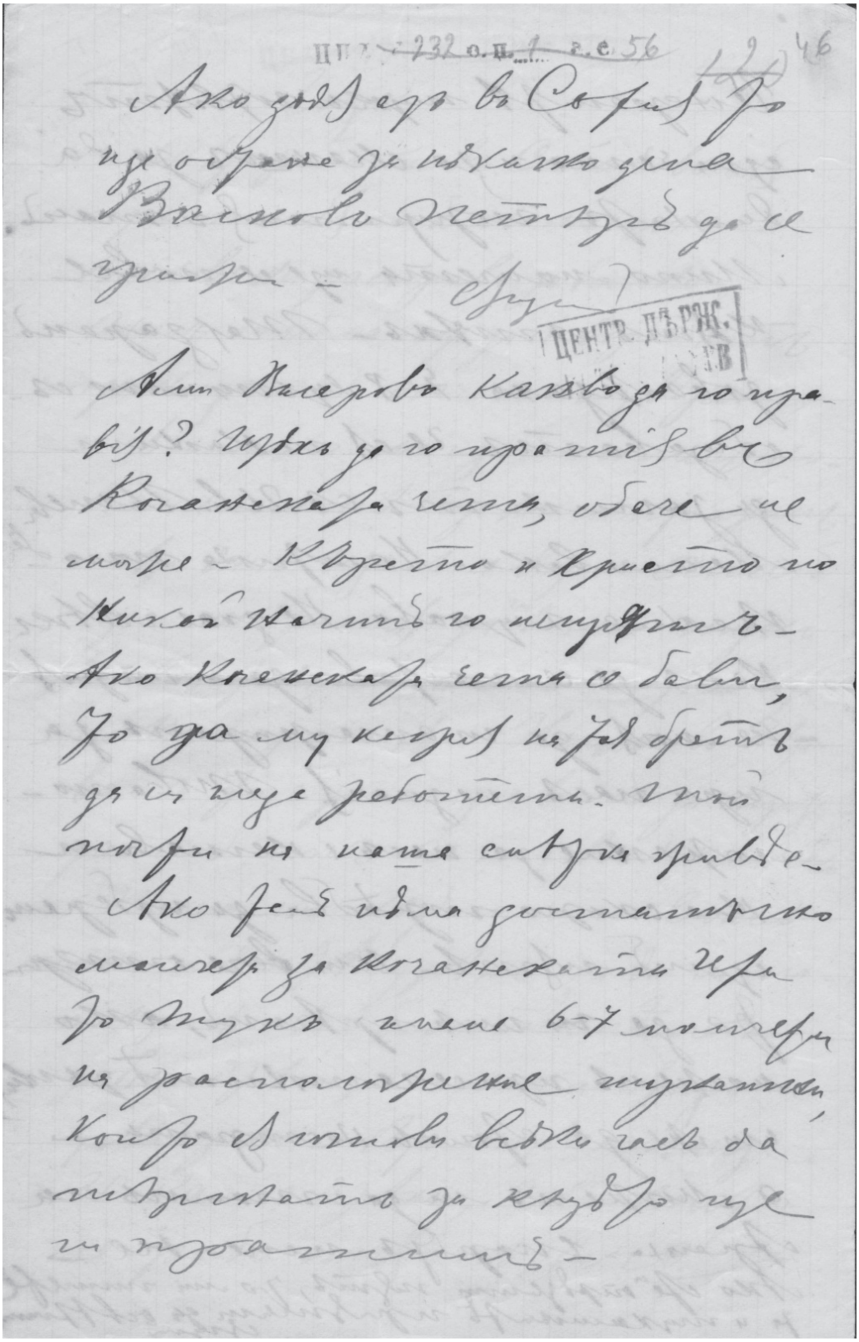
ЦДА ф. 232 оп. 1 а.е. 56
46
ЦЕНТР. ДЪРЖ. АРХИВ

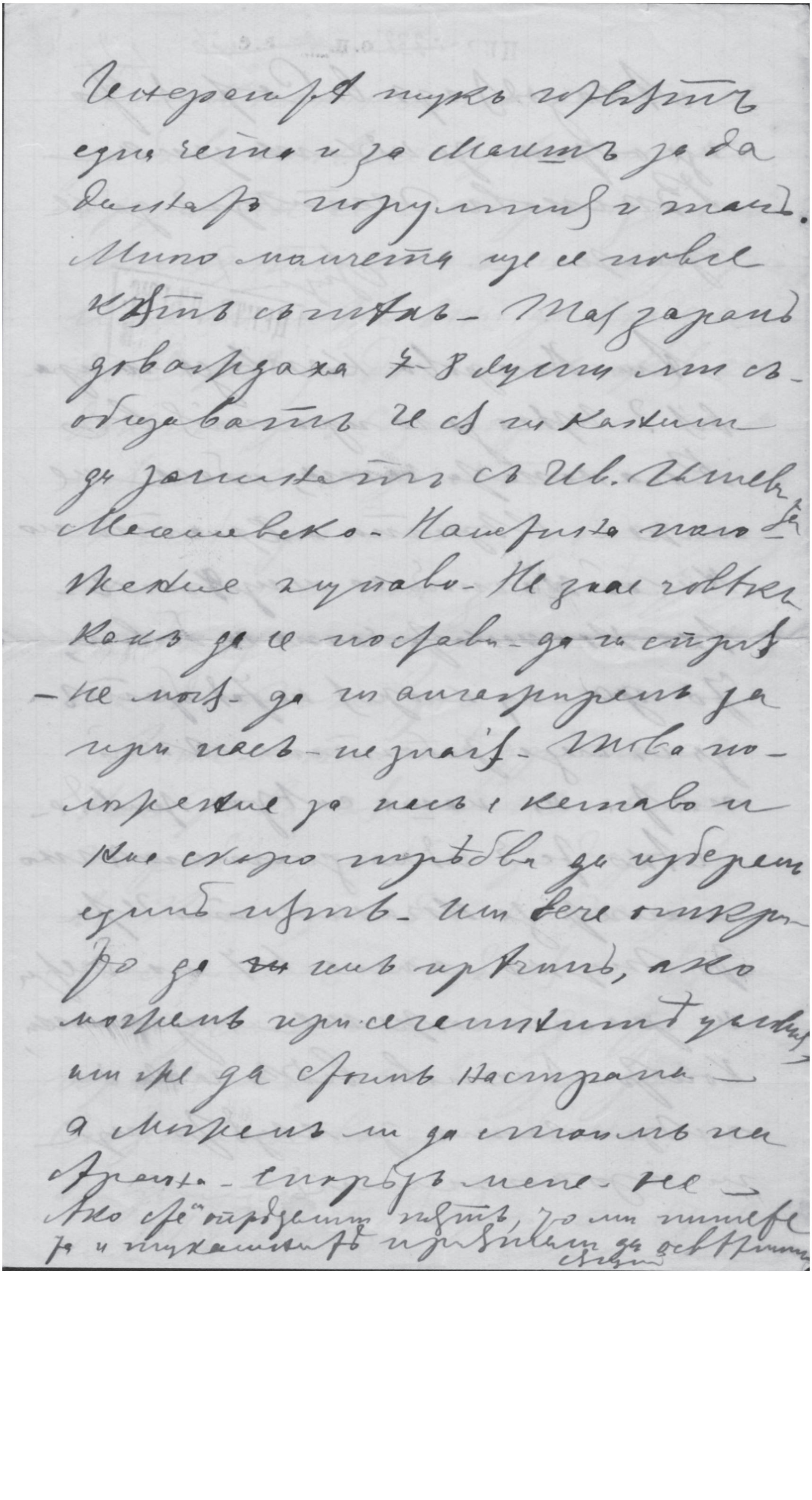
[illegible] пакъ [illegible]
една чета и за [illegible] за да
[illegible] [illegible] и тамъ.
Мило момчета ще се повече
[illegible] [illegible] – Пазарджикъ
[illegible] 7–8 души [illegible] съ-
[illegible] и [illegible]
да [illegible] съ Ив. [illegible]
Македонско – [illegible] поло-
жение глупаво – Не зная човѣкъ
какъ да се поправи – да и [illegible]
– не може – да ги [illegible] за
при насъ – не зная – Това по-
ложение за насъ е [illegible] и
[illegible] скоро трѣбва да изберемъ
единъ путь – Или вече откри-
то да си [illegible] прѣчимъ, ако
можемъ при сегашнитѣ условия
или же да стоимъ настрана –
а можемъ ли да стоимъ на
страна – споредъ мене не –
Ако се [illegible] пътъ, то ми пишете
[illegible] [illegible] да [illegible]

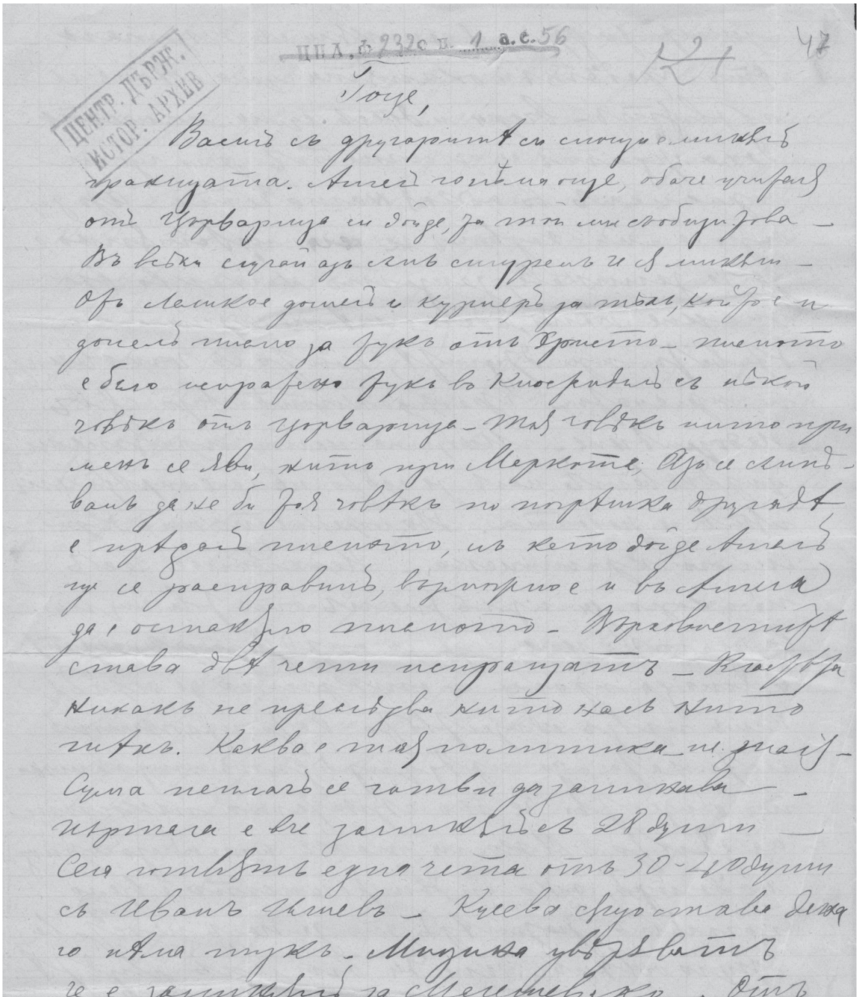
ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ
ЦПА, ф. 232с оп. 1 а.е. 56
47
Гоце,
Васил съ другарите си [illegible] границата. Ангел [illegible], обаче [illegible]
отъ Царварица си дойде, [illegible] –
Въ всеки случай азъ съмъ сигуренъ и [illegible] –
Отъ [illegible] дошелъ е куриеръ за тебе, който е и
донелъ писмо за [illegible] отъ [illegible] – писмото
е било изпратено [illegible] въ Кюстендилъ съ нѣкой
човѣкъ отъ Царварица – Тоя човѣкъ нито при
менъ се яви, нито при [illegible]; Азъ се [illegible]
да не би тоя човѣкъ [illegible]
[illegible] писмото, но като дойде Ангел
ще се разправимъ, [illegible] въ Ангела
да е оставилъ писмото – [illegible]
става двѣ чети [illegible] – [illegible]
никакъ не прѣслѣдва нито насъ нито
тѣхъ. Какво е тая политика не знамъ –
[illegible] се готви да заминава –
[illegible] е вече заминалъ съ 28 души –
Сега готвятъ една чета отъ 30–40 души
съ Иванъ [illegible] – [illegible]
[illegible] – [illegible]
че е заминалъ за [illegible] – отъ
[illegible] съ [illegible] 5 души

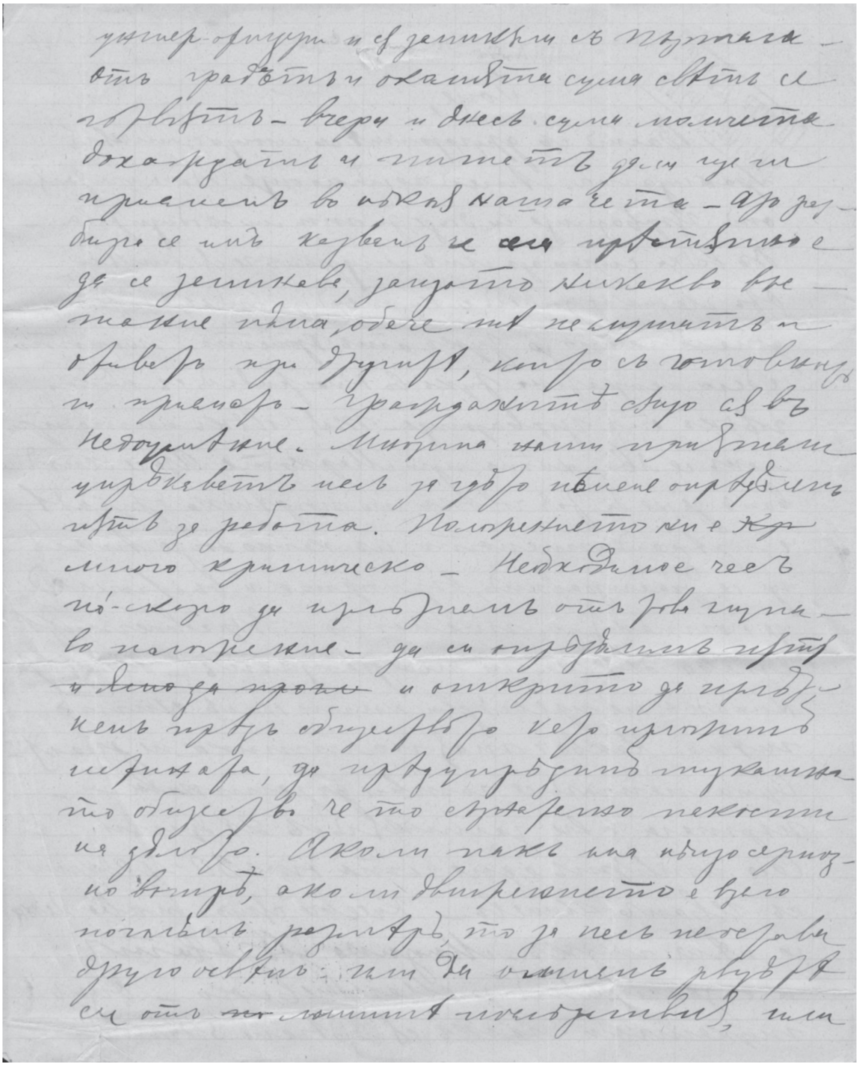

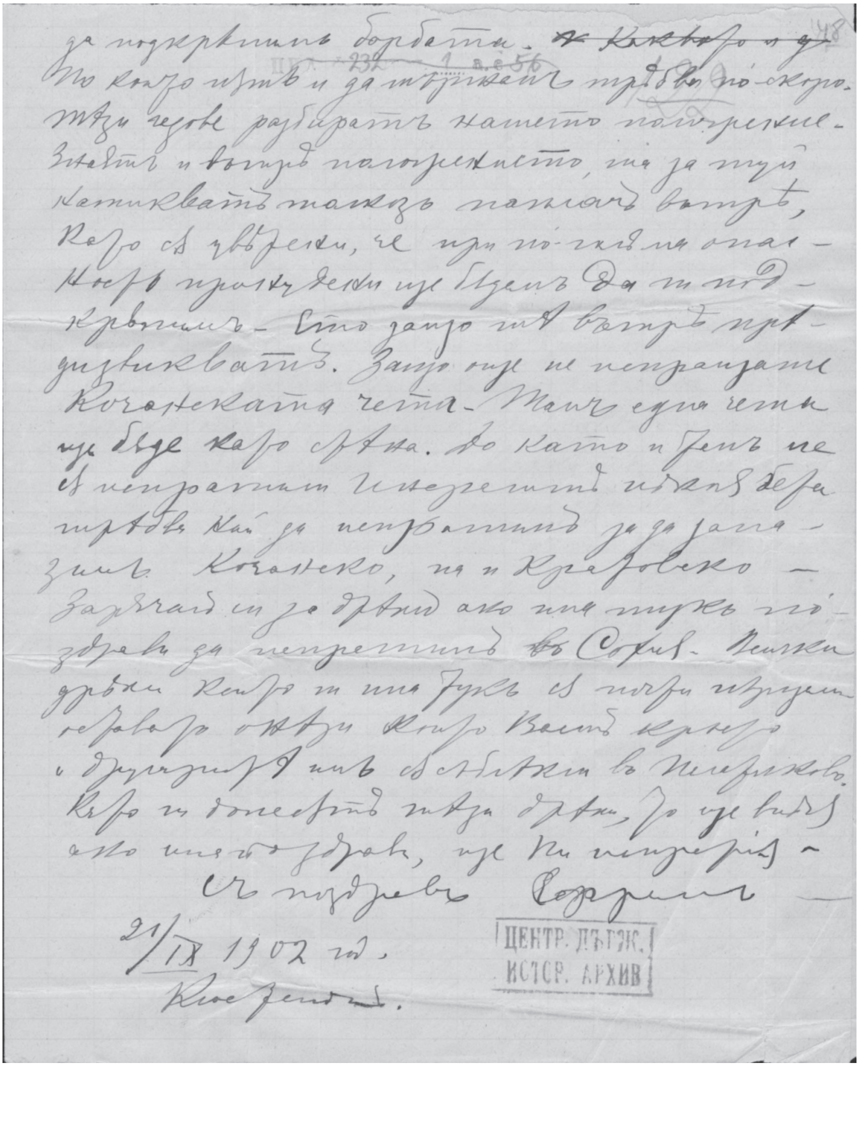

да поддържимъ борбата. ~~А какво и~~ [illegible]
По който пътъ и да тръгнемъ трѣбва по-скоро.
Тези хора разбиратъ нашето положение -
знаятъ и вѫтрѣшното положение, та за туй
настояватъ [illegible] вѫтрѣ,
като сѫ увѣрени, че при по-[illegible] на опас-
ностьта [illegible] ще бѫдемъ да ги под-
крепимъ. Ето защо тѣ вѫтрѣ пре-
дизвикватъ. Затова още не изпращате
Кочанската чета. Такъвъ една чета
ще бѫде като [illegible]. До като и [illegible] не
сѫ изпратили [illegible] [illegible] [illegible]
трѣбва най-да изпратите за да запа-
зимъ Кочанско, па и Кратовско —
[illegible] си за [illegible] ако има тукъ го-
здравѣ да изпратите въ София. [illegible]
[illegible] които ги има тукъ сѫ почти [illegible]
[illegible] отъ тези [illegible] [illegible]
и [illegible] сѫ [illegible] въ [illegible].
[illegible] [illegible] тези [illegible], то ще [illegible]
ако има [illegible], ще ги изпратя —
Съ поздравъ Софроний
21/IX 1902 год.
Кюстендилъ.

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

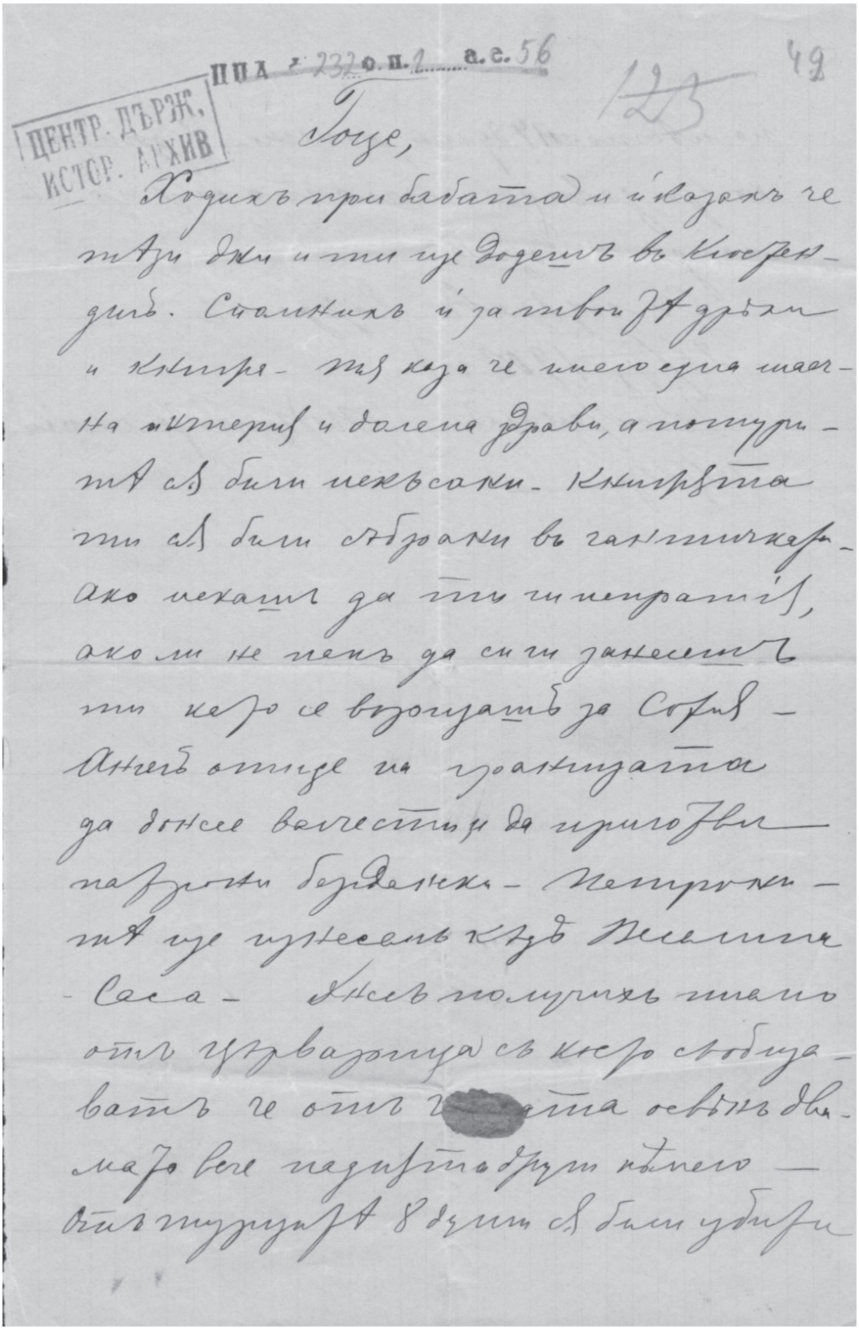
ЦПА ф. 232 оп. 1 а.е. 56
ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ
123
49

Гоце,

Ходихъ при бабата и ѝ казахъ че
тези дни и ти ще додешъ въ Кюстен-
дилъ. Станчикъ ѝ [illegible] дрехи
и книги — тя каза че имало една [illegible]
на [illegible] и [illegible] здрави, а патрони-
тѣ сѫ били нехубави — Книгитѣ
ти сѫ били събрани въ [illegible] —
ако искашъ да ти ги испратя,
ако ли не щешъ да си ги занесешъ
ти като се връщашъ за София —
Ангелъ отиде на границата
да донесе вещества и да приготви
патрони бездимни — Патрони-
тѣ ще пренесемъ къдѣ [illegible]
— Саса — Днесъ получихъ писмо
отъ Царевоселци съ което съобща-
ватъ че отъ [illegible]тата освѣнъ два-
ма [illegible] вече [illegible] нищо —
отъ турцитѣ 8 души сѫ били убити

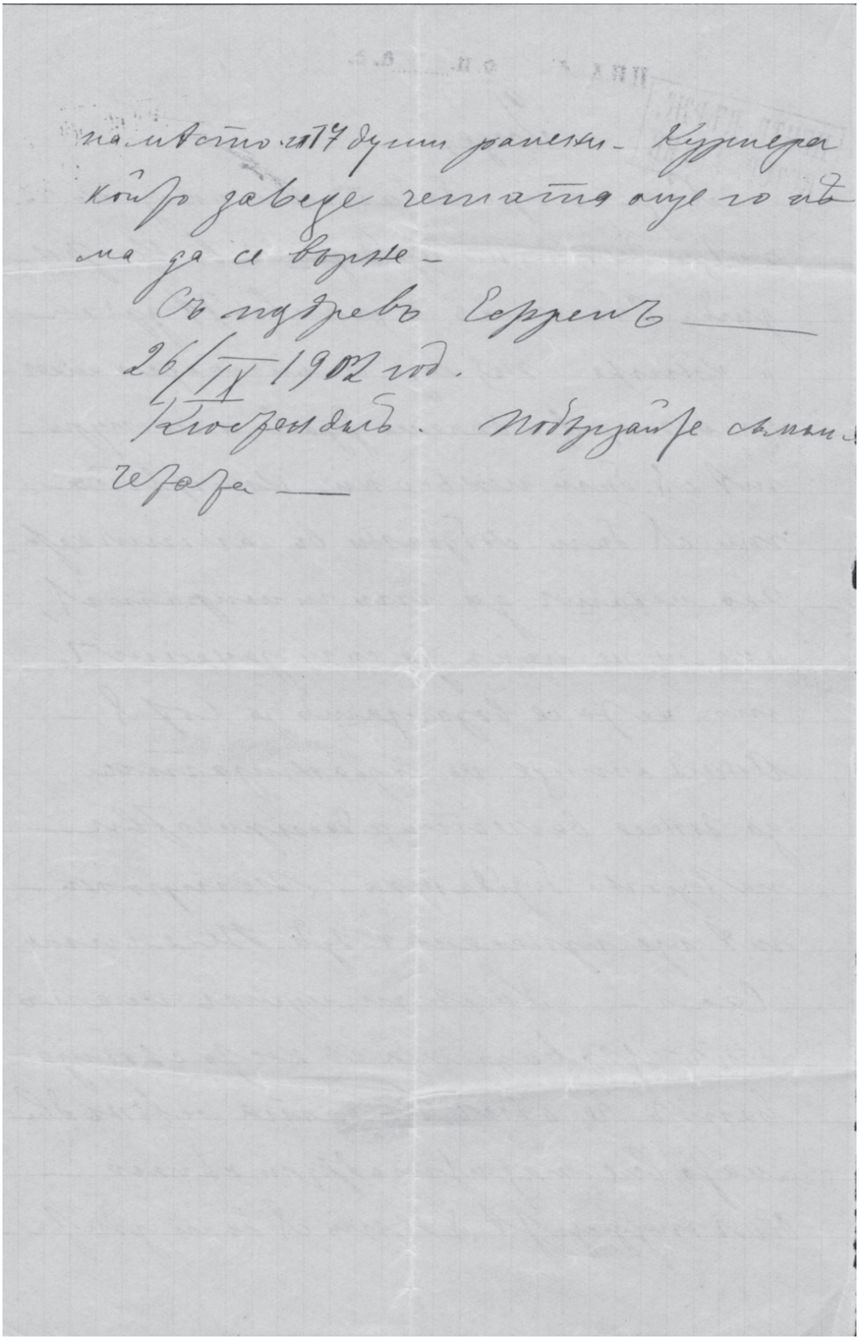

на мястото 17 души ранени. – Куриера който заведе четата още го нѣма да се върне –
Съ поздравъ Евгенъ ——
26/IX 1902 год.
Кюстендилъ. Поздравете [illegible] ——

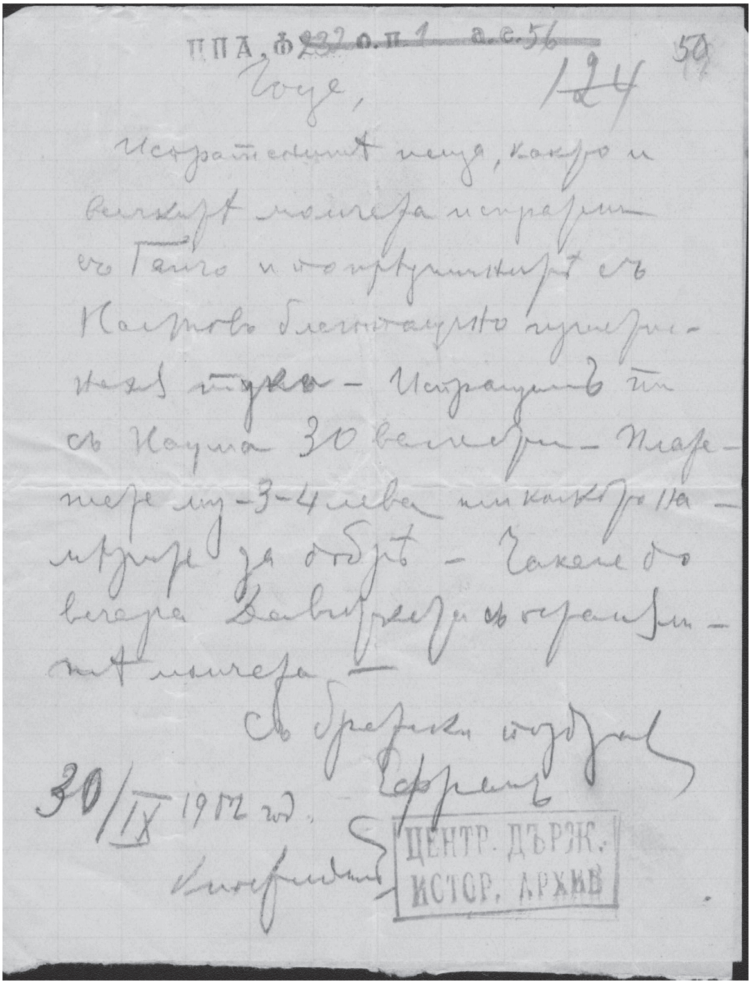

ЦПА, ф. ~~232 о.п. 1 а.е. 56~~ 59

124

Гоце,

Испратенитѣ пари, както и всичкитѣ момчета испратих съ Гацо и пограничнитѣ съ Калиновъ благополучно пристигнахѫ тукъ — Испращамъ ти съ Наума 30 вестници — Плащете му 3-4 лева или както намерите за добрѣ — Чакам до вечера [illegible] съ останалитѣ момчета.

Съ братски поздрави
Ефремъ

30/IX 1902 год.

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

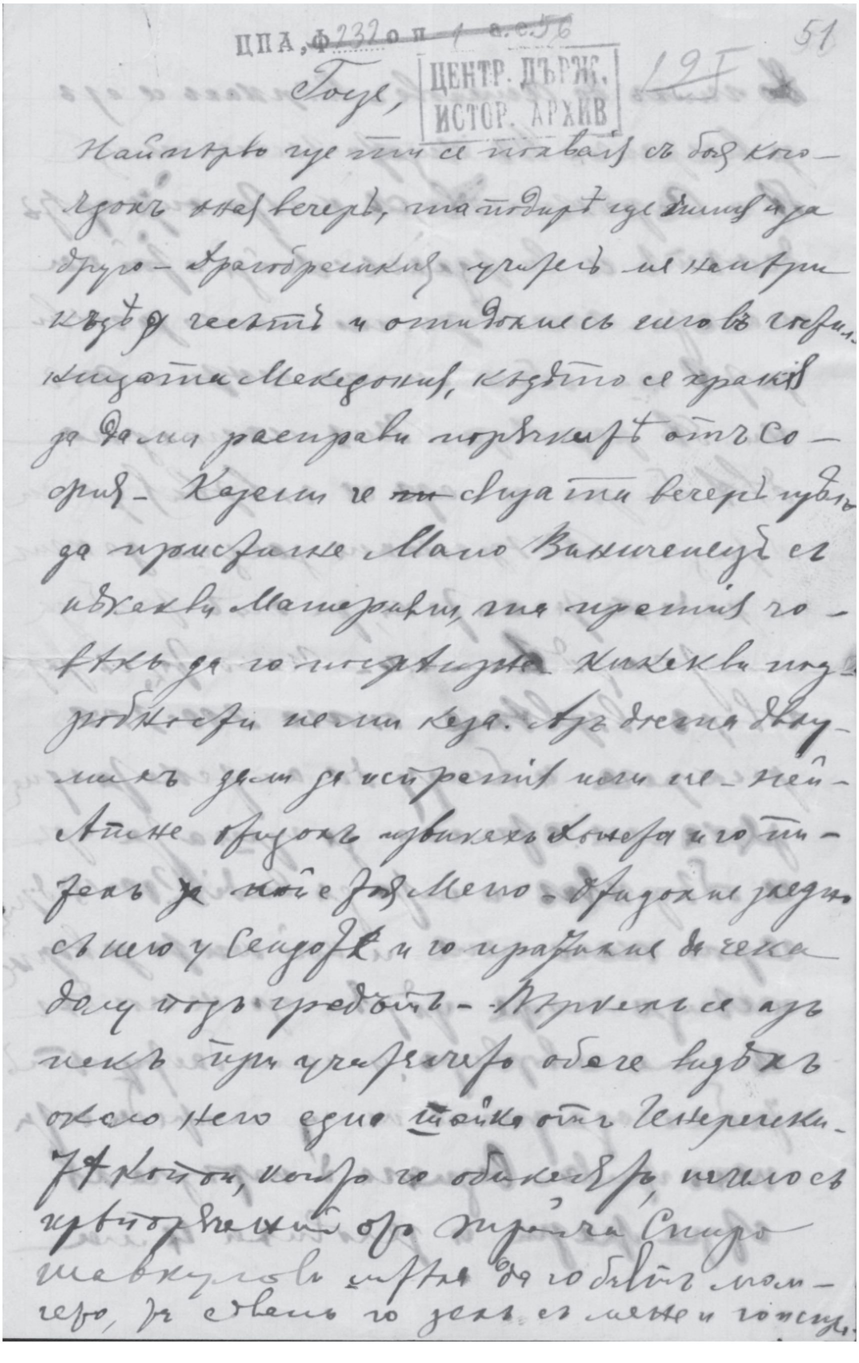
ЦПА, ф. 232 оп. 1 а.е. 56
51
125
ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ
Гоце,

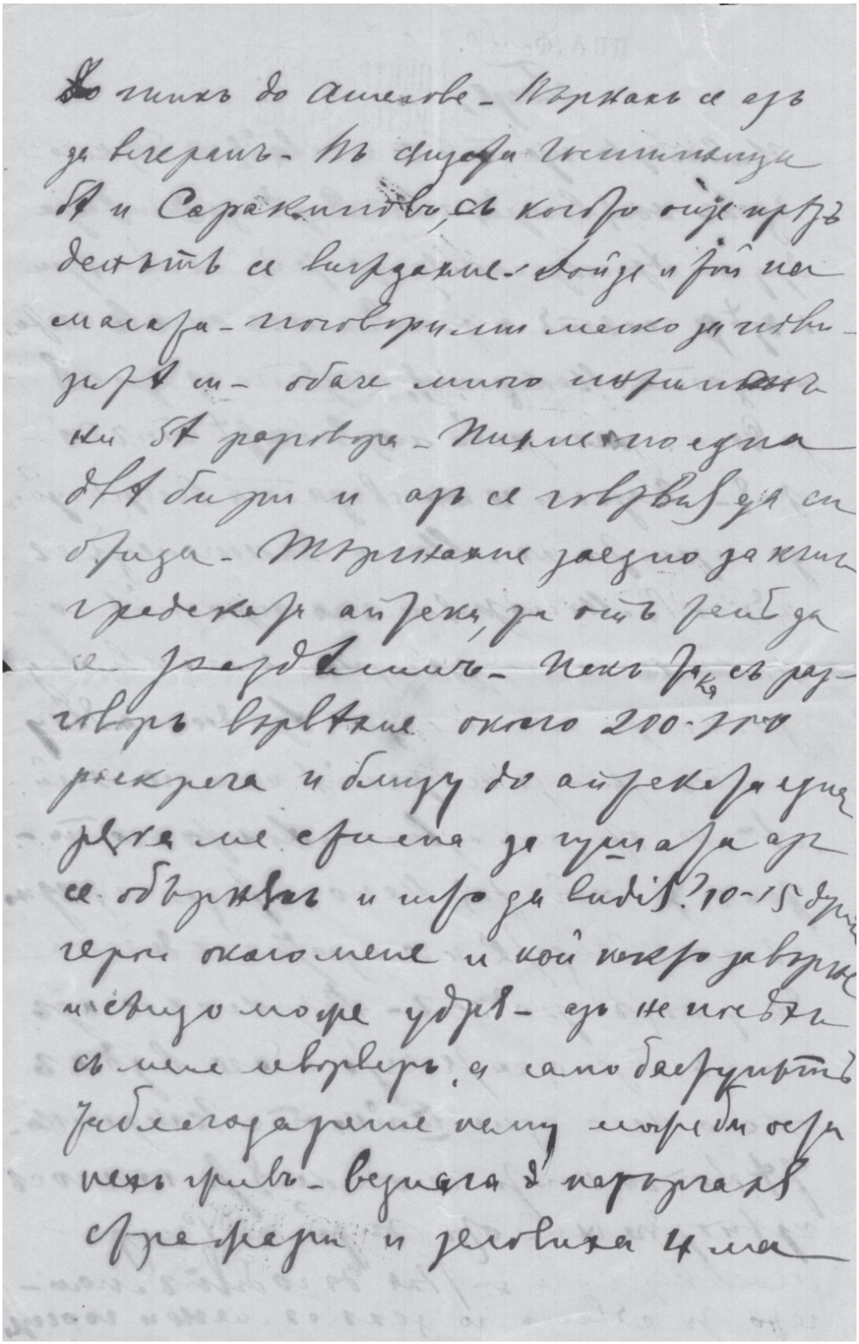

[illegible] тихъ до [illegible] – Държахъ се азъ
да вечеримъ. – Въ двора [illegible]
бѣ и Саракиновъ, съ когото още презъ
деньтъ се виждахме. – [illegible] и [illegible] на
масата – говорихме малко за [illegible]
[illegible] си – обаче много [illegible]
ни бѣ разговора. – Пихме по една
двѣ бири и азъ се [illegible] да си
[illegible]. – Тръгнахме заедно за [illegible]
[illegible] аптека, за [illegible] да
се [illegible]. – [illegible] съ раз-
говоръ [illegible] около 200 – 300
[illegible] и близу до аптеката [illegible]
[illegible] ме [illegible] да [illegible] азъ
се [illegible] и [illegible] да [illegible]? 10 – 15 дру-
гари около мене и кой [illegible]
и [illegible] може [illegible] – азъ не [illegible]
съ мене [illegible], а само [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] – [illegible] [illegible]
[illegible] и [illegible] 4 ма –

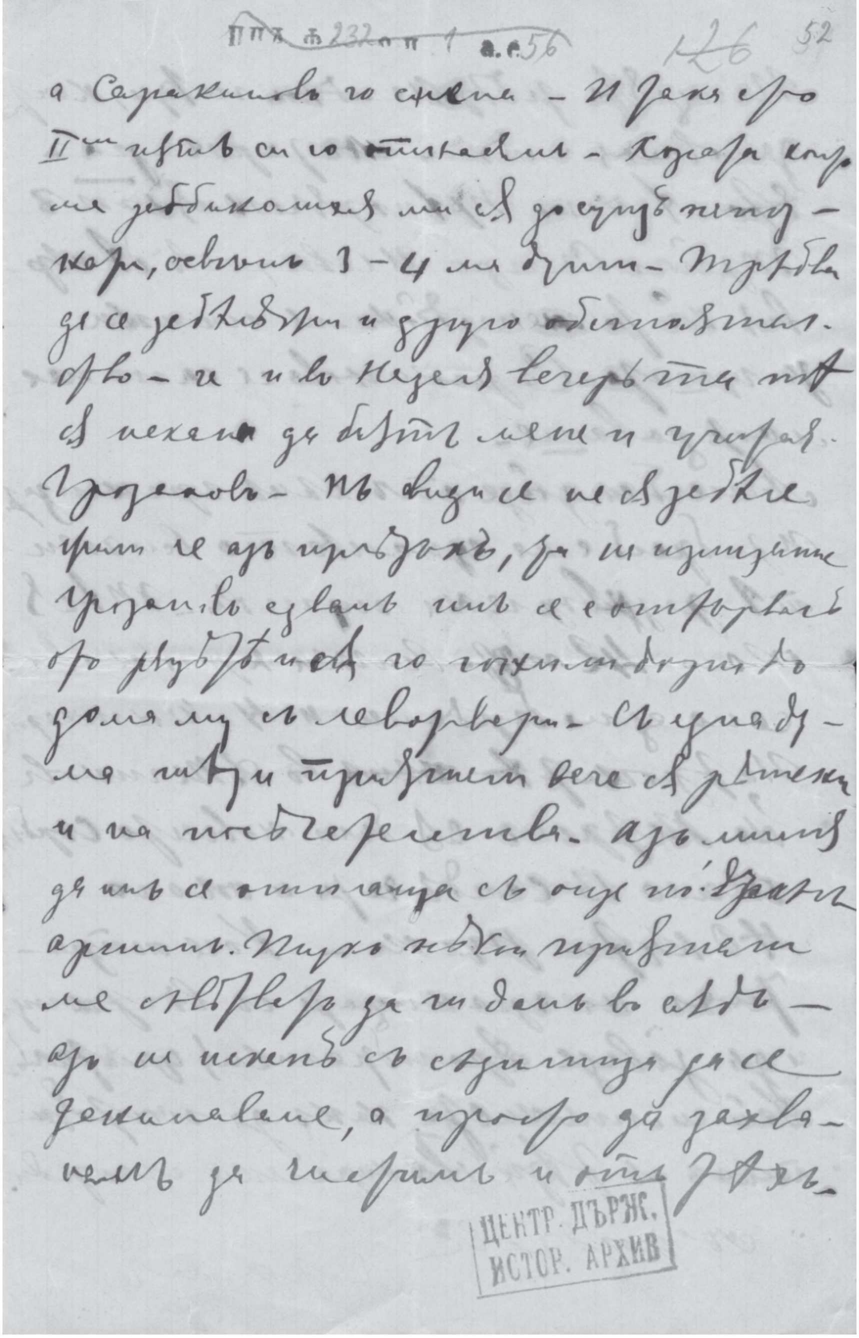
ППХ ф 232 оп 1 а.е. 56 126 52

а Саракиновъ го спечели – И днесъ ето
II-ия листъ си го отпечатахме – Тогава като
ме забиколиха ми са до сущъ непо-
кори, освенъ 3–4 мъ души – Трѣбва
да се забѣлѣжи и друго обстоятел-
ство – че и въ Неделя вечерьта пакъ
са искали да биятъ мене и учителя
Гърдановъ – [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
дома му съ револвери – [illegible]
ля [illegible] и приятели вече са [illegible]
и на [illegible] – азъ мисля
да [illegible] се [illegible] съ [illegible]
[illegible]. Тукъ нѣкои приятели
ме съвѣтватъ да ги дамъ въ съдъ –
азъ не искамъ съ [illegible] да се
[illegible], а просто да захва-
немъ да чистимъ и отъ [illegible].

ЦЕНТР. ДЪРЖ.
ИСТОР. АРХИВ

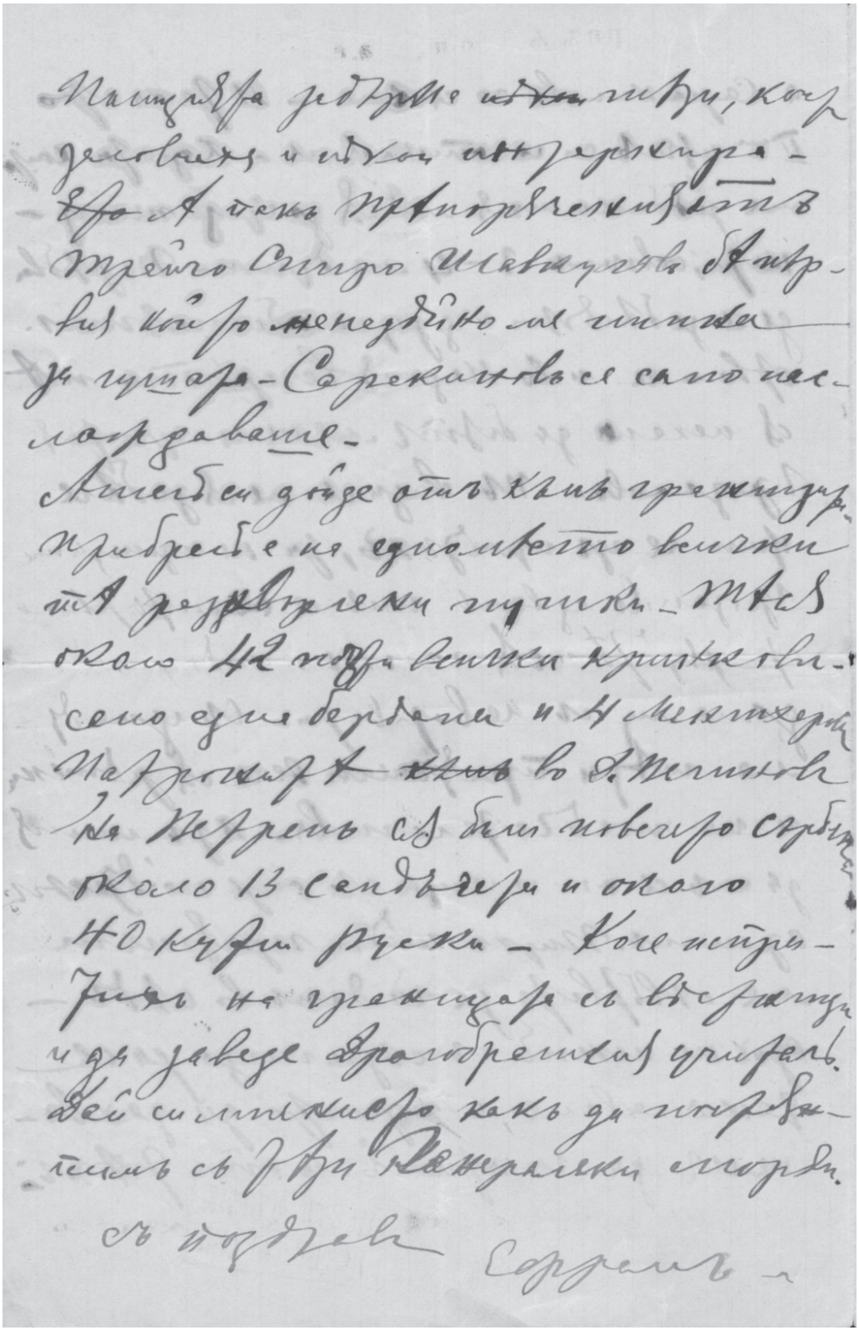

Пашалията задържа [illegible] тѣзи, кои-
то доловихъ и отъ онѣзи интернира-
тѣ. А пакъ прѣпорѫчениятъ отъ тебѣ
прѣдъ Спиро [illegible] [illegible]-
вый, който ненадѣйно ме напусна
и [illegible] – [illegible] се само пос-
[illegible].
Ангелъ си дойде отъ къмъ граница-
та. Прибрахме на едно мѣсто всич-
ки тѣ разпръснати пушки. Имаме
около 42 добри всички кринкови –
само една бердана и 4 Манлихера.
Патрони ~~къмъ~~ въ Д. [illegible]
на [illegible] сѫ били навремето сърби
около 13 сандъчета и около
40 кутии руски. – Коле [illegible]-
[illegible] на границата съ [illegible]
и да заведе [illegible] учителъ.
[illegible] си помисли какъ да [illegible]-
[illegible] съ [illegible] [illegible] [illegible].
Съ поздрави
Сорренъ

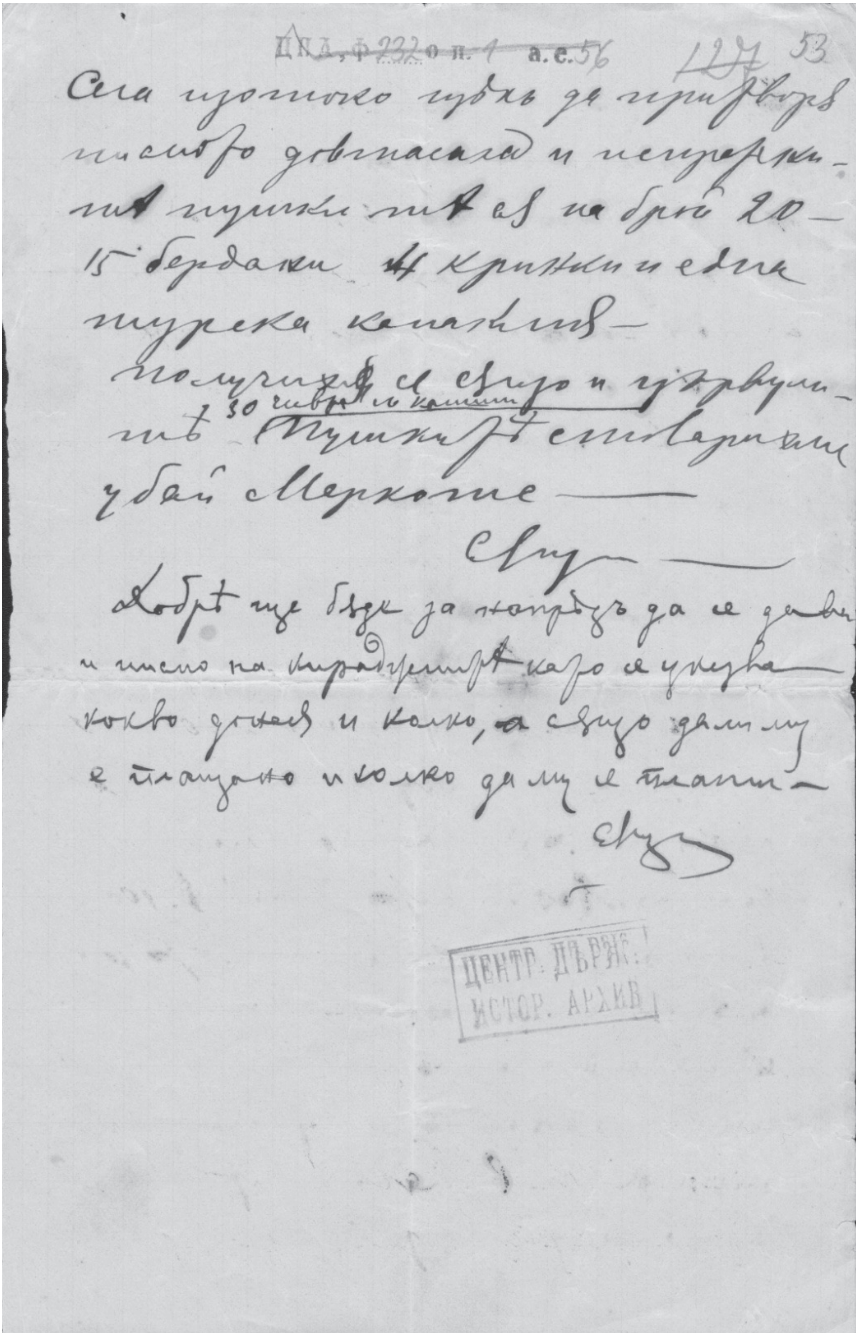

ЦПА, ф. 232 оп. 1 а.е. 56 127 53

Сега изпращамо [illegible] да [illegible]
писмото до [illegible] и испратих-
тѣ пушки които са на брой 20 –
15 бердани 4 кринки и една
турска капсюл[?] –
получихме също и [illegible] 30 чифт[?] капсули
тѣ. Пушкитѣ стоварени
у бай Меркоше ——
Свищ[?] ——

Добрѣ ще бъде за напредъ да се даде
и писмо на кираджиятѣ като се указва
какво донесе и колко, а също дали му
е платено и колко да му се плати –
Свищ[?]

ЦЕНТР. ДЪРЖ.
ИСТОР. АРХИВ

Преглед на консултирани извори и литература

<u>НЕОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ</u>:

а) *ДРЖАВЕН АРХИВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – СКОПЈЕ (ДАРМ)*

– Фонд: Републички секретаријат за внатрешни работи (РСВР)
– Фонд: 1941 (микрофилм)
– Фонд: 1933
– Фонд: Министерство за внатрешни работи на Kралството СХС
– Фонд: Трета армиска област (ТАО) (микрофилм)
– Фонд: Поединечни документи ВМРО
– Фонд: Министерство за просвета на Кралство Југославија (1919–1941)

б) *АРХИВ НА ИНСТИТУТОТ ЗА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА – СКОПЈЕ РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (АИНИ)*

– Фонд: Трета армиска област (ТАО)
– Фонд: Посланство во Лондон

в) *ЗАВОД–МУЗЕЈ, ИСТОРИСКО ОДДЕЛЕНИЕ – ШТИП РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА*

– Фонд: Брегалничка област

г) *НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – БУГАРСКИ ИСТОРИСКИ АРХИВ – СОФИЈА, РЕПУБЛИКА БУГАРИЈА (НБКМ–БИА)*

– Фонд: 583, Узунови Ангел, Андон, Христо

д) *ЦЕНТРАЛЕН ДРЖАВЕН АРХИВ – СОФИЈА, РЕПУБЛИКА БУГАРИЈА (ЦДА)*

– Фонд: 1938 К, Гоце Делчев
– Фонд: 1932 К, Национално освободителни организации на македонските българи след Берлинския договор 1878 година.

ѓ) *АРХИВ НА ЈУГОСЛАВИЈА – БЕЛГРАД, РЕПУБЛИКА СРБИЈА*

– Фонд: 14, Министарство унутрашњих послова (МУП)

ОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ:

Архивите говорят, Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1893- 1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 1, София, 2007.

Архивите говорят, Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1893–1919), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 2, София, 2007.

Архивите говорят, Четите на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, Дневник и снимки на четите на ВМОРО, преминали през Кюстендилския пункт 1903–1908 г., подготвили за печат Ива Бурилкова, Цочо Билярски, Николай Христов, Ангел Джонев, София, 2003.

Архив Христо Матов, Документален сборник, съставител Цочо В. Билярски, редактор Панто Колев, София, 2004.

БЗНС, Александар Стамболийски и ВМРО, Непознатата война, съставителство, предговор и бележки Цочо В. Билярски, София, 2009.

Величко Георгиев–Стайко Трифонов, Македония и Тракия в борба за свобода (краят на XIX – начало на XX век). Нови документи, София, 1995.

Гоце Делчев, Писма и други материали, издирил и подготвил за печат Дино Кьосев, отговорен редактор Воин Божинов, Изд. на Българската академия на науките, Институт за история, София, 1967.

Даме Груев, живот и дело (сборник), I част, предговор, съставителство и бележки Цочо В. Билярски, София, 2006.

Даме Груев, живот и дело (сборник), II част, предговор, съставителство и бележки Цочо В. Билярски, София, 2006.

Кирил Пърличев, Кюстендилският конгрес на ВМРО 1908, София, 2001.

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, 1921/22, кн. V, Београд 1922.

Тодор Александров, Непубликувани спомени, документи и материали, София, 2002.

Тодор Александров, Сѐ за Македонија, документи, избор, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2005.

МОНОГРАФИИ, ЕНЦИКЛОПЕДИИ, НАУЧНИ СТАТИИ:

Бошнакова Милкана, Яворов и Македония, София, 2014.

Георгиев Н. Георги, Македоно-одринското движение в Кюстендилски окръг (1895–1903), София, 2008.

Димески Димитар, Гоце Делчев, Скопје, 1994.

Динев Ангел, Илинденската епопеја I, Скопје, 1987.

Добринов Дечо, Последният цар на планините, Биографски очерк за Тодор Александров 1881–1924, София, 1992.

Гоцев Димитър, Национално-освободителната борба в Македония 1912 –1915, София, 1981.

Енциклопедија ВМРО 1893–1934, главен редактор проф д-р Никола Жежов, редактори проф. д-р Мирјана Нинчовска, доц. д-р Теон Цинго, Скопје, 2015.

Жежов Никола, Мише Развигоров (1873–1907), Скопје, 2015.

Завоевъ Петръ, Писма отъ Македония (пътни бележки, наблюдения и впечатления) 1908–1916, София, 1916.

Ивановъ Славе, Тодоръ Александровъ и македонското освободително движение, Виена, 1924.

Катарџиев Иван, Борба до победа, том II, Скопје, 1983.

МАКЕДОНИЯ, История и политическа съдба (1912–1941), том II, София, 1998.

Матов Христо, Македонска революционна система, ВМРО, съчинения, София, 2001.

Миноски Михајло, Ѓорче Петров, Скопје, 2014.

Михайловъ Панчо, Въ страната на сълзите, София, 1924.

Национално-освободителното движение на македонските и тракийските Българи 1878–1944, том 3, София, 1997.

Национално-освободителното движение на македонските и тракийските Българи 1878–1944, том 4, София, 2003.

Палешутски Костадин, Македонското освободително движение след Първата световна война (1918–1924), София, 1993.

Петров Тодор, Полковник Борис Дрангов, София, 2013.

Полковникъ Дървинговъ П., История на македоно-одринското опълчение, томъ първи, София, 1919.

Тодоровски Зоран, Автономистичката ВМРО на Тодор Александров 1919 –1924, Скопје, 2013.

Тодоровски Зоран, Дејствувањето на автономистичката ВМРО (1918–1924), (магистерски труд во ракопис), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет – Скопје, 1989.

Тодоровски Зоран, Георги Поп Христов, Скопје, 2014.

МЕМОАРСКА ЛИТЕРАТУРА:

Алексо Мартулков, Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопје, 1954.

Ангел Узунов, Спомени, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2014.

Д-р Христо Татарчев, Спомени, документи, материали, съставител Цочо В. Билярски, София, 1989.

Евтим Спространов, Дневник, том I (1901–1907), София, 1994.

Иванъ Михайловъ, Спомени I, Младини, Рим, 1958.

Иванъ Михайловъ, СПОМЕНИ II, Освободителна борба 1919–1924 г., 1965.

Македония в пламъци, Спомени на Андон Кьосето, Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасхов, Мите Хаджимишев, Кръсто Лазаров, Екатерина Паница, съставителство Ива Бурилкова, Цочо Билярски, София, 2003.

Материјали за македонската национал-револуционерна историја, книга I, Спомени на Ѓорче Петров, Скопје, 1950.

Материяли за историята на македонското освободително движение, Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховистите, По Спомени на Яне Сандански, Чернъо пеев, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ-Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, книга VII, съобщава Л. Милетичъ, София, 1927.

Милан Матов, Най комитата разказва, ВМРО, София, 2002.

Петър Ацев, Спомени, съставителство, предговор и бележки Александър Г. Пелтеков, София, 2011.

Премрежињата на македонското револуционерно движење, Спомени, Христо Калајџиев, Крсто Лазаров, Крум Петишев, Атанас Џолев, Мирчо Кикиритков, предговор и редакција Зоран Тодоровски, Скопје, 2003.

Христо Настев, Изводи од записките ми за освободителната борба от миналото ни в Македония, 1950.

ПЕРИОДИКА:

Време, год. III, бр. 384.
Илинден.
Илюстрация Илинденъ, година 4, книга 9 (39), София, май 1932 г.
Илюстрация Илинденъ, година XII, книга 7 (117), София, 1940.
Независима Македония, год. II, бр. 70.
Пиринъ, год. I, бр. 4, 4.11.1923.
Политика, год. XVII, бр. 4767.
Целокупна България.

Индекс

Лични имиња

Абазов, Славчо, 119, 151
Алабакот, Иван, 109
Александар, српски крал, 189
Александров, Тодор, 32, 64, 83, 88–90, 95, 96, 104, 109, 113, 114, 118–120, 124, 128–131, 139, 141, 144–148, 150, 151, 153–156, 159–161, 165–167, 169, 171, 174–178, 181, 182, 184, 188, 190, 193, 195, 201––212, 214, 215, 217, 218
Али, Дестан, 186
Анастасов, В., 109
Анастасов, Григор, 20
Анастасовиќ, Вангел, 189
Ангел, 59
Ангелов, Дончо, 118, 208, 209
Ангелов, Петар, 84, 85, 97
Андон Ќосето, в.: Јанев, Лазов Андон
Андреев, Петар, 132
Анхаило, 155
Апостолов, Михаил-Попето, 47, 104, 107
Аргир (псевдоним за Крсте Гермов-Шаќир, а можно е да се однесува и на Аргир Манасиев), 44
Арсов, Михаил, 23
Арсов, Славејко, 127
Атанас Бабата, в.: Димитров Атанас
Атанас Цонев, в.: Нивички Атанас
Атанасов, Стефан, 149
Атила, псевдоним за Иван Гарванов, 44
Ацев, Петар, 21, 91, 95, 119–121, 124, 125, 130, 133, 142, 204, 209, 210
Ачков, Димитар, 177
Аџикимов, Глигор, 179

Бабунски, Јован, 97, 184
Баждаров, Георги, 167
Бајчев, Панајот, 50, 62, 67
Барбарев, Владимир, 196
Белешков, Иван, 79
Биолчев, Илија, 128
Богоевиќ, Иванко, 191
Божинов, Воин, 26
Бондичев, Ангел, 182
Борис, цар, 199
Бочвареви, браќа, 196
Бошков, Никола, 91
Брашнаров, Петар, 22
Брдаров, Иван, 21

В’ндев, Георги, 171, 172, 173
Варадинов, Тодор, 199
Васил, некојси, 54
Василев, Ангел, 171
Васков, Петар, 53, 55, 68, 69, 74
Велјанов, Величко–Чичето, 170, 171, 186, 187
Велков, Лазар-Дивљански, 170, 187, 190, 204, 208, 209
Вергов, Димитар, 18
Веселиновиќ, Иванка, 191
Винички, Ангел (Ангел Баба Божанин), 28
Владо, извесен, 48
Владо, четник, 48

Влахов, Димитар, 161
Вуичиќ, Милорад, 179, 180

Гавазов, Јордан, 21
Гарванов, Иван, 19, 40, 44, 45, 87, 91–93, 98, 100, 104, 105, 119, 124
Георгиев, Моне, 58
Георгиев, Н. Георги, 22
Георгиев, Симеон-Кочански (Клинчарски), 175, 176, 182, 184, 204, 208, 209
Георгиев, Стојан, 25, 151, 152
Георгиев, Филип, 37
Гермов, Крсто-Шакир, 21
Герџиков, Михаил, 84, 109, 110, 125
Гочев, Георги, 123, 129, 130
Гочев, Гошо, 122, 151, 153
Гошев, В’ндо, 172
Григоров, Ќелешов Кирил, 129
Груев, (Дамјан) Даме, 17, 19, 21, 23, 24, 86–92, 96, 98, 101, 105, 107, 116, 120, 127, 128, 131
Грујчинов, Никола, 84, 85
Групчев, Иван, 126, 127
Гули, Никола, син на Питу Гули, 215

Давидов, Тома, 127
Даев, Михаил, 100
Даскалов, Георги, 215
Даскалов, Добри, 131–133
Делииванов, Туше, 34, 50, 80, 102, 131
Делчев, Гоце, 13, 16–23, 25–28, 31, 32–69, 71–75, 79, 86, 99, 104, 107, 109, 110, 120, 155, 214, 216, 217, 219
Дечев, Никола, 22
Дивљански, Лазар, в.: Велков, Лазар-Дивљански
Димески, Димитар, 26, 31
Димитров, Александар, 182
Димитров, Атанас (Атанас Бабата), 18, 86–88, 90
Димитров, Дејан, 131
Димитров, Иван, 55, 56
Димитров, Симон, 175
Димитров, Стефан, 97
Динев, Ангел, 24
Докиќ, делегат на Кралството СХС, 183
Дончо од Штип, војвода, 214
Дорев, Аце, 116, 117, 118, 119, 121 –123
Дорев, Михаил, 108, 109, 126
Дрангов, Борис, 18, 19, 20
Дренов, Иван, 122
Дусамбадов, Санде, 115

Ѓакон Евстатиј, в.: Шкорнов, Димитров Георги
Ѓурков, Тасе, 21
Ѓурлуков, Милан, 129, 130

Емин-ефенди, 21
Енвер-беј, 100
Ефремов, Сандо, 199

Жабата, Петре, 22
Жежов, Никола, 13, 17, 20, 24
Жигански, Пане, 201

Завоев, Петар, 162, 216
Занешев, Димитар, 109, 110
Занков, Георги, 170
Златков, Тодор, 108
Зографов, Никола (Мерсин), 27, 33, 35, 43, 53, 57, 59
Зотов, Гаврило, 191

Иванов, Славе, 169, 176, 182, 205, 209
Илиев, Григор, 107
Илиев–Ајдински, Иван, 70, 108, 109
Илиев-Кусев, Иван, 70

Јавер-паша, 148
Јаворов, Пејо, 148, 155
Јанев, Герас, 117
Јанев, Иван-Брло, 51, 118, 121, 170, 174–176, 181–184, 186–188, 190, 198, 201, 204, 208, 209, 214
Јанев, Лазов Андон (Андон Ќосето), 40, 41, 96
Јован Златоуст (прекар за Чудомир Кантарџиев), 103
Јовановиќ, Јован, 136, 178

Каваев, Георги, 18
Калајџиев, Христо, 115
Калифаски, Марјан, 189
Кангалови, Пане и Славчо, 57
Кантарџиев, Чудомир, 103
Караѓорѓевиќ, Александар, 114
Карајовов, Тома, 46
Каракашев, д-р, 217
Каранџулов, Никола, 20, 21
Карасулијата, Иванчо, 107
Картагенски (псевдоним), 109
Катарџиев, Иван, 172
Катранков, Георгиев Крсто (Крсто Б’лгаријата), 86, 97, 98, 99, 104, 107, 175
Кепов, Иван, 40, 42, 48, 55, 56, 64
Кикиритков, Мирчо, 64, 115
Кимов, Ефрем, 196
Клинчарски, Георгиев Симеон, 175
Клонков, Лазар, 199
Кљашев, Пандо, 128
Кљонков, Мане, 117
Ковачев, Славчо, 18, 63–66, 73, 74, 181
Којковски, Тодор, 176
Кондов, Константин, 18
Кондураџиев, Илија, 18
Константинов, Панчо, 97
Коцов, Доне, 117
Коцов, Тодор, 121
Кочански, Симеон, в.: Георгиев, Симеон-Кочански (Клинчарски)
Кралев, Атанас, 21
Крсте, војвода (веројатно Крсте Асенов), 66
Крстев, Милан, 22
Крсто Б’лгаријата в.: Катранков, Георгиев Крсто
Кулишев, Георги, 80–82, 167

Лазаров, генерал, 195
Лазаров, Крсто-Коњушки, 96, 115, 170, 186, 204, 209
Лазаров, Тодор, 23, 24, 78, 96, 147, 151, 162
Лазиќ, Жика, 190
Леонитов, Крсто, 149
Лерински, Марко, 125
Лесков, Ристо, 179
Лешански, охридски војвода, 150
Лозанчев, 96, Анастас, 116
Луканачки, војвода, 192

Љапчев, Андреј, 211
Љутви-ефенди, јузбашија, 57

М’лчанков, Стојан, 79, 80
Малешевски, Никола, 26
Малински, Александар, 24
Манасиев, Аргир, 44, 96, 105–107, 128
Манасиев, Григор, 21, 22
Мартинов, Даме, 152
Мартинов, Спас, 137
Мартулков, Алексо, 154
Матковиќ, Добрица, 190
Матов, Милан, 25, 113, 151, 204
Матов, Христо, 25, 77, 78, 80, 83, 84, 88, 99, 107, 124, 125, 138, 144, 155
Маџаров, Лазар, 26, 105
Меѓуречки, Гоце, 148
Меѓуречки, Пане, 214

Миноски, Михајло, 31, 37
Мирасчиев, Димитар, 77, 130
Мис Елен Стон, 99, 104, 132
Михајлов, 46, 114, 161, 190, 201, 216, 217
Михајлов, војвода, 201
Михајлов, Иван, 46, 83, 114, 119, 130, 142, 160, 161, 170, 171, 202, 203, 216, 217
Михајлов, Панчо-Чавдар, 171, 172, 181, 187, 190, 194, 195, 201, 202, 204, 212–214
Михајлов, Сава, 107
Михајловски, Стојан, 34, 42
Мицев, Ташко, 24
Мицко, српски војвода, 23
Мишев, Стојан, 129
Мокрев, Глигор, 130
Мончев, Георги, 131
Мурцев, Атанас, 22
Муцката, Ване, 161

Назлим-бег, 58
Најдинов, Г., 85
Наков, Тодор, 199
Настев, Христо, 193
Наум, колџија, 61, 62, 65, 66, 72
Наумов, Никола, 46
Нечев, П., 125
Нивички, Атанас (Атанас Цонев), 58, 59
Ников, Атанас, 78, 79, 81, 82
Никола, брат на Марко Секулички, 35
Николов, војвода, 64
Николов, Богоја, 150
Николов, Тодор, 170
Николов, Тома, 126
Нинчовска, Мирјана, 17
Нишанџиски, Тодор, 199
Нунков, Коста, 170

Облакчето, Петар, 149
Облешевски, Шабан 197, 198, 201
Опилски, Мите, 51, 187
Оровчанов, Тодор, 108, 109

Павелиќ, Анте, 114
Павлов, Тодор, 163
Палешутски, Костадин, 176, 190, 205
Пандурски, Илија, 215
Паница, Екатерина, 96
Паница, Коста, 91
Паница, Тодор, 19, 100
Пантелејски, Стефан, 171
Папанчев, Георги, 108
Пасков, Васил, 77, 78, 80
Пасхов, Христо, 96
Пендев, Борис, 215
Пендов, Коце, 199
Пенчев, Петко, 95, 98, 105, 131, 136–138, 150, 153, 205, 206, 209
Перовиќ, полициски писар, 192
Петар од селото Ветрен, 28
Петишев, Крум, 106, 115
Петков, Апостол, 107
Петров, Ѓорче, 17, 19, 31, 32, 42, 37, 92, 93, 102, 105, 109, 113, 205, 207–212, 217, 218
Петров, Кочо, 181
Петров, Никола-Русински, 131
Петров, Тодор, 18–20
Петрушев, Лазар, 199
Пешков, Георги, 91, 116
Пирински цар, прекар за Јане Сандански, 74, 100
Пожарлиев, Тома, 22
Полски, Ефтим, војвода, 197, 199
Поп Арсов, Петар, 101, 102, 109, 111
Поп Василев, Христо, 24
Поп Ефтимов, Иван, 175
Поп Коцев, Христо, 23
Поп Христов, Георги, 106–108, 116, 151, 160, 167
Попев, Григор, 96

Попјорданов, Орце, 19
Попов, Иван, 148
Попов, Стефан, 105
Прелев, Јован, 185
Прличев, Григор, 77
Прличев, Кирил, 77, 167, 211, 217
Протогеров, Александар, 46, 81, 95, 108, 114, 131, 137, 159, 165–167, 169, 174, 181, 203, 204
Пуздерлиев, Јордан, 178
Пушкаров, Никола, 130, 170

Радев, Симеон, 211
Радиќ, Стјепан, 195
Радославов, 100
Развигоров, Мише, 20–22, 24, 84, 87–90, 95, 97, 107, 113–116, 123, 129, 135, 142, 152, 162, 171
Развигорови, Александар и Емануел (Мане), 21
Размов, Никола, 181
Реџеп, 210
Риза-беј, Али, 142
Ристов, Мише, 117
Робев, Антон, 18
Розов, Манол, 128
Руменов, д-р Владимир, 137, 138

Саев, Тодор, 31, 32, 39
Самарџиев, Пешо, 132, 198
Сандански, Јане, 19, 22, 40, 79, 87, 95, 99, 100, 102–104, 111, 124, 132, 139, 140, 148, 155, 207
Саракинов, Христо, 17, 69, 72, 73
Сарафов, Борис, 18–20, 22, 31–34, 40, 42, 58, 74, 83, 87, 92, 93, 97, 98, 100, 104, 108–110, 124, 128, 207
Сарафчето, Коле, 73
Секулички, Марко, 35, 42, 43, 45, 48–51, 54, 55, 60–62, 66, 67, 73, 75
Серлиев, извесен (веројатно псевдоним), 42
Силјанов, Христо, 125, 148
Синесиј, митрополит, 144
Сиромахов, К., 53, 55
Соколарски, Мите, 201
Соколов(иќ), Глигор, 84, 97
Спасов, И., 129
Спасов, Јордан, 97
Спространов, Ев(ф)тим, 25, 31, 78, 100, 101, 107, 125, 153
Србаков(т), Ванчо, 106, 130
Ставре, поп, 23
Стаматов, војвода, 211
Стаматов, Стамат, 18
Стамболиски, Александар, 32, 35, 89, 160, 167, 171, 182, 191, 193–195
Станков(иќ), Мино, 201
Станков, Тодор, 25, 55, 56
Станчев, Иванов Славе, 169, 183
Станчов, Д., 113
Стефанов, Алексо, 106
Стефанов, Димитар, 101, 104, 111, 131
Стефанов, Никола, 149
Стојан, помошник на Е. Чучков, 122
Стојанов, 39, 121, 155
Стојанов, Атанас, 183
Стојанов, Јордан, 82
Стојанов, Христо, 85
Стојчев, Боби, 97
Стрчевиќ, Никола, 186
Сугарев, Георги, 108

Таската Серски, 140
Тасков, Ване, 179
Татарчев, д-р Христо, 26, 40, 80, 83, 84, 107, 111, 137, 138
Теранцелиев, Мите, 24
Тодоров, Лазар, 209
Тодоровски, Зоран, 115, 137, 151, 161, 163, 170, 172, 180, 205, 214

Толе-паша, 130
Томалевски, Наум, 83, 167
Томов, Лазар, 21, 22
Топалов, 190
Тошев, Пере, 19, 91, 92, 101, 104, 107, 121, 133, 146
Трајков, Ване, 196
Трајков, Крсто, 149
Трајчев, Тодор, 115
Тренчев, Ѓорѓи, 192

Узунов, Ангел, 137, 160, 161, 163
Узунов, Христо, 131

Фердинанд, бугарски цар, 100
Фудулов, Георги, 18

Хамид, Абдул, 100, 104
Хаџи Димко, Стефан, 171
Хаџи Димов, Димо, 111, 207, 216
Хаџи Мишев, Мите, 96, 175
Хаџи Мишов, Димитрие, 175
Хаџи Николов, Васил, 151
Хаџиев, Стојо, 104
Христо, турски стражар, 122
Христов, В., 181
Христов, Павел, 136, 137, 138, 150, 151, 203, 205–207
Христов, Трајчо, 21

Цанков, Александар, 195
Церски, Мите, 201
Циклев, Григор, 182
Циклев, Санде, 116
Цончев, Иван, 34, 42, 58

Чавдаров, Бојко, 107
Чакаларов, Васил, 126, 128, 129, 148, 150
Чаков, Михаил, 47, 48, 148, 155, 170
Чаулев, Петар, 104, 131, 132, 136, 145, 147, 148, 151, 171, 204
Чемков, Христо, 20
Черваров, Тодор, 129
Чернопеев, Христо, 50, 77, 95, 103, 104, 109, 131–134, 139, 141, 145, 147, 148, 150, 151, 158, 175, 206
Чижњак, Иса – 191
Чифуто, Ило, 179
Чучков, Ефрем, 12, 13, 15–20, 22, 24–29, 31–75, 77–91, 93, 95–98, 100, 108, 113–124, 125, 128, 133–139, 141–145, 150–155, 157, 159–163, 165, 197, 203–210, 212–219
Чучкови, браќа, 196
Чучкови, семејство, 197

Џеров, Лука, 105
Џинго, Теон, 17
Џолев, Атанас, 115

Шабан, војвода, 196
Шалдев, Христо, 129, 130
Шанданов, Петар, 106, 171
Шапкарев, Климент, 16, 108, 109, 132, 133
Шапкарев, Кузман, 109
Шаранковиќ, Радован, 197
Шатев, Павел, 38, 64, 173, 176, 177
Шеретов, Коста, 198
Шеретов, Методија, 198
Шкорнов, Димитров Георги, 126–128
Шуманов, 36, 42

Географски и други поими

Австро–Унгарија, 206
Автономија, весник, 46, 155
Автономна Македонија, весник, 63
Азот, 97
Ајдин, град во Мала Азија, 108
Ајдучки копнеења, книга, 155
Албанија, 128, 136, 137, 154, 158
Албанци, 154
Антанта, 157, 158, 159
Апел до македонскиот народ, 106
Апел на Привременото претставништво на бившата обединета ВМРО, 107
Арбасанци, село во Светиниколско дошло, 186
Архив на Југославија во Република Србија, 13
Архив на Народната библиотека „Св. Кирил и Методиј“ – Софија – НБКМ, 13
АСНОМ-ска Македонија, 11
Атина, 46

Бајалска афера, 107
Балкански војни, 18, 26, 32, 35, 79, 81, 83, 89, 101–104, 106–109, 118, 125, 128–131, 136, 137, 139, 145, 146, 150–152, 155, 160, 171, 175
Баница, село во Серско, 17, 47, 129
Банско, 22, 47, 79, 148, 155
Баровица, село, 107, 128
Безиково, 151
Бел Камен, село и месност во Леринско, 129, 150
Беласица, 160
Белгија, 63
Белград, 23, 102, 110, 165, 178, 188, 196, 202, 203, 215
Белоградчик, 19
Берлин, 46
Берово, 26, 158, 185, 191, 193, 196, 200
Битката на Ножот – Велешко, 47, 119
Битола, 18, 20, 21, 23, 32, 91, 105, 106, 108–110, 116, 125, 126, 128, 136, 137, 139, 145, 158, 159, 206, 207
Битолска неполна гимназија, 91
Битолска окружна постојана комисија, 32
Битолски околиски револуционерен комитет, 20
Битолски округ, 136, 171
Битолски окружен комитет на ТМОРО, 116, 139, 151
Битолски окружен револуционерен комитет, 106, 108, 136
Битолски револуционерен округ на ТМОРО, 23, 116, 119
Битолски револуционерен округ, 19, 23, 32, 88, 91, 101, 108, 116, 119, 125, 126, 127, 128, 129
Битолски револуционерен окружен комитет на ВМОРО, 119
Битолско, 19, 23, 101, 106, 107, 108, 121, 127, 128, 136
БКП, 5, 110

Блатата, месност во Мелничко, 100
Богданци, 58
Богомила, село во Велешко, 102
Бојмија, 128
Бојмица, село, 107
Бондево буниште, 17
Бориловци, село, 172
Борческа Натура, град во Бугарија, 19
Брацигово, 83
Брегалница, река, 52, 56, 189
Брегалничка област, 179, 180, 185, 186, 189–194, 196, 199, 201, 202
Брегалнички округ, 168–170, 173–179, 181–185, 202, 208
Брегалнички регион, 118
Брегалничко, 56, 57
Бугарија, 5, 13, 16–28, 34, 40, 43, 46, 50, 53, 57, 58, 62, 69, 77–79, 81, 83–88, 91, 95–98, 101, 102, 104, 106, 108–112, 114–117, 119, 121, 127–129, 131, 136, 137, 152–155, 157, 161–163, 165–172, 175, 176, 177, 180–183, 185, 189–196, 200–203, 205, 211, 215, 217
Бугарска армија, 104
Бугарска егзархиска гимназија во Солун, 25, 34, 53, 127
Бугарска народна македонско-одринска револуционерна организација, 104
Бугарска работничка социјалдемократска партија (БРСДП), 110
Бугарски земјоделски народен сојуз, 195
Бугарски парламент, 102, 137
Бугарско трговско агентство во Битола, 46
Букова Ливада, месност во Разлошко, 79
Букурешки мировен договор, 155
Букурешт, 157
Бургас, 22, 102, 124
Бучински Поток, месност, 185

Валандовска акција на ВМОРО, 131, 172
Вардар, весник, 81, 125
Вардар, река, 88–90, 107
Вардарска Македонија, 157, 168–170, 172, 173, 176, 178, 180–183, 188, 190, 193–195, 201–204, 215
Вардарски дел на Македонија, 129, 168, 181, 185, 204
Варна, 24, 95, 207
Варош, село во Прилепско, 32, 108
Велес, 53, 97, 102, 109, 148, 152, 154, 182
Велешка околија, 15
Велешки регион, 35
Велешко, 40, 47, 97, 130, 135, 152
Велинград, 79
Версајска мировна конференција, 159, 168
Версајски мировен договор, 165
Вести, весник, 125
Ветрен, село, 28
Ветрено, село во Царевоселската околија, 61, 73, 191
Видин, град, 50, 53
Виена, 46, 110, 205, 209
Виенски преговори, 160
Виница, 25, 28, 39, 72
Виничка афера, 20, 21, 22, 24–26, 56, 78, 102, 175
Виничко, 52, 151
Владајско востание, 204
Власи, 182
Влахи, село во Кресненско, 99
Влашки Колиби, месност, 173
ВМОРО, 5, 7, 15, 22, 46, 53, 77, 83, 84, 88, 92, 95–99, 101, 102, 104, 105, 109–120, 122–125, 127–129, 131, 133, 134,

136–141, 143–151, 153–155, 157, 159–162, 175, 187, 207
ВМОРО/ВМРО, 46
ВМРО (автономистичка), 170, 172
ВМРО (михајловистичка), 46, 77, 114
ВМРО (протогеровистичка), 108
ВМРО 1893–1934, 155, 171, 176
ВМРО, 12, 15, 17–19, 21–28, 32–35, 40, 46, 48, 50, 53, 58, 64, 77–79, 81, 83, 84, 87, 89, 92, 95, 97, 100–106, 108–110, 114, 116, 118–120, 124, 126–133, 135, 137, 145, 151, 152, 155, 159, 160, 162, 165–183, 185–191, 193–197, 199, 201–218
Во земјата на солзите, дело, 171
Воден, 18, 77, 110
Воденска епархија, 127
Воденско, 110, 125
Воено училиште во Софија, 17–20, 63
Вранештица, село Кичевско, 126
Враца, 86
Време, весник, 179, 187, 190–193, 200, 201
Врсаково, село, 172
Врховен македонски комитет (ВМК), 18, 19, 34, 42, 44, 63, 70, 72, 99, 101, 105, 128, 137
Втор (окружен) конгрес на Скопскиот (револуционерен) окружен комитет на ВМОРО, 86, 96, 98, 103
Втор вонреден околиски конгрес, 95
Втор општ конгрес на ВМОРО, 109
Втор редовен конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО, 95
Втор скопски окружен конгрес, 84, 85, 98
Втора балканска (меѓусојузничка) војна, 86, 109, 120, 127, 129, 131, 150, 154, 170, 175
Втора светска војна, 81, 83, 114, 130

Гевгелија, 17, 107, 158
Гевгелиска чета, 107
Гевгелиски реон, 107
Гевгелиско, 107
Германија, 46, 207
Годлево, село во Разлошко, 22, 79
Големите (светски) сили, 130, 145, 157, 159, 163, 166, 180
Голешево, село во Мелничко, 104, 155
Голозинци, село во Велешко, 40
Горна Џумаја (Благоевград), 79, 107, 108, 110, 148, 174, 175, 215
Горни Балван, село во Штипско, 118, 188
Горничево, село, 129
Горноџумајско, 67–71, 103, 104, 135
Горноџумајско (врховистичко) востание, 68, 69, 74
Горско началство, 119
Гоце Делчев, книга, 155
Градско, 92, 146
Грција, 108, 128, 129, 130, 149, 176
Гуменце, 47, 130

Dally News, весник, 127
Дамаск, Сирија, 23
Даутица, планина во Велешко, 97
Дваесет и трета чета на Македоно-одринското доброволство, 136
Двориште, село во Беровско, 192
Дебар, 126

Дебарско, 106
Деветнаесетто народно собрание на Бугарија, 79
Деветта велешка дружина на МООП, 175
Дедеагач, 20, 53
Дело, весник, 155
Делчево, 158
Демир Хисар, Серско, 104
Демирхисарска чета, 104
Ден, весник, 125
Денизли, Мала Азија, 129
Дерманци, село во Ловечко, Бугарија, 104
Десетти конгрес на македонските друштва во Бугарија, 102
Дивле, село во Скопско, 187
Дирекција за печат во бугарското Министерство за надворешни работи, 81
Добри Лаки, село, 194
Добршани, село, 172
Дојран, 17, 81, 158
Дојранска околија, 172
Долна Сушица, Горноџумајско, 104
Долни Балван, село во околината на Штип, 117, 183
Долно и Горно Ѓуѓанци, село, 172
Долно Трогирци, село, 172
Драгобраشти, село во Виничко, 28, 57, 72, 73
Драгоево, село, 172
Драма, 32, 47, 155
Драмско, 47, 79
Драмче, село во Царевоселска околија, 189
Дреново, град во Бугарија, 97
Дреново, село во Велешко, 146
Дренок, село во Дебарско, 18
Државен архив на Република Македонија – ДАРМ, 13
Дукатино, село во Радовишко, 183
Дулица, село, 52
Дупница, Бугарија, 26, 44, 55, 66, 99
Дурачка Река, 120
Духовна семинарија во Киев, 101

Ѓуешево, село, 120, 137, 183
Ѓуришки манастир, Штипско, 97
Ѓуриште, врв во Светиниколско, 187

Евреи, 166
Европа, 46, 145
Егејска Македонија, 17, 34, 160
Егејскиот дел на Македонија, 204
Егејско Море, 158
Егзарх Јосиф, улица во Софија, 120
Егзархиска (машка) гимназија во Солун, 23, 25, 47, 78, 91, 102, 105
Егзархиска гимназија во Битола, 102, 104, 131
Еди Куле, затвор во Солун, 81, 109, 127
Единаесетта македонска (пешадиска) дивизија, 18, 89, 104, 109, 128, 131, 157, 158
Единаесеттата серска дружина од МООП, 152
Елит, хотел, 204
Емине, село, 110
Емирица, село, 173
Eниџе-Вардар, 127
Ениџевардарско, 130
Енциклопедија ВМРО 1893–1934, 17–19, 21–28, 33–35, 40, 46, 48, 50, 53, 58, 64, 77–79, 81, 83, 84, 87, 89, 92, 95, 97, 100–106, 108–110, 114, 116, 119, 120, 126–132, 137, 152, 160, 171, 172, 175, 187

Ерџелија, село, 188

Жабокрт, село во Ќустендилско, 37, 61, 68, 125
Женева, Швајцарија, 95
Живени, село во Кумановско, 152, 187
Жилинци, село во Ќустендилско, 36, 175

Загреб, 21, 110
Задграничен пункт на ТМОРО/ВМОРО во (градот) Ќустендил, 53, 170
Задгранично претставништво (ЗП) на ВМОРО, 23, 25, 87, 95, 101, 116, 117, 121
Задгранично претставништво (ЗП) на ТМОРО, 17, 25, 26, 32, 34, 44, 77, 78, 80, 85, 127
Задгранично претставништво во Софија, 58, 63, 68, 130, 167
Задгранично претставништво на ВМОРО/ВМРО/ТМОРО во Софија, 23, 77, 78, 102, 107, 114–116, 121, 155
Задгранично претставништво на ЦК ВМРО, 77
Здружение на софиските новинари, 95
Злетово, село, 119
Зографски манастир на Хилендар, 128
Зошто дојдовме, дело, 171
Зрновци, село во Кочанско, 52, 198

Иванчова афера, 128
Илинден, весник, 95, 125, 155, 187
Илинденска организација, 22, 48
Илинденско востание, 15–19, 21–23, 26, 32, 40, 46, 47, 50, 63, 77–84, 86, 87, 91, 93, 95, 97, 99, 101, 102, 104, 106–108, 110, 116, 119, 125, 127, 128, 130–132, 137, 162, 170
Илустрација Илинден, списание, 130
Институт за национална историја, ИНИ, 13
Исарско маало, 57
Источна Европа, 178
Источна Македонија, 153, 169, 171, 196
Источниот дел на Македонија, 215
Итака, остров, 130
Италија, 46, 114, 142, 161, 166, 177

Јадранско Море, 158
Јакимово, 52
Јастреб, село во Кочанско, 197
Југославија, 5, 13, 40, 199
Јужна Србија, 178

Кавадарци, 20, 34, 81, 108, 132
Кавала, 47, 50, 148, 155
Кадиин Мост, месност, 34, 36
Кадрифаково, село во Штипско, 119, 190
Казанл’к, 21
Калиманско Поле, 201
Калиманци, 52
Караагач, Бесарабија, 101
Карбинци, село, 199
Касирски Колиби, месност, 201
Католичка гимназија во Солун, 107
Кашлак, село, 172
Киев, 101, 102, 137
Китка, врв, 97
Кичево, 106, 126, 127, 136, 145, 207
Кичевска провала, 106
Кичевски револуционерен реон, 106
Кичевско, 106

Клисура, 36, 107, 128, 129
Кнежево, село во Кратовско, 88
Кнежевски Колиби, 88
Ковачова Чука, месност кај с. Пресека, Кочанско, 151
Кожуф, планина, 107
Којково, село во Кратовско, 61, 119
Којково, село, 119, 173
Коминтерна, 160
Комисија за бегалци при Министерството за внатрешни работи, 32
Комисија за бежанците, 107
Комисија за воен извештај, 171
Комисија за помирување на двете крила на Организацијата, 126
Комисија за сместување, егзистенција и распределување на бегалците од Македонија, 101
Комисија за сместување, распределување и егзистенција на бегалците од Македонија и Моравско, 137
Комисија на македонската емиграција во Бугарија, 81
Комитет за потпомагање на бегалците во Ќустендил, 205
Комитска чета, 88, 90, 142, 191, 198, 200
Конгрес на Одринскиот окружен комитет, 86
Конгрес на Одринскиот револуционерен округ, 84
Конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ВМОРО, 88
Конско, село, 107
Конституциона зора, весник, 78
Конче, село во Радовишко, 26
Корча, 136
Костенаријата, 128
Костур, 18, 128, 136
Костурски револуционерен комитет, 136
Костурско горско началство, 128
Костурско, 108, 109, 125, 128, 129, 148, 150
Кочани, 33, 39, 50, 57, 58, 147, 152, 158, 171, 175, 183, 184, 198, 199
Кочанска околија, 15, 186, 198, 199
Кочанска чета, 67, 69, 70, 122, 187
Кочански околиски комитет, 118
Кочански реон, 57
Кочанско, 33, 36, 47, 52, 62, 64, 68, 69, 71, 86, 97, 113, 119, 151, 155, 167, 171, 173, 175, 185, 199, 214
Кралство СХС, 108, 129, 165, 167–170, 172–176, 178–196, 200–203, 208, 214, 215
Кратово, 18, 22, 64, 120, 148, 183
Кратовска околија, 15, 135, 173, 199, 201
Кратовска чета, 187
Кратовски околиски комитет, 118
Кратовски регион, 35
Кратовско, 18, 22, 63, 64, 71, 87, 98, 115, 119, 148, 167, 173
Крива Лакавица, река, 193
Крива Паланка, 78
Кривогаштани, село во Прилепско, 130
Криволак, село во Неготинско, 104, 158, 160
Кривопаланечко, 167
Крстофор, село во Битолско, 108
Крупиште, село во Штипско, 114
Крупник, 46
Крушево, 25, 83, 101, 119, 136, 137, 148

Крушевска Република, 130
Ксанти, 48
Кукуш, 17, 34, 101, 148
Кукушко, 40, 104, 148
Куманово, 21, 78
Кумановска околија, 15, 135
Кумановска чета, 170
Кумановски округ, 170
Кумановски регион, 35
Кумановско, 47, 50, 130, 170, 173
Куртов Камен, месност, 97
Куршумли ан, 130, 175
Кучичино, село во Кочанско, 52, 199

Л'ѕене, 78, 79, 80, 82, 84
Лерин, 108, 125
Лерински реон, 108
Леринско, 108, 125, 129, 150
Лесковица, село, 193
Лесково, село во Гевгелиско, 107, 172, 173
Либјахово, село во Неврокопско, 19
Лисец, жандармериска станица, 186
Лоза, весник, 101, 105
Лоза, списание, 102
Лозана, Швајцарија, 103
Лозенградско, Одринско, 26
Лом, град, 18, 53, 136
Лондон, 110
Лугунци, село во Велешко, 97
Луковица, село во Кочанско, 46
Луково, село во Кратовско, 22

Магарешки атентати, 89, 145
Мајска спогодба, 137
Мајски манифест, 89, 131, 160
Македонија, 11, 13, 15–29, 32–34, 36–39, 40–42, 44–46, 50–54, 56, 58–60, 63–68, 70–72, 77, 80–88, 90, 93, 96–99, 101, 103, 106, 107, 109–112, 115–117, 120, 121, 126–130, 135, 137–141, 143–155, 157–162, 166–184, 190, 193–197, 201–206, 208, 209, 212–214, 216–218
Македонија, весник, 81
Македонија, кафеана во Софија, 121
Македоно–одринско доброволство, 89, 120, 126, 151
Македонска банка, 166
Македонска воено–инспекциска област (МВИО), 160
Македонска дивизија, 160
Македонска емигрантска федеративна организација (МЕФО), 63, 83
Македонска парламентарна група, 137
Македонска патриотска организација (МПО), 114
Македонска револуционерна организација (МРО), 15, 17, 20, 23, 78, 79, 83, 87, 102, 108, 127
Македонска револуционерна организација (МРО)/ ТМОРО, 21, 23, 25–28, 32, 34, 40, 50, 53, 58, 77, 79, 83, 84, 87, 107, 110, 116, 119, 127, 128
Македонска револуционерна организација (МРО)/ ТМОРО/ВМОРО, 15, 16, 18, 21, 27, 32, 50, 53, 83, 84, 91, 102, 107–110, 116, 119, 127, 129–131, 136, 175, 187
Македонска револуционерна организација (МРО)/ ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, 107, 108, 171, 172, 175
Македонската дружба Катехезис, 137
Македонски (Солунски) фронт, 158
Македонски научен институт во Софија, 22, 81

Македонскиот научен институт, 22, 81, 101, 126, 137
Македонскиот фронт, 158, 159, 160
Македонско-одринска револуционерна организација (МОРО), 140
Македонско–одринската револуционерна организација, 92
Македонско–одринското доброволство, 26, 35, 47, 109, 148
Македонско револуционерно движење, 159
Македонци, 70, 71, 95, 127, 139, 145, 147, 157, 158, 166, 168, 176, 181, 195, 202
Мала Азија, 21, 23, 25, 78, 83, 87, 102, 116, 127
Малешевија, 17, 26, 27, 28, 58, 70, 212, 214, 215
Малешевска околија, 191
Малешевско, 17, 24, 40, 63, 70, 96, 135, 146, 155, 159, 160, 167, 185, 214, 215, 218
Манастир, село, 172
Мариовско, 40, 91, 108
Мелник, 19, 50, 79, 100, 148, 172, 180
Мелничко, 47, 79, 100, 103
Мелничко востание, 77, 86, 99, 105
Мемоар до бугарскиот цар Фердинанд, 149
Места, река, 158
Местен битолски револуционерен комитет, 91
Мехомија (Разлог), 79
Мечкуевци, село, 172
Мешеишта, село во Охридско, 131
Министерство за надворешни работи во Бугарија, 46
Мировен договор во Париз, 103
Мировна конференција во Версај, 168
Мировна конференција, 102
Мис Стон, афера, 40
Млада македонска книжевна дружина во Софија, 46, 101, 102, 105
Младотурска контрареволуција, 100
Младотурска револуција, 78, 79, 81, 92, 100–103, 108, 118, 127, 136, 139–141, 143, 152
Младотурски комитет, 139
Младотурци, 104, 139, 206
Моравска военоинспекциска област, 160
Мородвиште, село во Кочанска околија, 196
Москва, 101, 102, 137

На оружје, револуционерен весник, 91
Народна федеративна партија (НФП), 100, 102–104
Невеска, 128, 129
Неврокоп, 47, 79, 81, 155
Неврокопска чета, 80
Неврокопско, 79, 81, 82, 103
Негован, село во Солунско, 107
Нежилово, село во Кратовско, 97, 173, 199
Немањци, село во Овчеполско, 172, 191, 196
Нестрам, село во Костурско, 128
Нивичани, село во Струмичко, 58
Ниш, 74, 193
Нова Загора, 83
Ново Село, село во Солунско, 107
Ново Село, село во Струмичко, 109
Ново Село, село во Штипско., 17, 23, 88, 114, 179

Овчеполие, 21, 88, 89
Овчеполска околија, 184, 201

Овчеполско, 196
Огражден, планина во Беровско, 193
Одрин, 24, 109, 130, 145
Одринска гимназија, 53
Одрински револуционерен комитет на ТМОРО, 109, 130
Одрински револуционерен округ, 53, 101, 132
Одринско, 53, 86, 101, 109, 110, 125, 147, 149
Околиски комитет на ВМОРО во Охрид, 127
Околиски комитет на МРО во Кукуш, 34
Околиски комитет на Организацијата за градот Мехомија (Разлог), 79
Околиски комитет на ТМОРО, 24
Околиски револуционерен комитет на ТМОРО во Кратово, 22
Околиски револуционерен комитет на ТМОРО во Прилеп, 21
Окружен конгрес на Битолскиот револуционерен округ, 136
Окружен конгрес на Серскиот револуционерен округ на ВМОРО, 86
Окружен битолски револуционерен комитет, 91
Општ конгрес на ВМОРО одржан во Ќустендил, 129
Општ конгрес на ВМОРО, 100
Општ конгрес на Организацијата, 23, 90–92, 103, 207
Општиот конгрес на ТМОРО, 107
Ораовец, село во Прилепско, 119
Организацијата, 15–17, 19–21, 23–28, 31–75, 77–93, 95–97, 99–110, 112–125, 128, 130–133, 135–141, 143–151, 153, 155, 162, 166, 167, 171, 174, 175, 178–180, 185, 187, 203–207, 210–212, 214–216, 218
Ореовец, село во Велешко, 27, 109
Ореше, село, 97
Оризари, село во Кочанско, 197
Орла, село, 172
Ослободителните борби во Македонија и Одринско, книга, 126
Османлиска Империја, 83
Основачки конгрес на бугарските конституциони клубови, 137
Основачки конгрес на Сојузот на бугарските конституциони клубови во Солун, 127
Отиња, река, 17, 162
Отоманска Империја, 15, 17, 81, 85, 139–141, 143
Охрид, 77, 101, 109, 127, 131, 145, 148, 159
Охридски округ, 171
Охридско Езеро, 158
Охридско културно друштво „Св. Климент“ во Софија, 101
Охридско, 101, 131, 160
Охридско–дебарско востание, 131, 136

Пајак, планина во Егејска Македонија, 107, 128
Паланечка околија, 15
Паланечки околиски комитет, 97, 118
Паланечко, 52, 77, 78, 84, 98, 119, 135
Паланка, 21
Пандерска Чука, месност кај с. Безиково, Кочанско, 151
Папрадиште, село, 97
Париска мировна конференција, 81

Пателе, село во Леринско, 116
Патетино, село, 172
Педагошко училиште во градот Штип, 144
Педагошко училиште во Ќустендил, 120
Педесет и трета партизанска чета во Македонско-одринското доброволство, 176
Пекљане, село, 52
Перник, 68
Петлец, врв, 23
Петлец, месност во близина на село Русиново, Беровско, 200
Петрич, Пиринска Македонија, Бугарија, 172, 180, 181, 183
Петрички округ, 108
Петричко, 47, 135, 159
Петрова Нива, месност, 84, 86
Петти пешадиски македонски полк, 18
Пехчево, 25
Пијанечко, 34
Пирин, орган на Илинденската организација, 196, 198, 199
Пирин, планина, 100
Пиринска Македонија, 89, 148, 169, 180, 194
Пиринскиот дел на Македонија, 166, 167, 168, 175, 178, 180, 194
Писма и исповеди на еден четник, книга, 126
Плачковица, планина, 50, 52, 192, 201
Пловдив, 18, 32, 83, 91, 103, 110, 155, 210
Подрум Кале, 21, 23, 25, 78, 83, 102
Покровник, село во Горноцумајско, 105, 215
Политика, весник, 185, 186, 190, 191, 192, 194
Поникво, село во Кочанско, 201
Пopoложани, село во Леринско, 131
Поречие, 23, 97
Поројско, 135
Почивало, село, 185
Прв конгрес на Скопскиот револуционерен округ, 84
Прв окружен конгрес на Скопскиот революционерен округ на ТМОРО, 86
Прв редовен конгрес на Скопскиот револуционерен округ на ТМОРО, 129
Прва балканска војна, 23, 50, 86, 100, 109, 110, 119, 131, 147–149, 151, 153, 154, 156, 170, 187
Прва светска војна, 7, 18, 26, 32, 47, 48, 79, 81, 83, 89, 101–104, 107, 109, 110, 116, 118, 126, 128–131, 136, 137, 157, 159, 160, 162, 165, 171, 172, 175, 203
Прва чета на 6. полк на 11. Македонска пешадиска дивизија, 104
Пресека, село во Кочанско, 175
Привремена комисија на македонските братства во Бугарија, 83
Привремено претставништво на поранешната обединета ВМРО, 32, 110, 137
Привремено претставништво, 32, 102, 103, 106
Прилеп, 18, 20, 21, 23, 25, 26, 77, 91, 92, 102, 119, 125, 128, 130, 131, 136
Прилепска околија, 119
Прилепски конгрес, 23, 32, 108, 119
Прилепски окружен конгрес на ТМОРО, 21, 91
Прилепско, 21, 32, 40, 91, 130
Приштина, 22, 23
Псача, село, 199

Радичево, село, 183
Радовиш, 25, 26, 175, 182, 185
Радовишка околија, 172, 186
Радовишки реон, 39
Радовишко, 26, 47, 133, 136, 185, 198
Радомир, град, 36, 44, 65, 66
Разлог, 22, 47, 79
Разлошко, 22, 79, 100, 102
Ранчица, село, 172
Револуција, илегален хектогафиран весник на ВМОРО, 22, 95
Револуционерен комитет во Штип, 129
Револуционерен лист, *весник*, 111
Република Бугарија, 13
Република Македонија, 2, 11–13
Ресен, 83, 131, 210
Ресенски конгрес на МРО, 26, 83
Ресенско, 128
Рила, село, 31
Рилски конгрес на ВМОРО, 15, 19, 22, 23, 32, 53, 91, 100–102, 104, 108, 109, 125, 128, 132, 133, 136, 137, 207
Рилски манастир, 92
Рим, 46, 114, 115
Родос, остров, 79, 116
Роженски манастир, во Мелничко, 100
Руен, планина, 173
Русе, град во Бугарија, 19, 102
Русија, 18, 19, 101
Русиново, село во Малешевско, 23

Саблер, село во Ќустендилско, 27, 55, 66
Садово, село во Пловдивско, Бугарија, 109
Саково, село, 201
Самоков, 50, 51, 65, 66, 68, 109
Санкт Петербург, 18, 130
Сарчиево, село, 188
Саса, планина, 60, 61, 65, 67, 171, 201
Саса, село, 60, 173
Св. Богородица Пречиста, манастир во Кичевско, 126
Св. Богородица, црква во Ново Село, Штипско, 104
Св. Јован, манастир во село Ветерско, Велешко, 97
Св. Кирил и Методиј, училиште во Прилеп, 91
Св. Кирил и Методиј, црква, 100
Св. Николај, црква, 142
Св. Пантелеј, манастир во Кочанската околија, 179
Св. Пантелејмон, црква во Лерин, 129
Светиниколска околија, 93
Светиниколско, 97, 130, 173
Светиот синод на Егзархијата, 102
Седма бугарска рилска дивизија, 153
Седми конгрес на ВМРО, 46, 175
Секулица, село во Кратовско, 35
Селце, село во Прилепско, 21
Семник, село во Царевоселска околија, 189
Септемвриско востание, 110
Сер, 22, 25, 153
Серменин, село, 107
Серски округ, 100, 105
Серски окружен (револуционерен) комитет, 22, 79, 81, 82, 95, 103
Серски окружен конгрес, 22
Серски револуционерен округ, 22, 40, 86, 91, 93, 99–104, 110, 111, 125, 134, 140, 146, 155
Серско, 47, 121
Серчани, 19, 110, 111, 112

Сехово, село (денеска Идомени), Гевгелиско, 107
Сила, весник, 125
Синитово, село во Пазарџиско, 87
Скопје, 13, 17, 18, 22–26, 31, 32, 37, 46, 88, 91, 109, 113–115, 119, 129, 130, 137, 145, 151, 152, 154, 161–163, 170–172, 175, 193, 205, 214
Скопска околија, 15
Скопски околиски комитет на ВМОРО, 118, 130
Скопски околиски революционерен комитет на МРО, 130
Скопски округ, 130, 170, 171
Скопски окружен (революционерен) комитет на ВМОРО, 84, 91, 93, 96, 98, 130
Скопски окружен конгрес на ВМОРО, 22, 50, 98, 109, 119
Скопски револуционерен округ на ВМОРО, 98, 118
Скопски револуционерен округ на МРО, 15
Скопски револуционерен округ на ТМОРО, 86, 87
Скопски револуционерен округ, 16, 21, 23, 88, 90, 91, 92, 95, 96, 101, 119, 125, 129, 130, 135, 139, 141, 143, 144, 147, 152
Скопско педагошко училиште, 130
Скопско, 19, 97, 152, 171, 187
Скотланд јард, 189
Скребатно, село во Неврокопско, 79
Сливен, град во Бугарија, 53, 103, 155
Слобода или смрт, весник, 155
Слобода, весник, 196, 198
Слобода, хотел во Штип, 143
Словенија, 176
Смилево, село во Битолско, 23
Смилевски конгрес, 19, 23, 91, 106, 108, 119, 127, 128
Смоквица, село во Гевгелиско, 107
Смрдеш, село во Костурско, 128
Смрдешка Шума, во Радовишка околија, 198
Советски Сојуз, 89, 131, 178
Сојуз на бугарските конституциони клубови, 77, 79, 81
Соколарци, село во Кочанско, 198
Солун, 17, 19, 24, 25, 32, 40, 77, 79, 81, 91, 95, 100–103, 108, 109, 125–127, 131, 137, 139, 145, 148, 193
Солунска (бугарска) егзархиска гимназија, 19, 79, 83, 87
Солунска афера, 31, 83, 91, 102, 107
Солунски (окружен) конгрес на ТМОРО, 17, 23, 81, 83, 87, 91, 107, 110, 131
Солунски атентати, 19, 102, 109
Солунски вилает, 91
Солунски округ, 91
Солунски окружен револуционерен комитет на ВМОРО, 81
Солунски револуционерен округ (на ТМОРО), 90, 92, 101, 102, 110, 125, 131, 132
Солунско, 19, 109, 131, 148
Сопот, село, 97
Софија, 13, 17–20, 22, 23, 25–28, 32, 34, 37, 46, 48–50, 52, 56, 58, 59, 62, 64, 66, 69, 72, 74, 75, 77, 78, 81, 83, 84, 87, 92, 95, 97, 100–103, 105–108, 110, 114, 116, 119–122, 124, 126–131, 136, 137, 154, 155, 157, 159, 160, 169, 171, 173–176, 183, 193, 203
Софилари, село, 172
Софиски универзитет „Климент Охридски“, 22, 25, 81, 102, 103, 125

Софиско воено училиште, 17
Сошани, село во Охридско, 131
Спанчево, село во Кочанско, 187, 198
Срби, 154, 168, 185–187, 190
Србија, 13, 17, 19, 23, 65, 149, 157, 165, 176, 178, 210
Србица, место во Малешевската околија, 200
Српско–бугарската војна, 83, 91
Станиевци, село во Светиниколско, 188
Станојкова колиба, реон, 120
Стануловци, село, 172
Станци, село во Кривопаланечко, 183
Стара Загора, 87, 155
Струга, 18, 25
Струмица, 105, 107, 110
Струмичка околија, 172
Струмички (револуционерен) округ, 101, 104, 125, 133–136, 147, 172
Струмички округ, 104, 133
Струмички окружен револуционерен комитет, 109
Струмички реон, 39
Струмичко, 29, 40, 58, 104, 109, 133, 135, 147, 172
Струшко, 160
Сугарево, село во Пиринска Македонија, 89
Судик, село, 172
Султан Тепе, врв, 97, 120, 173, 198

Тајно македонско–одринско студентско друштво во Санкт Петерсбург, 130
Тајно офицерско братство, 104
Танатарци, село кај Штип, 192
Татар Пазарџик, град, 85
Тетовски околиски комитет, 118
Тиквешија, 108
Тиквешки округ, 171, 182
Тиквешки реон, 107
Тиквешко востание, 131
Тиквешко, 86, 92
ТМОРО, 15–19, 21, 22, 24–28, 31, 33–39, 42–47, 49, 53, 54, 56, 58, 61–68, 71, 72, 74, 75, 77–81, 83, 84, 86–88, 90, 91, 95, 97, 99, 101–109, 116, 118, 125–129, 132, 137, 152, 155, 160, 170, 171
ТМОРО/ВМОРО, 16, 19, 22, 25, 35, 47, 77, 79, 81, 86, 95, 97, 99, 101, 103–105, 109, 118, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 152, 155
ТМОРО/ВМОРО/ВМРО, 77, 79, 81, 95, 101, 118, 129, 131, 137
ТМОРО/ВМРО/ВМРО, 170
Топличко востание, 165
Торино, 83
Тракиски фронт, 148
Трговски, хотел во Софија, 120
Трета армиска област, 182
Трета бригада на МООП, 160
Тринаесетта кукушка дружина на МООП, 79
Турци, 17, 56, 143, 186, 187
Турција, 62, 114, 207
Тушин, село, 107

Ќустендил, 20–22, 26, 27, 33–44, 46–51, 53, 55, 57–59, 61–67, 69–74, 78, 107, 116, 120, 123, 130, 131, 134, 152, 163, 171–176, 180–184, 201, 204, 209, 211
Ќустендилската акција на ВМРО, 118
Ќустендилскиот конгрес на ВМОРО, 95, 109, 125, 129, 130, 132, 155
Ќустендилскиот конгрес на ВМРО, 109
Ќустендилскиот конгрес, 83, 88, 95, 101, 102, 104, 109, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132,

133, 134, 136, 137, 146
Ќустендилскиот пограничен пункт на ТМОРО, 53
Ќустендилскиот пункт на ВМОРО за Македонија, 88, 96, 119, 129
Ќустендилскиот пункт на ТМОРО, 25, 27, 37, 43, 75, 85
Ќустендилскиот пункт, 20, 25–28, 33, 35–37, 40–45, 48–50, 53–55, 58–62, 65, 67–70, 74, 75, 77, 78, 80, 84, 113, 122, 171, 218
Ќустендилско, 67–69, 73

Уларци, село во Штипско, 198
Универзитет „Климент Охридски“ во Софија, 53, 78
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 170
Универзитет „Фридрих Вилхелм“ во Берлин, 83
Устав на ТМОРО, 17, 39

Фариш, село во Тиквешко, 92
Фезан, Либија, 152
Франција, 19, 46
Француска католичка гимназија во Солун, 128

Хасково, 84
Хрватска, 5, 114, 176
ХРСС (Хрватска републиканска селанска странка), 195

Цапари, село во Битолско, 136
Царево Село, 34, 175, 183, 189, 194
Царевоселска околија, 194
Цариград, 24, 100, 125, 126, 130, 141, 175
Цариградска конференција на ВМРО (об), 110
Централен државен архив во Софија – ЦДА, 13
Централен комитет на ВМОРО, 92, 131
Централен комитет на ВМРО, 32, 131
Централен комитет на Организацијата, 101
Централен комитет на ТМОРО, 91
Централните сили, 157, 158, 165
Цер, село во Демирхисарско, 106
Цирих, 83
ЦК ВМОРО, 89, 130, 133, 138, 145, 147, 149–151, 155, 158, 160, 203, 209
ЦК ВМРО, 64, 88, 89, 106, 108, 114, 119, 160, 166, 167, 171, 175, 178, 182, 204–207, 212, 215
ЦК МРО, 23, 32, 40
ЦК МРО/ТМОРО/ВМОРО, 23
ЦК ТМОРО, 23–25, 31, 54, 61, 68, 83, 87, 107
Црварица, месност, 60, 61, 65, 66, 67
Црвени Стени, 21
Црешево, село во Скопско, 171
Црн Камен, место, 189
Црна Река, 18, 160
Црна Скала, месност, 201
Црнковец, 151

Чаништа, село во Мариовско, 32
Чардаклија, село, 188
Чепинско (Велинградско), 82
Черешница, село во Мелничко, 104
Четиринаесетта воденска дружина на МООП, 104, 107
Чирпан, Бугарија, 155

Џами Тепе, 193
Џумаја, 108, 172, 180
Џумајско, 34

Швајцарија, 19, 81, 129
Шеесет и прв македонски пешадиски полк, 130
Шести (општ) конгрес на ВМРО, 46, 77, 108, 114, 130, 160, 171, 172
Шести конгрес на Скопскиот революционерен округ, 95
Штип, 16–18, 20–26, 32, 34, 57, 63, 77, 78, 81, 95, 96, 101, 109, 113–117, 122–124, 129, 130, 135, 141–145, 153, 154, 158, 160–163, 168, 171, 172, 175, 178, 179, 182–190, 193, 196–199
Штипска околија, 15, 21, 22, 123, 129
Штипска революционерна околија, 95, 118
Штипска реонска чета, 116, 117, 122, 187
Штипски околиски (революционерен) комитет, 22, 96, 118, 175
Штипски революционерен округ, 15, 21
Штипски реон, 121
Штипско, 17, 21, 50, 63, 84, 97, 101, 113–119, 121, 123, 124, 129, 130, 135, 143, 144, 148, 151, 152, 175, 184, 185, 188, 193, 218